ISSN: 2181-3035

TALQIN VA TADQIQOTLAR

ILMIY-USLUBIY JURNALI

TALQIN VA TADQIQOTLAR TALQIN VA TADQIQOTLAR TALQIN VA TADQIQOTLAR TALQIN VA TADQIQOTLAR

IMPACT FACTOR 8.2

Yuqori impact factor 8.2 ga ega bo'lgan Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnaliga qabul qilingan maqolalarga 3 ish kunida DOI raqam olinadi va Directory of Research Journals Indexing Zenodo, OpenAire, Cyberleninka, Google scholar (10 ish kuni) kabi xalqaro ilmiy bazalarda indekslanadi va jurnal belgilangan sanada to'liq shaklda www.talqinvatadqiqotlar.uz rasmiy saytiga joylanadi.

Jurnalga quyidagi yo'nalishlar bo'yicha maqolalar qabul qiladi: Fizika-matematika fanlari, Kimyo fanlari, Texnika fanlari, Iqtisodiyot fanlari, Falsafa fanlari, Filologiya fanlari, Pedagogika fanlari, Psixologiya fanlari, Sotsiologiya fanlari, Geologiya va mineralogiya fanlari, Tarix fanlari, Geografiya fanlari, Yuridik fanlari, San'atshunoslik fanlari, Arxitektura fanlari, Biologiya fanlari, Qishloq xo'jaligi fanlari, Tibbiyot fanlari, Farmatsevtika fanlari, Veterinariya fanlari.

talqinvatadqiqotlar.uz
+99891-152-93-14
talqin@bk.ru

№20
30.03.2023

TALQIN VA TADQIQOTLAR

ILMIY - USLUBIY JURNALI

BARCHA SOHALAR BO'YICHA

UIF-2023: 8.2 | № 20

30.03.2023

talqinvatadqiqotlar.uz

Talqin va tadqiqotlar

ilmiy-uslubiy jurnal

scientific-methodical journal

научно-методический журнал

Bosh muharrir:
I.I.Abdumannonov

Mas'ul muharrir:
O.S.Isroilov

Jurnal bir oyda ikki marta chop etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiya agentligida 2022- yil 12 - fevralda 1540 raqam bilan ro'yxatga olingan.

ISSN 2181 - 3035

Jurnaldan maqola ko'chirib bosilganda, manba ko'rsatilishi shart.

Tel: +99891-152-93-14
E pochta: talqin@bk.ru
Сайт: talqinvatadqiqotlar.uz

Tahrir kengashi:

Muydinov Erkin Djamaldinovich
Toshkent Moliya Instituti Andijon fakulteti dekani
Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

Mamatov Obidxon Vaqqosovich
Namangan davlat universiteti "Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq asoslari" kafedrasi mudiri, falsafa fanlari nomzodi

Masharipova Gularam Kamilovna
Falsafa fanlari doktori, professor
Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich
Namangan davlat universiteti, tarix fanlari nomzodi, dotsent

Zokirov Sanjar Ikromjon o'g'li
TATU Farg'ona filiali, Kompyuter tizimlari kafedrasi mudiri fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Ibragimova Mavluda Ro'zmetovna
Kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori
O'zR FA Umumiy va noorganik kimyo instituti katta ilmiy xodimi

Jo'rayeva Sobira Eshqurbonovna
O'zMU jurnalistika fakulteti, o'zbek adabiyotshunosligi kafedrasi katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Ubaydullayev Farxod Baxtiyarullayevich
Toshkent davlat agrar universiteti "O'rmonchilik va landshaft dizayn" kafedrasi dotsenti

Umarova Maxliyo Yunusovna
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti lingvistika va ingliz adabiyoti kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari doktori

Jepbarova Sayat Qurbanmiratovna
Qoraqalpoq davlat universiteti Turkman tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich
Farg'ona davlat universiteti mevachilik va sabzavotchilik kafedrasi mudiri q.x.f.f.d (PhD)

Bazarov Otabek Odilovich
Qo'qon davlat pedagogika instituti, PhD

Azizov Olimjon Toxirovich
Toshkent kimyo texnologiya instituti GSKMT kafedrasi dotsenti

Rahimova Maftuna Odilovna
Qo'qon davlat pedagogika instituti, PhD

Mirzaahmedova Kamola Toxirovna
Toshkent pediatriya tibbiyot instituti farmakologiya, fiziologiya kafedrasi dotsenti

Djumaniyozova Enajon Kutimovna
Toshkent arxitektura qurilish instituti xorijiy tillar kafedrasi katta o'qituvchisi

Urazmetova Shoira Azatbayevna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Urganch filiali o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Jo'rayeva Dilnoza Shokirjonovna
Termiz davlat universiteti algebra va geometriya kafedrasi o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

TECHNOLOGY FOR CREATING POLYMER BLENDS WITH THE PROPERTIES OF THERMOPLASTIC ELASTOMERS

Musaev Sayfullo Safoevich
Professor of the Bukhara Engineering - Technological Institute
Samieva Gulnoz Olimovna
PhD of the Bukhara Engineering - Technological Institute
Aslanov Alibek Mehriddinovich
Doctoral student of the Bukhara Engineering - Technological Institute
Sharapov Nodir Sabirovich
Master of the Bukhara Engineering - Technological Institute

Annotation: In this article, the composition of polymer compositions with the properties of thermoplastic elastomers has been studied. Polymer compositions, which are multicomponent systems, consisting of both polymer and non-polymer components, have also been studied.

Keywords: mixtures of polymers, thermodynamically incompatible, heterogeneity of the system, thermodynamic equilibrium state, operational stability, two-phase mixture, single-phase systems, mutually soluble polymers, development of polymeric materials.

ТЕХНОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ ПОЛИМЕРНЫХ СМЕСЕЙ СО СВОЙСТВАМИ ТЕРМОЭЛАСТОПЛАСТОВ

Мусаев Сайфулло Сафоевич
Профессор Бухарского инженерно-технологического института
Самиева Гулноз Олимовна
PhD Бухарского инженерно-технологического института
Асланов Алибек Мехриддинович
Докторант Бухарского инженерно-технологического института
Шарапов Нодир Сабирович
Магистр Бухарского инженерно-технологического института

Аннотация: В этой статье изучены состав полимерных композиций со свойствами термоэластопластов. Также изучены полимерные композиции представляющие собой многокомпонентных систем, состоящие как из полимерных, так и неполимерных компонентов.

Ключевые слова: смеси полимеров, термодинамический несовместимы, неоднородности системы, термодинамический равновесный состояния,

эксплуатационная устойчивость, двухфазный смесь, однофазной системы, взаиморастворимые полимеры, разработке полимерных материалов.

Polymer compositions with desired properties can be obtained not only by synthesizing new ones, but also by combining mixtures of different polymers.

The state of polymer mixtures is usually characterized by the concept of "compatibility". The compatibility of polymers is understood as their ability to form under specific conditions (temperature, pressure, concentration) a thermodynamically stable system consisting of molecularly dispersed components [1].

In most cases, polymer mixtures that form the basis of polymer compositions turn out to be thermodynamically incompatible. However, often the optimal performance properties of the material (for example, strength) are achieved not with mixing to a molecular state, but with some inhomogeneity of the system.

If the system is thermodynamically unstable, then it eventually tends to a thermodynamic equilibrium state, i.e., it changes with time. This change can be accelerated by external influences during operation - an increase in temperature, cyclic deformations, etc. However, in most cases, the change in the complex of system properties proceeds so slowly that the material exhausts its operating time for other reasons. A convenient characteristic of assessing the stability of a mixture of various components is the concept of "operational stability". By this is meant the time during which the change in the parameters of the properties of the system due to its transition from a thermodynamically unstable to an equilibrium state does not go beyond the values allowed by the operating conditions.

In relatively rare cases, polymers can be mixed with each other indefinitely, that is, in any ratio. Of the widely used composite materials, thermodynamically compatible pairs of polymers make up approximately only 2% [2, 3].

Usually, the mechanical properties of two-phase mixtures are higher than those of single-phase ones. However, obtaining a single-phase system in some cases is a necessary condition for the processing of polymer compositions, for example, for the production of products with desired optical characteristics, which are achieved only when using single-phase polymer mixtures. Therefore, an important task at present is to obtain mixtures of mutually soluble polymers, to determine the boundaries of their mutual solubility and the relationship of these limits with the chemical nature of the components.

Obviously, the basis of the polymer composition is the base polymer or a mixture of polymers. The correct choice of the polymeric component (or components) determines all the properties of the composed composition. So, to create a frost-resistant sole material intended for use in the range from -30 to -35 ° C, it does not make sense to use polyvinyl chloride as a polymer base, since no combination of

ingredients will make it possible to obtain an economically viable material that meets the specified operating conditions.

Modern technical capabilities make it possible to mix thermodynamically incompatible polymers and other additives almost to the level of molecular mixing. However, such systems tend to delaminate over time. At the same time, during the operation of thermodynamically compatible but poorly mixed polymers and additives, their further mutual diffusion and further mixing take place. The characteristic that determines the suitability of a polymer mixture for given operating conditions is not the thermodynamic compatibility of the components, but the dynamics of changes in the performance characteristics of the material during the transition of the system to an equilibrium state. From this point of view, the division of the system into thermodynamically compatible and incompatible ones is of little practical importance. In this case, it is important to evaluate the operational stability of the system, the concept of which was given above.

When choosing the composition of the polymer composition, the criteria for its optimization are determined. In most cases, such criteria are strength characteristics, as well as the operating time of the developed material, during which its characteristics remain within acceptable values, and other indicators. In this case, it is often necessary to take into account the operational stability not by one, but by several indicators of operational properties [4–6].

The main task in the development of polymer compositions is the choice of the main polymer or mixture of polymers. This choice is determined by the requirements for the operating conditions of products, the methods of processing compositions and the economic feasibility of their molding methods.

When designing products and developing polymeric materials for their manufacture, it is necessary to know what loads they will experience and under what conditions they will be used. It should be taken into account that an increase in temperature worsens the strength properties of polymeric materials. Some polymers are capable of absorbing moisture during operation, which changes their mechanical properties and product dimensions. A number of polymeric materials are adversely affected by various oils, acids and other substances. Under dynamic loads, the dependence of the strength of the material on the rate of its loading, the presence and size of the notch, etc., is essential [7, 8].

The reference literature contains the characteristics of polymers, non-polymer components of compositions and general recommendations for the development of composite materials and the manufacture of products for various purposes. It should be added to this that when choosing a polymer base for compositions, it is necessary to take into account not only the physical and mechanical properties of the polymer, but

also its ability to combine with non-polymer components to form a mixture with the desired properties.

Thus, polymer compositions are multicomponent systems consisting of both polymer and non-polymer components. Each of the components plays a certain role in the formation of a set of material properties necessary to meet the requirements for products under operating conditions. Therefore, the development of the composition of the polymer composition begins with an analysis of the indicators of material properties necessary for the successful operation of the product. The set of indicators obtained as a result of such an analysis is most conveniently presented as a ***generalized optimization parameter***. The use of a generalized optimization parameter enables the developer of a polymer composition to obtain a single quantitative characteristic that determines the behavior of the material in terms of several performance indicators [9–12].

References:

1.Мэнсон Дж. Полимерные смеси и композиты./ Пер. с англ. Под ред. Ю.К. Годовского. –М.: Химия, 1992. – 232 с.

2.Ньюмен М.С. Модификация пластмасс каучуками./Пер. с англ. Под ред. Ю.К. Годовского и В.С. Панкова. – М.: Мир, 1981. –Т.1. –С. 11-45.

3.Шварц А. С., Кондратьков Е. Ф. Современные материалы и их применение в обувном производстве. - М.: Легкая индустрия, 1978. - 224 с.

4.Справочник по искусственным кожам и пленочным материалам/А. Г. Литви-ненко и др. - М.: Легпромбытиздат, 1988. - 432 с.

5.Техника переработки пластмасс / Под ред. М. И. Басова. - М.: Химия, 1985. - 528 с.

6.Технология пластических масс / Под ред. В. В. Коршака. - М.: Химия, 1972. - 616 с.

7.Бортников В. Г. Основы технологии переработки пластических масс. - Л.: Хи-мия, 1983. - 304 с.

8.Гуль В. Е., Акутин М. С. Основы переработки пластмасс. - М.: Химия, 1985. - 400 с.

9.Гуменный Н. А., Рыбальченко В. В. Материалы для обуви и кожгалантерейных изделий: Справочник. - Киев: Техника, 1982. - 168 с.

10..Материаловедение в производстве изделий легкой промышленности. /А. П. Жихарев, Д. Г. Петропавловский, С. К. Кузин, В. Ю. Мишаков. - М.: Академия, -448 с.

11.Монастырская М. С., Швецова Т. П. Технология полимерных пленочных материалов и искусственных кож. - М.: Легкая индустрия, 1974. - 424 с.

12.Перспективные искусственные материалы для низа обуви. / Обзорная информация. - М.: ЦНИИТЭИлегпром, 1988. - Вып.1.

13. Musaev S.S., Samieva G.O. Determination of one indicators of the quality of shoe sources of the understanding materials. International Journal of Advanced Researh in Science, Engineering and Technology. Volume 6. Issue 9, September 2019. P.10865-10869.

14. Мусаев С.С., Самиева Г.О. Классификация термопластичных эластомеров применяемое в производстве низа обуви. Фан ва технологиялар тараққиёти. Илмий-техникавий журнал. Бухоро: 2020. 3– сон. 206-210 б.. (05.00.00 №24)

15. Мусаев С.С., Самиева Г.О., Тешабоев У.У. Пойабзал таглиги учун кўп компонентли термопластик полимер композициясини ишлаб чиқиш. Фан ва технологиялар тараққиёти, илмий-техникавий журнал. Бухоро: 2021. 6-сон. 285-291 б.

16. Musaev S.S., Samieva G.O. Optimization of values of technological parameters for obtaining thermoplastic polymer composition for bottom shoes. REVISTA, Leather and Footwear Journal. Bucharest, Romania, Europe. ISSN: 1583-4433 Volume 21, No. 4, 2021. P 247-256.

17. Musaev S.S., Samieva G.O. The study of thermodynamic compatibility of polymers. EPRA, International Journal of Researh & Development (IJRD). Impact Factor:7.001.Volume 5. Issue 5, 2020. P 411-420.

18. Musaev S.S., Samieva G.O. Investigation of the possibility of using suspended polyvinyl chloride and ethylene-vinyl acetate copolymer to produce a thermoplastic polymer composition. International jurnal of emerging trends in engineering research. Volume 8, No.10, October 2020. ISSN 2347 – 3983.

19. Musaev S.S., Samieva G.O., Musaeva L.S. Investigation of the Stability of plantar compositions based on suspension polyvinyl chloride and ethylene vinyl acetate copolymer to various aggressive environments. **Eurasian Journal of Engineering and Technology. Vol.8, July 2022. Belgium, ISSN (E): 2795-7640,.** Impact Factor: 7.995. P 51-55.

20. Musaev S.S., Samieva G.O. Influence of the polymer solubility parameter on the deformation and strength properties of compositions. Международная научно-практическая конференция “SCINTIFIC IDEAS OF YOUNG SCIENTISTS” Warsaw, Poland, 2020. P. 195-200.

21. Musaev S.S., Samieva G.O. Investigation of properties of films based on ethylene copolymer with vinyl acetate. International scientific and practical conference, CUTTING EDGE-SCIENCE. June, 2020 Shawnee, USA Conference Proceedings. P. 120-122.

22. Мусаев С.С., Самиева Г.О. Термопластичные эластомеры – материалы для низа обуви. Бухоро муҳандислик-технология институти “Озиқ-овқат, нефтгаз ва кимё саноатини ривожлантиришнинг долзарб муаммоларини ечишнинг инновацион йўллари” халқаро илмий-амалий конференция. 2020. 382-385 б.

23. Мусаев С.С., Самиева Г.О. Исследование свойств полимерной композиции на основе сополимера этилена с винилацетатом для низа обуви. “Ўзбекистон Республикаси енгил саноатининг ривожланиш тенденциялари: муаммо, таҳлил ва ечимлар” мавзусида халқаро миқёсида онлайн, илмий-масофавий конференция. Тошкент: 2020. 30-36 б.

24. Мусаев С.С., Самиева Г.О. Математическое моделирование значений технологических параметров получения низа обуви на основе сополимера ЭВА и суспензионного ПВХ. Международный форум имени Косыгина Симпозиум “Современные инженерные проблемы в производстве товаров народного потребления” Москва: 2021. С 20-21.

25. Мусаев С.С., Самиева Г.О., Тешабоев У.У. Пластификация полимерных композиций на основе поливинилхлорида и сополимера этилена с винилацетатом. Международная научно-практическая конференция “Современные инновационные технологии в легкой промышленности: проблемы и решения” Бухара: 2021. С. 92-96.

26. Мусаев С.С., Самиева Г.О., Тешабоев У.У. Наполнения полимерной композиции на основе поливинилхлорида и сополимера этилена с винилацетатом. Международная научно-практическая конференция “Современные инновационные технологии в легкой промышленности: проблемы и решения” Бухара: 2021. С. 88-91.

27. Мусаев С.С., Самиева Г.О. Polymer compositions based on suspension polyvinyl chloride and ethylene-vinyl acetate copolymer for the bottom of footwear for special purposes. International scientific and practical online conference “Integration into the world and connection of sciences” Baku, 2022. P. 43-47.

28. Мусаев С.С., Самиева Г.О., Мусаева Л.С. Исследование влияние марки суспензионного поливинилхлорида и сополимера этиленавинилацетата на деформационно-прочностные свойства полимерной композиций. Международная научно-техническая конференция “Дизайн, технологии и инновации в текстильной и легкой промышленности” (Инновации - 2022) Москва: 2022. С. 210-213.

29. Мусаев С.С., Самиева Г.О., Мусаева Л.С. Исследование структуры полимерной композиции на основе суспензионного ПВХ и сополимера ЭВА. Международная научно-техническая конференция “Дизайн, технологии и

инновации в текстильной и легкой промышленности” (Инновации - 2022). Москва: 2022. С. 213-215.

30. Г.О.Самиева, С.С.Мусаев. Разработка технологии создания и крепления полимерных подошв обуви специального назначения. Монография. Бухара: Изд-во.”Дурдона”. 2022. -232с.

2013-2022-YILLARDA “SAMARQAND” DAVLAT MUZEY-QO‘RIQXONASIGA TASHRIF BUYURUVCHILAR OQIMI TAHLILI

ANALYSIS OF THE INFLUX OF VISITORS TO THE SAMARKAND STATE MUSEUM-RESERVE IN 2013-2022

АНАЛИЗ ПРИТОКА ПОСЕТИТЕЛЕЙ САМАРКАНДСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ-ЗАПОВЕДНИКА В 2013-2022 ГГ.

Jamshid Avazovich Djurakulov
“Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi Turizm va marketing bo‘limi boshlig‘i
jamshidavazovich@gmail.com
+998 93 352-80-07

Annotatsiya: Ushbu maqola “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasiga 2013-2022 yillarda tashrif buyurgan xorijiy va mahalliy sayyohlarning so‘nggi 10 yillik davr ichidagi tahlili haqida bo‘lib, unda muzey-qo‘riqxonaning har yillik hisobotlaridan foydalaniladi. Shuningdek, tahlil davomida muzeylar sohasida qabul qilingan hukumat qarorlari hamda muzeylarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo‘lgan mulohazalar yuritiladi.

Abstract: This article is about the analysis of foreign and domestic tourists who visited the "Samarkand" state museum-reserve in 2013-2022 within the last 10-year period, which uses the annual reports of the museum-reserve. Also, during the analysis, government decisions in the field of museums, as well as considerations that would be appropriate to implement in museums.

Аннотация: Эта статья посвящена анализу иностранных и местных туристов, посетивших Государственный музей-заповедник "Самарканд" в 2013-2022 годах за последние 10 лет, с использованием ежегодных отчетов музея-заповедника. В ходе анализа также будут рассмотрены правительственные решения, принятые в области музеев, а также соображения, которые было бы целесообразно реализовать в музеях.

Kalit so‘zlar: muzey, marketing, samarqand, tarixiy obidalar, tahlil, turizm, turist, tashrif buyuruvchilar, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, koronavirus, pandemiya, servis.

Keywords: museum, marketing, Samarkand, historical monuments, analysis, tourism, tourist, visitors, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, coronavirus, pandemic, service.

Ключевые слова: музей, маркетинг, Самарканд, исторические памятники, аналитика, туризм, турист, посетители, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, коронавирус, пандемия, сервис.

“Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi O’zbekiston hukumatining 26-may 1982-yildagi №397-sonli qaroriga binoan A.Ikromov nomli O’zbekiston davlat madaniyat va san’at tarixi muzeyi bazasida “Samarqand davlat birlashgan tarixiy-me’moriy va badiiy muzey qo’riqxonasi” nomi bilan tashkil etilgan bo‘lib, hukumat qarori bilan 2018-yildan “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi nomiga o‘zgartirilgan. Tashkil etilgan vaqtda umumiy muhofaza etiladigan hududlar jami 798 gektarni tashkil etib, shundan Afrosiyob qalasi va shaharchasi 218 gektar, o’rta asr Samarqand shahri (eski shahar) 320 gektar va “Yangi shahar” 260 gektarni qamrab olgan.

Hozirgi vaqtda muzey-qo‘riqxona tarkibida muzeylar:

1) O‘zbekiston madaniyati tarixi davlat muzeyi,

2) Buyuk Ipak yo‘li ko‘rgazmalar zali (O‘zbekiston madaniyat tarixi davlat muzeyi filiali),

3) Xalqlar do’stligi va diniy bag‘rikenglik ko‘rgazmalar zali (O‘zbekiston madaniyat tarixi davlat muzeyi filiali),

4) Viloyat o’lkashunoslik muzeyi,

5) Samarqand shahar tarixi Afrosiyob muzeyi; 6)Mirzo Ulug’bek muzey-majmuasi,

7) Sadriddin Ayniy uy-muzeyi,

8) Mahmudxo‘ja Behbudiy uy-muzeyi,

9) Hoja Abdulaziz Abdurasulov uy-muzeyi,

10) Paxtachi tuman tarixi muzeyi,

11) Kattaqo’rg’on shahar tarixiy o‘lkashunoslik muzeyi,

12) Ishtixon tuman tarixi muzeyi,

13) Qo’shrabot tumanidagi Ergash Jumanbulbul o’g’li uy-muzeyi,

hamda quyidagi tarixiy obidalar:

1) Amir Temur maqbarasi,

2) Bibixonim majmuasi,

3.) Nodir Devonbegi madrasasi faoliyat yuritmoqda.

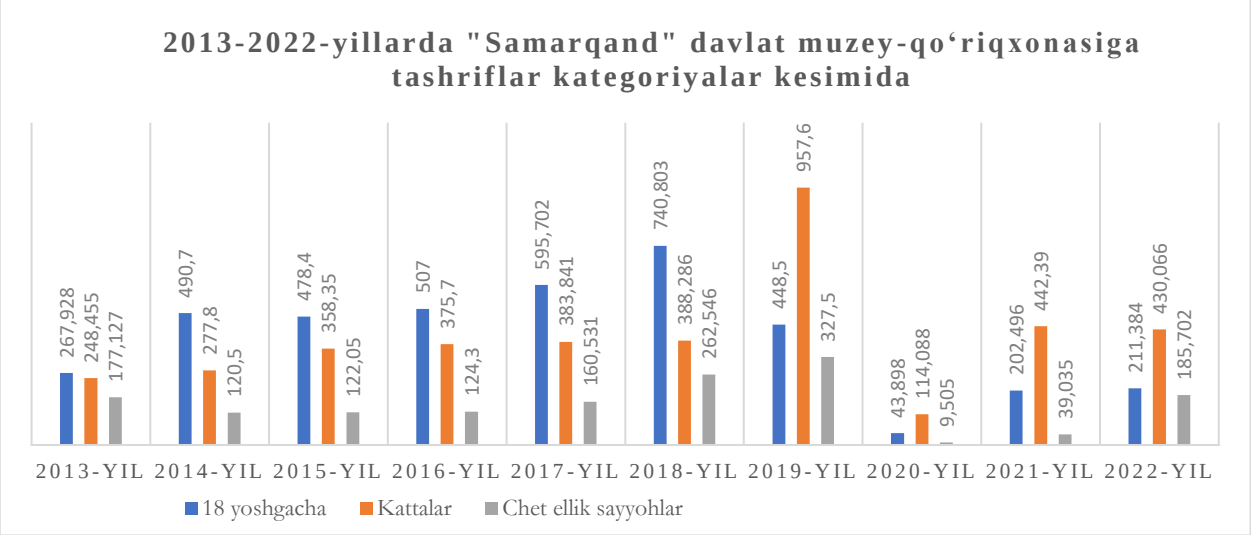
Bosh muzey “O’zbekiston madaniyati tarixi davlat muzeyi” hisoblanadi. “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonada 235 000 donadan ortiq ashyo saqlanadi.

Bugungi globallashuv jarayonida har bir shaxs o‘zini intilektual qobiliyati darajasini yuqoriga ko‘tarish va mukammallashtirish, ilmiy salohiyatini yanada oshirish va dunyo xalqlari madaniyati, tarixi, buguni bilan tanishishda muzeylar o‘ziga xos ahamiyat kasb etmoqda. Qaysi faoliyat turi bo‘lmasin, uni dastlab tarixiga, bugungi

holati va kelajakda erishishi mumkin bo‘lgan istiqbollariga, insonlar ehtiyojini qanoatlantirish darajasiga nazar tashlanadi. Xo‘sh, so‘nggi 10 yilda muzeylarimizga qancha mahalliy va xorijiy sayyohlar tashrif buyurdi, muzeylar ularning ehtiyojlarini qanchalik darajada qanoatlantirayapti?

Muzey-qo‘riqxona tizimidagi muzeylar va tarixiy obidalarga tashrif buyuruvchilarni tahlil qilish muzeyning keyingi faoliyatida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan yo‘nalishlarni hamda joriy faoliyatining haqqoniy holatini aniqlab berishga xizmat qiladi.

2013-2022-yillar davomida muzey-qo‘riqxonaga jami 10 mln.ga yaqin tashriflar amalga oshirilgan. Tashriflarning yillik statistikasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, 2013-yil 821 ming kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2016-yilga kelib so‘nggi 4 yilda uzluksiz o‘sish kuzatilib yuqori ko‘rsatgichga ega bo‘ldi, ya’ni, 1 mln 700 ming tashriflarni tashkil qildi. Bunda albatta, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 11-iyuldagi “Davlat muzeylarining bolalar va ularning ota-onalariga ochiqligini

ta’minlash chora-tadbirlari to’g’risida”gi 189-sonli qarorini e’lon qilinishi muzeylarga ayniqsa mahalliy xalqimizning qiziqishi yanada ortishiga sabab bo‘ldi. Unga ko‘ra idoraviy bo’ysunishidan qat’i nazar, barcha davlat muzeylarining bolalar va ularning ota-onalariga ochiqligini ta’minlash maqsadida haftaning har seshanba va juma kunlari bolalarning respublika davlat muzeylariga bepul kirishi kunlari etib belgilandi. Bu qaror, muzeylarimizga eng ko‘p keladigan tashrifchilar 18 yoshgacha bo‘lganlar sonining 2019-yilgacha izchil suratlarda o‘sishiga dastak bo‘lib xizmat qildi.

1-gistogramma.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 2-dekabrdagi “O’zbekiston Respublikasi sayyohlik sohasini rivojlantirishni tezlashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-4861-sonli farmoni bilan O’zbekistonda turizm iqtisodiyotning strategik sektoriga aylantirilishi, turizm uchun qulay iqtisodiy va tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlar yaratish, hududlarning ulkan turizm salohiyatidan yanada to’liq va samarali foydalanish, turizm tarmog’ini boshqarishni tubdan takomillashtirish, milliy

turizm mahsulotlarini yaratish va ularni jahon bozorlarida targ'ibot qilish, turizm sohasida O'zbekistonning ijobiy qiyofasini shakllantirishga yo'naltirilgan. Farmonda turizm sohasida davlat siyosatining sifat jihatdan yangi bosqichga o'tishini belgilab beradigan ushbu tarmoqni tubdan isloh qilish bo'yicha asosiy maqsadli vazifalar va ustuvor yo'nalishlar belgilanadi. Shuningdek, turizm sohasida litsenziya berish, sertifikatlashtirish hamda boshqa ruxsatnomalar berish tartib-taomillarini takomillashtirishga qaratilgan, davlat tomonidan boshqariladigan bir qator prinsipial yangi mexanizmlar belgilab qo'yildi.

2017-yil 1-apreldan boshlab turizm maqsadida O'zbekiston Respublikasiga 30 kundan ortiq bo'lmagan muddatga keluvchi 27 davlat sayyohlari uchun viza tartibi bekor qilindi. Shuningdek, davlat rahbari tomonidan 2017-yil 1-yanvardan boshlab barcha mamlakatlar uchun 30 kun muddatga beriladigan yagona sayyohlik vizasini joriy etish bo'yicha takliflar tayyorlanishi bo'yicha ma'sullarga topshiriq berildi hamda 2018-yildan boshlab elektron viza tizimini tatbiq etish ham belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrdagi "2017 — 2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo'yicha komleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 975-son qarori ijrosi doirasida davlat muzeylari faoliyatini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari, yangi tashkil etiladigan, davlat muzeylari binolarini qurish, rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash va jihozlash, davlat budjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan davlat muzeylari, ularning filial va bo'limlari ro'yxati shakllantirilishi keng ko'lamli muzeyshunoslik sohasining yangi bir bosqichga olib chiqilishiga shahdam qadamga aylandi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Shuningdek, hududlarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri sifatida ichki turizmni jadal rivojlantirish, fuqarolarni mamlakatimizning madaniy-tarixiy merosi hamda tabiiy boyliklari bilan tanishtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-fevraldagi "Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3514-son qarori doirasida "O'zbekiston bo'ylab sayohat qil!" ichki turizmni rivojlantirish dasturini amalga oshirish bo'yicha amaliy chora-tadbirlar belgilanganligi respublikamiz fuqarolarini vatanimizdagi muqaddas qadamjolar va muzeylar bilan yaqindan tanishish, dam olish kunlarini mazmunli o'tkazish shu bilan bir qatorda muzeylarimiz ko'rgazma zallaridagi nodir muzey ashyolari bilan yanada qulay shaklda yaqindan tanishishga imkon yaratdi.

Mana shunday turizm va muzeyshunoslik sohasiga oid hukumat darajasidagi islohotlarning natijasida "Samarqand" davlat muzey-qo'riqxonasiga 2017-yil – 1 mln 140 ming 074 marta tashriflar amalga oshirilgan bo'lsa, 2018-yil – 1mln 948 ming 594 marta, 2019-yil esa – 1 mln 957 ming 200 martani tashkil etib, ko'rsatilgan ushbu 3

yilda o‘sish o‘rtacha 70 % gacha oshganligini ko‘rishimiz mumkin. Ayniqsa, xorijlk sayyohlarning soni 327 mingda kishidan oshganligi, so‘nggi 6 yillikdagi eng baland statistika ko‘rsatgichini qayd etdi.

Muzeylarni rivojlantirishning innovatsion va amaliy mexanizmini ishlab chiqish, ko’rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish, infratuzilmani yaxshilash, san’at va badiiy ijodni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, jahon madaniyati maydonida mamlakatning nufuzini mustahkamlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 19-dekabrda “2020-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasida muzeylar faoliyatini takomillashtirish dasturini tasdiqlash to’g’risida” gi 1019-son qarori qabul qilindi. Unga ko‘ra, yetakchi xorijiy mutaxassislarni jalb etgan holda muzeylar kolleksiyalari va muzeylar infratuzilmasini tahlil qilish, muzeylar infratuzilmasi sifati darajasini oshirish, shu jumladan, imkoniyati cheklangan shaxslarning muzeylarga kirishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, xorijiy mutaxassislarni jalb etgan holda muzeylarni rivojlantirish bo’yicha yillik marketing rejasini tasdiqlash, tashrif buyuruvchilarning ehtiyojlarini muntazam tahlil qilish jarayonlarini joriy etish, xalqaro tajribaga ega mutaxassislarni jalb etgan holda smart-texnologiyalarni joriy etish asosida ekspozitsiyalarni ishlab chiqish belgilandi.

Jahon hamjamiyatida O’zbekistonning ijobiy imidjini shakllantirish va mustahkamlash, mamlakatimizning muzey to’plamlaridagi boy tarixiy va madaniy merosini keng targ’ib qilish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 23-mayda “O’zbekiston Respublikasida muzey va teatrlarning marketing faoliyati samaradorligini oshirish to’g’risida”gi 325-sonli qarori qabul qilindi. Unga ko’ra, muzeylarga tutash hududda interfaol zonalarni yaratish, zamon talablariga javob beradigan muzeylar infratuzilmasini rivojlantirish va qiyofasini o’zgartirish maqsadida dunyoning yetakchi muzeylaridan xorijiy mutaxassislarni jalb qilish, muzey ichida hunarmandlar ustaxonasini va savdo shoxobchalarini tashkil etish hamda ularda muzey ashyolari va kolleksiyalari nusxalari, milliy suvenir mahsulotlari savdosini yo’lga qo’yish, muzeyda axborot va virtual haqiqat texnologiyalardan foydalangan holda sensorli ekranlarda interfaol ko’rgazmalar o’tkazish, muzeylarning joylashgan joy manzili, unga yetib borish usuli va masofasi to’g’risidagi ma’lumotlarni aeroport, temir yo’l va avto vokzallar, jamoat joylari va joylashtirish vositalari, shuningdek, reklama obyekti va kioskalarda tarqatish, muzeylarni global interaktiv kartalar (“GoogleMaps”, “YandexKarta”, “MapsMe” va boshqa elektron navigator va kartalar)ga joylab borish, muzeylar faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida jamoatchilikning muzey xizmatlariga bo’lgan ehtiyojini har yillik sotsiologik o’rganishlar orqali marketing tadqiqotlari olib borish va jamoatchilik bilan o’zaro aloqalar o‘rnatish kabi dolzarb vazifalar belgilab berildi.

COVID-19 koronavirus infeksiyasi kasalligi ilk marotaba 2019-yilning dekabrida Xitoyning Uxan shahrida qayd etilgandan so‘ng kasallik 2020-yilning 11-martida

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan pandemiya deb belgilandi. Pandemiyaning salbiy ta’siri O’zbekistonni ham chetlab o’tmadi. Sanitariya-epidemiologik osoyishtalik agentligi ma’lumotiga asosan COVID-19 O‘zbekistonda ilk bor 2020-yilda 15-mart kuni aniqlandi. Ushbu holatlar e’lon qilingach, xalqaro o‘zaro qatnovlar to‘xtatildi, kasallikni keng yoyilishini oldini olish hamda aholi salomatligini himoya qilish maqsadida respublikamizda bosqichma-bosqich karantin cheklovlari tadbiq etildi. Xorijlik sayyohlar oqimining kamayishi natijasida turizm industriyasida kelib chiqqan iqtisodiy taqchillikni yumshatish, turizm industriyasini qo‘llab-quvvatlash maqsadida asosiy e’tibor mahalliy turizmni rivojlantirishga qaratildi.

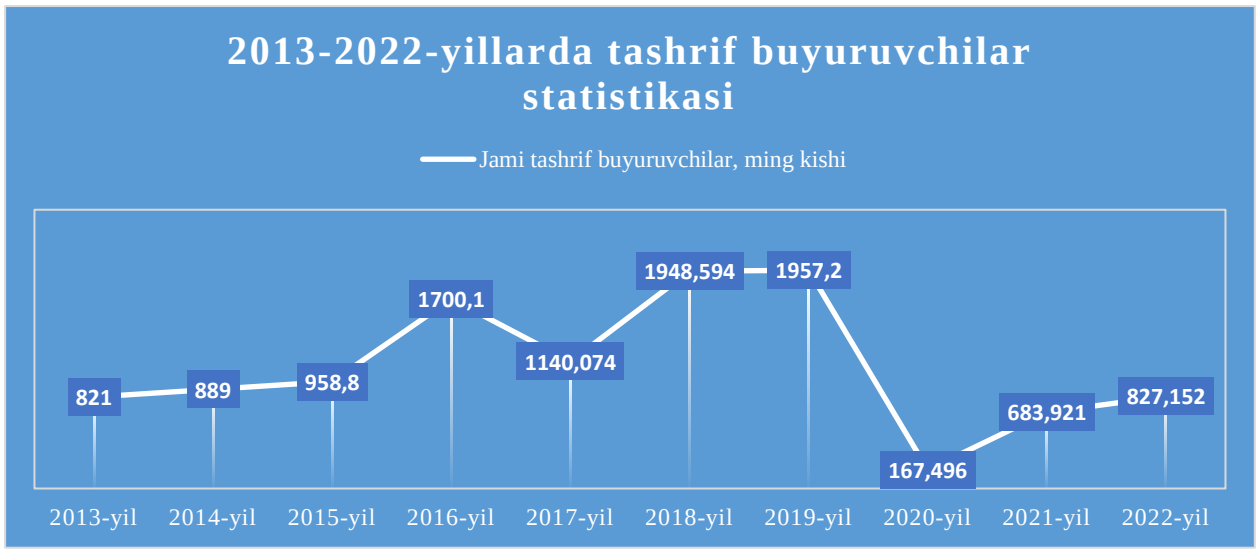
Karantin davrida O’zbekistonda turizm sohasidagi tadbirkorlik subyektlarini qo’llab-quvvatash maqsadida pandemiya davrida ularga bir qator imtiyozlar, soliq ta’tillari va subsidiyalar berish tartibi joriy etildi. Turizm sohasini jadal sur’atlarda tiklash va mamlakatdagi sanitariya-epidemiologik vaziyat barqarorlashgandan so’ng uni rivojlantirishning yangi yo’nalishlarini shakllantirish maqsadida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-iyunda “Turizm sohasini sanitariya-epidemiologik xavfsizlikning kuchaytirilgan rejimi talablariga qat’iy rioya qilgan holda rivojlantirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi PQ-4755-sonli Qarori e’lon qilindi. Respublikada O’zbekiston uchun xavfsiz turizm bo’yicha maxsus dastur “Uzbekistan: Safe travel GUARANTEED” (“O’zbekiston: Xavfsiz sayohat kafolatlangan”) xalqaro standartlarga muvofiq sanitariya me’yorlariga rioya etilishini ta’minlashga xizmat qildi. Bu dasturning asosiy maqsadi xorijiy sayyohlarni jalb etishda O’zbekiston hududi bo’ylab xavfsiz sayyohat qilish mumkinligini targ’ib etish, shuningdek, pandemiya yangi innovatsiyalar uchun imkoniyatlarni onlayn(vertual)-sayohatni rivojlatirishga turtki bo‘ldi. Bu esa kelajakda potensial sayyohlarning mamlakatimizga sayohat qilishga undaydigan omillardan biri hisoblanadi.

Covid-19 pandemiyasi 2020-2021-yillar tashqi va ichki turizmga katta salbiy ta’sir ko‘rsatdi, 2020-yilda “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasiga – 167 ming 496 kishi tashrif buyurib, 2019-yilga nisbatan 1 mln 789 ming 704 kishi kam (-91,5 %) tashriflar amalga oshirildi ya’ni o‘tgan yilning 8,5 foizini tashkil qildi**.**

Koronavirus pandemiyasining salbiy ta’sirini turizm hamda unga bevosita bog’liq bo’lgan tarmoqlarni qo’llab-quvvatlash orqali kamaytirish, mamlakatda sanitariya-epidemiologik vaziyat yaxshilanishiga qarab turizm sohasini jadal qayta tiklash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 10-iyulda “O’zbekiston Respublikasida turizm sohasini tiklash va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish chora-tadbirlari to’g’risida” 433-sonli qarori qabul qilindi. Qarorga ko‘ra turoperator va turagentlik xizmatlarini ko’rsatish tartibi, xorijiy mamlakatlardan O’zbekistonga charter reyslarining tashkil qilish xarajatlarini kompensatsiya qilish, turizm industriyasi tadbirkorlik subyektlariga grantlar berish, kompensatsiya va moliyaviy

yordam ko’rsatish, turizm axborot markazlarini barpo etish va faoliyatini yo’lga qo’yish, koronavirus pandemiyasi va global inqirozli holatlarning mamlakat turizm sohasiga salbiy ta’sirini kamaytirish bo’yicha turizm sohasini qayta jonlantirish uchun dolzarb vazifalar belgilab olindi.

Sohada amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida 2021-yil “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi tizimidagi muzeylar va tarixiy obidalarga – 683 ming 921 marta tashriflar amalga oshirilib, oldingi yilga nisbatan 4 karra ko‘p yoki 516 ming 425 marta ko‘p tashriflar amalga oshirildi.

2-gistogramma.

Mamlakatimizdagi muzeylar faoliyatini qo’llab-quvvatlash, ularning marketing siyosati va xizmatlar sohasini kompleks rivojlantirish, muzeylarga innovatsion texnologiyalarni samarali qo’llash, shuningdek, muzeylarda o’zbek xalqi va davlatchiligi tarixi, Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlari, buyuk allomalar hayoti va faoliyatiga oid zamonaviy yangi ekspozitsiyalarni yaratish, muzey to’plamlaridagi boy tarixiy va madaniy merosimizni keng targ’ib qilish maqsadida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 27-mayda “Muzeylarda xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-261-son Qarori qabul qilindi. Unga asosan, 2022-2023-yillarda davlat muzeylarida tashkil etiladigan qo’shimcha xizmatlar, O’zbek xalqi va davlatchiligi tarixi, Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlari, buyuk allomalar hayoti va faoliyatiga oid 2022-2024-yillarda yangi tashkil etiladigan ekspozitsiyalar, noyob muzey ashyolari va kolleksiyalarining replikatsiyalarini tayyorlash hamda ularni realizatsiya qilish, muzeylar sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish va rivojlantirish, 2022-2023-yillarda muzeylarda xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari, aholidagi madaniy boyliklarni davlat muzeylari tomonidan qabul qilib olishni rag’batlantirish va ommalashtirishga qaratilgan “Milliy merosga mening hissam!” umumxalq aksiyasi, ta’lim muassasalarining o’quvchi va talabalari, ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi vakillari, nogironligi bo’lgan shaxslar,

keksalar va boshqa fuqarolarning muzeylar va tarixiy manzilgohlariga imtiyozli va bepul tashriflarini nazarda tutuvchi “Moziyga sayohat” dasturi, ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va xodimlarni xorij muzeylarida malaka oshirishi kabi muhim chora-tadbirlarning amalga oshirilishi belgilab olindi.

Shu kabi muzeylar sohasidagi islohotlar samarasi o‘laroq, 2022-yilda “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi tizimidagi muzeylar va tarixiy obidalarga jami 827 ming 152 marta tashriflar amalga oshirilgan bo‘lib, 2021-yilga nisbatan 143 ming 231 marotaba ko‘p tashriflarni tashkil etib, so‘nggi 3 yilda tashriflar oqimining uzluksiz o‘sish suratini namoyon qildi.

Hukumat darajasida muzeylarga e’tibor berilishi albatta, ushbu sohaning rivojiga xizmat qiladi, ayniqsa, belgilangan chora-tadbirlarning tub mohiyatini anglagan holda izchillik bilan muzeylarga joriy etib borilsa. Muzeylarni rivojlantirishda har bir hududni turizm salohiyati, muzeyning salohiyati va infratuzilmasidan kelib chiqilib yondashish maqsadga muvofiq. Toshkent kontenentidagi muzey Sirdaryoga yoki Samarqand, Buxoro kabi turistlar oqimi yuqori bo‘lgan hudud Toshkent kontinentidagi muzeyni infrastrukturasi va xizmat ko‘rsatish turlarini aynan bir xil tarzda qo‘llab bo‘lmaydi, qo‘shimcha servis va xizmat ko‘rsatishni tashkil qilishda sarflanadigan xarajatlar (xizmat ko‘rsatuvchi qo‘shimcha shtatlar uchun ish haqi, qurish-o‘rnatish xarajatlari va boshqalar) o‘zini oqlamaslik riski vujudga kelishi mumkin. Muzeylarda servisni rivojlantirish orqali tashrif buyuruvchilarga mukammal madaniy-ma’naviy hordiq chiqarishni taklif qilish bilan bir qatorda, muzeyga joriy qilinayotgan servisdan qo‘shimcha daromad topishni moliyaviy-iqtisodiy jihatdan to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish talab qilinadi.

Shuningdek, muzeyning ijobiy imidjini shakllantirish, unga tashrif buyuruvchilar oqimini yanada ko‘paytirish yo‘lida uning joriy faoliyatini kompleks tahlil qilish, uning kelgusi rejalarini muzey ixlosmandlarining xohish-istaklari bilan uyg‘unlashgan holda zamonga ham nafas tarzda olib borish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to’g’risida”. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 07.02.2018 yildagi PQ-3514-son.

2. “Turizm sohasini sanitariya-epidemiologik xavfsizlikning kuchaytirilgan rejimi talablariga qat’iy rioya qilgan holda rivojlantirishga doir qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 19.06.2020 yildagi PQ-4755-son.

3. “Muzeylarda xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 03.04.2018 yildagi 261-son.

4. “O’zbekiston Respublikasi sayyohlik sohasini rivojlantirishni tezlashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 02.12.2016 yildagi PF-4861-son.

5. “Davlat muzeylarining bolalar va ularning ota-onalariga ochiqligini ta’minlash chora-tadbirlari to’g’risida”. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 11.07.2014 yildagi 189-son.

6. “2017 — 2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo’yicha komleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to’g’risida”. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 11.12.2017 yildagi 975-son.

7. “2020-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasida muzeylar faoliyatini takomillashtirish dasturini tasdiqlash to’g’risida”. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 19.12.2019 yildagi 1019-son.

8. “O’zbekiston Respublikasida muzey va teatrlarning marketing faoliyati samaradorligini oshirish to’g’risida”. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 23.05.2020 yildagi 325-son.

9. “O’zbekiston Respublikasida turizm sohasini tiklash va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish chora-tadbirlari to’g’risida”. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 10.07.2020 yildagi 433-son

10. “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasining 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022-yillardagi yillik hisobotlari.

11. “O’zbekistonda koronavirus bilan bog’liq ilk holat aniqlandi”. 15.03.2020-yil. Havola: https://review.uz/uz/post/ozbekistonda-koronavirus-bilan-bogliq-ilk-holat-aniqlandi [internet resurs]

СЕЛЕЦИЯ ЖАРАЁНИДАГИ КУЗГИ ЮМШОҚ БУҒДОЙНИНГ ТАШҚИ МУҲИТ ОМИЛЛАРИГА БАРДОШЛИЛИГИ

Рахимов Тожидин Абдунуманович
к.х.ф.ф.д., к.и.х. Дон ва дуккакли экинлар илмий тадқиқот институти
Идрисов Хусанжон Абдужабборович
к.х.ф.ф.д (PhD) ФарДУ Мевачилик ва сабзавотчилик кафедраси доценти

Аннотация: В статье приведены сведения об устойчивости исследуемых экземпляров к болезням и неблагоприятным условиям внешней среды. Среди 19 отобранных в опыте константных линий 13 линий оказались устойчивыми к желтой и бурой ржавчине.

Annotation: The article provides information about the resistance of the studied specimens to diseases and adverse environmental conditions. Among the 19 constant lines selected in the experiment, 13 lines were resistant to yellow and leaf rust.

Ҳозирги кундаги жадал ривожланиш шароитида Республикамизда суғориб деҳқончилик килинадиган ғалла майдонлари учун ҳосилдор, дон сифат кўрсаткичлари юқори, касаллик ва зараркунандаларга, ташқи муҳитнинг ноқулай шароитларига, сувсизликка, шўрга, иссиқликка чидамли кузги юмшоқ буғдой навларини яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш селекционер олимлар олдиди турган асосий мақсадлардан бири ҳисобланади.

Жаҳон коллекция нав ва намуналарини ўрганиш шуни кўрсатадики, географик ва генетик жиҳатдан узоқ бўлган, турли хил бошланғич манбалар селекция жараёнида илмий асосланган илғор усуллар қўлланилиб, фойдаланилса келажакда улкан ютуқларга эришиш мумкин[1].

Селекционер олимлар ҳосили мўл, эртапишар нав яратиш баробарида кун сайин ортиб бораётган аҳолини экологик тоза озиқ-овқат махсулоти етказиб бериш, саноатни хом-ашё билан таъминлаш каби муаммоларни ҳал этаётганлиги таҳсинга лойиқ.

Яратилаётган янги нав барча кўрсаткичлари бўйича мавжуд навлардан яхши натижага эга бўлиши талаб этилади. Шуни ҳисобга олган ҳолда, селекция жараёнида ўзгармас константҳолатга келган дурагай тизмаларни турли сифат кўрсаткичлари бўйича баҳолаш ва ҳосилдорлиги юқори линияларни танлаш муҳим аҳамият касб этади.

Дон ва дуккакли экинлар илмий-тадқиқот институтида яратилган ҳамда Краснодар ўлкасида келтирилган кузги юмшоқ буғдойнинг навларнинг рақобатли нав синови амалга оширилиб, юқори ҳосилдорлик кўрсаткичига эга бўлганг 6 та ҳамда нонбоплик кўрсаткичлари юқори бўлган 5 та нав линиялар

танлаб олишга эришилган[3]. Дон ва дуккакли экинлар илмий-тадқиқот институтида охирга йилларда Ўзбекистон-25, Азиз, Ёғду, Қадр, Навбахор, Нодир, Аср чилгиси ва бошқа эртапишар, ҳосилдорлик имконияти 100-110 центнерни ташкил этадиган, дон сифати I-II синфга жавоб берадиган, табиатнинг стресс омилларига чидамли бўлган янги навлар яратилди ва уларнинг кўпчилиги 2022-йилдан экиш учун Давлат реестрига киритилди, уруғчилик тизими кенг жорий этилган[2,4].

Олиб борилган тажрибалар Дон ва дуккакли экинлар илмий-тадқиқот институти “Марказий” дала тажриба майдонида олиб борилди ва 21 та вариант, 4 та қайтариқда жойлаштирилди. Ҳар бир вариант майдони 25 м^2. Тажриба даласининг тупроқлари ўтлоқи тупроқ бўлиб, сизот суви сатҳи 1,5-2 м ни ташкил этади.

Илмий ишнинг мақсади, рақобатли нав синови натижасига кўра энг юқори кўрсаткичга эга бўлган, ташқи муҳитнинг ноқулай омилларига бардошли, занг касалликларга чидамли, ҳосилдор, нонбоплик хусусиятлари клейковина ва оқсил миқдори юқори янги маҳаллий буғдой навларини яратишдан иборат.

Фенологик кузатувлар, дала ва лаборатория шароитида баҳоланди ва таҳлил қилинди. кузатиш ва баҳолаш Россия ўсимликшунослик институти (1991) хамда фенологик кузатувларда асосий даврлар (униб, чиқиш, туплаш, найчалаш, бошоқлаш, сут, мум, тўлиқ пишиш) қишлашга, ётиб қолишга, касалликларга чидамлилик дала шароитида Россия ўсимликшунослик институти т томонидан ишлаб чиқилган Ҳалқаро классификатор (СЭВ Triticum тури, 1983) услубий қўлланмалари фойдаланилди.Тажриба натижаларини математик таҳлил Доспехов Б.А. (1985) ишлаб чиққан усул бўйича таҳлил қилинди.

Рақобатли нав синов кўчатзоридаги нав ва линияларни ташқи мухит омилларига бардошлилиги дала шароитида ўрганилди. Олиб борилган тадқиқотларда сариқ занг билан зарарланиши, қўнғир занг билан зарарланиши, совуққа чидамлилиги ва ётиб қолишга бардошлилиги бўйича линияларнинг аксарияти чидамли ва бардошли эканлиги намоён бўлди (1-жадвал).

Нав ва линияларни сариқ занг билан касалланиши тажрибадаги нав ва линияларда 5-15 апрель кунлари кузатилиб, ўсимликларни замбуруғли сариқ занг билан касаланишини Миннерс шкаласи бўйича фоизда баҳоланди. Сариқ занг билан касалланиш андоза Чиллаки навида 10 %ни, Шароф-100 навида касалланиш кузатилмади. Кўчатзордаги линияларда касалланиш 10 % дан 25 % гача кузатилди. Касалланиш АС-2012-D14 линиясида 10 % ни, АС-2014-D15 линиясида 25 % ни, АС-2014-D7 линиясиида 15 %ни, АС-2014-D39 линиясида 20 %ни, АС-2013-D23 линиясиида 20 % ни ташкил этди. Бундан кўриниб турибдики, бу линиялар сариқ занг касаллиги билан касалланганлиги аниқланди.

Қўнғир занг билан касалланиши нав ва линияларда кузатув олиб

борилганда, замбуруғ билан касаланган ўсимликлар Петерсон шкаласи бўйича фоизда бахоланди. Тажрибадаги андоза навларда касалланиш кузатилмади. Қўнғир занг билан касалланишда АС-2010-D30 линияси 25 % касалланиш кузатилди. Қолган линияларда қўнғир занг билан касалланиш аниқланмади.

Тажрибада нав ва линияларнинг умумий ҳолати яъни қишловдан чиқиши, ва совуққа чидамлилиги 9 балли шкала ёрдамида баҳоланди.

Рақобат нав синови кўчатзорига танлаб олинган андоза нав ва линиялар совуққа бардошли эканлигини намоён қилди. Олинган андоза навлар Шароф-100 ва Чиллаки навлари 7 балл яъни юқори бардошли эканлиги кузатилди. Танлаб олинган линияларда ҳам андоза навларга хос эканлиги яъни бардошли бўлганлиги аниқланди.

Совуққа чидамлилик бўйича АС-2014-D3, АС-2010-D21, АС-2010-D45 линиялари 9 балл-ўта юқори бардошли эканлиги, майдонда умумий холатда ҳамма ўсимликлар соғлом ҳолатда эканлиги аниқланди. Линиялар орасида совуққа паст бардошли бўлган линиялар аниқланди ва АС-2013-D14, АС-2014-D7, АС-2014-D15, АС-2012-D14 линиялар 5 балл билан баҳоланди.

1-жадвал

Рақобатли нав синаш кўчатзоридаги нав ва линияларнинг ташқи мухит омилларига бардошлилиги(2022 йил).

№	Нав ва намуналар номи	Сариқ занг билан касалланиши	Қўнғир занг билан касалланиши	Совуққа чидамлилик	Ётиб қолишга чидамлилик
1	Чиллаки St	10	-	7	9
2	Шароф-100 St	-	-	7	9
3	АС-2010-Д33	-	-	7	9
4	АС-2012-Д14	10	-	5	9
5	АС-2014-Д15	25	-	5	3
6	АС-2012-Д3	-	-	7	9
7	АС-2013-Д33	-	-	7	9
8	АС-2014-Д3	-	-	9	9
9	АС-2010-Д23	-	-	5	9
10	АС-2014-Д7	15	-	5	3
11	АС-2013-Д30	-	-	7	9
12	АС-2010-Д30	-	25	7	9

13	AC-2010-Д21	-	-	9	9
14	AC-2010-Д45	-	-	9	9
15	AC-2014-Д39	20	-	7	3
16	AC-2012-Д28	-	-	7	9
17	AC-2012-Д41-8	-	-	7	9
18	AC-2012-Д31	-	-	7	9
19	AC-2013-Д9	-	-	7	3
20	AC-2013-Д23	20	-	7	5
21	AC-2013-Д14	-	-	5	5

Кўчатзордаги нав ва линияларни ётиб қолишга чидамлилиги 9 баллик шкала бўйича кузатув ишлари олиб борилди. Андоза навларда 9 балл барча ўсимликлар тик холатда бўлганлиги кузатилди. Линияларда эса 3, 5, 7, 9 балл холатларида бўлганлиги аниқланди. Кучли ётиб қолиш холатлари яъни 3 балл билан AC-2014-D15, AC-2014-D7, AC-2014-D39, AC-2013-D9 линияларида, AC-2013-D14, AC-2013-D23, линиялари 5 баллик холати кузатилди. Қолган линиялар андоза навларга мас равишда 9 балл бардошли эканлини намоён қилди.

Олиб борилган тадқиқот натижаларидан хулосалар. Тажрибадаги 19 та танлаб олинган константлиниялар орасида 13 та линия сариқ занг ва қўнғир занг касаллигига бардошли эканлиги аниқланди. AC-2014-D3, AC-2010-D21, AC-2010-D45 линиялари 9 балл- совуққа ўта юқори бардошли эканлиги, майдонда умумий холатда ҳамма ўсимликлар соғлом ҳолатда эканлиги аниқланди. Тажрибадаги 19 та танлаб олинган константлиниялар орасида 13 та линия ётиб қолишга бардошли эканлиги аниқланди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Мусирманов Д, Ҳакимов А. “Юмшоқ буғдойнинг занг касалликларига чидамли бошланғич манбалари”. // Агро илм иловаси. 2 (46)-сон. 2017 йил. -б. 36-37.

2. Сиддиқов Р. “Глобал иқлим ўзгаришларига чидамли, дон ҳосилдорлиги ва сифати юқори бўлган бошоқли дон, дуккакли, мойли, озуқа экинларни парваришлаш истиқболлари”. // “Глобал иқлим ўзгаришларига чидамли, дон ҳосилдорлиги ва сифати юқори бўлган бошоқли дон, дуккакли, мойли, озуқа экинларни парваришлаш истиқболлари” – халқаро илмий-амалий конференция мақолалар тўплами. 2022 йил. –б. 3-9.

3. Эгамов И. У., Рахимов Т. А., Юсупов Н. Х. Показатели урожайности и качества созданных новых константных форм озимой мягкой пшеницы //Технические и естественные науки: актуальные исследования и инновационные разработки. – 2020. – С. 11.

4. Эгамов И. У. и др. Создание высокоурожайных сортов озимой мягкой пшеницы с высоким качеством зерна, пригодных для возделывания в орошаемых условиях //Влияние науки и технологий на социально-экономическое развитие России. – 2021. – С. 5-12.

5.Эгамов, И. У., Рахимов, Т. А., & Юсупов, Н. Х. (2020, April). Показатели урожайности и качества созданных новых константных форм озимой мягкой пшеницы. In *Технические и естественные науки: актуальные исследования и инновационные разработки* (p. 11).

6.Raximov, T., & Zokirov, Z. (2022). Ho'raki no'xatni raqobatli nav sinash ko'chatzorlaridagi o'simliklarning asosiy biometrik ko'rsatkichlari. *Results of National Scientific Research International Journal*, *1*(6), 5-9.

7.Zokirov, Z., & Raximov, T. (2022, August). Ҳўраки нўхатни дастлабки нав синаш кўчатзорларидаги ўсимликларнинг асосий биометрик кўрсаткичлари. In *international conferences* (Vol. 1, No. 15, pp. 110-115).

8.Рахимов, Т. А., & Зокиров, З. З. (2022). Якка танлаш усули билан хўраки нўхотнинг линияларни ўрганишдаги адабиётларнинг ўрни. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, *1*(14), 20-23.

9.Эгамов, И. У., Сиддиков, Р. И., Рахимов, Т. А., & Юсупов, Н. Х. (2021). Создание высокоурожайных сортов озимой мягкой пшеницы с высоким качеством зерна, пригодных для возделывания в орошаемых условиях. In *Влияние науки и технологий на социально-экономическое развитие России* (pp. 5-12).

10.Муминов, А. А., Телляев, Р. Ш., Рахимов, Т. А., & Якубов, З. Л. (2019). Влияние возделывания зернобобовых и масличных культур в качестве повторной культуры на плодородие почв и урожайность. *Актуальные проблемы современной науки*, (4), 131-136.

11.Рахимов, Т. А., Амантурдиев, И. Г., & Намазов, Ш. Э. (2019). Влияние уровня (+)-госсипола в семенах хлопчатника на степень поражаемости болезнями ThielaviopsisBasicola и RhizactoniaSolani. *Актуальные проблемы современной науки*, (2), 203-205.

12.Намазов, Ш. Э., Юлдошева, Р. Ю. А., Рахимов, Т., Амантурдиев, И., Рахманкулов, М. С., & Стипановик, Р. Д. (2016). Влияние уровня общего и (+)-госсипола в семенах на устойчивость к некоторым болезням у географически отдаленных гибридов хлопчатника. *Вестник*, 69.

13.Рахмонов, З. З., Рахимов, Т., Назаров, М., Зокиров, З., & Гуломжонова, Г. (2016). Влияние на заболеваемости хлопчатника thiliaviopsis basicola с различными содержаниями госсипола (+) на семенах. *Современные тенденции развития науки и технологий*, 106.

14.Рахимов, Т. А., Зайнобидинова, Г. Б., Зайнобидинов, Б. З., & Якубова, З. А. (2016). Стойкость американских образцов, местных сортов хлопчатника, а также полученных гибридов с их участием к болезни корней чёрного гниения. In *Современные тенденции развития аграрного комплекса* (pp. 717-719).

15.Рахимов, Т. А., Мирахмедов, Ф. Ш., Якубова, З. В., Мамадалиев, М. З., & Комолдинова, Д. Т. (2016). Влияние количества госсипола (+) в гибридах семян хлопчатника на степень заболеваемости болезнями thieiaviopsis basicola и rhizactonia saloni. *Современные тенденции развития науки и технологий*, 103.

16.Egamov, I. U., Siddikov, R. I., Rakhimov, T. A., & Yusupov, N. K. (2021). Creation of high-yielding winter wheat varieties with high yield and grain quality suitable for irrigated conditions. *International journal of modern agriculture*, (10), 2.

17.Siddikov, R. I., Rakhimov, T. A., Egamov, I. U., Yusupov, N. K., & Nadjimov, T. E. (2021). Duration Of The Development Phases In The Control Seedlings Of Autumn Soft Willow Lines, Which Came To The Konstant State. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, *12*(6).

18.Namazov, S., Bell, A. A., Stipanovic, R. D., Marupov, A., Ishanqulova, M., Yuldosheva, R.,... & Rakhimov, T. (2011, February). Correlation of (+) Gossypol level in seeds of cotton hybrids with their insect and disease resistance. In *Meeting Abstract*.

19.Namazov, S., Yuldosheva, R., Usmanov, S., Amanturdiev, I., Rakhimov, T., Bell, A. A.,... & Golubenko, Z. (2011, January). Inheritance and variability of some agronomic traits in genetically remote hybridization of cotton. In *National Cotton Council Beltwide Cotton Conference* (p. 55).

20.Abdujabborovich, i. X., & teshaboyev, a. (2022). Soyaning kolleksiya ko'chatzoridan samarali va maqsadli foydalanishning ilmiy axamiyati. *Science and innovation*, *1*(d3), 286-290.

21. Idrisov, x. A., & karimov, a. A. (2022, july). Mosh (phaselus aureus piper.) Dan yuqori hosil olishda agrotexnik omillarning ahamiyatimosh (phaselus aureus piper.) Dan yuqori hosil olishda agrotexnik omillarning ahamiyati. In *international conferences on learning and teaching* (vol. 1, no. 11, pp. 106-111).

22.Xusanjon, i., & abduxolik, k. (2022). Moshning yangi navlarini yaratishda seleksiya ko 'chatzorida o 'tkazilgan tadqiqotlar. *Research and education*, *1*(4), 50-56.

23.Abdujabborovich, i. X., o'g, p. J. G. A., o'g'li, e. K. E., & o'g, d. O. N. M. (2022). Soyaning yangi navlarini yaratishda nav namunalaridan samarali va maqsadli foydalanishning ahamiyati. *Science and innovation*, *1*(d3), 269-275.

23.Abdujabborovich, i. X., & mirzamaxsudavich, b. R. (2022). Soyaning yangi navlarini yaratish bo 'yicha o 'tkazilgan tadqiqotlar. *Science and innovation*, *1*(1), 776-785.

24.Idrisov, x. A., & o‘g‘li soliyev, a. M. (2022, may). Sug ‘oriladigan maydonlarda mosh (phaselus aureus piper.) Navlarining tavsifi. In *international conferences on learning and teaching* (vol. 1, no. 7, pp. 17-23).

25. Idrisov Xusanjon Abdujabborovich, Xalbaev Akbar Namozovich. (2022). Soyaning seleksiya ko’chatzoridagi nav namunalarini qimmatli-xo’jalik xususiyatlarini o’rganish. Models and methods in modern science, 1(12), 22–25. https://doi.org/10.5281/zenodo.7032183.https://doi.org/10.5281/zenodo.7032183

INNOVATSION GULTUVAK

Xojimatov Azizbek Asomidinovich
Andijon mashinasozlik instituti katta o'qituvchisi, ilmiy izlanuvchi

Annotatsiya: Gulchilik xozirgi vaqtga kelib eng ommalashib borayotgan sohalardann biri bo'lib, xar-bir tuman miqyosida gulchilik klasterlari va shirkatlari ish olib bormoqda. Bunda manzarali va xona gullarining maxalliy va xorijiy navlari yetishtirilib, xalqimiz e'tiboriga taqdim etib kelinmoqda. Import o'rnini bosuvchi turli qimmatbaho gul navlarini o'stirishga ham katta e'tibor qaratilmoqda.

Ushbu maqolada gulchilik va kochatchilikni rivojiga katta hissa qoshadigan innovatsion gultuvakni ishlab chiqarishga tavsiya etish bo'yicha ilmiy yangiliklar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Gulchilik, klaster, ko'chatchilik, innovatsiya, gultuvak, sensor.

ИННОВАЦИОН ГОРШОК ДЛЯ ЦВЕТОВ

Аннатация: Цветоводство в настоящее время является одной из самых популярных отраслей, и цветочные кластеры и компании работают в масштабах каждого района. Выращиваются и представляются вниманию нашего народа местные и зарубежные сорта декоративных и комнатных цветов. Большое внимание уделяется выращиванию различных дорогостоящих сортов цветов, замещающих импорт.

В данной статье представлены научные новости по рекомендации по производству инновационного цветочного горшка, который внесет большой вклад в развитие цветоводства и рассадаводства.

Ключевые слова: Цветоводство, кластер, рассадаводства, инновация, горшок, сенсор.

INNOVATION POT FOR FLOWERS

Annotation: Floriculture is currently one of the most popular industries, and flower clusters and companies operate on a district-wide basis. Local and foreign varieties of decorative and indoor flowers are grown and presented to the attention of our people. Much attention is paid to the cultivation of various expensive varieties of flowers that replace imports.

This article presents scientific news on the recommendation for the production of an innovative flower pot, which will make a great contribution to the development of floriculture and seedlings.

Key words: Floriculture, cluster, seedlings, innovation, pot, sensor.

KIRISH

Gulchilik xozirgi vaqtga kelib eng ommalashib borayotgan sohalardann biri bo'lib, xar-bir tuman miqyosida gulchilik klasterlari va shirkatlari ish olib bormoqda. Bunda manzarali va xona gullarining maxalliy va xorijiy navlari yetishtirilib, xalqimiz e'tiboriga taqdim etib kelinmoqda. Import o'rnini bosuvchi turli qimmatbaho gul navlarini o'stirishga ham katta e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 4 avgustdagi PQ-5209-sonli "Respublika hududlarida gulchilik va ko'chatchilik sohalarini yanada rivojlantirish to'g'risida"gi qarorni imzoladi [1]. Qarorga muvofiq: tadbirkorlik sub'ektlarini gulchilik va ko'chatchilik bilan shug'ullanishga qiziqtirish, ularni bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi uchun o'qitish, shu jumladan xorijiy davlatlarda o'qitish, shuningdek, bu jarayonga xorijiy mamlakatlardan malakali mutaxassislarni jalb qilish;

Gul yetishtiruvchilar uyushmasi bilan birgalikda uch oy muddatda gulchilikka ixtisoslashgan tumanlarda tajriba tariqasida gulchilik sohasida tajribaga ega bo'lgan tadbirkorlar tomonidan gulchilik klasterlari tashkil qilinishini ta'minlash vazifalari yuklatildi.

«Har bir oila — tadbirkor» dasturi doirasida ajratilgan mablag'larning kamida 10 foizi gulchilik loyihalarini tashkil qilish uchun ajratilishi ham qarorda belgilab o'tilgan. «Temir daftar», «Ayollar daftari» va «Yoshlar daftari»ga kiritilgan fuqarolarga ochiq maydonda hamda issiqxonalarda gul yetishtirish bo'yicha agrotexnik tadbirlarni o'rgatish maqsadida Andijon, Jizzax va Namangan viloyatlarida har birining maydoni 2 sotix bo'lgan 25 ta «Gulchilik o'quv poligon»larini tashkil etish uchun 0,5 gektar yer maydoni ijaraga beriladi; «Gulchilik o'quv poligon»larida o'quv kurslarini muvaffaqiyatli tugatgan va maxsus sertifikat olgan ishsiz, ehtiyojmand oilalarga gul va ko'chat yetishtirishni rivojlantirish orqali ularga maxsus yer maydonlarini ijaraga berilishi aytib o'tilgan.

Shu bilan birga 2021 yil 1 sentyabrdan boshlab shunday tartib o'rnatilsinki, unga muvofiq 2021 — 2024 yillarda yillik eksport tushumida gul eksportidan tushum ulushi kamida 30 foizni va 100 ming AQSH dollaridan ko'pni tashkil qiladigan tadbirkorlik sub'ektlarining xom ashyo (gul ko'chatlari, urug'lari, piyozlari va payvandtaglari) importi uchun sarflangan transport xarajatlarining 50 foizi Eksportni rag'batlantirish agentligi tomonidan qoplanadi.

2023 yil 1 yanvarga qadar tuganaklar, piyozboshlar, tuganaksimon ildizlar, tuganak piyozlar, ildizpoya, jumladan vegetativ tinim holatidagi, vegetatsiya yoki gullash davridagi sertarmoqlari, boshqa tirik o'simliklar (jumladan, ildizlari), qalamchalar va parxishi (TIF TN kodi 0601 va 0602) importida bojxona bojining nol stavkasi qo'llanilishi belgilandi.

Innovatsion rivojlanish vazirligi ikki oy muddatda ilmiy-texnik dasturlar doirasida gulchilik va ko’chatchilik sohalarida amalga oshiriladigan ilmiy-tadqiqot va innovatsiya ishlarining ko’lamini kengaytirishga, aniq natija beradigan loyihalarga davlat buyurtmasini shakllantirib, raqobat asosida moliyalashtirishga tanlov e’lon qilishi belgilangan. Bunda, ilmiy loyihalarga ajratiladigan mablag’larning kamida 40 foizi eksportbop va qimmat gullarni (orxideya, liliya, pion va boshqalar) mahalliy iqlimga moslashtirish uchun gen injeneriyasiga ixtisoslashgan ilmiy laboratoriyalarni tashkil etish hamda jihozlashga yo’naltirish ko’rsatib o’tilgan.

Gulchilik sohasiga oid loyihalarni moliyalashtirish ustuvor ravishda «Turonbank» aktsiyadorlik tijorat banki tomonidan, shuningdek, «Har bir oila — tadbirkor» dasturi doirasida esa barcha tijorat banklari tomonidan amalga oshirilishi ko’zda tutilgan.

TADQIQOT METODI VA METODOLOGIYASI

Yuqorida aytib o’tilgan vazifalarni bajarish maqsadida gulchilik sohasini rivojlanntirishda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borildi. Bunda xona gulllari va ko’chatlar uchun ishlatiladigan tuvaklarni o’rganildi.

Xozirgi vaqda gul tuvaklarining bir necha turlari bo’lib, Jumladan materiali, shakli(dizayni), namlash (sug’orish) usuliga qarab ajratish mumkin.

Ushbu gul tuvaklar gul o’sish parametrlari, shakli, tomirlar kengayishi, namlikni va quyosh nurini talab qilish darajasi, xonaning dizayniga mos kelishi, qolaversa narxiga qarab tanlab olinadi.

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMA

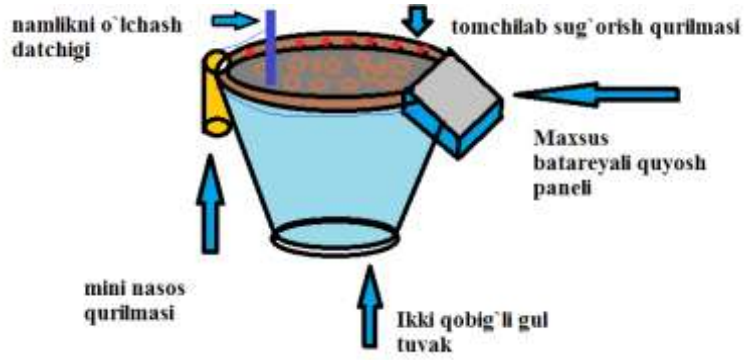
Xar bir gul o’zi uchun qulay sharoit yaratilgandagina ma’lum davr davomida o’z go’zalligini va chiroyini saqlab turadi. Aks holda uning o’suv davri tugallanib, xar-hil

kassalliklar, tomirlar chirishi, yorug’lik va issiqlikning yetishmasligi, tuproqdagi mineral va organik moddalar kamligi va bir qator boshqa sabablarga ko’ra yo’qolib boradi. Aksariyati gullar va ko’chatlarni namlik darajasini aniqlash murakkab chunki buni faqat gul yetishtiruvchi haqiyqiy gulchilargina farqlay olishi mumkin [2,3].

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko’ra gul tuvaklarini sodda variantlari keng qo’llanilib, ma’lum shakl ostida teshiklari bo’lgan plastmassa, loy tuproqli ko’za, shisha, yog’och g’o’lali va mramor toshli turlari mavjud. Ushbu gul tuvaklari o’simlik o’sishida faqat tuproqni qamrab olish va o’simlik o’sishi uchun oddiy sharoit yaratadi. Bu holatda tuproq namligini baholab borish va kerakli namlikni hosil qilish maxsus gulchi xizmatidan foydalanishni talab etadi. Xona gullari va ko’chatlarini turiga ko’ra hamma gullar va ko’chatlar har-xil namlikda o’sadi. Buni har doim ham nazorat qilish imkoni bo’lmaydi.

Biz tomonimizdan olib borilgan tadqiqot ishida ushbu kamchiliklar o’rganilib, ilmiy yechim taklif etilgan. Jumladan namlikni boshqarish, suv iste’molini avtomatik boshqarish, gulchi xizmatini kamaytirish, gul va ko’chatlarni nobud bo’lishini oldini olish vazifalari ko’rsatib o’tilgan [4].

Inovatsion gul tuvak boshqa tuvaklardan farqi shundaki, u maxsus suv qobig’li tuvak bo’lib, plastik materialdan maxsus dizayn bilan ishlangan. Bunda tuproq namligini o’lchash uchun sensorli datchik mavjud bo’lib, tuvakka o’rnatilgan mini nasos qo’rilmasiga axborot yetkazib turadi. Berilgan axborotga ko’ra nasos qurilmasi gul tuvak qobig’idagi suvni tuproq qatlamiga tomchilatib yetkazib beradi. Natijada tuproq kerakli me’rdagi namlikka yetganda mini nasos o’z ishini to’xtatadi. Mini nasos qurilmasida maxsus batareya mavjud bo’lib, qo’yosh paneli orqali doimiy quvvatlantirilib boriladi.

Innovatsion gul tuvakning afzalligi avvalgi oddiy tuvaklardan ko’ra qo’yidagicha farq qiladi:

- ✓ maxsus dizaynga ega;
- ✓ suv bo’linmasi mavjud;
- ✓ avtomatik namlikni nazorat qilish imkoni mavjud;
- ✓ sug’orish ishlarini avtomatik bajaradi;
- ✓ quyosh nuridan quvvat oladi.

XULOSA

Xozirgi kunda gulchilikni rivojlantirishda bir qator imkoniyatlar mavjud bo'lib, sohani rivojlantirishda davlat miqyosida keng e'tibor berilib borilmoqda. Turli zamonaviy landshaft gullari yetishtirilib, turli korxona va davlat muassasalarining landshaft dinaynini yaratishga xissa qo'shmoqda. Bu esa o'z navbatida gul va ko'chatlarga jiddiy e'tibor qaratishni talab etadi. Shuning uchun ushbu taklif etilayotgan innovatsion gul tuvaklari sohani bir qator muammolarini hal qilishda yechim bo'la oladi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 4 avgustdagi PQ-5209-sonli "Respublika hududlarida gulchilik va ko'chatchilik sohalarini yanada rivojlantirish to'g'risida"gi qarorn https://lex.uz/docs/5552394
2. Khojimatov A.A. Organize a cluster system in uzbekistan agriculture comparison with world experience. – 2022.
3. Xojimatov A.A., Oripov G. Qishloq xo'jaligi klaster tizimlarida ishlatiladigan uskunalarning metall qismlarini agressiv muhitdan himoya qilish // Ученый XXII века. 2020. №12-1(71). https://cyberleninka.ru/article/n/qishloq-xojaligi-klaster-tizimlarida-ishlatiladigan-uskunalarning-metall-qismlarini-agressiv-muhitdan-himoya-qilish (data obraщeniya: 10.01.2023).
4. Xojimatov A.A., Eshonxujaev D. O. Fiziko-mexanicheskiye osnovы protsessa iznashivaniya elementov selskoxozyaystvennыx mashin v korrozionno-aktivnыx sredax //Nauka i mir. – 2019. T. 1. – №.6. – S. 64-65.

SUV TEJOVCHI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH BO'YICHA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI

Shoxo'jaeva Zebo Safoevna
Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi sohasida strategik rivojlanish va tadqiqotlar xalqaro markazi doktoranti, i.f.n
shoxujaeva@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada suv tejovchi texnologiyalardan foydalanishning iьtisodiy samaradorligini oщirish bo'yicha Isroil va Xitoy davlatlarining tajribalari o'rganildi va mamlakatimiz hamda Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligida foydalanish imkoniyatlari yoritildi.

Kalit so'zlar: suv tanqisligi, suvtejamkor texnologiyalar, yomg'irlatib sug'orish usuli, tomchilatib sug'orish usuli, diskret sug'orish (pulsar), egiluvchan quvurlar yordamida sug'orish, dengiz suvini tuzsizlantirish, purkalab sug'orish

Annotation: The article studied the experience of the countries of Israel and China in improving the economic efficiency of the use of water-saving technologies, as well as highlights the possibility of their use in agriculture in our country and the Kashkadarya region.

Key words: low water, water-saving technologies, sprinkling, drip irrigation, discrete irrigation (pulsar), flexible pipe, seawater desalination, sprinkling.

Kirish. So'nggi yillarda nafaqat mamlakatimizda, balki Markaziy Osiyo davlatlarida suv tanqisligi muammosi yildan-yilga jiddiy tus olmoqda.

Transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish masalalari bo'yicha davlatlararo munosabatlarni rivojlantirish, Markaziy Osiyo mamlakatlari manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydigan suv resurslarini birgalikda boshqarishning o'zaro maqbul mexanizmlarini va suvdan samarali foydalanish dasturlarini ishlab chiqish hamda ilgari surish masalasi mamlakatimiz siyosati darajasida o'rganilmoqda [1].

Bugungi kunda dunyoning barcha davlatlarida qishloq xo'jaligida suv tanqisligi muammosi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, rivojlangan davlatlarda suvtejamkor texnologiyalaridan samarali foydalanish, tuproq unumdorligini oshirish va sug'oriladigan yerlarning qishloq xo'jaligi muomalasidan chiqib ketishini oldini olish muammosi davlat siyosati darajasida katta e'tibor qaratilmoqda. Darhaqiqat, xorijiy davlatlar tajribalarning ahamiyatli jihatlarini ayrim davlatlar misolida ko'rib chiqamiz.

Metodlar. Mavzuni yoritishda qiyosiy tahlil, solishtirma tahlil va mantiqiy fikrlash usullaridan foydalanilgan bo'lib, manbalardan olingan ma'lumotlar bo'yicha suv balansining hozirgi va istiqboldagi miqdorlari ham keltirilgan.

Natijalar. Dunyo mamlakatlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, Isroilda sug'oriladigan maydonlar 100 foiz suvni tejovchi texnologiyalarga o'tkazilgan. AQShda bu ko'rsatkich 38,2 foizni, Misrda 36 foizni, Qozog'istonda 14 foizni, Turkiyada 12 foizni, Xitoy Xalq Respublikasida 11 foizni tashkil etadi. Tadqiqotlardan ko'rinadiki, yomg'irlatib sug'orish usulidan Rossiya, AQSh, Xitoy va Hindiston davlatlarida ko'proq foydalaniladi, tomchilatib sug'orish usulidan esa Isroil va Ispaniya davlatlari asosan foydalanishadi.

O'zbekistonda sug'oriladigan yerlarning 7 foizida, ya'ni 284 ming gektar maydonda suvni tejovchi texnologiyalar joriy etilgan. Shundan tomchilatib sug'orish – 114 ming gektar, yomg'irlatib sug'orish – 3 ming gektar, diskret sug'orish (pulsar) – 4 ming gektar hamda egiluvchan quvurlar yordamida sug'orish 163 ming gektarni tashkil etadi.

Suvni tejovchi texnologiyalarga sarmoya kiritish zarurati Isroilni ushbu sohada jahon yetakchisiga aylantirdi. Masalan, Isroilning barcha tuzsizlantirish zavodlarini qurishda ishtirok etgan Isroilning IDE Technologies kompaniyasi o'z tajribasini 35 davlatga eksport qildi (400 ga yaqin tuzsizlantirish zavodlarini, shu jumladan AQSh va Xitoyda qurgan). Dunyodagi eng yirik kam hajmli sug'orish kompaniyasi Netafim dunyoning 110 dan ortiq mamlakatlarida taqdim etilgan.

Suv resurslarining tanqisligi Isroilni suvni tejovchi texnologiyalar bo'yicha yetakchiga aylantirdi va endi mamlakat o'z tajribasini butun dunyo bilan baham ko'rishga intilmoqda [2].

Isroilda 2010-2050 yillar davri uchun suv xo'jaligini rivojlantirish Bosh rejasi qabul qilingan. Unga ko'ra 2050 yilga borib suv taqchilligi oqova suvlarning to'liq tozalanishi va dengiz suvini tuzsizlantiradigan qo'shimcha ob'ektlarni qurish hisobiga qoplanadi [3].

1-jadval

Isroilda hozirgi va istiqbolli suv balansi va suv iste'moli tizimi [4]

Yillar	Qishloq xo'jaligi			Jami
	Ichimlik suvi	Sho'r suvlar	Tozalangan oqova suvlar	
2010	500	144	400	1044
2020	490	120	528	1138
2030	470	110	645	1225

2050	450	100	900	1450

Oqova suvlarining qayta qo'llanilishi Isroil qishloq xo'jaligi uchun muhim suv manbai hisoblanadi. Yiliga ishlangan 530 mln.m3 oqova suvlardan 476 mln.m3 (93%) ga ishlov beriladi va 410 mln.m3 (86%) sug'orishda qayta foydalaniladi [5].

Ta'kidlash joizki, Isroil qishloq xo'jaligi olimlar, maslahatchilar va fermerlar o'rtasidagi yaqin hamkorlikda rivojlanib bormoqda.

Suv sarfini kamaytirishning yana bir samarali mexanizmi bu suv narxini belgilashdir. Bu progressiv xarakterga ega, ya'ni yakuniy iste'molchilar uchun narx faqat iste'mol qilinadigan suvning ma'lum bir hajmida o'zgarmaydi, undan oshib ketganda har kub metr suv narxi ortiqcha qancha ko'p bo'lsa, narx ham shunchalik yuqori bo'ladi. Suv narxi blokli tizimda o'rnatildi. Har bir iste'molchi uchun ham shahar suv iste'molchilari, ham sanoat va qishloq xo'jaligi uchun kvotalar belgilangan.

2-jadval

Isroil davlatining suv va yer resurslaridan foydalanish ko'rsatkichlari (2014 y.) [2]

№	Кўрсаткичлар	O'lch.birl.	Miqdori
1.	Jami foydalanilgan yer resurslari	ming ga	440
2.	Shundan sug'oriladigan yerlar	ming ga	182
3.	Jami suv resurslari	mln.m3/yil	2000
4.	Shu juml. qishloq xo'jaligida foydalanilgan suv resurslari (60-70%)	mln.m3/yil	1300
5.	Bir yilda bir gektarga sarflangan suv miqdori	m3	7143
6.	1 m3 suvning samaradorligi, AQSh doll.	$/m3	3,93
7.	1 ga yerning samaradorligi, AQSh doll.	$/ga	18182
8.	Sug'orishda 1 m3 suvning o'rtacha narxi	dollar	0,57
9.	Suv resurslarining aholi jon boshiga to'g'ri kelishi	m3	285
10.	Yer resurslarining aholi jon boshiga to'g'ri kelishi	ga	0,06
11.	Paxta hosildorligi	s/ga	60-70
12.	Bug'doy hosildorligi	s/ga	60

Xitoyning o'rtacha yillik suv resurslari 2711,5 mlrd. m³ daryo oqimi va 828,8 mlrd. m³ yer usti suvli qatlamlardan olinadi. Suv quyish daryolar oqimini kamaytirilganligi sababli, umumiy suv resurslari 2821,4 mlrd. m³ ni tashkil qiladi.

Bunday muvaffaqiyat omillaridan biri suv xo’jaligi sohasidagi ilg’or texnologiyalar va bilimdir. Bugungi kunda Xitoyda suv resurslari sohasidagi ilmiy va texnologik ishlanmalar odatda ilg’or xalqaro standartlarga mos keladi.

Mamlakatda bugungi kunda tuproq va suv unumdorligini saqlash, sug’orish usullari va ularni suv tanqis hududlarida qo’llash, monitoring va baholash, agronomiya, yer va suv xo’jaligi, turli tabiiy-iqlim sharoitlariga ega daryolar havzalarida suvni boshqarish, suv ta’minotining oldini olish va nazorat qilish, ifloslanish, suv muhitini tiklash, iqlim o’zgarishiga moslashish bo’yicha muvaffaqiyatli modellar ishlab chiqilgan.

Shuningdek, mamlakatda yangi texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo’llash va kengroq tarqatish uchun zarur bo’lgan suv resurslarini boshqarish bo’yicha institutsional bazaviy salohiyat amalga oshirildi.

Xitoydagi BMTTD (Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi) suv resurslarini boshqarishni yanada takomillashtirish bo’yicha hukumatni qo’llab-quvvatlashga katta yordam qilmoqda. Shinjon avtonom tumanida suvni tejaydigan sug’orish texnologiyalari muvaffaqiyatli tatbiq etilib, bu esa suvni oqilona, chegaralangan holda boshqarishga yordam berdi. Tyantszinda BMTTD toshqin suvlaridan foydalanish va ularni turli sektorlar o’rtasida taqsimlashni optimallashtirishga yordam berdi. Suvdan foydalanish samaradorligini yaxshilash maqsadida purkalab va tomchilatib sug’orish kabi usullar keng joriy etildi.

Suvdan foydalanish samaradorligi purkalab sug’orishda 0,7-0,8, tomchilatib sug’orishda esa - 0,9ga teng bo’lib, ammo ular qimmat bo’lganligi sababli, ularni amalga oshirishni rag’batlantirish uchun Xitoy hukumati bir qator chora-tadbirlar ishlab chiqdi. Hukumat gidravlika uskunalarini sotib olish xarajatlarining bir qismini qoplab berdi.

Xitoy Fanlar akademiyasi tomonidan “Xitoyda barqaror rivojlanish strategiyalari” tayyorlangan suv bo’yicha hisobotga ko’ra resurslar, 2030 yilga borib suvga bo’lgan talab 140 mlrd. m3 ga oshadi, oqava suvlarni oqizish esa 85 dan 106 mlrd. m3 ga oshishi prognoz qilingan [6].

Qishloq xo’jaligining suvni tejash bo’yicha davlat dasturida belgilangan vazifalari 2030-yilda suv iste’molini bir xil darajada saqlab qolgan holda foydali sug’orish koeffitsentini 55 foizga oshirishni nazarda tutadi. So’nggi yillarda Xitoyda suvni tejaydigan ko’rgazmali qishloq xo’jaligi ob’ektlarini yaratish bo’yicha ko’plab ishlar amalga oshirildi, davlat ahamiyatiga ega suvni tejaydigan qishloq xo’jaligi texnologiyalarni rivojlantirish uchun ko’rgazmali sanoat parklari, yuqori mahsuldorlikni namoyish etish bo’yicha esa ko’plab ishlar amalga oshirildi. Bunda texnik jixozlar majmuasi va suvni tejaydigan qishloq xo’jaligini rivojlantirish modellari ishlab chiqildi. Xukumat tashabbusi bilan suvni tejovchi qishloq xo’jaligi texnologiyalari, sug’orish kanallari tubining suv o’tkazuvchanligini pasaytirish, past

bosimli quvurli suv ta’minoti tizimi va tomchilatib sug’orish texnologiyasi keng joriy etilmoqda. Shu bilan birga namlikni saqlaydigan turli xil texnologiyalar qo’llaniladi jumladan somon yoki plyonka bilan qoplash, namlikni saqlaydigan preparatlar va boshqalardan foydalanish kabilar. Qishloq xo’jaligi ekinlarining qurg’oqchilikka chidamli navlari intensiv ravishda yetishtiriladi.

Muhokama. So’nggi yillarda suvsiz mamlakatlar o’zlarining qishloq xo’jaligi infratuzilmasini rivojlantirmoqda, suvdan oqilona foydalanish yo’llarini qidirishmoqda. Masalan, Isroil bu borada eng yaxshi namunalardan biri va Yaqin Sharq mamlakatlarining eng qurg’oqchil davlatidir. Isroilda suvni boshqarish bo’yicha xususiy kompaniya mavjud. Xususan, yuqori texnologiyalarga asoslangan Mekorot kompaniyasi Isroilning 90 foiz ichimlik suvini yetkazib beradi va taxminan 80 foiz suv ta’minotini boshqaradi. Uning shu’ba korxonasi EMS Mekorot Projects suv ishlarini rejalashtirish, o’rnatish, sinovdan o’tkazish, oqova suvlarni tozalash, sho’rsizlantirish, yomg’ir suvini yaxshilash va boshqa masalalarda yechimlarni taqdim etadi. Mekorot’ning ikkinchi shu’ba korxonasi Mekorot Development and Enterprise loyihalash, texnik-iqtisodiy asoslar, loyihalarni boshqarish va tozalash inshootlarini qurish, ulardan foydalanish va ularga xizmat ko’rsatish ishlarini tashkil etadi [7].

Mekorot kompaniyasining suv sohasida erishgan yutuqlari jahon yetakchisiga aylantirdi va Isroilning OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti)dagi suv qudrati sifatidagi mavqeini mustahkamladi. Yangi reyting GWI (Global Water Intelligence) 2020 reytingidan keyin tuzilgan bo’lib, u Isroilni dunyodagi eng ilg’or to’rtta suv sektoridan biri sifatida baholadi. 2020 yilgi reytingda Mekorot dunyodagi eng yaxshi korxonalardan biri bo’lib, OECD mamlakatlaridagi suv manbalaridan o’rtacha 15 foizga nisbatan 3 foizdan kam suv yo’qotish darajasi qayd etildi va kompaniyaning infratuzilmasi, ilmiy izlanishlari, professional nou-xausi va suvni yo’qotish darajasi yuqori baholanadi.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo’lsak, suv tejovchi texnologiyalardan foydalanish bo’yicha xorijiy tajribalar o’rganilganda iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar sug’orma dexqonchiliklarida, ya’ni AQShda 38,2 foiz, Misrda 36 foiz, Qozog’istonda 14 foiz, Turkiyada 12 foiz, Xitoy Xalq Respublikasida 11 foiz sug’orishning progressiv texnologiyalari qo’llanilib kelinmoqda.

Ayniqsa Isroilda dengiz suvini tuzsizlantirish hisobiga suvdan samarali foydalanish bo’yicha 2050 yilga mo’ljallangan dasturlar tuzilganligi ayni bizni mamlakatimizda ham ushbu loyiha doirasida suvdan samarali foydalanishni yo’lga qo’yishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Xorijiy davlatlar tajribasini o’rgangan holda mamlakatimiz, qolaversa Qashqadaryo viloyati sug’orma dehqonchiligida sug’orishning suv tejamkor usullarini qo’llash orqali suvdan tejamli va oqilona foydalanishga hamda ekinlar hosildorligini oshishiga zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasi suv xo’jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030 yillarga mo’ljallangan kontseptsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-6024-son Farmoni. 10.07.2020 y.
2. https://unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2014
3. Farmonov T.X. va boshqalar. Qishloq xo’jaligida suv tejovchi texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish. Monografiya. QXIITI. -T.: 2020. -78 b.
4. Long-Term Master…, 2012.
5. Israel’s Fourth Aquifer (www.kkl.jnf.org/water-for-israe/Israel-fourth-aquifer)
6. Экономическое обозрение №6 (234) 2019.
7. Мы - Мекорот | Мекорот (mekorot-int.com).
8. ЗС Шохужаева. Зарубежный опыт в сельском хозяйстве по использованию водных ресурсов. Ж.: Economics, 1 (44). 2020. Стр. 19-22
9. ЗС Шохўжаева, НЖ Маманазарова. Эффективность инновационных процессов в сельскохозяйственном развитии. Минтақа иқтисодиётини инвестициялашнинг молиявий-ҳуқуқий ва инновацион жиҳатлари халқаро конференция. 2020, 329-333 бет.
10. ZS Shoxujaeva. Economic efficiency of water resources use in the agricultural sector. Monograph. T.:" Economy and Finance" Publishing …, 2012.

ЎЗБЕК ХАЛҚ ЭРТАКЛАРИДА СОЧ БИЛАН БОҒЛИҚ ИНОНЧ-ЭЪТИҚОДЛАР СЕМАНТИКАСИ

Зебинисо Расулова
Ўзбекистон Фанлар академияси, Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти
Фольклор бўлими катта илмий ходими
филология фанлари номзоди.

Резюме: Мақолада ўзбек халқининг соч билан боғлиқ инонч-эътиқодлари ва уларнинг сеҳрли эртаклардаги бадиий талқини масаласи ёритилган. Соч билан алоқадор эпик мотивларнинг тарихий асослари аниқланган ҳамда соч толаси деталининг эртак бадиий қурилишидаги поэтик вазифалари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: ўзбек фольклори, сеҳрли эртак, сюжет, мотив, генезис, соч магияси, маросим фольклори, тотемистик қараш, ғаройиб соч мотиви.

SEMANTICS OF HAIR-RELATED BELIEFS IN UZBEK FOLK-TALES

Zebiniso Rasulova
Academy of Sciences of Uzbekistan Institute of Uzbek language, literature and folklore Senior Researcher of the Department of Folklore
candidate of philological sciences

Resume. The article describes the Uzbek people’s beliefs about hair and their artistic interpretation in magical tales. The historical basis of the epic motifs related to hair is determined and the poetic functions of the hair strand detail in the fairy tale artistic construction are researched.

Key words: Uzbek folklore, magical tale, plot, motif, genesis, hair magic, ritual folklore, totemistic view, strange hair motif.

Ўзбек халқининг эътиқодий қарашлари тизимида “соч” билан боғлиқ инончлар муҳим ўрин тутади. Бинобарин, дунё халқлари фольклори ва этнографиясига оид адабиётларда ҳам соч магияси билан боғлиқ кўплаб маълумотлар учрайди.[1]

Ўзбек халқининг қадимий эътиқодий қарашларига кўра, олинган сочни оловда ёқиш, ахлатга ташлаш мумкин бўлмаган. Бир уйда икки кишининг

[1]Гаген-Торн Н.И. Магическое значение волос и головных уборов в свадебных обрядах Восточной Европы // Сов. Этнография. – М., 1933. - №5-6. - С.76-88; Черчиев А.М. О мотиве чудесных волос в дагестанской мифологии // Проблемы мифологии и верований народов Дагестана. - Махачкала, 1988. - С.52-59.

баравар соч тараши тақиқланади. Ҳомиладор аёл соч қирқса, қорнидаги боласининг умри қирқилади дейилади. Соч патини ҳар жойга ташламаслик кераклиги уқтирилади. Соч толасини мусича олиб кетиб ин қурса, ўша соч эгаси қаттиқ бош оғриғига гирифтор бўлиши айтилади. Соч токнинг тагига кўмилса, соч узун бўлармиш. Камалак чиққанда сочни бошдан ўгириб остонага қўйиб чопса ҳам, соч узун бўлиши айтилади. Ҳатто бу иримни бажариш жараёнида айтиладиган айтимлар бизгача етиб келган. Фақат у ҳозирги пайтда болалар репертуарида учрайди:

Камалакжон, камалак,

Раънога бер жамалак.

Соч билан боғлиқ магик-эътиқодий қарашлар туғилиш, никоҳ ва ўлим каби инсон умрининг асосий босқичларини ташкил этувчи барча йирик маросимларнинг асосий удумлари таркибига сингган. Қизларнинг сочини илк бор ўриш ҳам ўзига хос маросим кўринишида кечади. Қизалоқнинг сочини илк бор ювиб тараб ўраётган она ёки буви бу жараёнда махсус ритуал хатти – ҳаракатларни бажаради. Бунда қизалоқнинг тезроқ улғайиши алоҳида ният қилинади ва шу ниятни бадиий ифодалаш учун унинг сочи дам қулочланиб, дам тутамланиб: “*Ойда қулоч, кунда тутам*” –деб айтилади-ю, сўнгра қизчанинг бўйнига уч марта енгил туртган ҳолатда уриб қўйилиб, бу мисралар яна давом эттирилганча: “*Сенга куёв, менга палов*”, дейилади.

Бу олқиш-айтимнинг кейинги мисралари орқали қизалоқнинг тезроқ вояга етиб, ўз бахтини топиши, қиз ўстираётган ота-онанинг орзу-ҳавасига тезроқ эришиши истаги бадиий ифодаланмоқда. Турмушга узатилаётган қизларнинг сочини қирқта ўриш учун ташкил қилинадиган “Соч ўрди” маросими ҳам ўзида соч культи билан боғлиқ қарашларни ифода этади.

Сочни ёйиш ёки қирқиш мотам рамзини билдиради. Буни “Сочинг қирқилсин” деган қарғишнинг борлиги ҳам тасдиқлайди. Бу қарғиш, одатда, ножўя хатти-ҳаракат қилган аёл-қизларга нисбатан айтилади. Унинг замирида шу аёл-қизга суянчиқ ҳисобланган ва у мансуб бўлган уруғдан бирор яқин эркак кишининг ўлими тиланаётганлиги маъноси ётади. Қадимги доғистонликлар орасида аёлнинг эри ўлса сочини ёйиб, сўнгра қирқиб марҳум эри кўкси устига қўйиш одати амал қилган. Дарғинликлар сочини аёл кишига олдирган эркак жаннатга киролмайди деган ишончга амал илишади. Шунинг учун улар орасида ҳатто “Агар алдасам, бошимни аёл олсин” деган қасам бор.[2]

Ўзбеклар орасида эса ҳозиргача эри ўлган аёлнинг жасад тепасида сочини ёйиб, сочини юлқиб йиғи қилиш одати сақланиб келмоқда. Айрим жойларида ўлим юз берганда, хусусан, она ўлимида оиладаги қизларнинг сочини олдириб

[2] Черчиев А.М. Кўрсатилган мақола. – Б.52-59.

юриши анъанавий удумлардан бири экан. Бу ҳамда қизларнинг онаси жасади устига сочларидан бир тутам қирқиб қўшиб кўмиши одати замирида аслида фарзаднинг ўз сочини онасига у дунёдаги ҳамроҳ сифатида гўё қурбонлик қилгани англашилади.

Халқ қарашларига кўра, сочнинг қирқилиши ва ёйилиши эр ва хотин муносабатларининг тугагани ва узилганига рамзий ишора қилади. Агар шундан келиб чиқиб фикр юритилса, никоҳ тўйида сочни ритуал ўриш удуми орқали эркак ва аёл муносабатларининг боғланганлиги ифода этилиши англанади. Бу ҳолат соч ўримларининг миқдори орқали ҳам англатилади. Айтайлик, қизлар сочини одатда тоқ ўриб юрсалар, турмуш кўрган, эрли аёлларнинг сочини тоқ ўриши ирим ҳисобланади. Улар сочини жуфтликни ва кўпликни англатувчи икки ўрим ё қирқ ўрим, ёхуд йигирма ўрим қилиб ўриб юрадилар.

Соч билан боғлиқ бундай инончларга бола туғилиши ва уни тарбиялаш жараёнига алоқадор удумларда ҳам алоҳида эътибор берганлар. Хусусан, чақалоқ онасидан узун соч билан туғилса, буни хосиятлилик аломати деб билганлар ва боланинг ”қорин сочи”ни узоқ вақт олдирмаганлар. Хоразм вилоятининг Шовот туманида бола бир ёшга кирганда унинг сочи илк бора олинган ва бошининг атрофида озгина ”қорин сочи” қолдирилган. Ана шу ***”қорин соч”*** ёки ***”ҳайдар”*** деб аталувчи кокил бола суннат қилингунига қадар олдирилмаган.

Этнографик адабиётларда қайд қилинишича,[3] ”соч тўйи” ва ”кокил тўйи” маросимларининг ўтказилиш муддатлари ҳар хил қилиб белгиланган. Хоразмда бола бир ёшга тўлган куни боланинг сочини олиб, бошининг энса қисмида бир тутам сочни қолдиради. Бу ***”ҳайдар”*** дейилади. Г.П.Снесаревнинг ёзишича, қадимда кўп йиллар фарзанди бўлмаган, яъни ”фарзанд йўли очилмаган” ёки боласи туғилган бўлса-да, ёшлигидаёқ нобуд бўлиб кетаверган ота-она ўзининг бўлажак фарзандини бирорта авлиёга назр қилган. Бунинг замирида фарзандимнинг умри узун бўлсин, унга зиён-заҳматлар озор етказмасин деган эзгу ният ётган. Ўша ота-онанинг оиласида бола туғилиб, орадан маълум вақт ўтгач, унинг ”қорин соч”и олинганда бошининг орқасида кокил қолдирганлар. Ана шу кокил ”ҳайдар” деб аталган ва чақалоқ бирор авлиёга назр қилинганлигини англатган. Баъзан бундай болалар (агар ўғил бола бўлса)га ”Назриддин”, ”Нарзулла” деб ҳам исм қўйишган. Бола 7-9 ёшга кирганида, яъни

[3] Фирштейн Л.А. О некоторых обычаях и поверьях, связанных с рождением и воспитанием ребенка у узбеков Хорезма // Семья и семейные обряды у народов Средней Азии и Казахстана. - М.: Наука, 1977. - С.200-203.

суннат тўйи қилинган пайтда унинг ”ҳайдар”и қирқиб олинган ва бола назр қилинган авлиё зиёратгоҳига кўмилган.[4]

Сочни олдирганда кокил қолдириш удуми қадимги туркийлар даврида ҳам мавжуд бўлган. Бу одатнинг бир кўриниши Тоғли Олтойда истиқомат қилувчи туркий қавмларда сақланиб қолган: уларнинг удумига кўра, балоғатга етган йигитлар сочини олдирганда бошининг тепа қисми ёки орқасида кокил қолдирадилар.[5]

Боланинг сочини биринчи марта олишда қатор удумларга риоя этганлар. Боласи турмайдиган ёки туғилган чақалоқлари кўп касал бўладиган оилада туғилган боланинг сочи илк бор олинганда унинг қирқилган ”қорин соч”ини янги мато бўлагига ўраб, бирорта авлиё зиёратгоҳига олиб бориб кўмиб келишган. Бу билан гўё бу бола ўтган аждодлар руҳи ҳамда улуғ авлиёларнинг ҳомийлигида, паноҳида бўлади деб умид қилганлар. Айрим жойларда боланинг биринчи марта олинган сочини тумор ичига солиб, унинг дўпписига тикиб қўйишган. Хоразм вилоятининг Янгиариқ туманида эса ”соч тўй”ига таклиф қилинган сартарош боланинг ”қорин сочи”ни қирқиб олиб онасига берган. Она бу сочларни солиб тумор тиккан ва боласининг тўйигача сандиқда сақлаган. Суннат тўйи куни ўша туморни боланинг бўйнига осиб қўйса, унга ҳеч қандай ёвуз куч дахл қилолмайди, деб ишонганлар.[6] Болага қўйилган ”ҳайдар” суннат тўйи куни ёки бу тантанадан бир неча кун аввал қирқиб олинган. ”Кокил тўйи” деб аталган бу маросим одатда оила даврасида, қўни-қўшнилар ва қариндошлар билан биргаликда ўтказилади. Қирқиб олинган ”ҳайдар”ни девор ёриғига ёки тол тагига кўмишган. Халқ қарашларига кўра, боланинг сочи тол тагига кўмилса, ўша бола толга ўхшаб тез ўсар эмиш.[7]

«Хоразмда ҳам соч ва тирноқ билан алоқадор анчагина ирим-сиримлар мавжуд бўлган. Масалан, соч ва тирноқни ўтда куйдириш мумкин бўлмаган, чунки, унинг эгаси бирор фалокатга йўликади ёкибош оғриғи касалига дучор бўлади деб қўрққанлар. Сартарошлар олинган сочларни дуч келган жойга эмас, балки кўпинча бирор мозорга олиб бориб кўмиб келишган. Соч билан боғлиқ бундай табуларнинг қадимий илдизлари «Авесто»га бориб тақалади».[8]

Бухоро вилоятининг Қоракўл туманидаги Жиғачи қишлоғида эса боланинг биринчи марта олинган сочини бирорта мевали дарахтнинг тагига кўмганлар. Ҳосилдорлик ва дарахт культи билан боғлиқ бўлган бу удумнинг моҳияти

[4] Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. - М.: Наука, 1969. - С.92-96.
[5] Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Тошкент: Фан, 1995. – Б.97-98.
[6] Фирштейн Л.А. О некоторых обычаях и поверьях... С. 202.
[7] Сухарева О.А. Мать и ребенок у таджиков // Иран. Т.3. - Л., 1929. - С.154.
[8] Снесарев Г.П. Релекты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – С.169.

боланинг соғлом ўсиши ва серфарзанд бўлиши билан белгиланади. Жиғачиликлар боланинг сочини ахлатга ташлаш ёки сочиб юбориш мумкин эмас деб ирим қиладилар. Чунки боланинг илк бор олинган сочини қушлар уясига ташиб кетса, умр бўйи ўша бола бош оғриқ дардига мубтало бўлади; агар қушлар сочларни чўқиб, сочиб ташласа, боланинг сочлари тўкилиб кетади деб ўйлаганлар. Бундай ирим-сиримлар замирида аслида болани ёвуз кучлар хуружию, ёмон кўзлар назаридан сақлаш, унинг соғлом бўлиб ўсишини таъминлашга қаратилган эзгу мақсад мужассамлашга***н.***

Ўзбек халқ никоҳ тўйи маросими таркибида мавжуд бўлган ***”соч сийпатар”*** удуми ҳам ўзининг тарихий асосларига кўра соч магияси билан боғлиқ. Ўзбек фольклорини тўплашга катта ҳисса қўшган фидойи зиёлилардан бири Исо Эрназар ўғли томонидан 1926-27 йилларда Самарқанд вилоятидан ёзиб олинган этнографик маълумотларга қараганда «соч сийпатар» удуми удуми шундай бўлади: «Соч сийпатар» қилганда «куёв қизнинг сочини ушласин, баданини ҳам ушламоққа икковининг ўртасидан уяти кўтарилсин» деб ирим билан ушлатади. Сочни сийпаганда куёв силайди, юқорига қараб сочни сийпалайди, пастга қараб сочни сийпамайди. Пастга қараб сочни сийпаса, келинчакнинг сочи тушади деган ирим бор. Шунинг учун куёв қизнинг сочини сийпаганда пастдан юқорига қараб сийпайди».[9]

Ўш вилояти ўзбек никоҳ тўйи маросим таркибида ҳам соч силаш удуми мавжуд бўлиб, бу одат ***«чарсилладу»*** деб аталади. Куёв гўшангага кириб, келиннинг сочини пешонасидан силаб қўяди, бу пайтда қизнинг дугоналари чимилдиқ олдида «ёр-ёр» айтиб турадилар.[10]

Сочнинг магик хусусиятга эгалиги тўғрисидаги мифологик тасаввурлар халқимизнинг ажина ҳақидаги эътиқодий қарашларида ҳам ўз ифодасини топган. Айтишларича, ажинанинг сеҳрли кучи унинг узун сочида бўлар экан. Шунинг учун ажинани тутиб олган киши унинг сочидан маҳкам ушлаб тортса, у сочини қўйворишни сўраб илтижо қиларкан. Ана шунда ажина ўзининг тилсим китоби, сеҳрли тангаси ёки сочининг бир неча толасини бериб, ўша одамнинг етти пуштигача зиён етказмасликка қасам ичади, деб ҳикоя қиладилар.

Қадимги одамларнинг сочда магик хусусият бор, деб тасаввур қилганликлари учун соч культи шаклланган. Сочга нисбатан табу эса соч билан боғлиқ турли ирим-сиримларнинг шаклланишига таъсир кўрсатган бўлса, соч

[9] ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв.№9130. Самарқанд вилояти бўйича Эрназар томонидан 1926-27 йиллар тўпланган этнографияга оид материаллар.

[10] Исмонова О. Ўзбек тўй маросим фольклорида «келин салом» жанри (генезиси, ўзига хос хусусиятлари ва поэтикаси): Филол. фанлари номз. дисс. - Тошкент, 1999. – Б.22.

культи билан боғлиқ қарашлар сочга алоқадор маросимларнинг келиб чиқишига замин бўлган.

Соч магияси ҳақидаги қадимги тасаввур-тушунчаларнинг ўзбек халқ қўшиқларидаги бадиий талқинини ўрганган А.Мусақулов: “Соч магияси бош каби осмон ғояси билан боғлиқ бўлганлиги учун оғзаки ижодда соч жуда қудратли куч сифатида талқин қилинади...Магия ҳодисасига кўра, соч жонли ва қудратлидир”[11]Таниқли удумшунос Ж.Фрезер қадимги инсонларнинг сочда бошнинг руҳи мужассам деб қараб, сочни қирқишга, уни оловга ташлашга қўррққанликлари ҳақида маълумот беради.[12]

Баъзи удумшунослар соч ўсиш хусусиятига эга бўлганлиги боис қадимги одамлар уни ҳосилдорлик ғояси билан боғлаганликларини бизгача етиб келган мифлар воситасида аниқлашга уринадилар.[13] Қадимги одамларнинг соч культи билан боғлиқ қарашлари асосида шаклланган айрим маросимларнинг бадиий талқини эртакларда ҳам учрайди. Хусусан, сеҳрли-фантастик эртаклардаги сеҳрли соч, тилла кокил, сеҳрли мўй, сеҳрли тола каби образлар буни тасдиқловчи муҳим бадиий деталлардир.

Ҳатто соч афсунгарлик ва жодугарлик ишларида муҳим деталлардан бири ҳисобланган. Бунда одамнинг соч толаси орқали эгасига магик таъсир ўтказилган. Соч толаси олиб куйдирилса, унинг эгаси қаттиқ бош оғриғига йўлиқиши; агар соч толаси ахлатга, нопок жойларга ташланса., унинг эгаси ғам-ташвиш ва кулфатга гирифтор бўлиши айтилади. Демак, сочни куйдириш билан унинг эгасининг руҳиятига таъсир ўтказиш, уни безовта қилиб, хотиржамлигини ўғирлаш ҳақидаги қарашлар халқ эртакларида учрайдиган анъанавий мотивлардан биридир. Хусусан, халқ эртакларида бирор жонивор қолдирган белги – тукни куйдириш билан уни ёрдамга чорлаш мотиви кўп учрайди. Кўриняптики, бу мотивнинг келиб чиқишида соч культига алоқадор қарашларнинг таъсири кучлидир.

Соч билан боғлиқ эътиқодий қарашлар эса эпик асарларда сеҳрли соч толаси, сеҳрли ёл (тук, қил), тилла кокил, тилсим тери образлари яратилишига асос бўлган. Улар сеҳрли-фантастик эртаклар сюжетида ўзига хос поэтик вазифа бажариб келади. Ўзбек халқ сеҳрли эртакларида соч беш хил талқин қилинади:

1. **Сочнинг табиий гўзаллиги**. Қирқ кокилли гўзал пари қизлар, хушрўй маликалар, узун сочли қизлар таърифи эртакларда алоҳида эътиборни тортади ва тингловчининг эстетик завқини оширади.

[11] Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Тошкент: Фан, 1995. – Б.109.
[12] Фрезер Дж.Дж. Золотая ветвь. - М.: Политиздат, 1983. – С.263-266.
[13] Гаген-Горн Н.И. Магические значения волос и головного убора в свадебных обрядах Восточной Европы // Этнография. – М., 1933. - №56. - С.81-89.

2. **Сочнинг нотабиий хусусияти**. Тилла кокилли ва зар кокилли болалар образи талқини мисолида буни кузатиш мумкин. Эртакларда бундай болаларнинг магик хусусиятга эга бўлиши алоҳида таъкидланади.

3. **Сочнинг магик куч-қудрат манбаи сифатидаги хусусияти**. Қадимги одамлар соч узоқдаги одам билан хабарлашиш воситаси бўла олади, деб тасаввур қилишган. Бундай тасаввур-тушунчаларнинг излари ўзбек халқ эртак ва достонларида ҳам сезилади. Уларда соч образининг алоқа-хабар воситаси сифатида талқин қилинганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, “Кунтуғмуш” достонида гўзал Холбека Кунтуғмушга нисбатан муҳаббати ҳақида соч толасига ўралган расмини тилла сандиққа солиб дарёга оқизиб юбориш орқали хабар етказади. Ёки “Олтин бешик” номли ўзбек халқ эртагида катта тошнинг ичига кириб ғойиб бўлган опасини синглиси опаси ўтирган тошнинг орасидан чиқиб турган бир тутам сочи орқали билиб қолади. Бу мотив “Ёрилтош” эртагида ҳам учрайди. Унда тош ёрилиб, қизни ҳимоясига олади.

Умуман айтганда, бирор жойнинг ёрилиб, ёрдамга муҳтож қизни ўз ҳимоясига олиши, унинг ғаройиб макондан қўним топганлигини ташқарида қолган бир тутам сочи орқали билиб олиш мотиви нафақат халқ эртакларида, балки айрим топонимик афсоналар сюжетида ҳам келтирилади. Ҳатто бу мотив топонимик афсоналар сюжетининг анъанавий мотивларидан бири сифатида турғунлашган. Бунда соч тимсоли орқали маълум бир жойнинг келиб чиқишига таъсир кўрсатган воқелик баён этилади. Уларда соч эпик белги вазифасида талқин қилинади. Жумладан, “Қизбибининг сочлари” афсонаси сюжети бунга мисол бўла олади. Афсонада айтилишича, қадим замонда бир гўзал қиз яшаган экан. У барча илмлардан хабардор бўлиб, жуда кўп мўъжизалар кўрсатар, ҳар қандай мушкул ишни тезгина ҳал қилар экан. Бу кизнинг ҳар кандай мўъжизаларини кўрган баъзи одамлар уни сеҳргарга чиқарибдилар. Бир куни қирқ кишилик лашкар бу қизни ўлдириш пайига тушишибди. Қиз жуда кўп жойларга яшириниб, қочибди. Лашкарлар қизни энди тутамиз деганда, у худога илтижо қилибди. Шу пайт ер ёрилиб, қиз ер остига кириб кетибди. Бир тутам сочи эса ернинг устида қолибди. Шу сочдан саксовул дарахти пайдо бўлибди. Гўзал қиз ер остига кириб кетган жой эса зиёратгоҳга айлантирилибди.[14]

4. **Қизнинг қалин узун сочларидан арқон сифатида фойдаланиши**. Эртак ва достонларда кўп учрайдиган бу мотивда қиз узун сочи билан севган ёрини пастдан баландликдаги кўшкига (ёнига) тортиб чиқариб олади. Бу ўринда сочнинг ёрдамчи восита, қурол вазифасини бажариши кузатилади. Сочдан арқон сифатида фойдаланиш мотиви қонхўр ялмоғиз ёки жодугар кампир образи учрайдиган эртакларда ҳам кўзга ташланади. Қаҳрамон қонхўр ялмоғиз ёки

[14] Жўраев М., Саидова Р. Бухоро афсоналари. – Тошкент: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2002. – Б.98.

жодугар кампирни ўзининг узун сочларига ўраб, қўл-оёқларини боғлаб қочиб қолади. Ёки ялмоғизнинг узун сочларини қаҳрамон тўрт томондан тўртта қозиқ қоқиб, шу қозиқларга боғлаб қўяди.

Шу ўринда халқнинг ажина ва албасти ҳақидаги қарашлари ҳам беихтиёр ёдга келади. Чунки бу мифологик персонажларнинг магик куч-қудрати сочида бўлиши, агар кимда-ким ажина ва албастининг узун сочларини қўлига ўраб олса, уни ўзига осон бўйсундириши айтилади. Шундай қилинса, улар одамга бир умр тобе бўлиб, унинг етти пуштига зиён-заҳмат етказа олмаслиги таъкидланади. Бундан халқнинг сочга магик қудрат воситаси деб қараганлиги ёркин кузатилади.

5. **Соч толасини куйдириш орқали хабар бериш**. Эртак сюжетлари асосида яратилган халқ достонларидан бири «Ҳурлиқо ва Ҳамро»да Ҳамро оғир аҳволга тушиб қолганда синглиси Гулжамилага: «Эй синглим бошим устида бир тор соч бор, сори соч, шуни тутат» - дейди. Гулжамила ўша соч толасини тутатганда куйган сочнинг ҳиди Ҳурилиқонинг бурнига тегиб, ёри қийин аҳволга тушганлигидан хабар топади. Достонда тасвирланишича, «минг йиллик йўлда ётган Ҳурилиқонинг бурнига саҳарнинг файзли вақтинда бир ис келиб тегди, акса уриб ўрнидан сакраб турди. Менинг севгили ёрим Ҳамрожонга бир бало бўлди ўхшайди, деб ўйлади. Исми аъзам дуосини ўқиб, бир силкиниб каптарга айланди, тирноғина дам солиб қараса, Ҳамрожон чоҳ ичиндан чиқиб турибди».[15]

Тотемистик қарашлар ҳукмронлиги даврида у ёки бу жониворнинг соч толаси, туки ҳам магик хусусиятга эга деб қаралган. Эртакларда улар ҳомий кучни чақириш воситаси сифатида талқин қилинади. Қаҳрамондан бирор ёрдам олган ёки қаҳрамондан енгилиб таслим бўлган жонивор одатда унга ёлидан нишона беради. Шу билан у қаҳрамонга ўз устидан ҳукмронлик ўрнатиш учун изн берган ҳисобланади. Жумладан, ўзбек халқ эртакларида от ёли, шер ёли, маймун туки, йўлбарс ёли, илон пўстлоғи кабилар магик хусусиятга эга бадиий детал сифатида талқин қилинганлиги кузатилади. Масалан, “Баҳодир ва аждаҳо” эртагида шер, шоқол, бўри болага биттадан ўз тукларидан белги юлиб берадилар.[16] “Булбулигўё” эртагида эса йўлбарс қаҳрамонга мўйловидан юлиб беради.[17] Эртак қаҳрамонлари эса бошига мушкул иш тушганда, шу тукни тутатсалар, бу жониворлар кўз очиб-юмгунча етиб келиб, ёрдам бериши тасвирланади. “Ота васияти” эртаги сюжетида отнинг мўйи тутатилса, от етиб

[15] Ошиқнома. Хоразм достонлари. Нашрга тайёрловчилар: С.Р.Рўзимбоев, А.Аҳмедов, С.С.Рўзимбоев. – Урганч, 2008. – Б.320-321.
[16] Само тулпори. Ўзбек халқ фантастикаси. V-китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. –Б.8.
[17] Само тулпори. Ўзбек халқ фантастикаси. V-китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. –Б.29.

келиб ёрдам бериши мотиви бор. “Сичқонбой ва бўзчи йигит” эртагида қаҳрамон оқ отнинг ёлидан тутатқи қилиб, ундан кўмак олади.[18]

Сеҳрли ёл (тук, қил) - тутатилганда бахт, омад ато эувчи магик восита сифатида талқин этилади. Масалан, “Оловполвон” эртагида девнинг қўлтиқ қили осмонга учирилганда мастон кампирни чақириб беради.[19] Девлар тукидан тутатқи қилиб, улардан мадад олиш мотиви “Сичқонбой ва бўзчи йигит” ва “Ойпари”[20] каби ўзбек халқ эртаклари сюжетида ҳам учрайди.

Баъзи эртакларда соқол ҳам магик хусусиятга эга сифатида образлантирилади. Жумладан, Шарқ эртаги “Чол ибн Хаттоб” бу жиҳатдан анча машҳурдир. Унда чолнинг бутун магик қудрати соқолида эканлиги баён этилган.

”Танасиз каллаю, калласиз тана” эртагида оппоқ соқолли киши, “Сирли гиламча” эртагида оппоқ соқолли нуроний чол, “Баҳодир ва аждаҳо” эртагида оппоқ соқолли, малла чопонли бир чол, “Шунқор” эртагида эса оппоқ соқоли кўксини тўлдириб, нур сочиб турган нуроний чол-қизил дев образи тасвири учрайди ва эртак сюжетидаги етакчи персонажлардан бири сифатида гавдаланади.

Соч билан боғлиқ магик қарашлар халқ орасида тароқ, соч толаси ва бош кийимлари билан боғлиқ турли иримларни ва инончларни келтириб чиқарган. Шунинг учун сеҳрли эртакларда тароқ, соч толаси (мўй, қил), бош кийимлари ғаройиб предмет сифатида образлантирилади. Бу билан уларнинг сирлилиги, ўзига хос табуга эгалиги таъкидланмоқчи бўлади.

Предметларга нисбатан табулар ритуал покланиш қоидаларига амал қилиш натижасида келиб чиққан. Жумладан, тароқ ҳам сочни тартибга келтириш, тараб силлиқлаш учун ишлатиладиган гигиеник воситалардан биридир. Халқимиз орасида тароқ билан боғлиқ бир қатор гигиеник талаблар мавжудлиги буни яққол тасдиқлайди. Айтайлик, тароқ ҳар кимнинг шахсий гигиеник қуролларидан биридир. Бир кишининг тароғида соч тараш тақиқланади. Тароқ айирбошлаш, бир-бировига тароқ совға қилиш ирим қилинади.

Тароқ образи халқ эртакларида кўп учрайди. Айниқса, сеҳрли эртакларда у магик қудратга эга тилсим предметлардан бири сифатида ҳар хил бадиий вазифада талқин қилинади. Аниқроғи, эртакларда тароқ кўпинча икки хил вазифада талқин қилиниши кузатилади. Биринчиси, сочни тараш предмети сифатида. Иккинчиси, магик восита сифатида. Сочни тараш тароқнинг ҳақиқий реал вазифаси ҳисобланади. Дарҳақиқат, ҳаётда тароқдан, асосан, соч тарашда фойдаланилади. Шунинг учун тароқ кўпгина халқлар орасида орасталик буюми

[18] Само тулпори. Ўзбек халқ фантастикаси. V-китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. –Б.71.
[19] Гулиқаҳқаҳ. Ўзбек халқ фантастикаси. VI-китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1988. –Б.32.
[20] Само тулпори. Ўзбек халқ фантастикаси. V-китоб. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. –Б.91.

сифатида қаралади. Ундан сочни тартибга солиш, силлиқлаб ўримга тайёрлаш учун фойдаланилади.

Қадимги қабрлардан топилган тароқлар марҳумлар учун шунчаки орасталик буюми сифатида эмас, балки магик ҳимоя воситаси сифатида қўйилган. Шарқда аёллар тароқни турли касалликлардан ҳимоя қилувчи махсус магик восита сифатида тақиб юришган. Доимий тақиб юриладиган бундай тароқлар ярим айлана кўринишида бўлиб, ё бошнинг орқа қисмига (уни энса тароқ деганлар), ё бошнинг пешонадан юқори қисмига тақилган.

Ўзбекистон Республикаси Тарих музейида қадимги қабрлардан топилган суякдан қирралари отнинг боши кўринишида ишланган тароқ сақланади. Суяк тароқлар кўпинча тотем сифатида ардоқланган жониворларнинг шохи ёки суягидан тайёрланган. Хусусан, сигир шохидан ясалган тароқлар анча урф бўлган. Қадимги қабрларга тароқ марҳумни ўзга оламда магик ҳимояловчи восита сифатида қўйилган. Ибтидоий инсонларнинг тароқни магик ҳимоя воситаси сифатида тасаввур қилиши натижасида эртакларда тароқ образи қаҳрамонни ўзга олам вакилларидан, ёвуз руҳлардан асровчи сеҳрли предмет сифатида бадиий талқин қилинганлиги кузатилади.

“Икки ой, икки юлдуз” эртагида “қизнинг тароққа айлантирилиши” мотиви учрайди. Унда ҳикоя қилинишича, мастон кампир уйда ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб, тезда бир дуо билан қизни тароққа айлантириб, бошига санчиб олибди-да, чархига илинтириб қочиб кетибди”.

Қадимги славянлар орасида тароқ аёлларнинг магик атрибути саналган. Уни кўпинча афсунгар ва жодугарлар қўллашган. Шунинг учун бўлса керак, эртакларда кўпинча тароқ жодугар ва мастон кампирга ёки ялмоғиз кампирга тегишли предмет сифатида талқин қилинади. Бу ҳолат ўзбек халқ сеҳрли эртакларининг сюжетида ҳам кузатилади. Масалан, “Илон подшо”, “Дев пўстин” сингари эртакларда тароқ жодугар кампирнинг сочини тараш предмети сифатида талқин қилинган. Жумладан, “Илон подшо” эртагида жодугар кампир қаҳрамонга темир тароқ ва ойна бериб, сочимни тара, битини боқ дейди. Лекин жодугар сочини тарашга ўтирган қаҳрамоннинг тизига бош қўяр экан, унинг қонини сўра бошлайди. Буни сезган қаҳрамон жодугар кампирдан қочиб қутулмоқчи бўлади. У кампирдан қочар экан, изма-из қувиб келаётган жодугарнинг йўлига аввал тароқни ташлайди. Тароқ ташланган жойда бепоён тўқайзор пайдо бўлади.

“Дев пўстин” эртагида жодугар кампирдан қочиб келаётган қаҳрамонлар унинг йўлига тароқни ташлайдилар. Тароқ чангалзор бўлиб, кампир ўтолмай қолади. Баъзи эртакларда жодугар йўлига тўсиқ бўлиши учун ташланган тароқдан чангалзор ёки тўқайзор эмас, чексиз-чегарасиз ўрмон пайдо бўлиши айтилади. Сеҳрли эртакларда тароқ, асосан, ўрмон ёки чангалзор рамзи бўлиб

келади. “Финист-сарлочин” рус халқ эртагида афсунгар аёл Финистнинг бошига сеҳрли тароқни қадаши билан у ўлик уйқуга кетади. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Адабиёт институти Фольклор архивида №147 рақами билан сақланаётган “Етти пакана” эртагида ҳам шунга ўхшаш мотив учрайди. Эртакда подшонинг хотини дунёда ўзини ҳаммадан чиройли деб билади. Лекин бир куни фолчи унга ўгай қизи ундан чиройлироқ эканлигини айтади. Бунинг аламига чидолмаган хотин ўзини касалликка солиб, қизнинг юрагини даво сифатида емоқчи бўлади. Бироқ жаллодларнинг қизни ўлдиришга кўнгли бўлмайди. Шунинг учун уни қалин ўрмонга озиқ-овқат билан ташлаб келадилар. Фолбинлар орқали қизнинг тириклигини билиб қолган хотин бир атторни чақириб олиб, унинг қўлига заҳарланган тароқни беради. Тароқ сотадиган қиёфасидаги аттор қизнинг ҳузурига бориб, “Тароқ оласанми?” дейди. Қиз олмайман деса ҳам, у йўқ бу тароқ жуда яхши деганча, зўрлаб тароқдан олдиради. Қиз тароқни олиб бошига тақса, кўнгли кетиб йиқилиб тушади. Тароқни бундай образлантиришга, албатта, унга нисбатан магик-эътиқодий қарашларнинг мавжудлиги асос бўлган.

Хуллас, ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналарида, хусусан, сеҳрли эртаклар сюжетида ғаройиб соч мотиви кенг тарқалган ва турли поэтик вазифаларда бадиий талқин этилади. Эпик асарларда оқ соқолли нуроний чоллар, тилла кокилли болалар, зар кокилли маликалар, узун сочли, қирқ ўримли пари қизлар образи алоҳида эътиборни тортади. Уларнинг келиб чиқишига соч культига алоқадор мифологик қарашлар таъсир кўрсатган. Соч культига боғлиқ ҳолда шаклланган маиший-магик маросимлар ва ишончларнинг излари эса халқ сеҳрли эртаклари сюжетида ўзига хос бадиий кўринишларда сақланиб қолган.

“MULHAQOT BIS SUROH” (“SUROH LUG‘ATIGA ILOVA”) ASARI CHIG‘ATOY ULUSINI YORITUVCHI MANBA SIFATIDA

Z. Shamsiddinov
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
Tarix instituti kichik ilmiy xodimi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Chig‘atoy ulusida bitilgan hozircha yagona bo‘lgan tarixiy asar hamda uning muallifi haqida atroflicha ma’lumot berib o‘tilgan. Maqolani yozishdan ko‘zlangan maqsad mintaqamiz — Turon tarixini yorituvchi tarixiy manbalar to‘g‘risida ma’lumot berishdan iboratdir.

Kalit so‘zlar: manba, tarix, Chig‘atoy ulusi, Turon, mo‘g‘ullar

“AL-MULHAQAT BI-S-SURAH” (“ADDITION TO AS-SURAKH VOCABULARY”) AS A ONE OF THE SOURCE OF CHAGATAI KHANATE

Z. Shamsiddinov
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Junior researcher of the Institute of History

Annotation: This article provides detailed information about the unique historical work written in Chagatai Khanate and its author. The purpose of writing the article is to provide information about the historical sources that illuminate the history of Turan region.

Keywords: source, history, Chagatai Khanate, Turan, mongols.

Bizning Turonzamin mintaqamizda o‘z boshqaruvini yuritgan Chig‘atoy ulusida yagona tarixiy mazmundagi asar — Jamol Qarshiy (XIV asrda vafot etgan) qalamiga mansub **الملحقات بالصراح** “Mulhaqot bis suroh”[21] (“Suroh lug‘atiga ilova”) asari yetib kelgan, xolos. Chig‘atoy ulusida bundan tashqari tarixnavislikka oid asar yaratilmadi yoki bizgacha yetib kelmagan deb taxmin qilish mumkin. Biroq shuni ham ta’kidlab o‘tish joizki, o‘sha davrga taalluqli asosan diniy hamda fiqhiy asarlargina bugungi kungacha saqlanib qolgan. Xususan O‘zbekiston Respublikasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik qo‘lyozmalar institutida mo‘g‘ullarga qaramlik davrida (1221–1340) Turon mintaqasida ko‘plab fiqhiy kitoblar hamda o‘zigacha bo‘lgan

[21] *Qo‘lyozma nusxasi:* Jamol Qarshi. Mulhaqot bis siroh. Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti Sankt-Peterburg bo‘limi (СПб Ф ИВ РАН) kutubxonasi. Raqami B-514;
Manbaning nashri: Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулḥаḳат би-ç-çурāḫ. Отв. ред. А.К.Муминов. Введение, перевод с арабско-персидского, комментарии, текст, факсимиле Ш.Х.Вохидова, Б.Б.Аминова. Алматы: ДайкПресс. 2005. 410 с.

davrda bitilgan kitoblarga sharhlar yozilgan. Mo‘g‘ullar imperiyasi tarkibida bo‘lgan Chig‘atoy ulusiga[22] oid qo‘shimcha ma’lumotlarni ulusga qo‘shni bo‘lgan ulus (davlat)larda bitilgan asarlardan bilib olamiz. Uluslar ichida shak-shubhasiz Chig‘atoy ulusining janubiy qo‘shnisi Hulokuiylar ulusida bitilgan asarlarda Turon mintaqasi tez-tez tilga olingan.

Endi mintaqamizda bitilgan yagona tarixiy asariga to‘xtalsak, asar Chig‘atoy ulusini boshqargan Qaydu[23] ibn (o‘g‘li) Chapar[24] davrida bitilgan bo‘lib, aynan shu bois mo‘g‘ullarga qaramlik davrida (1218–1370) Turondagi tarixiy hamda madaniy hayotni haqqoniy yoritganligi bilan ahamiyatga molik asardir. “Mulhaqot bis suroh” (keyingi o‘rinlarda “Mulhaqot”) turfa xil voqealarni o‘zida aks ettirgan arab tilida yozilgan asar hisoblanadi. Lekin shuni aytib o‘tish joizki, uning ayrim (asosan nazmiy — she’riy) qismlari fors tilida bitilgan. Asarda tarixiy geografik ma’lumotlar, islom tarixi, Turonzaminda hukmronlik qilgan musulmon sulolalar, qur’onshunoslik, payg‘ambarlar tarixi, muallifning o‘zi tomonidan ko‘rgan-kechirgan voqealar qaydlari bilan bir qatorda arab tili grammatikasi haqida ham qisqacha ma’lumot berilgan. Asar o‘zida boy ma’lumotlar mavjudligi tufayli nafaqat tarixchi, balki tilshunos, islomshunoslar uchun ham muhim manba bo‘lib xizmat qilishiga qaramay u haligacha to‘liq nashr etilmay kelmoqda[25].

Ushbu manbaning borligi haqidagi ilk ma’lumot Muhammad Haydar Dug‘latning[26] (1499–1551) **تأريخ رشيدي** “Tarixi Rashidiy”[27] (“Rashidiy tarixi”) kitobida uchraganligini akademik V.V. Bartold[28] aytib o‘tgan[29]. Manbani ilmiy jihatdan esa N.F. Petrovskiy[30] tadqiq etgan[31]. Olim uning mahalliy musulmon ulamosi tomonidan yozilganligini aniqlaydi hamda manbaga “Прибавления к словарю “аṣ-Ṣурāх мин аṣ-ṣиḥāḥ”” (“Suroh minas sihoh”[32] lug‘atiga ilova) nomini beradi. Ushbu ikki tilli

[22] Chig‘atoy ulusi (1224–1340) — Mo‘g‘ullar davlatidan so‘ng 1224 yilda Chingizxonning ikkinchi o‘g‘li Chig‘atoyxon (1185–1242) va uning vorislari hukmronlik qilgan yerlarni o‘z ichiga olgan mo‘g‘ul, keyinroq turklashgan ulus. XIII asr oxirlarida xonlik o‘zining eng yuqori cho‘qqisida Orol dengizining janubida Amudaryodan to hozirgi Mo‘g‘uliston va Xitoy chegarasidagi Oltoy tog‘larigacha cho‘zilgan, bu taxminan tugatilgan Qoraxitoylar davlatiga to‘g‘ri keladi.

[23] Qaydu (1236–1301) — mo‘g‘ul qooni O‘qtoyning nabirasi, Chingizxonning nevarasi bo‘lib, 1271-yildan Chig‘atoy ulusini boshqargan.

[24] Chapar (tug‘ilgan va o‘lgan yili noma’lum) — Qayduning to‘ng‘ich o‘g‘li Chig‘atoy ulusi xoni Duvaxonning (1282–1307) faol yordami bilangina 1303 yilning may oyida ulus taxtiga o‘tirgan.

[25] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулḥаḳат би-ṣ-ṣурāḥ... С. 7.

[26] Mirzo Muhammad Haydar Dug‘lat (میرزا محمد حیدر دوغلات; 1499, Toshkent – 1551, Kashmir) — tarixchi, davlat arbobi. Muhammad Husayn ko‘ragonning o‘g‘li, onasi Xub Nigorxonim Yunusxonning kichik qizi, Boburning onasi — Qutlug‘ Nigorxonimning singlisi bo‘lgan.

[27] Tarixi Rashidiy — tarixiy asar. 1544–1546 yillarda Kashmir (Hindiston)da fors tilida yozilgan.

[28] Vasiliy Vladimir Bartold (3/15 noyabr 1869, Sankt-Peterburg – 19-avgust 1930, Leningrad) — rus sharqshunosi, turkshunos, arabshunos, islomshunos, tarixchi, arxivshunos, filolog; rus sharqshunoslik maktabining asoschilaridan biri.

[29] В.В. Бартольд. Хайдер-мирза. Сочинение В.В.Бартольда. Т. VIII. Москва: Наука. 1973. С. 598–599.

[30] Nikolay Fyodorovich Petrovskiy (1837–1908) — rus diplomati, arxeologi, tarixchisi, sharqshunosi hamda O‘rta Osiyo bo‘yicha tadqiqotchisi.

[31] Н.Ф. Петровский. Башня “Бурана” близ Токмака. Записки Восточного отделения Российского археологического общества. Т. VIII. Санкт-Петербург. 1894. С. 353.

[32] الصراح من الصحاح *“Suroh minas Sihoh”* (“Sihoh lug‘atiga xolisona qarash”) Jamol Qarshiy tomonidan 1282-yilda yozilgan ikki tillilik izohli arab-forscha lug‘at bo‘lib, u asli turk bo‘lgan arab tili bo‘yicha olim Foroba Abu Nasr Ismoil ibn Hammoda

izohli lug‘at muallifi — Jamol Qarshiyning aytishicha, 10 safar 681-yilda[33] Koshg‘arda yozib tugallangan. Izohli lug‘atning qo‘lyozma hamda toshbosma nusxalari Eron va Hindistonda saqlanmoqda[34].

Jamol Qarshiyning “Mulhaqot” asari aynan nomi yuqorida zikr etilgan muallifning ilk asari sanalmish “Suroh minas Sihoh” izohli lug‘atiga kitobxonlarga qo‘shimcha axborot berish uchun ilova tarzida bitilgan bo‘lib, o‘z davridayoq alohida asarga aylanib, ommalashib ulgurgan. “Ta’rixi Rashidiy”da nomi zikr etilgan “Mulhaqot”ning “Suroh minas Sihoh” lug‘ati bilan hech qanday umumiy mavzuga oid emasligi borasida fikrni ilk bor akademik V.V. Bartold yana bir rus sharqshunosi baron V.R. Rozen[35] ko‘rsatmasiga binoan Oksford (Buyuk Britaniya)ga borib ushbu manba qo‘lyozmasi bilan tanishib chiqqach shunday xulosani bergan[36].

1897-yilda Fanlar akademiyasi Imperator Osiyo muzeyiga[37] “Mulhaqot”ning birinchi qo‘lyozma nusxasi kelib tushadi. Muzeyga qo‘lyozmani M.S. Andreyev[38] V.P. Nalivkindan[39] olib taqdim qilgan. Qo‘lyozmani V.P. Nalivkin 1897-yilda Samarqandda sotib olgan[40]. Qo‘lyozma nusxasi muzeyga B-514[41] raqami ostida ro‘yxatdan o‘tkazildi. Ko‘chiruvchisi Sharafiddin ibn mullo Nuriddin Farhod Andijoniy bo‘lib, kitobni jumodul avval oyining 1066-yili/1656-yilning fevral-mart oyida Xo‘jandda ko‘chirgan[42]. Ushbu nusxaning boshidagi yettita varag‘i tushib qolgan bo‘lib, muallif kirish so‘zi hamda birinchi ikkita bobi yo‘q. Akademik V.V. Bartoldning fikricha, bu nusxaning o‘zi oldinroq to‘liq bo‘lmagan nusxadan ko‘chirilgan[43]. V.V. Bartold ushbu qo‘lyozma nusxasidan o‘zining mumtoz asari bo‘lmish “Туркестан в эпоху монгольского нашествия” (“Mo‘g‘ul bosqini davrida Turkiston”)da unumli foydalangan[44]. Akademik V.V. Bartold manbaning ahamiyatiga to‘xtalib, Turonzamin tarixi hamda uning tarixiy geografiyasiga oid (asarning qariyb

---

Javhariy (940–1002) tomonidan tuzilgan to‘rt jildlik 40 ming so‘zdan iborat الصحاح في اللغة “Sihoh fil lug‘at” (“Tildagi to‘g‘ri so‘zlar”) izohli lug‘atining uzviy davomi hisoblanadi. Jamol Qarshiy “Sihoh” bilan Koshg‘ardagi Mas’udiya madrasasi kutubxonasida tanishgan;

[33] 27-may 1282-yilda

[34] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулҳаḳат би-ç-çурāҳ... С. 8.

[35] Viktor Romanovich Rozen (21.02/05.03.1849, Tallin – 10/23.01.1908, Peterburg) — rus sharqshunosi, arabshunos. Rossiyada ilmiy sharqshunoslikning yangi maktabi asoschilaridan.

[36] В.В. Бартольд. Мулҳаḳат аç-Çурāҳ. Сочинение В.В.Бартольда. Т. VIII. Москва: Наука. 1973. С. 100.

[37] Ushbu muzey hozirda Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti Sankt-Peterburg filiali hisoblanadi.

[38] Mixail Stepanovich Andreyev (11.09.1873, Toshkent – 10.11.1948) — rus sharqshunosi, O‘rta Osiyo xalqlari madaniyati tadqiqotchisi, etnograf va tilshunos, eronshunos olim. Faoliyatining daslabki yillarini arxeologiya sohasidan boshlagan.

[39] Vladimir Petrovich Nalivkin (15.07.1852, Kaluga – 20.01.1918, Toshkent) — tarixchi, sharqshunos, tilshunos va pedagog. O‘zbek, tojik hamda arab tillarini puxta o‘zlashtirgan. Birinchi o‘zbekcha-ruscha lug‘at muallifi.

[40] В.В. Бартольд. Сочинение. Т. I. Москва: Наука. 1963. С. 467–470; В.И. Беляев. Арабские рукописи в собрании ИВ АН СССР. Ученые записки ИВ АН СССР. Т. VI. Москва-Ленинград. 1959. С. 97.

[41] Kiril alifbosidagi “V” (“B”) deb o‘qilsin.

[42] А.Саидов. Тавсифи баъзе аз шаҳрҳои Мовароуннаҳр дар “Мулҳақоту-с-Суроҳ”-и Ҷамол Қаршӣ (ибтидои асри XIV). Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ — Муаррих №1 (21). Душанбе: Дониш. 2020. С. 28.

[43] А.И. Михайлова. Каталог арабских рукописей ИНА АН СССР. Выпуск 3. История. Москва: Наука. 1965. С. 55–58, описание №30.

[44] В.В. Бартольд. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Санкт-Петербург. 1900 (qayta nashri: В.В.Бартольд. Сочичение. Т. I. Москва: Наука. 1963).

30%) ma’lumotlar borligini alohida ta’kidlab o‘tgan[45]. Manbada shuningdek XIII–XIV asrlarda Turon hamda Xuroson xalqlarining jonli so‘zlashuvini o‘zida aks ettirgan lug‘at qismining borligini e’tirof etish joiz. Lug‘at qismi orqali eroniy o‘zakka taalluqli bo‘lgan so‘zlarning o‘zgargan shaklda arab tiliga o‘zlashganini, mahalliy tillar va shevalarga xos so‘zlarni, ko‘pgina so‘z hamda iboralarning tarixiy taraqqiyotini kuzatish mumkin[46].

Manbaning 1831-yilda ko‘chirilgan ikkinchi qo‘lyozma nusxasi 1902-yilda V.V. Bartoldning Farg‘ona vodiysi Marg‘ilon shahriga uyushtirgan xizmat safari chog‘ida qo‘lga kiritildi. Nusxani Farg‘ona viloyati boshqarmasi tarjimoni Y.K. Kazbekov taqdim qilgan[47]. Bu qo‘lyozma nusxasi birinchi nusxaga qaraganda ancha to‘liqligi bilan ajralib turadi. Ushbu nusxa C-286 raqami ostida Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti Sankt-Peterburg filialida saqlanmoqda[48]. Ikkinchi nusxa 1989-yilda peterburglik olima R.Sh. Sharafutdinova tomonidan Toshkentda qisqacha kirish va izohlar bilan tarjima qilindi[49]. Shu bilan birga A. Saidovning ushbu manba bo‘yicha nomzodlik dissertatsiyasi, maqolalari, hamda Dushanbeda asarning ruscha tarjima nashri e’lon qilingan[50].

Ushbu manbaning shartli ravishda “Namangan nusxasi” nomini olgan uchinchi qo‘lyozma nusxasi Namangan viloyati Kosonsoy tumanida Ra’no ismli qo‘lyozma kitoblar va kamyob buyumlar sotuvchisidan tarix fanlari doktori, professor, manbashunos, tarixchi va tarjimon, arab yozuvidagi qo‘lyozmalar o‘rganilishi bo‘yicha mutaxassis Sh.H.Vohidov tomonidan xarid qilingan[51]. Ushbu nusxa manbashunosning shaxsiy qo‘lyozma jamg‘armasida 91-raqam bilan saqlanadi. “Namangan nusxasi” muqovasiz hamda kuchli shikast yetgan bo‘lib, 39 varaqdan (1[a]–39[b]) iborat. Qo‘lyozma nusxasi XIX asrda nasta’liq xatida Muhammad□ Ali Balxiy (محمد□على بلخى) tomonidan ko‘chirilgan. Ko‘chiruvchining ismining bir qismi noma’lum sabablarga ko‘ra o‘chirib tashlangan. Kitob Azizon madrasasi (Samarqand)da 1043/1633–1634-yilda ko‘chirilganligi yozib qo‘yilgan. Shuni ta’kidlab o‘tish joizki, kitobning turli qismlari turli davrlarda ko‘chirilgan. XIX asrga kelibgina “Namangan nusxasi” to‘liq kitobat holiga kelgan. Nusxasining o‘ziga xosligi

[45] В.В. Бартольд. Мулҳақат аҫ-Ҫурāҳ... С. 98–102.
[46] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулҳақат би-ҫ-ҫурāҳ... С. 11.
[47] В.В. Бартольд. Отчет о командировке в Туркестан. Сочинение В.В.Бартольда. Т. VIII. Москва: Наука. 1973. С. 205–206.
[48] А.И. Михайлова. Каталог... №31; Абу-л-Фадл ибн Мухаммад Джамал ад-Дин Карши. Мулхакат ас-сурах (пер. с персидского Р.Ш. Шарафутдиновой). Материалы по истории Средней и Центральной Азии X – XIX вв. Ташкент: Фан. 1989. С. 100–131.
[49] Абу-л-Фадл ... Карши. Мухакат ас-сурах... С. 101.
[50] А. Саидов. Мулхакот ал-Сурох Джамола Карши как исторический источник. Дисс. … к.и.н. Душанбе. 1988. 254 с; А. Саидов. Сведения Джамаля Карши о Фергане и Шаше. Позднефеодальный город Средней Азии. Ташкент: Фан. 1990. С. 28–34; Джамал ал-Карши. Мулхакат ас-Сурах. Перевод с араб., примеч. и комм. А.Саидова. Душанбе: Ирфон. 2006; А. Саидов. Тавсифи баъзе аз шаҳрҳои Моваруннаҳр дар “Мулҳақоту-с-Суроҳ”-и Ҷамол Қаршӣ (ибтидои асри XIV). Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ — Муаррих №1 (21). Душанбе: Дониш. 2020.
[51] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулҳақат би-ҫ-ҫурāҳ... С. 12.

shundaki, kitob boshida arab tiliga o‘zlashgan forscha so‘zlarning ro‘yxati berilganidir. Keyingi qismlari esa, uchala nusxada deyarli bir xil yo‘sindadir. “Namangan nusxasida” qolgan ikki nusxadan farqli o‘laroq kitob so‘ngida asarning yozilish tarixi batafsil yoritilgan[52].

Nihoyat 2009-yil may oyida “Mulhaqot” asarining yana bir to‘rtinchi qo‘lyozma nusxasi M.Hasanov tomonidan Andijon shahri Marhamat tumanida “Maxdum Vosiliy nomidagi ma’naviy meros fondi”da topildi. U Andijonda 2-tartib raqami ostida saqlanmoqda. Asar 1285/1868–1869-yili ko‘chirilgan, xattoti noma’lum, biroq sahhofi (sahifalovchisi) mullo Amin ibn Muhammad (ملا امین بن محمد) deb ko‘rsatilgan. Qo‘lyozma 53 varaqdan iborat. Asarning bu nusxasi to‘liq va hech qanday shikastlangan joyi yo‘q. Mazkur “Andijon nusxasi”ning ahamiyati muallif nomi birinchi marta Qurayshiy (القريشي) tarzida kelganligidadir[53].

Endi asar muallifiga bevosita to‘xtalsak, uning to‘liq ismi Abu Fazl Muhammad ibn Umar ibn Xolid (ابو الفضل محمد بن عمر بن خالد) bo‘lib, ilmiy adabiyotlarda u o‘zining Jamol Qarshiy[54] (جمال القرشي) taxallusi bilan ma’lumdir. U Olmaliqda[55] 628/1230–1231-yilda tug‘ilgan. Jamol Qarshiy tug‘ilgan paytda mahalliy hokimiyatni 648/1250–1251-yilda o‘lgan Bo‘zar o‘g‘li Sig‘noq takin boshqargan. “Tarixi Rashidiy”da aytilishicha, Jamol Qarshiyning otasi Bolasog‘un[56] shahri hofizi[57], onasi esa Marvlik[58] bo‘lib, shayxlar avlodidan bo‘lgan. Uning oila a’zolari haqida boshqa ma’lumot mavjud emas. Jamol Qarshiy asarida o‘z davri hukmdorlari tomonidan berilgan homiyliklarni ko‘rsatishga harakat qilgan. Unga Sig‘noq takinning o‘g‘li shahzoda Elbo‘tar hamda mo‘g‘ul malikasi Bilg‘anbeka (Jo‘chi[59] avlodi)ning tarbiyasi ishonib topshirilgan[60].

---

[52] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулҳаḳат би-ç-çурāҳ... С. 14.

[53] С. Бекмуратов. “Ал-Мулҳақот би-с-Сурох”нинг янги нусхаси // Ёш шарқшуносларнинг академик Убайдулла Каримов номидаги VIII илмий-амалий конференцияси тезислари. Тошкент. 2010. 13–14-betlar.

[54] Jamol Qarshiy aynan “saroy faxri” demakdir. Qarshi so‘zi turk-mo‘g‘ul tilida saroy ma’nosini anglatadi. Taxallusidan shuni anglash mumkinki, u mo‘g‘ullar saroyida xizmat qilgan yoxud saroy ahlining yaqin kishilaridan bo‘lgan.

[55] Olmaliq (uyg‘urcha *Ālmaliq*, xitoycha 阿力麻里 *Alimali*) — XIII–XIV asrlarda Chig‘atoy ulusi va Mo‘g‘ulistonning poytaxti bo‘lib xizmat qilgan o‘rta asr shahri. Shahar xarobalari Ili daryosi vodiysida, hozirgi Olmaota shahridan taxminan 300 km sharqda, Qozog‘istonning Olmali qishlog‘idan unchalik uzoq bo‘lmagan joyda, chegaraning narigi tomonida, Xorg‘os qishlog‘idan 15 kilometr uzoqlikda joylashgan. Umumiy maydoni 25 km^2 bo‘lgan qadimiy Olmaliq xarobalari hozirgi Xitoy Xalq Respublikasi hududida, Shinjon Uyg‘urdagi Ili Qozoq muxtor rayoni Xochen uyezdida joylashgan.

[56] Bolasog‘un — VII–XIV asrlardagi yirik shahar. Qadimgi Yettisuv viloyatining markazi. Uning harobalari To‘qmoq shahri (Qirg‘iziston)ning janubi-g‘arbida, 12 kilometr masofa (Chu vodiysi)da joylashgan. Tarixda Go‘baliq (“Yaxshi shahar”), ba’zan Ko‘zbaliq, Qo‘z ulush, Xosun o‘rdu (“Kuchli o‘rda”) deb ham atalgan. Bolasog‘un XI–XII asr 1-yarmigacha Qoraxoniylar (840–1212), XII asr 2-yarmidan Qoraxitoylar davlatining (1140–1213) poytaxti. XIV asrdagi o‘zaro urushlar natijasida vayron bo‘lgan.

[57] Hofiz (حافظ) — Qur’oni karimni to‘liq yod olgan va 20 mingdan ortiq hadislarni bilguvchi olim.

[58] Marv (Avestonda *Mouru,* مرو) — Turonning eng qadimgi shaharlaridan biri. Bayramali shahri (Turkmaniston) yaqinida joylashgan. Marvning qoldiqlari 5 qal’a (Erk qal’a, Gabr qal’a, Sulton qal’a, Abdullaxon qal’a, Bayramalixon qal’a) xarobalaridan iborat.

[59] Jo‘ji (taxminan 1184–1227) — mo‘g‘ullar sarkardasi, Chingizxonning katta o‘g‘li; otasining harbiy rejalarini ro‘yobga chiqargan. “Shajarai turk” asarida aytilishicha, “jo‘ji” mehmon ma’nosini anglatadi.

[60] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулҳаḳат би-ç-çурāҳ... С. 14.

Jamol Qarshiy boshlang‘ich bilimni o‘zi tug‘ilib o‘sgan Olmaliq shahrida oladi. U 12 yoshga kirar kirmas olmaliqlik mashhur shayx Ashraf Kosoniydan[61] ta’lim olishni boshlagan. Keyinchalik Jamol Qarshiy G‘azna va Hirot hukmdori sulton Mahmud Zovuliy[62] xizmatiga kiradi.

O‘zining aytishicha, 671/1272–1273-yilda Toshkent hokimi Qodir Malik bo‘lgan hamda Jamol Qarshiy uni va oilasini, shuningdek Toshkent (Shosh)dagi o‘sha davr noibi Alouddinni yaxshi tanigan. 693/1293–1294-yilda Shoshni Sayyid Kundapaz Samarqandiy, keyinchalik Olmaliqiy taxallusi bilan tanilgan Nusratuddunyo Pahlavon Mahmud ibn Alouddin boshqargan bo‘lib, u Jamol Qarshiyga qarindosh bo‘lgan[63].

VII/XIII asrda u shaxsiy yumushlari, shuningdek savdo ishlari bilan chet ellarga chiqib turganidan uni shaxsiy daromad manbai savdodan bo‘lgan deb hisoblash mumkin. 668/1269–1270-yilda Lomish[64], 671/1272–1273-yilda Shosh, 672/1273–1274-yilda Barchkant[65] hamda Jand[66] kabi joylarga borgan. Jamol Qarshiy Shoshga 693/1293–1294-yillarda yana bir bor kelib ketgan. Buning boisi Chig‘atoy ulusida Shosh shahrining mavqei yuqori bo‘lgan deb taxmin qilish mumkin. Uning o‘g‘li ham Shoshda yashagan. Jamol Qarshiy Xo‘jand shahrida ham bo‘lib qaytgan[67].

U tag‘in o‘sha davrdagi so‘fiylik[68] tariqatlari — yassaviylik[69], xojagon so‘fiylik[70] va kubroviylikning[71] mashhur shayxlari izdoshlari qatorida bo‘lgan hamda tazkir — da’vatchilik bilan ham shug‘ullangan.

“Mulhaqot” asarining tuzilishiga kelsak, u o‘zida turli mavzularni yorituvchi 41 ta bob (zikr)dan tashkil topgan. Asarning eng muhim qismi albatta, uning tarixga bag‘ishlangan boblaridir. Bular ichida muhim bo‘lgan “Mo‘g‘ul hukmdorlari va ularning tarixi” nomli bobda Chingizxon tarixi va uning avlodlari hamda Chig‘atoy ulusining xonlaridan Chapar ibn Qaydugacha bo‘lgan tarix bayon etilgan. Jamol Qarshiy asarni yozgan vaqtdagi mo‘g‘ullar hukmronligi davri shu bilan tavsiflanadiki, mamlakatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotiga ta’sir ko‘rsatgan mo‘g‘ul

[61] Ashraf ibn Najib ibn Muhammad Kosoniy (اشرف بن نجيب بن محمد كاساني) — Chig‘atoy ulusidagi mashhur shayxlardan biri bo‘lgan bo‘lib, muharram oyining 659-yili/1260-yilning dekabr/1261-yilning yanvarda Koshg‘arda olamdan o‘tgan.
[62] Mahmud G‘aznaviy (971–1030) — 998-yildan G‘aznaviylar davlatining hukmdori. Uning davrida davlat o‘zining eng katta qudratiga erishgan. Mahmudning onasi zobulistonlik zodagonning qizi bo‘lgan, shuning uchun ham u ba’zi manbalarda Mahmud Zovuliy (“Zobulistonlik Mahmud”) nomi bilan ham tarixda qolgan.
[63] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулḥаḳат би-ṣ-ṣурāḥ... С. 16.
[64] Lomish — Andijon va Talas orasidagi joy.
[65] Barchkant — Barchinlig‘ deb ham atalgan bo‘lib, Sirdaryoning quyi oqimida joylashgan shahar.
[66] Jand — Sirdaryoning quyi oqimida joylashgan o‘rta asr shahri.
[67] Djamāl al-Ḳarshī. al-Mulḥaḳat bi-ṣ-ṣurāḥ... S. 16.
[68] So‘fiylik, tasavvuf (التصوف) — Islomda insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo‘llovchi ta’limot.
[69] Yassaviylik — tasavvufdagi tariqatlardan biri. Asoschisi Ahmad Yassaviy (taxminan XI asrning 2-yarmi – 1166). XII asrda Turonda paydo bo‘lgan. Bu ta’limotiga ko‘ra, komil murshid (shayx)ning zimmasidagi birinchi vazifa oliy insoniy sifatlarni o‘zida mujassam etish, shariat ilmini mukammal egallab, so‘ng muridlarni ortidan ergashtirishga erishishdir.
[70] Xojagon so‘fiylik — Abduxoliq G‘ijduvoniy — Xojai jahon (1103–1179) naqshbandiya tariqatida xojalar silsilasining asoschisi hisoblanadi.
[71] Kubroviylik — tasavvuf tariqati bo‘lib, XIII asr boshida Xorazmda Najmiddin Kubro (1145–1221) asos solgan. kubroviylikka ko‘ra, inson o‘z mohiyati bilan kichik olamdir, u katta olam bo‘lgan koinotdagi barcha narsalarni va sifatlarni o‘zida mujassamlashtiradi.

qabilalari rahbariyatida mahalliy jamiyatlar va siyosiy munosabatlarda ikki xil qarash hamda ikki guruh shakllangan edi. Birinchisi — Chingizxon davrida shakllangan va mo‘g‘ullarning harbiy ko‘chmanchi turmush tarzidan kelib chiqqan holda, faqat kuch ishlatar (militaristik) siyosatga qaratilgan. Chingizxon va uning izdoshlarining bu siyosati shahar va qishloqlarning vayron bo‘lishiga olib keldi.

Ikkinchisi esa, mo‘g‘ul hukmdorlari orasida etnomadaniy hamda diniy e’tiqodlarning o‘zgarishini istisno etmasdan, dehqonchilik hududlarida joylashib o‘troqlashish, mahalliy boshqaruv shakllarini qabul qilish istagini olg‘a surganlar. Bunday ikki xil qarash tufayli keyingi davrda chingiziylar orasida nizolar kelib chiqa boshlaydi. Buning yorqin namunasi sifatida XIV asrda Chig‘atoy ulusining mo‘g‘ul tilli qatlami ikkiga: qoraunas[72] hamda jete[73] toifalariga bo‘linib ketdilar. Bu bo‘linshi ayniqsa ulus xonlari Muborakshoh[74] hamda Baroqxonlarning[75] islomni qabul qilishi natijasida tezlashdi[76]. Jamol Qarshiyning aytishicha, ikkinchi yo‘nalish tarafdorlari, Turonning markaziy mintaqalari, Eron aholisining yuqori qatlamlari vakillari bilan hamkorlik o‘rnatish, birinchi navbatda, mahalliy muhitda mashhur bo‘lgan musulmon arboblari bilan yaqinlashishga harakat qildilar[77]. Alaloqibat mo‘g‘ullarning katta qismi musulmonlikni qabul qildilar. Mahalliy aholi vakillarida islomni qabul qilgan mo‘g‘ul xonlariga nisbatan iliq munosabat, ishonch hamda ularni qo‘llab-quvvatlash orta borishi natijasida mintaqada tinchlik hukmron bo‘la boshlaydi. O‘z navbatida ulamolar, yozuvchilar va boshqa san’at va madaniyat namoyandalari ham ba’zi hukmdorlar timsolida o‘z homiylarini ko‘rdilar. Jamol Qarshiy Baroqxon haqidagi ma’lumotlarida unga ixlosi balandligini yashirmaydi, uni “iymon va tinchlik tayanchi” deb ataydi[78]. Baroqxon buxorolik shayxul olam Sayfiddin Boxarziyni[79] o‘zining

[72] Qoraunas (mo‘g‘ulchada *караунас*) — o‘rta asrlardagi Turonzaminga ko‘chib o‘tib, mahalliy o‘troq turmush tarziga o‘tgan mo‘g‘ul qabilalaridan biri. “Mulhaqot”dan boshqa o‘rta asr manbalarida ham tilga olingan. Hozirgi vaqtda Afg‘onistonda yashayotgan hazoralarning etnik tarkibiga kiradi. Rashididdin Fazlullaning (1247–1318) “Jome’ut tavorix” (1302–1311-yillar oralig‘ida yozilgan) asarining mo‘g‘ulcha tarjimasi — “Судрын чуулган”да *караунас* va *карунас* tarzida kelgan. Shuningdek qoraunaslar nikuder (nekudar) deb ham atalgan. Bu nomni Chig‘atoyning nabirasi — Nikuder ismidan olishgan. Qoraunas yoxud qoraqunas mo‘g‘ul tilida laylak ma’nosini anglatadi. Mo‘g‘ullar (Mo‘g‘uliston aholisi) qoraunaslar deb chig‘atoylar (Chig‘atoy ulusi aholisi)ni atashgan. Mo‘g‘ullar kelib chiqishi aralash bo‘lgan (asl mo‘g‘ul bo‘lmagan) odamlarni “qoraunas” yoxud “qorag‘unas” deb ham atashgan.

[73] Jete — Yettisuvda qolib o‘zlarining ko‘chmanchi an’analarini saqlab qolgan mo‘g‘ullar. Qoraunaslar ularni tahqirlash uchun Jetesuu (Yettisuv)da qolganligi uchun shundan nomlashgan.

[74] Muborakshoh (?–1265) — Chig‘atoy ulusining oltinchi xoni (1265 yil apreldan 1265 yil sentyabrgacha); Qaro Huloku/Halokuning (1221 – 1252) o‘g‘li, Chig‘atoyning nabirasi, Chingizxonning chevarasi. Chig‘atoy ulusida birinchi islomni qabul qilgan xon.

[75] Baroqxon (?–1271) — Chig‘atoy ulusining yettinchi xoni (1265 yil sentyabrdan 1271 yilgacha). Amakivachchasi Muborakshohdan so‘ng islomni qabul qilgan ulusning ikkinchi xoni bo‘lib, musulmon bo‘lgach, G‘iyosiddin Baroq ismi bilan atala boshlagan.

[76] История народов Узбекистана. Т. I. С древнейших времен до начало XVI в. Ташкент. 1959. С. 336–337.

[77] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулхаḳат би-ç-çурāх... С. 18.

[78] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулхаḳат би-ç-çурāх... С. 18.

[79] Sayfiddin Boxarziy (08.09.1190, Xurosonning Boxarz qishlog‘i – 20.10.1261, Buxoro) — kubroviylik tariqatining yirik namoyandasi, mutasavvif va shayx, Xorazmda Najmiddin Kubrodan tasavvuf ta’limotini o‘rgangan va uning xalifasi sifatida keyinchalik kubroviylik tariqatini rivojlantirishga hissa qo‘shgan. Undan kubroviylikning hind shoxobchasi — firdavsiya boshlanadi. Hirot va Nishopur madrasalarida tahsil olgan. Makka va Madinaga safar qilgan. Keyinchalik Xorazm

madadkorlaridan deb bilgan. Ta’kidlash joizki, mo‘g‘ullarning birinchi soxta xonlaridan biri Bayonqulixon[80] hatto o‘zini Boxarziyning yoniga dafn qilishlarini orzu qilgan.

Muallif bu bilan bir qatorda Chig‘atoy ulusining boshqa hukmdorlari va ulusning qudrati haqida ham ma’lumotlar keltiradi: “*O‘sha paytda Yesu Mangu[81] ibn Chig‘atoy otasining o‘rnini egallagan edi, qo‘shinlar boshida esa akasi — Mutug‘enning[82] o‘g‘li Bo‘ri[83] edi. Ular [Yesu Mangu va Bo‘ri] o‘sha paytda ancha qudratli bo‘lib, yetarli hududga, kuchga, qurol-yarog‘ga, son-sanoqsiz va kuchli qo‘shinlarga ega edilar”*[84].

Jamol Qarshiy yuqoridagi Chig‘atoy ulusi xonlaridan tashqari o‘z asarida ulus xonlaridan biri Qaydu ibn Qistay[85] haqida ham qimmatli ma’lumotlar bergan. U to‘g‘risida shunday deyilgan, *“U 670-yilning muharram oyida[86] Tarozda [taxtga] o‘tirdi. U odil, saxiy, halol, halim, yurtparvar, bilimdon, musulmonlarga xayrixoh, rahmdil inson bo‘lgan...”*[87]. Muallifning bu ta’rifidan shuni anglash mumkinki, Qaydu ibn Qistay musulmon bo‘lmagan, biroq ularga nisbatan munosabati yaxshi tomonda bo‘lgan. Shu boisdan bo‘lsa kerak ko‘pchilik chig‘atoy hukmdorlari musulmon arboblari va din peshvolariga homiylik qilganlar. Shuningdek u Qayduning to‘ng‘ich farzandi Chapar haqida ham ma’lumotlar keltiradi: “*Ja’far ismi ajam[88] xalqlarida Chapar shakliga o‘zgargandir. Qayduning o‘g‘illari ko‘p, Chapar eng to‘ng‘ich o‘g‘li, Alloh uni to‘g‘ri yo‘lga boshlasin, umrini uzoq qilsin, qiyomatgacha hukmronlik qilsin. Hozirda u yurtimiz xoni, yurtimiz va shaharlarimizning sultoni, Alloh taolo*

---

va Buxoroda muqim yashagan. “Tarixi Banokatiy” asarida keltirilishicha, mo‘g‘ul qoonlari Munkaxon (1251–1260), Hulokuxon (1256–1265), Xubilayxon (1260–1294)larning onasi — Suyurko‘ktani beka (Tuluyning bevasi) Buxoroda Xoniya madrasasi va xonaqoh qurdirib, unga juda ko‘p qishloqlarni vaqf qilgan hamda shayx Boxarziyni mudarris va mutavalli qilib tayinlagan. Chig‘atoy ulusidagi ijtimoiy-siyosiy hayotda shayxning o‘rni katta bo‘lgan. Oltin O‘rda xoni Berkaxon (1209–1266) ham unga e’tiqod qilib Buxoroga kelgan va pirga murid tushib, Islom dinini qabul qilgan (XIII asrning 50 yillari). Berkaxon musulmon bo‘lgach, o‘ziga Barakaxon nomini olgan va Shimoliy Kavkazdan to Sibirgacha cho‘zilgan ulkan davlati hududida Islom dinini joriy qilib, masjid va madrasalar qurdirgan. Bu voqeadan so‘ng Boxarziyga “shayxul olam” (“olam shayxi”) unvoni, Buxoro shahriga esa, Buxoroi sharif maqomi berilgan. Shayxul olam arab va fors tillarida asarlar hamda to‘rtliklar bitgan.

[80] Bayonqulixon Surg‘atu o‘g‘li (?–1358) — 1348–1358-yillarda Chig‘atoy ulusi xoni. Chig‘atoylardan. Duvaxonning nabirasi. Davlat ishlarini aslida uning nomidan 1346-yilda Chig‘atoy ulusini o‘z nazoratiga olgan qoraunaslar (nekuderiylar)dan bo‘lgan Amir Qazag‘an (?–1357/58) boshqargan.

[81] Yesu Mangu (1221–1251) — Chig‘atoy ulusining uchinchi xoni (1247–1251); Chig‘atoyning o‘g‘li.

[82] Mutug‘en (1200–1221) — Chig‘atoyning to‘ng‘ich farzandi, Chingizxonning suyukli nevarasi. Turonni istilo qilishda qatnashgan. 1221 yilda Bomiyon (hoz. Afg‘oniston) qamalida o‘q yeyishi natijasida o‘lgan.

[83] Bo‘ri (?–1252) — Chingizxonning evarasi, Chag‘atoyning nabirasi, Mutug‘enning o‘g‘li. Mo‘g‘ullarning g‘arbiy yurishidagi qo‘mondonlardan biri.

[84] Mulhaqot bis Suroh. “Namangan nusxasi” №91. 26^{a}-varaq.

[85] Qaydu (1236–1301) — mo‘g‘ul xoni O‘qtoyning (1186–1241) nabirasi, Chingizxonning nevarasi, Chig‘atoy ulusining amaldagi hukmdori. Mo‘g‘ul ulusida hokimiyat o‘qtoylarga tegishli bo‘lishi kerak deb hisoblagan va Yuan imperatorlari unvonini olgan Tuluy xonadonidan bo‘lgan xonlarga qarshi kurashgan.

[86] 1271-yilning sentyabr oyida.

[87] Mulhaqot bis Suroh... 26^{b}-varaq.

[88] Ajam (عجم) — arab tilida “arab bo‘lmagan”, “arab tilida yomon gapiruvchi”, “soqov” degan ma’noni anglatadi. Arablar o‘zlaridan sharqda joylashgan asosan eroniy tilli, keyinchalik turk tilli musulmon xalqlarni shunday ataganlar. *Qarang:* Асадии Тусӣ. Мунозираи Арабу Аҷам // Ученые записки Института востоковедения. Москва. 1958; Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 1-3. Душанбе. 1987–1989;

Islom dinini uning davrida ham qo‘llab-quvvatlab, iymon poydevorini O‘z yordami bilan mustahkam qilsin. U 702-yil shavvol oyida[89] Ili[90] yaqinida hokimiyat tepasiga keldi”[91].

Shuni alohida aytish mumkinki, ulus hukmdorlari orasida musulmon ziyolilari, xususan turonliklarni davlat-ma’muriy tizimni boshqarish masalasiga kelganda ularga nisbatan hamisha talab yuqori bo‘lgan. Bu an’ana nafaqat Chig‘atoy ulusida, balki Chingizxon davridan boshlangan. U o‘ziga turonlik musulmonlar Jabborxo‘ja hamda Ismoillarni davlatning muhim ishlariga safarbar etgan. Xubilayxon (1260–1294) saroyida “kuchli va zabardast” taxallusi bilan tanilgan musulmon Ahmad[92] moliya masalalariga mas’ul bo‘lishgan[93]. O‘sha davrda Xubilayxon saroyida g‘arbdan kelgan ko‘plab g‘ayri mahalliy (na xitoylik, na mo‘g‘ul) amaldorlar xizmat qilgan. Bunga sabab, mo‘g‘ul hukumdorlarining tub aholi bo‘lmish xitoyliklarga ishonmasligidan xitoylik bo‘lmaganlarga turli amallar berishga majbur bo‘lishganligidadir. Ular xitoy manbalarida 色目人 *semujen* “boshqa rangli ko‘zlilar”[94] deb atalgan[95]. Birinchi navbatda, semujenlar qatlamini musulmon xalqlaridan kelgan muxojirlar tashkil etgan, ular orasida Turon ahli, qisman forslar va arablar bo‘lgan.

Mo‘g‘ul hukmdorlari saroyidagi xizmat Jamol Qarshiyga mahalliy aholi vakili va din arbobi, musulmon olimi sifatida katta obro‘ va hurmat-ehtirom keltirdi.

Asarning o‘zida oxirgi sana 701/1301–1302 yilga tegishli. Biroq, unining davomi bo‘lgan bo‘lishi mumkin. Sh.H. Vohidovning fikricha, “Namangan nusxasi” boshqa ikki nusxadagi kabi to‘lig‘i emas. V.V. Bartoldning aytishicha, muallif Bolasog‘un va Samarqand haqidagi boblar hamda Buxoro haqida ham ma’lumot bo‘lgan deb hisoblash mumkin[96].

Jamol Qarshiy yashagan davrda ungacha hukmronlik qilgan mo‘g‘ul xonlariga qaraganda musulmonlarga nisbatan ancha iliq munosabat shakllanib bo‘lgan edi. Shu bois muallif o‘z davridagi mo‘g‘ul hukmdorlari faoliyatini ijobiy baholaganligini ko‘rish mumkin. Jamol Qarshiy mo‘g‘ullarning musulmonlarga qarata qilingan munosabatga siyosiy tus bermagan, uni odatiy holdek qabul qilgan. Bulardan tashqari

[89] 1302-yilning may-iyun oylariga to‘g‘ri keladi.
[90] Ili — Xitoy (Shinjon Uyg‘ur muxtor viloyatidagi Ili Qozoq tumani) va Qozog‘iston (Olmaota viloyati)dagi daryo.
[91] Mulhaqot bis Suroh... 26[b]-varaq.
[92] Ahmad Banokatiy (1200–1282) — Ahmad Toshkentning janubida joylashgan Banokat shahrida tug‘ilgan.
[93] Книга Марко Поло о разнообразии мира, записанная пизанцем Рустикано в 1298 г. от Р.Х. Алма-ата. 1990. С. 108–109.
[94] 色目人 *semujen* “boshqa rangli ko‘zlilar” mo‘g‘ullar va xitoylarga tegishli emasligi sababli o‘ziga xos kasta yoki sinf bo‘lishgan. Tibetliklar ham shu toifaga kiritilgan. Keyinchalik, semujenlarning bir qismi o‘z dinini saqlab, xuey (dungan — musulmon xitoylar) xalqining shakllanishida rol o‘ynaganlar.
[95] H. Johan Meuleman. Islam in the era of globalization: Muslim attitudes towards modernity and identity. Routledge. 2002. P. 270.
[96] Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулḥаḳат би-ç-çурāḥ... С. 19.

muallif o‘z asarida o‘zini hanafiy mazhabida ekanligini, shialarga nisbatan esa bag‘rikeng bo‘lganligini yashirmaydi[97].

Yuqoridagi siyosiy voqealardan tashqari muallifning shaxsan o‘zi Turonzamin shaharlari bo‘ylab qilgan safarlarini hamda o‘sha shaharlardagi mashhur shaxslar, shahar aholisining turmush-tarzi, urf-odatlari va kasb-korlari bilan tanishib, o‘z taassurotlarini kitobida o‘rtoqlashgan.

Xususan Jamol Qarshiy Farg‘ona vodiysi bo‘ylab qilgan sayyohatini qo‘yidagicha ta’riflaydi: *“Farg‘ona serhosil, yashilga burkangan, obod [yer] bo‘lib, kishini o‘ziga tortadigan bog‘u rog‘lari va dalalari bor. Farg‘onaning havosi yaxshi, suvi chuchuk va unda mevalar tez pishib yetiladi. U yerlar ziyorat qilish uchun eng yaxshi go‘shalardan biridir”*[98].

Shosh (Toshkent) shahri haqida ham quyidagi ma’lumotlarni keltiradi: *“Bu shaharning ob-havosi mo‘tadil bo‘lib, ichimlik suvi shirindir. U diyorda yomg‘ir ko‘p yog‘adi va yerlari serhosildir”*[99].

Muallifning yuqorida zikr etilgan fikrlaridan XIII asr oxiri XIV asr boshlarida Turon shaharlari gavjum va taraqqiy etgan deb hisoblash mumkin.

Bir so‘z bilan aytganda, Jamol Qarshiyning tarixga oid “Mulhaqot” asari mukammal tarixnavislik darajasida yozilmagan bo‘lsa-da, Chig‘atoy ulusining tarixi, madaniyatini qomusiy tarzda yoritgan hozircha yagona manba desak bo‘ladi. Unda boshqa manbalarda uchramaydilag Turonzamin haqida muhim axborotlar berilgan. Asarda mo‘g‘ullarga qaramlik davrida Turon mintaqasida joylashgan yirik shaharlardagi ilmiy salohiyat hamda ularda yashagan shayxlar, din peshvolari hamda diniy holat to‘g‘risida ko‘plab ma’lumotlar keltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Джамāл ал-Ḳаршӣ. ал-Мулḫаḳат би-ṣ-ṣурāḫ. Отв. ред. А.К.Муминов. Введение, перевод с арабско-персидского, комментарии, текст, факсимиле Ш.Х.Вохидова, Б.Б.Аминова. Алматы: Дайк-Пресс. 2005

1. В.В. Бартольд. Сочинение. Т. I. Москва: Наука. 1963
2. В.И. Беляев. Арабские рукописи в собрании ИВ АН СССР. Ученые записки ИВ АН СССР. Т. VI. Москва-Ленинград. 1959
3. А.И. Михайлова. Каталог арабских рукописей ИНА АН СССР. Выпуск 3. История. Москва: Наука. 1965

[97] Mo‘g‘ullarga qaramlik davrida Turondagi hanafiy maktabi to‘g‘risida qarang: А.К. Муминов. Роль и место ханафитских ’уламā’ в жизни городов Центрального Мавараннахра (II–VII/VIII–XIII вв.): автореф. дисс… д.и.н. по специальности 24.00.02 – история и источниковедение ислама. Ташкент: Ташкентский исламский университет. 2003. 44 s.

[98] Mulhaqot bis Suroh... 32[a]-varaq.

[99] Mulhaqot bis Suroh... 32[b]-varaq.

4. А. Саидов. Тавсифи баъзе аз шаҳрҳои Мовароуннаҳр дар “Мулҳақоту-с-Суроҳ”-и Ҷамол Қаршӣ (ибтидои асри XIV). Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ — Муаррих №1 (21). Душанбе: Дониш. 2020

5. С. Бекмуратов. “Ал-Мулҳақот би-с-Суроҳ”нинг янги нусхаси // Ёш шарқшуносларнинг академик Убайдулла Каримов номидаги VIII илмий-амалий конференцияси тезислари. Тошкент. 2010

MAMLAKATIMIZDA MA’NAVIYAT VA MADANIYAT SOHASIDAGI ISLOHATLAR

Primov Sunnatillo Elmurod o’g’li
O’zbekiston Milliy unverteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
Milliy g’oya,ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatimizda ma’naviy va ma’rifiy sohada amalga oshirilayotgan keng ko’lamli islohatlar hamda amlaga oshirish zarur bo’lgan chora-tadbirlar haqida qiqacha fikr yuritildi.Qolaversa biz uchun yangi islohatlar evaziga Yangi O’zbekistoni barpo etishda ma’naviy va ma’rifiy sohani rivoji ham muhim ekanligi to’g’risida fikr bordi.

Kalit so’zlar: ma’naviyat, ma’rifat, globallashuv, ma’naviy rivojlanish, taraqqiyot, mafkuraviy immunitet, samaradorlig, islohatlar.

Bugun tobora globallashib kelayotgan davrda barcha sohalarda o’zgarish kechayotgan bir pallada, ma’naviyat va ma’rifat sohasida ham bir qancha yirik o’zgarishlar amalga oshirilmoqda.O’tgan davr mobaynida mamlakatimizda ma’naviyat va madaniyatga alohida tarmoq sifatida e’tibor qaratilib, yirik sarmoyalar kirtilayotganligini ko’rishimiz mumkin.Har qanday soha boshqalaridan ajralgan holda yakka o’zi rivojlana olmaydi.Bugun O’zbekistonda miliy madaniyat va ma’naviyatni rivojlantirish masalasiga mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning uzviy va ajralmas qismi qismi sifatida olib qaralmoqda.Ko’p yillar mobaynida bu sohaga juda katta ta’sir bo’lishi va turli xil bosimlar ostida qolib ketishi evaziga anchagina qiyinchiliklar evaziga qayta tiklandi.Chunki boshqa sohalarga nisbatdan eng katta talofat bevosita va bilvosita ham ma’naviyat sohasiga ta’sir etdi.Chunki qarib 70 yildan ortiq Sovet hukmron mafkurasi davrida aynan eng katta zarba ma’naviyat sohasiga zarb berdi.Negaki, madaniyat va ma’naviyat millat taraqqiyoti yo’lidagi nihoyatda ahamiyatli va o’ta nozik soha.Chunki bu soha jamiyatning yuragiga to’g’ridan-to’g’ri ta’sir qiladigan, turli xil yot g’oyalarga qarshi immuntet hosil qiladigan soha hisoblanadi.Har bir insonda tafakkur, fikrlash erkin, mustaqil bo’lishi kerak.Ommaviy tarzda bir xil fikirlash halokatli.Bunda ijod ham, rivojlanish ham bo’lmaydi.Ana shu ma’noda o’ylamasdan taqlid qilish milliy qiyofani, o’zlikni unutishga olib keladi. Ayni paytda dunyoda adabiyoti, madaniyati va sa’natidagi ilg’or, umuminsoniy qadriyatlarga aylangan g’oyalarni o’rganish, o’zlashtirish talab etiladi.Keyingi yillarda madaniyat sohasida ham shaklan, ham mazmunan o’zgarishlarni ko’rayapmiz. Hukmron mafkura mustabid tizimi ta’sirida G’arb madaniyatiga taqlidan rivojlangan mazkur sohani tubdan yangilashga barcha imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Endi ana shu taqlidlardan muhofaza qilish, milliy va ayni paytda umuminsoniy qadriyatlar

asosida rivojlantirish masalasiga jiddiy e’tibor qaratilmoqda. Xususan,Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2020- yil 26-maydagi “ O’zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida “ gi qarori mazkur soha vakillari uchun ham juda katta imkoniyat eshigini ochib berdi[100]. Darhaqiqat insoniyat ma’naviyati va tafakkuri rivojlanish madaniyatsiz kechmaydi. Mamlakatimizda barcha sohalar singari, bu sohada ham turli sabablar bilan yuksalish va depsinish davrini boshdan o’tkazib keldi.Lekin so’nggi yillarda mazkur sohalarini rivojlantirishning yangi bosqichga ko’tarish yuzasidan hukumatimiz tomonidan tub o’zgarishlar olib bormoqda. Bu borada olib borilayotgan muhim o’zgarishlarga qaramasdan, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalardagi yangilanishlar jarayonida ma’naviy-ma’rifiy islohatlarning samaradorligiga to’siq bo’layotgan bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2017-yil madaniyat va sa’nat sohasi rahbarlari bilan uchrashuvda shunday ta’kidlagan edi.,, Bir haqiqatni hech qachon esimizdan chiqarmasligimiz kerak. Mamlakatimizda madaniyat va ma’naviyat taraqqiy etmasa,jamiyat rivojlanmaydi. Xalqimizning rivojlanishi darajasi avvalo milliy madaniaytimizga qarab baholanadi.Shu ma’noda, madaniyat – bu xalqimiz, jamiyatimiz qiyofasidir. Biz O’zbekistoning yangi qiyofasini yaratishga kirishgan ekanmiz,buni avvalo milliy madaniyatimizni rivojlantirishimizdan boshlashimiz lozim ” deb ta’kidlaydilar.Biz uchun go’yoki oddiy soha sifatida olib qaralayotgan Ma’naviyat sohasi faqat soha vakillari uchun kerak va bu sohadagi kamchiliklar soha vakillarini kamchilik sifatida ko’rayapmiz ko’pchiligimiz, lekin aslida bu kamchiliklar faqat soha vakillarini xatosi evaziga emas, ma’lum bir jamiyat a’zolarining barchasining zimmasidagi majburiyatlarni bajarmaslik, yoki bu sohaga nisbatan sustkashlik qilish evaziga vujudga kelayapdi desak to’g’riroq bo’lgan bo’lar edi deb hisoblayman. Bugun ko’pgina mamlakatlarda bu soha alohida tarmoq sifatida olib qaralmasada, lekin davlat nazoratidan chetda qolib ketmaydi.Chunki davlatning asil qiyofasini aynan mana shu soha orqali belgilab olish jarayoni keygingi paytlarda avj olmoqda. Aynan G’arb mamlakatlarida mavjud bo’lgan ma’naviy ko’rinishni Sharq mamlakatlariga to’g’ridan-to’g’ri kirib kelishi evaziga bu sohani, umuman, bizni milliy ruhdagi qiyofamizni mutloqo boshqacha shakilda shakillanib qolishiga olib kelmoqda.Keyinchalik bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun uzoq vaqt va juda katta qiyinchiliklar to’g’dirmoqda. Chunki bu kabi turli xil ma’naviyatimizga zid bo’lgan yomon illatlar jamiyat orasiga tez singib ketmoqda va tomir yoyib bormoqda. Mana shunday holatlarga duch kelmasligimiz uchun, bugungi kunda mamlakatimizda ma’naviy –ma’rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish aholi,ayniqsa,yoshlarning intellektual salohiyati,ong tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish,mafkuraviy immunitetini

[100]www. Lex.uz.sayti.

mustahkamlash, vatanparvarlik,xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usini bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda.Shu bilan birga,jahonda g'oyaviy-mafkuraviy kurashlar keskin davom etayotgan,ma'naviy tahdidlar kuchayib borayotgan hozirgi davrda yoshlar o'rtasida milliy qadriyatlarga bepisandlik,zararli yot g'oyalar ta'siriga berilishi,jinoyatchilik va ekistremizm harakatlariga adashib qo'shilib qolish holatlari hamon uchramoqda bu kabi holatlarning oldini olish maqsadida ma'naviy sohada yirik o'zgarishlar olib borilmoqda. Shuningdek ma'naviy-ma'rifiy ishlarning samaradorligini oshirish, ma'naviyat sohasidagi ichki va tashqi tahdid hamda xavf –xatarlarga qarshi samarali kurashish,jamiyatda mafkuraviy immunitetni mustahkamlash,davlat va jamoat tashkilotlarning bu boradagi faoliyatiga yaqindan ko'maklashish maqsadida Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashiga quydagi vazifalar yuklandi.

- Aholi o'rtasida faol fuqarolik pozitsiyasini shakillantirish,jamiyatda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan demokratik tamoyillarni qaror toptirish.
- mamlakatimizda amalga oshirilayotgan siyosiy,iqtisodiy,ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy islohatlarning,qabul qilinayotgan qonunlar hujjatlarning mazmun-mohiyatini keng jamoatchilikga samarali yetkazish.
- oila, mahalla, ta'lim muassasalari va mehnat jamoalarida ijtimoy-ma'naviy muhitni o'rganish va sog'lomlashtirishga qaratilgan faoliyatda ishtirok etish,, mahalla-tuman-viloyat-respublika " prinsipi asosida hududlar kesimida ijtimoiy –ma'naviy muhitni shakillantirish
- ,, Jaholatga qarshi ma'rifat " g'oyasi asosida jamiyatda uzluksiz ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va targ'ibot –tashviqot ishlarini tashkil etishning strategik yo'nalishlari,ta'sirchan,kreativ va innovatsion uslublarini ishlab chiqish
- tinchlik va osoyishtalikka,mamlakatimizning barqaror taraqqiyotga, qadriyat va urf-odatlarga hamda insonparvarlik g'oyalariga xavf soluvchi turli ichki va tashqi tahdidlarga qarshi samarali targ'ibot ishlarini olib borish
- aholining ijtimoiy-ma'naviy hayotida bunyodkorlik g'oyalarini kuchaytirish, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlik muhitini yanada mustahkamlash kabi ustuvor vazifalar yuklandi. Ya'ni yuqoridagi bir qancha yirik o'zgarishlar amalga oshirish boshlab yuborilganligini ko'rishimiz mumkin. Bir so'z bilan aytsak amalga oshirish zarur bo'lgan ishlar juda ham ko'p aynan bu sohalarda.

2021 yil 26- martda muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev tomonlaridan,, Ma'naviy-marifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi,, PQ-5040-sonli qarori qabul qilinadi. Bu qaror asosida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohatlar va bunyodkorlik ishlari natijasida xalqimizning ong-u tafakkuri,dunyoqarashi o'zgarmoqda. Yurtimizda huquqiy davlat,fuqarolik jamiyatini barpo etishda,,Milliy tiklanishdan- Milliy yuksalish" sari

degan g’oya hayotbaxsh g’oyaning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu borada olib borilayotgan muhim ishlar quydagi vazifalarni amalga oshirish nazarda tutilgan.

Birinchidan, oila, ta’lim tashkilotlari va mahallalarda ma’naviy tarbiyani uzviyligini ta’minlash;

Ikkinchidan, targ’ibot-tashviqot va tarbiya yo’nalishlaridagi ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, soha bo’yicha ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish,ijtimoiy-ma’naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy qilish;

Uchinchidan, geysiyosiy va mafkuraviy jarayonlarni muntazam o’rganish,turli xil g’oyaviy kurashlarga qarshi tura olish;

To’rtinchidan, madaniyat, adabiyot, kino, teatr, musiqa va sa’natning barcha turlari, noshirlik-matbaa mahsulotlari, ommaviy axborot vositalarida ma’naviy-axloqiy mezonlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligiga erishish. Mavjud muammolarni hal etish ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samarasi va ta’sirchanligini oshirish, keng ko’lamli va miqyosini yanada kengaytirish,mamlakat aholisi,avvalo,yoshlar qalbida amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini kuchaytirish, sohadagi ishlarni muvoqlashtirishning yagona tizimi ishlab chiqilmoqda.Ma’naviyat insonning, xalqning, jamiyatning kuch-qudratidir.U yo’q joyda hech qachon baxt-saodat bo’lmaydi.Shunday ekan albbata jamiyat rivojida bu sohalarning o’rni muhim.Ma’naviyat doimo milliy bo’ladi, shu bilan birga unda umuminsoniy qadriyatlarga zid narsa ham bo’lmaydi,chunki har bir millatning mustaqil ma’naviy dunyosi,ma’naviy qiyofasi bir paytining o’zida ichki mohiyatiga,o’zak tomirlariga ko’ra,o’zga xalqlar ma’naviyati bilan umumiy jihatlarga,butun bashariyatni birlashtirib turuvchi mushtarak unsurlarga ega bo’ladi.Ma’naviyatning yuqorida eslab o’tilgan ta’rifini millat ma’naviyat tatbiq etadigan bo’lsak,uni bemalol millat ruhidagi borliq haqiqati bilan uyg’unlik, deb atash joizdir.Shunday ekan, ayni millatimizni o’zga millatlardan ajratib turuvchi mohiyatlar emas,balki birlashtiruvchi omillar milliy ma’naviyat zamirini tashkil etadi.[101]

Bugun ma’naviy va madaniy sohani rivoji uchun muhtaram prezidentimiz,, Shavkat Mirziyoyev,, Yangi O’zbekiston strategiyasi “asarida Biz Yangi O’zbekiston taraqqiyotning hozirgi rivojlanish bosqichida ijtimoiy,iqtisodiy va siyosiy omillar bilan birga,ma’naviy-ma’rifiy jabhalarda amalga oshirilayotgan islohatlar ham muhim ahamiyatga ega ekanini yaxshi anglaymiz.Biz uchun ma’naviyat –insonlar o’rtasidagi o’zaro ishonch, hurmat va e’tibor,xalq va davlat kelajagini birgalikda ko’rish yo’lidagi ezgu intilishlar,ibratli fazilatlar majmuasidir.Boshqacha aytganda, zarur bo’lgan ma’naviyat –jamiyatdagi barcha siyosiy-ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir.Bu poydevor qancha mustahkam bo’lsa,xalq

[101] M.Imomnazarov.Milliy ma’naviyatimiz asoslari.Toshkent-2010.B.33-38

ham,davlat ham shuncha kuchli bo’ladi[102]. Xullosa qilib aytadigan bo’lsak bugun biz uchun ma’naviy sohadagi o’zgarishlar juda zarur sanaladi.Har qanday davrda ham o’zbek xalqi barcha xalqlar orasida o’zining yuksak ma’naviyat bilan o’rnak bo’lib kelmoqda.Bir paytlar bu o’lkadan yetishib chiqqan bobokalonlarimiz dunyo ma’naviyat peshtoqida zalvori ranglar bilan o’zning yuksak ma’naviyati evaziga,o’z asalari hamda o’z nomlarini mustahkamlab qo’ygan.Shunday ekan biz mana shunday millat vakillarning a’zolari ekanmiz, biz ham ularga munosib avlod bo’lib o’zimizga xos va mos bo’lgan milliy ma’naviyatimizni shakillantirmog’imiz lozim. Chunki bugun turli xil qarashlar,g’oyalar, mafkuralar orasida o’zaro qarama-qarshiliklar kuchgayib bormoqda hamda turli guruhlar jamiyatda o’z mafkurasini o’rnatish uchun o’rinlash olib borayotgan bir payta mana shunday turli xil salbiy ta’sirlar ostida jamiyat a’zolari qolib ketmasligi uchun mafkuraviy immunitetni mustahkamlashimiz kerak, bu uchun esa albbata ma’naviy sohada ko’proq islohatlar va yirik tadbirlarni amalga oshirishimiz zarur deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M.Yangi O’zbekiston strategiyas.-Toshkent.2021-B.267.
2. M.Imomnazarov.Milliy ma’naviyatimiz asoslari.Toshkent.2010.B.33-38.
3. lex.uz.sayti.
4. ziyonet.uz.sayti.
5. ma’rifat.uz.sayti.

[102] Sh.Mirziyoyev.M.Yangi O’zbekiston strategiyasi.Toshkent-2021.B-267.

STUDY OF LABORATORY AND CLINICAL EXAMINATIONS OF GASTROINTESTINAL TRACT DAMAGE IN SYSTEMIC LUPUS RED

Yuldasheva Sayyora Khudayberganovna
Artikov Hikmat Kahramon ugli
Department of "internal diseases, rehabilitation and folk medicine" Urgench branch of the Tashkent Medical Academy, Republic of Uzbekistan. Urgench

TIZIMLI QIZIL YUGURUKDA MEDA-ICHAK TRAKTINING ZARARLANISHINI LABORATORIYA VA KLINIK TAHLILLARINI O'RGANISH

Yuldasheva Sayyora Xudayberganovna
Artikov Hikmat Kahramon o'g'li
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali "Ichki kasalliklar, reabilitologiya va xalq tabobati" kafedrasi, O'zbekiston Respublikasi. Urganch

ИЗУЧЕНИЕ ЛАБОРАТОРНО-КЛИНИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПОРАЖЕНИЯ ЖЕЛУДОЧНО-КИШЕЧНОГО ТРАКТА ПРИ СИСТЕМНОЙ КРАСНОЙ ВОЛЧАНКЕ

Юлдашева Сайёра Худайберганoвна
Артиков Хикмат Кахрамон угли
Кафедра «Внутренних болезней, реабилитологии и народной медицины» Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии, Республика Узбекистан. Город Ургенч.

Аннотация. В этой статье рассматриваются анализы и клинические поражения желудочно-кишечного тракта при системной красной волчанке. В последние годы увеличилась ранняя диагностика, в результате чего болезнь диагностируется у 500-600 человек. Системная красная волчанка - сложное заболевание без известной причины. Скорее всего, это не одна причина, а комбинация нескольких факторов, таких как генетика, окружающая среда и возможно, гормональные факторы, сочетание которых может привести к заболеванию. В настоящее время системная красная волчанка является неизлечимым заболеванием.

Ключевые слова: генетические факторы, гормональные изменения, аутоиммунные заболевания, антитела, аутоантитела, кортикостероидные гормоны.

Annotation: In this article, analyzes and clinical lesions of the gastric-intestinal tract in systemic lupus erythematosus were studied. In recent years, there has been an increase in early diagnosis, as a result, the disease is diagnosed in 500-600 patients per 1 million population. Probably, this apparent increase is due to improved diagnostic capabilities, primarily due to the development of new immunological criteria. Lupus is a topic of much research as scientists try to determine what causes lupus and how best to treat it.

Key words: genetic factors, hormonal changes, autoimmune disease, antibodies, autoantibodies, corticosteroid hormones.

Tadqiqotning maqsadi: tizimli qizil yuguruk (TQY) bilan og'rigan bemorlarda asosiy klinik ko'rinishlarni, ayniqsa bemorlarda jigar shikastlanishini o'rganish edi. **Materiallar va usullar:** Biz 17 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan TQY (36 ayol va 14 erkak) bo'lgan 16-60 yoshdagi 50 nafar bemorni kuzatdik. Bemorlarning o'rtacha yoshi 38,5 edi. Bu bemorlarning barchasi dispanser hisobida, Xorazm viloyati ko'p tarmoqli tibbiyot markazining revmatologiya bo'limida muntazam statsionar davolanmoqda.

Natijalar: Laboratoriya diagnostikasi. Tashxis qo'yishda, birinchi navbatda, periferik qonning tarkibiga e'tibor qaratish lozim. TQY, normoxromik anemiya, leykopeniya va ESR keskin o'sishi bilan og'rigan bemorlarning 90% da. Siydik testlarida TQR bilan og'rigan bemorlarning 83% da - turli darajadagi proteinuriya, leykotsitlar, eritrotsitlar - va silindruriya. Siydik oqsillari orasida qo'pol fraktsiyalar ustun bo'lishi xarakterlidir, ya'ni proteinuriya selektiv emas. LE hujayralarining aniqlanishi tipik hisoblanadi. Biroq, hozirgi vaqtda bu hodisa nafaqat qizil yuguruk uchun xarakterli ekanligi va nisbatan kamdan-kam uchraydiganligi ko'rsatilgan. Bemorlarning 48% da LE hujayralari topilgan. Nativ DNKga va antinuklear omilga (ya'ni zardobdagi denaturatsiyalangan DNKga antitelalar) antitellarni aniqlash eng katta ahamiyatga ega. Qon zardobidagi komplementning umumiy gemolitik faolligi uning klassik yo'l bo'ylab faollashishi tufayli kamayadi. TYQ bilan og'rigan bemorlarning 94 foizida mahalliy DNK va antinuklear omilga antikorlar topilgan. Qonning biokimyoviy tahlili: kreatinin, ALAT, ASAT - bemorlarning 25% da, 28% bemorlarda kreatin kinazning ortishi. Plevral efüzyon (plevrit), qizil yuguruk, o'pka emboliyasi bilan og'rigan bemorlarning 38% da ko'krak qafasining rentgen va kompyuter tomografiyasi. Yadro magnit-rezonansi va angiografiya - markaziy asab tizimining 56% lezyonlarida vaskulit aniqlanadi. Exokardiyografiya - bemorlarning 78% perikard bo'shlig'ida suyuqlik, perikard-ning shikastlanishi, yurak klapanlarining shikastlanishi va boshqalarni aniqladi. Ultratovush diagnostikasi bemorlarning 60

foizida jigarning diffuz siqilishini, bemorlarning 35 % da gepatosplenomegaliyani aniqladi.

Xulosa: Tahlillar va klinik tekshiruvlarga ko'ra, terining shikastlanishi kasallikning boshlanishida faqat 20-25% bemorlarda, 60-70% bemorlarda kechroq, 10-15% bemorlarda kasallikning teri ko'rinishida paydo bo'ladi. Teri o'zgarishlari tananing quyoshga ta'sir qiladigan joylarida paydo bo'ladi: yuz, bo'yin, elka. Lezyonlar eritema (peeling bilan qizg'ish plitalar), qirralarning bo'ylab kengaygan kapillyarlar, ortiqcha yoki pigment yetishmasligi bo'lgan joylar ko'rinishiga ega. Yuzda bunday o'zgarishlar kapalakning ko'rinishiga o'xshaydi, chunki burunning orqa qismi va yonoqlari ta'sirlanadi. Soch to'kilishi (alopesiya) kamdan-kam uchraydi, odatda temporal hududlarga ta'sir qiladi. Sochlar cheklangan hududda tushadi. Terining quyosh nuriga sezgirligi (fotosensibilizatsiya) bemorlarning 30-60% da uchraydi. Qizarish, pigmentatsiyaning pasayishi, lablarning noto'g'ri ovqatlanishi (cheilitis), achchiqlanish, depressiya - kamdan-kam hollarda ensefalopatiya (21-67%)

Ovqat hazm qilish traktining klinik lezyonlari SLE bilan og'rigan bemorlarning 20% da tashxis qilinadi. 5% hollarda qizilo'ngachning shikastlanishi, yutish aktining buzilishi, qizilo'ngachning kengayishi kuzatiladi. Me'da va 12-barmoq ichakning yarasi ikkala sababdan kelib chiqadi: kasallikning o'zi va davolashning yon ta'siri, ayniqsa NSAID va kortikosteroidlar bilan davolashdan keyin.

Izoh: Ushbu maqolada tizimli qizil yugurukda oshqozon-ichak traktining tahlillari va klinik shikastlanishlari o'rganildi. So'nggi yillarda erta tashxis qo'yish ko'paydi, natijada kasallik 500-600 bemorga tashxis qo'yilmoqda**.** Tizimli qizil yuguruk - bu noma'lum sababi bo'lmagan murakkab kasallik. Ehtimol, bu bitta sabab emas, balki genetik, atrof-muhit va ehtimol gormonal kabi bir nechta omillarning kombinatsiyasi bo'lib, ularning kombinatsiyasi kasallikka olib kelishi mumkin. Hozirgi vaqtda tizimli qizil yuguruk davolab bo'lmaydigan kasallikdir.

Kalit so'zlar: genetik omillar, gormonal o'zgarishlar, autoimmun kasallik, antikorlar, otoantikorlar, kortikosteroid gormonlar.

Целью исследования явилось изучение основных клинических проявлений у больных с системной красной волчанкой (СКВ), особенно поражения печени у больных.

Материалы и методы: Наблюдали 50 больных с 16-60 лет с СКВ (36 женщин и 14 мужчин) в возрасте от 17 до 60 лет. Средний возраст пациентов составило 38,5. Все эти больные находится в диспансерном учете, регулярно получают стационарное лечения в ревматологическом отделения Хорезмского областного многопрофильного медицинского центра **Результаты.** При постановке диагноза прежде всего надо ориентироваться на состав периферической крови. У 90% больных с СКВ нормохромная анемия,

лейкопения и резкое увеличение СОЭ. У 83% больных с СКВ в анализах мочи - протеинурия разной степени выраженности, лейкоцит, эритроцит и цилиндрурия. Характерно, что среди белков мочи превалируют грубодисперсные фракции, то есть протеинурия не селективна. Типичным считается обнаружение LE-клеток. Однако в настоящее время показано, что этот феномен характерен не только для красной волчанки и встречается к тому же относительно редко. У 48% больных обнаружено LE-клеток. Наибольшее значение имеет определение антител к нативной ДНК и антинуклеарного фактора (то есть антител к денатурированной ДНК в сыворотке крови). Уровень общей гемолитической активности комплемента в сыворотке снижен за счет активации его по классическому пути. У 94 % больных с СКВ обнаружено антитела к нативной ДНК и антинуклеарного фактора. По анализам и клиническим обследованиям поражения кожи в начале заболевания проявляются лишь у 20-25% больных, у 60-70% больных они возникают позже, у 10-15% кожные проявления болезни и вовсе не возникают. Кожные изменения проявляются на открытых для солнца участках тела: лицо, шея, плечи. Поражения имеют вид эритемы (красноватые бляшки с шелушением), по краям расширенные капилляры, участки с избытком или недостатком пигмента. На лице такие изменения напоминают вид бабочки, так как поражается спинка носа и щеки.Выпадение волос (алопеция), проявляется редко, обычно поражая височные области. Волосы выпадают на ограниченном участке. Повышенная чувствительность кожи к солнечным лучам (фотосенсибилизация) возникает у 30-60% больных Покраснение, снижение пигментации, нарушение питания тканей губ (хейлит). Раздражительность, депрессия редко энцефалопатия (21-67%) Клинические поражение пищеварительного тракта диагностируются у 20 % больных СКВ. Поражение пищевода, нарушение акта глотания, расширение пищевода встречается в 5% случаев. Язвы желудка и 12-перстой кишки вызваны как самой болезнью, так и побочными эффектами лечения, особенно после лечения с НПВС и кортикостероидами. Все больные по течениям процесса(острый, подострый, хронический) получают следующие препараты: из цитостатических иммунодепрессантов циклофосфамид (ЦФ) или азатиоприн, метотрексат (по индивидуальной дозе). Больным СКВ с низкой активностью заболевания назначают небольшие дозы ГК (преднизолон < 10 мг/сут), с умеренной активностью – средние дозы (20–40 мг/сут). При наличии тяжелой органной патологии – диффузном поражении центральной нервной системы (ЦНС), волчаночном нефрите, гематологических нарушений (тромбоцитопении, гемолитической анемии), генерализованном поражении кожи – необходимы более высокие дозы ГК – > 40 мг/сут. Особое место в лечении больных СКВ занимают аминохинолиновые производные (АП). Хлорохин фосфата и

гидроксихлорохин сульфата (Плаквенил) в течение многих лет с успехом применялись при СКВ, главным образом при невысокой и умеренной активности болезни. Отличительной особенностью АП является низкая частота побочных реакций, требующих прекращения лечения, при этом токсичность гидроксихлорохина (Плаквенила) в два раза ниже по сравнению с хлорохином. Большие надежды у больных СКВ, безусловно, связаны с ритуксимабом, которые представляет собой рекомбинантные химерные моноклональные антитела к поверхностным рецепторам лимфоцитов – CD20 Блокаторы ФНО-α (Инфликсимаб, Адалимумаб, Этанерцепт). Основная часть больных получали монотерапию рпитуксимабом (4 инфузии в неделю из расчета 375 мг/м2), и 30% – сочетание препарата с ЦФ. В целом лечение ритуксимабом приводило к достоверному снижению активности заболевания более чем у 80%. Клинический эффект ритуксимаба сопровождался положительной динамикой морфологических изменений в клубочках по данным повторных биопсий.

Relevante: Systemic lupus erythematosus is a complex disease with no known cause. It is likely that this is not a single cause, but rather a combination of several factors, including genetic, environmental and possibly hormonal factors, the combination of which can cause the disease. Currently, systemic lupus erythematosus is an incurable disease [4]. This disease is now considered a model of autoimmune disease. Therefore, understanding the many mechanisms of disease in SLE is key to understanding the immune disorders that occur in many human diseases [8]. Some of the questions scientists are working on include: what exactly causes lupus and why? Why do women get sick more often than men? Why are there more cases of lupus in some racial and ethnic groups? What is disturbed in the immune system and why? How can we correct the functions of the immune system when it is disturbed? How to treat to reduce or cure the symptoms of lupus? Currently, SLE is an incurable disease [10]. Due to the constant use of drugs, a long-term remission is achieved. SLE occurs predominantly in young (20-30 years old) women, but cases of the disease are not uncommon in adolescents and older people (over 40-50 years old) [1]. Among the sick, only 10% of men are noted, but the disease is more severe in them than in women. Provoking factors are often insolation, drug intolerance, stress; in women - childbirth or abortion. Liver dysfunction is not considered the main organ pathology in SLE [9], and liver dysfunction is not included in the classification and diagnostic criteria for SLE. The incidence of liver dysfunction or abnormal liver enzyme values during SLE ranged from 19% to 60% [10]. Moreover, the prevalence of hepatomegaly in patients with SLE ranged from 12% to 55%. Fluctuations in the values of alanine transaminase, corresponding to the activity of SLE, were noted in some patients with SLE [7]; however, no correlation between SLE activity and incidence of liver disease was found in any of the cases reviewed [6]. This discrepancy may be due to different causes of

liver dysfunction or abnormal liver enzyme values in patients with SLE. To date, there have been few systematic reviews of the literature on concomitant cases of SLE and PKD, and the clinical features and pathophysiology of associated cases of SLE and PKD remain unclear. However, it may be necessary to distinguish between complications of PBC in patients with SLE involving the liver because some patients with PBC may progress to occult end-stage liver failure, and long-term use of glucocorticosteroids for SLE is potentially associated with significant side effects, including osteoporosis, which varies. from 20% to 44% in patients with PBS, increasing with the progression of PBP [8]. In contrast, the liver is the target of autoimmune reactions, as seen in autoimmune diseases such as autoimmune hepatitis (AIH), primary biliary cirrhosis (PBC), and primary sclerosing cholangitis (PSC). Liver involvement in SLE patients includes several liver diseases or SLE itself, and it is necessary to distinguish between causes of liver dysfunction or abnormal liver enzyme values. However, it is sometimes difficult to distinguish between causes of liver injury in patients with SLE, and the use of immunosuppressive therapy for SLE may confound clinical and laboratory findings about the underlying autoimmune liver disease, leading to a diagnostic delay or occult progression of liver cirrhosis (LC) [2].

Purpose: The aim of the study was to study the main clinical manifestations in patients with systemic lupus erythematosus (SLE), especially liver damage in patients.

Materials and Methods: We observed 50 patients aged 16-60 years with SLE (36 women and 14 men) aged 17 to 60 years. The average age of the patients was 38.5. All these patients are registered in the dispensary, regularly receive inpatient treatment in the rheumatology department of the Khorezm regional multidisciplinary medical center.

Laboratory diagnostics. When making a diagnosis, first of all, one must focus on the composition of the peripheral blood. In 90% of patients with SLE, normochromic anemia, leukopenia and a sharp increase in ESR. In 83% of patients with SLE in urine analyzes - proteinuria of varying severity, leukocyte, erythrocyte - and cylindruria. It is characteristic that coarsely dispersed fractions prevail among urine proteins, that is, proteinuria is not selective. Detection of LE cells is considered typical. However, it has now been shown that this phenomenon is characteristic not only of lupus erythematosus and is also relatively rare. LE-cells were found in 48% of patients. Of greatest importance is the determination of antibodies to native DNA and antinuclear factor (that is, antibodies to denatured DNA in blood serum). The level of total hemolytic activity of complement in serum is reduced due to its activation by the classical pathway. Antibodies to native DNA and antinuclear factor were found in 94% of patients with SLE. Biochemical blood test: increased creatinine, ALAT, ASAT - in 25% of patients, increased creatine kinase in 28% of patients. X-ray and computed

tomography of the chest - in 38% of patients, pleural lesions (pleurisy), lupus pneumonia, pulmonary embolism.

Nuclear magnetic resonance and angiography - in 56%, CNS lesions, vasculitis are detected Echocardiography - in 78% of patients, fluid was detected in the pericardial cavity, damage to the pericardium, damage to the heart valves, etc. Ultrasound diagnostics revealed diffuse liver thickening in 60% of patients, hepatosplenomegaly in 35% of patients. As a result of research. According to analyzes and clinical examinations, skin lesions at the onset of the disease appear only in 20-25% of patients, in 60-70% of patients they appear later, in 10-15% of the skin manifestations of the disease do not occur at all. Skin changes appear on areas of the body exposed to the sun: face, neck, shoulders. Lesions have the appearance of erythema (reddish plaques with scaling), dilated capillaries along the edges, areas with excess or lack of pigment. On the face, such changes resemble the appearance of a butterfly, since the back of the nose and cheeks are affected. Hair loss (alopecia) is rare, usually affecting the temporal regions. Hair falls out in a limited area. Hypersensitivity of the skin to the sun’s rays (photosensitivity), occurs in 30-60% of patients. Redness, decreased pigmentation, malnutrition of the tissues of the lips (cheilitis). Irritability, depression - rarely.Psychoses: paranoia or hallucinations, myelopathy, neuropathy and other disorders of the formation of the sheaths of nerves (myelin), mononeuritis, polyneuritis, aseptic meningitis in 68% of patients. Clinical lesions of the digestive tract are diagnosed in 20% of patients with SLE. Lesions of the esophagus, impaired swallowing, enlargement of the esophagus occur in 5% of cases. Ulcers of the stomach and 12 intestine are caused both by the disease itself and by side effects of treatment, especially after treatment with NSAIDs and corticosteroids. All patients in the course of the process (acute, subacute, chronic) receive the following drugs: from cytostatic immuno suppressants cyclophosphamide (CF) or azathioprine, methotrexate (according to an individual dose).Patients with SLE with low disease activity are prescribed small doses of GC (prednisolone <10 mg / day), with moderate activity - medium doses (20–40 mg / day). In the presence of severe organ pathology - diffuse lesions of the central nervous system (CNS), lupus nephritis, hematological disorders (thrombocytopenia, hemolytic anemia), generalized skin lesions - higher doses of HA are needed -> 40 mg / day. Aminoquinoline derivatives (AP) occupy a special place in the treatment of SLE patients. Chloroquine phosphate and hydroxychloroquine sulfate (Plaquenil) have been successfully used for many years in SLE, mainly in cases of low to moderate disease activity. A distinctive feature of AP is the low frequency of adverse reactions requiring discontinuation of treatment, while the toxicity of hydroxychloroquine (Plaquenil) is half that of chloroquine. High hopes in SLE patients are undoubtedly associated with rituximab, which chimeric monoclonal antibodies to surface receptors of lymphocytes - CD20. TNF-α blockers

(Infliximab, Adalimumab, Etanercept). The majority of patients received monotherapy with rpituximab (4 infusions per week at a rate of 375 mg / m2), and 30% received a combination of the drug with CP. In general, rituximab treatment led to a significant decrease in disease activity in more than 80%. The clinical effect of rituximab was accompanied by a positive dynamics of morphological changes in the glomeruli according to repeated biopsies. Discussion. After long-term prescriptions of NSAIDs (dikloberl, nimesil, ortaphen, naklogen), glucocorticoids, TNF-α blockers (Infliximab, Adalimumab, Etanercept) from the gastrointestinal tract, patients complained of lack of appetite, nausea, vomiting, heartburn, pain in various parts belly.

Conclusions According to biochemical and laboratory parameters, the patients are recommended the following drugs: add (hepatoprotector of Uzbek production) 0.01 x 3 times a day for 1 month, CHOLOGENIC COLLECTION OF KHODJIMATOV (Species Cholagoge Chodjimatovi) 2 times a day, corishpan (choleretic) 1 tab 3 times a day, omez 20 mg 1 tab 2 times a day, misoprostol 400 mcg 2 times a day. After this treatment, a month later, the patients' complaints of lack of appetite, nausea, vomiting, heartburn, pain in various parts of the abdomen sharply decreased.

Литературы:

1. Якубова А.Б., Палванова У.Б. Проблемы здоровья связанные с экологией среди населения Приаралья мақола Научно-медицинский журнал "Авиценна" Выпуск №13. Кемерово 2017г.12-15 стр.

2. Якубова А.Б., Абдуллаев Р.Б., Дусчанов Б.А. /К диетотерапии больных хроническим гепатитом проживающих в экологически неблагоприятных условиях Южного Приаралья мақола Вестник межрегиональной Ассоциации «Здравоохранения Поволжья». Россия. 2003. № 9. 39-41 бет.

3. Biour M., Jaillon P. Drug-induced hepatic diseases // Pathol Biol (Paris) 1999; 47: 928-37.

4. Bjorkman D. Nonsteroidal anti-inflammatory drug associated toxicity of the liver, lower gastrointestinal tract and the esophagus // Am J Med. 1998; 105: 17-21.

5. Bueverov A.O. Medicinal lesions of the liver // breast cancer; 2001; 13-14. ru/doc

6. Denk H. Drug-induced liver injury. Verh Dtsch Ges Pathol 2002; 86: 120-5.

7. Drapkina O. M. (doctor of medical sciences, prof.), Ashikhmin Y.I. Strategies for reducing the risk of liver damage in patients receiving

8. Khazanov A.I., Rumyantsev O.N., Kalinin A.V. and other Features of medicinal and viral medicinal lesions of the liver // Klin. Bulletin. 2000; 1. nonsteroidal anti-inflammatory drugs \ Journal of Rheumatology. Traumatology. Orthopedics "No. 1 2016 No. 2

9. Lammert F., Matern S. Hepatopathien durch medikamente // Schweiz. Rundsch. Med. Prax. 1997; 16: 29-30: 1167-1171.

10. Podrezova N.V., Sapova A.I., Matvienko E.V., Razinkova N.S., Khmelevskaya \ "EFFECTIVE PHARMACOTHERAPY \ I.G. FSBEI HE" Kursk State Medical University "of the Ministry of Health of Russia, Russia, Kursk, K. Marx st., 3, tel.: +7 (4712) 588-137, e-mail: kurskmed@mail.ru, podrezovanatasha@yandex.ru,

11. Sherlock S., Douley J. Liver and biliary tract disease: practical. hands. M.: Geotar-Medicine, 1999; 864.

12. Strohmeyer G., Weik G. Lebberschadigung durch medicamente // Z. Gastroenterol. 1999; 37; 5: 367-378.

13. Vaquero J., Blei A.T. Etiology and management of fulminant hepatic failure // Curr Gastroenterol Rep. 2003; 5: 39-47

«МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАННЕГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ НПВС -ГАСТРОПАТИЙ ПРИ РЕВМАТОИДНОМ АРТРИТЕ»

Шодикулова Гуландом Зикрияевна
Самаркандский государственный медицинский институт. Республика Узбекистан
Хамидова Гулноз Сайфиддиновна
Рузметова Инобат Янгибаевна
Ургенческий филиал Ташкентской медицинской академии. Республика Узбекистан, г. Ургенч, ул. Аль-Хорезми №28.

Аннотация: В данной статье представлены клинико-лабораторные данные по оценку особенностей распределения полиморфных локусов гена CYP2C19*17 (806C>T) у больных РА с и без НПВС ассоциированных гастропатий, а также определение вклада его в механизмы повышенного риска развития данной патологии.

Ключевые слова: болевой синдром, гастропротекторы, желудочно-кишечный тракт, язвенные поражения слизистой оболочки желудка, сустав, исследование биоптатов слизистой оболочки желудка.

MOLECULAR GENETIC ANALYSIS OF EARLY PREDICTION OF THE DEVELOPMENT OF NSAID-GASTROPATHY IN RHEUMATOID ARTHRITIS

Shodikulova Gulandom Zikrievna
Samarkand State Medical institute. Republic of Uzbekistan, Samarkand, Amir-Temur street.№18
Hamidova Gulnoz Sayfiddinovna
Rusmetova Inobat Yangibaevna
Tashkent Medical Academy of Urgench branch. Republic of Uzbekistan, Urgench, Al-Khorezmi street. №28

Annotation: This article presents clinical and laboratory data on the assessment of the distribution of polymorphic loci of the CYP2C19 * 17 gene (806C>T) in patients with RA with and without NSAID-associated gastropathy, as well as determining its contribution to the mechanisms of increased risk of developing this pathology.

Key words: pain syndrome, gastroprotectors, gastrointestinal tract, ulcerative lesions of the gastric mucosa, joint, examination of biopsies of the gastric mucosa.

ЯКНВ-ГАСТРОПАТИЯЛИ РЕВМАТОИДЛИ АРТРИТДА ЭРТА ТАШХИСЛАШДА МОЛЕКУЛЯР -ГЕНЕТИК ТАХЛИЛЛАР

Шодикулова Гуландом Зикрияевна
Самарканд Давлат Медицина институти. Ўзбекистон Республикаси. Амир Темур кўчаси № 18
Хамидова Гулноз Сайфиддиновна
Рузметова Инобат Янгибаевна
Ташкент Медицина Академияси Урганч филиали. Ўзбекистон Республикаси Урганч ш. Ал-Хоразмий № 28 кўчаси

Аннотация: Ушбу маколамизда ЯКНВ-гастропатиялар билан кечувчи рематоидли артрит касаллигида CYP2C19 * 17 geni (806C>T) полиморф локусининг таркалишини бахолашга оид клиник ва лаборатор маълумотлар, шунингдек, шунингдек бу патологияни купайиши механизмларида хиссасини аниклашга хос маълумотлар келтирилган.Ушбу патологияни ривожланиши хавфлидир.

Калит сўзлар: оғриқ синдроми**,** гастропротекторлар, меъда ичак йўли меъда шиллиқ қавати ярали жарохатланиши, бўғим, шиллиқ қават биоптатларини текшириш.

Актуальность Во всем мире среди всех заболеваний желудочно-кишечного тракта одну из самых важных проблем как современной гастроэнтерологии и ревматологии, так и медицины в целом, представляют патологии, возникающие в результате побочного действия применяемых лекарственных средств, а именно НПВП ассоциированные гастропатии [1,6]. НПВП ассоциированные гастропатии среди больных с ревматоидным артритом (РА) являются весьма распространенными патологиями среди взрослого населения, характеризуясь различной степенью выраженности нарушений [4], дополнительно усугубляя общее состояние больных снижая их качество жизни [2,3]. Современными исследованиями показано, что в вероятности развития НПВП ассоциированных гастропатий при РА особый вклад имеют полиморфные варианты ряда генов участвующие в инициации и формировании этих патологий [6, 7, 8, 10]. Одними из важных метаболических ферментов, принимающих участие в системе детоксикации ксенобиотиков являются ряд полиморфных генов CYP [2]. CYP могут метаболизировать эндогенные или экзогенные субстраты, генерировать электрофильные метаболиты, которые могут быть еще более токсичными, чем исходный субстрат, что и доказывает их участие в механизмах инициации разнообразных заболеваний ЖКТ, в том числе и гастропатий [1,3].

Исследователями зарубежных стран пристальное внимание уделяют генам, регулирующим синтез ферментов, принимающих участие в процессах метаболизма ксенобиотиков приводя к повышенному риску развития заболеваний слизистой желудка [2,10,11]. Между тем, результаты существующих на сегодня исследований по изучению значимости генов ксенобиотиков в механизмах инициации НПВП ассоциированных гастропатий при РА имеют неоднозначный характер. В этой связи, с учетом неоднозначных выводов, с целью лучшего понимания молекулярно-генетических механизмов развития НПВП ассоциированных гастропатий при РА проведение исследований по оценке особенностей распределения генетического полиморфизма CYP2C19*17 (806C>T) у больных РА с и без НПВП ассоциированных гастропатий, а также определению его вклада в механизмы повышенного риска развития гастропатий является важным и необходимым.

Цель исследования: На основе изучения особенностей распределения полиморфных локусов гена CYP2C19*17 (806C>T) у больных РА с и без НПВП ассоциированных гастропатий и здоровых лиц, определить их вклад в вероятный повышенный риск развития НПВП ассоциированных гастропатий.

Материалы и методы

В настоящем исследовании приняло участие 149 взрослых индивидуума (медиана возраста 46,5±2,8 лет), среди которых 76 составили больные РА (1-я объединенная группа больных) и 73 – здоровые лица, без патологии ЖКТ (2-я контрольная группа сравнения).

1-я объединенная группа больных РА разделена на две подгруппы 1a (n=39), которую составили пациенты РА без НПВП ассоциированных гастропатий и 1b (n=37), составившую пациенты РА с НПВП ассоциированными гастропатиями.

Все больные, включенные в исследование, находились на наблюдении и стационарном лечении в Хорезмском областном многопрофильном медицинском центре (г. Ургенч) в период с 2018 по 2022 гг.

Таблица 1

Характеристика обследованных

Общее количество обследованных	1-я объединенная группа больных	1a – группа больных РА без НПВП ассоциированных гастропатий	1 b – группа больных РА с НПВП ассоциированных гастропатий	2-я контрольная группа
n=149	n=76	n=39	n=37	n=73

Генетические исследования проводились в лаборатории молекулярной генетики, цитогенетики и FISH на базе республиканского специализированного

научно-практического медицинского центра Гематологии (РСНПМЦГ, Республика Узбекистан, Ташкент).

В данном исследовании у всех обследованных лиц проведены молекулярно-генетические исследование с изучением особенностей полиморфного гена CYP2C19*17 (806C>T), детекция которого проводилась методом SNP-ПЦР в режиме Real Time на программируемом термоциклере «Rotor Gene Q, (Quagen, Германия), с использованием тест-систем компании «Литех» (Россия), согласно инструкции производителя. ДНК выделяли в соответствии с общепринятой методикой из лейкоцитов крови.

Статистический анализ результатов проведен с использованием пакета статистических программ «OpenEpi 2009, Version 9.2».

Сравнительный анализ частот аллелей и генотипов полиморфизма гена CYP2C19*17 (806C>T) между исследованными выборками проведён с помощью критерия χ^2 и точного критерия Фишера.

Различия оценивались статистически достоверными при $P \leq 0.05$.

В наших исследованиях распределение частот вариантов генотипов изученного полиморфного гена CYP2C19*17 (806C>T) соответствовало равновесию Харди-Вайнберга (РХВ) (P>0.05).Среди 152 обследованных (медиана возраста 46,5±2,8 лет) 76 составили больные РА (1-я объединенная группа больных) и 73 – здоровые лица, без патологии ЖКТ (2-я контрольная группа сравнения). 1-я группа больных РА разделена на две подгруппы 1a (n=39) – пациенты РА без НПВП ассоциированных гастропатий и 1b (n=37) – пациенты РА с НПВП ассоциированными гастропатиями.

Среди обследованных лица женского пола, составили 59,2%, мужского пола – 40,8%. Учитывая результаты вышеприведенных исследований нам представилось важным и интересным оценить характер распределения аллельных и генотипических вариантов по полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) среди объединенной группы больных с РА, включавшей пациентов с наличием и отсутствием НПВС ассоциированных гастропатий. Так, исследования среди этой группы больных (n=76) позволили обнаружить доли основного (C) и минорного (T) аллелей в 87.5% (n=133) и 12.5% (n=19) случаях соответственно. В то же время среди сравниваемого здорового контроля (n=73) их доли выявлены несколько отличались (для аллеля C – 92.5% (n=135) и для аллеля T – 7.5% (n=11). По этим значениям видно, что по сравнению со здоровыми в группе больных заметно увеличение доли минорного аллеля T (12.5% против 7.5%). (Табл. 1).

Таблица 1

Распределение аллелей и генотипов по полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) в группах пациентов и здоровых

№	Обследованные группы	Доля аллелей				Доля генотипов					
		C		T		C/C		C/T		T/T	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1	Объединенная группа больных РА, n=76	133	87.5	19	12.5	60	78.9	13	17.1	3	4.0
1a	Группа больных РА без НПВС гастропатий, n=39	72	92.3	6	7.7	34	87.2	4	10.3	1	2.5
1b	Группа больных РА с НПВС гастропатиями, n=37	61	82.4	13	17.6	26	70.3	9	24.3	2	5.4
2	Контрольная группа, n=73	135	92.5	11	7.5	63	86.3	9	12.3	1	1.4

Во всех исследованных по полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) обнаружено носительство всех трех возможных вариантов генотипов. Оценивая характер их распределения в объединенной группе пациентов случаи регистрации основного генотипа C/C составили 78.9% (n=60), тогда как гетерозиготный (C/T) и минорный гомозиготный (T/T) генотипы были зарегистрированы в 17.1% (n=13) и 4.0% (n=3) случаях. В то же время, подобно динамике с аллельными вариантами по полиморфизму Ile462Val в гене CYP1A1 среди сравниваемого здорового контроля случаи регистрации оказались более частыми для основного генотипа C/C (86.3%, n=63) и несколько меньшими для гетерозиготного C/T (12.3, n=9) и минорного гомозиготного T/T (1.4%, n=1) вариантов (Таблица 1).

Таким образом, исследования по определению характера распределения аллельных и генотипических вариантов по полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) в объединенной группе больных по сравнению со здоровым контролем позволило определить наличие меньших частот основного аллеля (C – 87.5% против 92.5%) и генотипа (C/C – 78.9% против 86.3%) при преобладании частот минорным аллелем (T - 12.5% против 7.5%) и генотипами (C/T – 17.1% против 12.3% и T/T – 4.0% против 1.4%). Большая встречаемость функционально неблагоприятных вариантов аллелей и генотипов возможно связана с повышением их активности в отношении формирования НПВС ассоциированных гастропатий среди больных РА. Для уточнения этих предположений далее проведены аналогичные исследования в группах больных РА с наличием и без гастропатий ассоциированных НПВС.

Полученные результаты среди больных РА без НПВС ассоциированных гастропатий (n=39) показали наличие 92.3% (n=72) случаев носительства основным С аллелем и 7.7% (n=6) случаев для Т аллеля, которые имели почти одинаковый процент с аналогичными в группе сравниваемого контроля.

Между тем, в группе больных РА с наличием НПВС ассоциированных гастропатий обнаружена весьма отличающаяся картина, которая характеризовалась как в сравнении со здоровым контролем, так и с предыдущей группой больных РА без НПВС ассоциированных гастропатий снижением частоты основного С аллеля до 82.4% (n=61) и наоборот увеличением частоты минорного Т аллеля до 17.6% (n=13) (Таблица 1).

Параллельно с этими особенностями частоты генотипических вариантов С/С, С/Т и Т/Т для больных РА без НПВС ассоциированных гастропатий составили 87.2% (n=34), 10.3% (n=4) и 2.5% (n=1) соответственно, тогда как в группе больных РА с НПВС ассоциированными гастропатиями соответствующие варианты генотипов определялись в 70.3% (n=26), 24.3% (n=9) и 5.4% (n=2) случаях.

Таким образом, из приведенных данных мы видим довольно заметное повышение долей носительства минорного Т аллеля (17.6%), гетерозиготного С/Т (24.3%) и минорного гомозиготного Т/Т (5.4%) вариантов генотипа среди больных РА с НПВС ассоциированными гастропатиями по сравнению с контрольным их уровнем (для Т – 7.5%, для С/Т – 12.3% и Т/Т – 1.4%) и частотой среди больных РА без НПВС ассоциированных гастропатий (для Т – 7.7%, для С/Т – 10.3% и Т/Т – 2.5%), Следовательно, среди больных РА с НПВС ассоциированными гастропатиями повышение частот функционально неблагоприятных аллеля и генотипов по полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) возможно увеличивает риск развития патологического процесса в слизистой желудка на фоне применения НПВС.

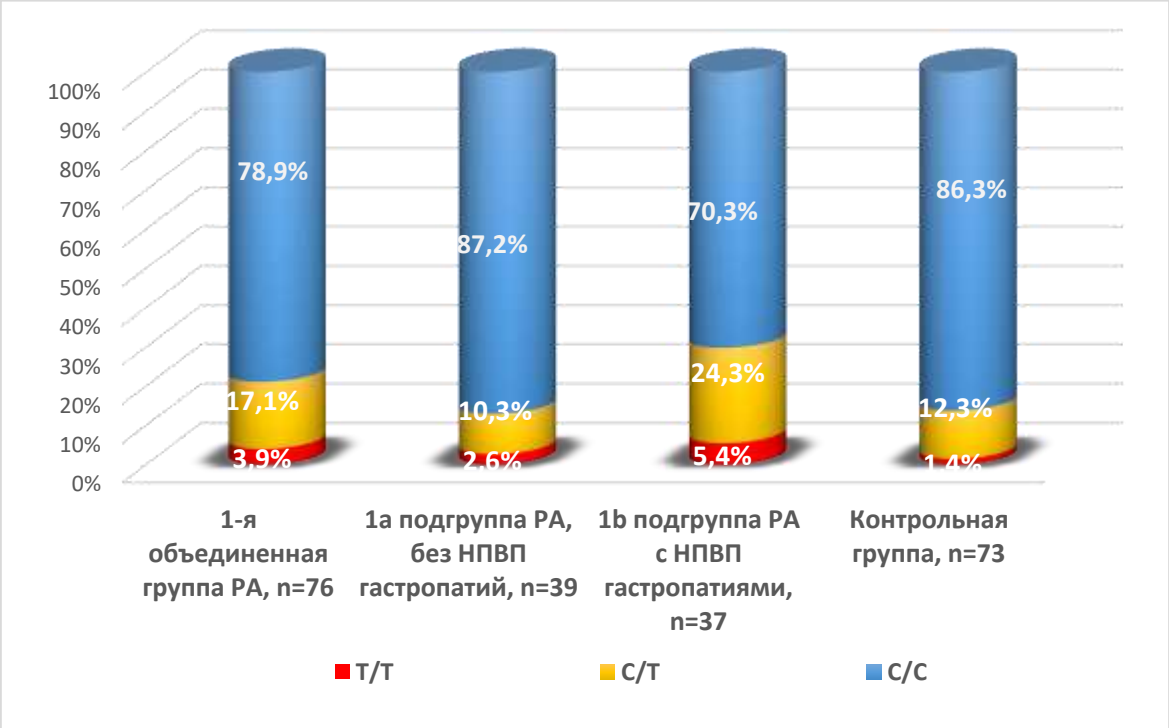
Чтобы определить степень достоверности обнаруженных различий среди групп больных и здорового контроля и для выявления ассоциативных связей между носительством функционально неблагоприятных аллеля и генотипов по полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) и повышением риска развития гастропатий ассоциированных НПВС нами проведен сравнительный статистический анализ с определением шанса развития (OR), доверительного интервала (95%CI), критерия соответствия (χ^2), значения достоверности (P).

Анализируя различия в носительстве аллелей и генотипов по исследованному полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) в объединенной группой больных по сравнению со здоровыми, было выявлено наличие увеличения частоты минорного неблагоприятного аллеля Т среди больных в 1.8 раз (12.5% против 7.5%; χ^2=2.0; P=0.2; OR=1.8; 95%CI: 0.81-3.8) не достигая статистически значимого характера. Помимо этого, различия в частотах всех трех генотипов также не отличались своей статистической достоверностью. Так, по сравнению с контролем доля основного генотипа С/С среди больных оказалась незначимо ниже менее чем в один раз (78.9% против 86.3%; χ^2=1.40;

P=0.2; OR=0.6; 95%CI: 0.25-1.41), тогда как несмотря на то, что частоты гетерозиготного C/T (17.1% против 12.3%; χ^2<3.84; P=0.5; OR=1.5; 95%CI: 0.59-3.66) и минорного гомозиготного T/T (3.9% против 1.4%; χ^2<3.84; P=0.4; OR=3.0; 95%CI: 0.3-26.31) генотипов оказались выше в 1.5 и 3.0 раза среди больных, все же различия не достигали статистически значимого уровня (Рисунок 1).

Далее нами проведен сравнительный анализ различий между частотами аллельных и генотипических вариантов по полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) в группе больных РА без НПВС ассоциированных гастропатий по отношению к таковым в группе здоровых. В ходе анализа среди больных РА без НПВС гастропатий обнаружено статистически незначимое повышение частоты минорного T аллеля в 1 раз (7.7% против 7.5%; χ^2<3.84; P=0.97; OR=1.0; 95%CI: 0.36-2.88). Одновременно с этим, со стороны частот генотипов среди обследованной группы по сравнению с контролем обнаружено повышение генотипа C/C в 1.1 раза (87.2% против 86.3%; χ^2<3.84; P=0.9; OR=1.17; 95%CI: 0.34-3.41), снижение доли генотипа C/T менее чем в один раз (10.3% против 12.3%; χ^2=0.1; P=0.8; OR=0.8; 95%CI: 0.23-2.83) и увеличение доли минорного гомозиготного генотипа T/T в 1.9 раз (2.6% против 1.4%; χ^2=0.2; P=0.7; OR=1.9; 95%CI: 0.12-29.8). Между тем, установленные различия не имели статистически достоверной значимости (Рисунок 1).

Подобный анализ в группе больных РА с НПВС ассоциированными гастропатиями по сравнению со здоровыми показал наличие статистически достоверного увеличения частоты минорного T аллеля в 2.6 раза (17.6% против 7.5%; χ^2=5.1; P=0.025; OR=2.6; 95%CI: 1.13 - 6.03).

Группы	ГЕНОТИПЫ
1-я группа	C/T: χ^2=0.7; p=0.5; OR=1.5; 95%CI: 0.59-3.66; T/T: χ^2=0.4; p=0.4; OR=3.0; 95%CI: 0.3-26.31
1a подгруппа	C/T: χ^2=0.1; p=0.8; OR=0.8; 95%CI: 0.23-2.83; T/T: χ^2=0.2; p=0.7; OR=1.9; 95%CI: 0.12-29.79
1b подгруппа	C/T: χ^2=2.6; p=0.2; OR=2.3; 95%CI: 0.83-6.27; T/T: χ^2=1.5; p=0.3; OR=4.1; 95%CI: 0.43-39.35

Рисунок 1. Оценка различий в распределении частот генотипов по полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) в группе больных и здоровых.

Заключение Таким образом, проведенное исследование позволило установить статистически достоверное повышение доли носительства частоты минорного Т аллеля среди больных РА с НПВС ассоциированными гастропатиями по сравнению со здоровой группой, что доказывает наличие участия Т аллеля по полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) в механизмах формирования НПВС ассоциированной гастропатии повышая риск их развития у больных РА в 2.6 раза (χ^2=5.1; P=0.025).

Определив значимость различий в частотах распределения аллелей и генотипов полиморфизму rs12248560 в гене CYP2C19*17 (806C>T) в исследованных группах больных по сравнению со здоровыми, далее проведен аналогичный анализ между группами больных РА без и с НПВС ассоциированными гастропатиями.

В группе больных РА без НПВС ассоциированных гастропатий по сравнению с группой больных РА с НПВС со стороны частот основных аллеля С и генотипа С/С прослеживалась выраженная тенденция к их увеличению в 2.6 (24.3% против 27.3%; χ2=0.2; P=0.7; OR=0.9; 95%CI: 0.4-1.85) и 2.9 () раза соответственно.

В то же время различия в частотах Т аллеля (7.7% против 3.4%; χ2=3.4; P=0.1; OR=0.4; 95%CI: 0.14-1.06) и генотипов С/Т (10.3% против 24.3%; χ2=2.7; P=0.2; OR=0.4; 95%CI: 0.1-1.23) и Т/Т (2.6% против 5.4%; χ2=0.4; P=0.6; OR=0.5; 95%CI: 0.04-5.03) не достигали единицы (Таблица 2).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ1. В итоге необходимо подчеркнуть, что, анализируя результаты, по изучению особенностей распределения аллелей и генотипов полиморфизма гена CYP1A1 (Ile462Val) среди исследованных больных РА с НПВП ассоциированными гастропатиями, обнаружено, относительно высокая частота функционально неблагоприятных минорных Т аллеля и Т/Т генотипа, превышающие значения аналогичных в группе здоровых лиц. Полученные

данные могут свидетельствует о вероятном полиморфизма CYP1A1 (Ile462Val) в механизмах инициации гастропатий.

Список литературы:

1. Abdallah Y. E. H. et al. Drug-disease interaction: Clinical consequences of inflammation on drugs action and disposition //Journal of Pharmacy & Pharmaceutical Sciences. – 2023. – С. 4.
2. Abdullaev R. B., Makhmudova L. I. Micro elemental imbalance in irritable bowel syndrome and its correction //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 5. – С. 655-662.
3. Abdullaev R.B. Features of Chemical Elements in Various Forms of Irritable Bowel Syndrome. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research, 154-159.
4. Alshabeeb M. A., Alyabsi M., Paras B. Prevalence of exposure to pharmacogenetic drugs by the Saudis treated at the health care centers of the Ministry of National Guard //Saudi Pharmaceutical Journal. – 2022. – Т. 30. – №. 8. – С. 1181-1192.
5. Bindu S., Mazumder S., Bandyopadhyay U. Non-steroidal anti-inflammatory drugs (NSAIDs) and organ damage: A current perspective //Biochemical pharmacology. – 2020. – Т. 180. – С. 114147.
6. Bruno A., Tacconelli S., Patrignani P. Variability in the response to non-steroidal anti-inflammatory drugs: mechanisms and perspectives //Basic & clinical pharmacology & toxicology. – 2014. – Т. 114. – №. 1. – С. 56-63.
7. Budd W. T. et al. Next generation sequencing reveals disparate population frequencies among cytochrome P450 genes: clinical pharmacogenomics of the CYP2 family //International Journal of Computational Biology and Drug Design. – 2016. – Т. 9. – №. 1-2. – С. 54-86.
8. Forgerini M. et al. Genetic polymorphisms associated with upper gastrointestinal bleeding: a systematic review //The Pharmacogenomics Journal. – 2021. – Т. 21. – №. 1. – С. 20-36.
9. Kulla N., Tornio A., Cajanus K. Initiation of New Medication with an Actionable Pharmacogenetics-Based Prescribing Guideline in Discharged Hospital Patients in Finland //Drug Discovery and Development. – 2021.
10. Mallah N. et al. Synergism interaction between genetic polymorphisms in drug metabolizing enzymes and NSAIDs on upper gastrointestinal haemorrhage: a multicenter case-control study //Annals of medicine. – 2022. – Т. 54. – №. 1. – С. 379-392.
11. Якубова А.Б., Султанов А.И.Абдуллаев Р.Б., Абдуллаев И.Р. Жанубий Орол бўйи эколо-гияси ва ахоли саломатлиги муаммолари мақола

Хоразм вохаси ва унинг экологик холати. Респуб. илм. амал. конф. Хива. 2004. 95-97 бетлар.

BO’LG’USI TARBIYACHI –PEDAGOGNING INNAVOTSION FAOLIYATINI SAMARALI AMALGA OSHIRISH USULLARI

F.O’.O’rinova
FarDU dotsenti, p.f.n.
G.T.Nazirova
FarDU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarining innavatsion faoliyati va uning tuzilish mexanizmlari, asoslari tarbiyachi faoliyatida ijodkorlikning ahamiyati,tarbiyachining kasbiy mahorati va uning ijodiy faoliyati bilan bog’liqligi ko’rsatib o’tilgan.

Kalit so’zlar: ijodkorlik, qobilyat, maktabgacha ta’lim tashkilotlari, bilim, malaka, ko’nikma, faoliyat.

Ta’lim-tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish bolalar bog’chasidagi pedagogik jarayonning har bir faoliyat turini to’g’ri tashkil etishga bog’liqdir. Bolalar bog’chasining pedagogik jarayonida ta’lim muhim ahamiyat kasb etadi va kundalik hayot, o’yin, mehnat, mashg’ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg’ulotda ta’lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutq o’stirish, savod o’rgatish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo’yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka hamda ko’nikma sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo’lgan bilim, malaka va ko’nikmalar bolalar bog’chasi dasturida belgilab berilgan bo’lib, u bolalarning umumiy rivojlanishi va ularni maktab ta’limiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Mashg’ulotlarda ta’lim berish didaktika tamoyillari asosida bolalarning yosh va o’ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olib, ma’lum izchillikda olib boriladi, mazmuni sekin-asta murakkablashtirib boriladi. Natijada, u rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo’ladi.

Dasturda har bir yosh guruhida hafta davomida o’tkaziladigan mashg’ulotlar soni va har bir mashg’ulot qancha davom etishi belgilab qo’yilgan. Tarbiyachi mana shunga asoslanib, o’zining haftalik mashg’ulotlar jadvalini tuzadi, bu ta’limning hamma bo’limlari bo’yicha belgilangan ta’lim-tarbiya ishlarini to’g’ri taqsimlash va bir xilda amalga oshirishga imkon yaratadi.

Mashg’ulotlar jadvalini tuzishda quyidagi talablarga rioya qilish kerak:

1. Dasturning hamma bo’limlari bo’yicha mashg’ulotlarni haftaga teng taqsimlash.

2. Haftaning birinchi va oxirgi kuniga osonroq mashg’ulotlar qo’yiladi.

3. Haftaning seshanba, chorshanba va payshanba kunlarida bolalardagi aqliy faoliyat tezlashadi, shuning uchun bu kunlarga murakkabroq ishlar rejalashtiriladi.

4. Kun davomida birinchi bo'lib bolalardan aqliy zo'r berishni ko'proq talab etadigan, kam harakatli mashg'ulotlar rejalashtiriladi (tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishtirish, ona tili, matematika). Tasviriy faoliyat, jismoniy tarbiya, musiqa va shunga o'xshash mashg'ulotlar keyinroqqa rejalashtiriladi.

5. Kun davomida mashg'ulotlar quyidagicha tartibda almashtirib boriladi:

matematika va jismoniy tarbiya, ona tili va tasviriy faoliyat va h.k. Mashg'ulotlarni bunday taqsimlash bolalarning dastur materialini engilroq o'zlashtirib olishiga imkon yaratadi.

Kun davomida bir necha marta: ertalabki qabul vaqtida, ertalabki va kechki sayrda bolalarning mustaqil faoliyatlari tashkil etiladi. Bolalar o'zlariga tanish bo'lgan didaktik va harakatli o'yinlarni o'ynaydilar, hohlagan rasmlarini chizadilar, hohlagan narsalarini yasaydilar, kitoblar, rasmlarni tomosha qiladilar, hohlagan badiiy asarlarini tinglaydilar. Bolalarning mustaqil faoliyati ular uchun dam olish soati hisoblanadi, ammo ish bilan bir vaqtda bolalarning o'z-o'zini tashkil eta bilish qobiliyati o'sishiga, xulq madaniyati irodaviy sifatlarning tarbiyalanishiga, jamoa munosabatlarining shakllanishiga yordam beradi. U har xil faoliyatlarda bolalardagi o'ziga xos ijodkorlikning rivojlanishiga keng imkoniyat yaratadi. SHuning uchun bolalarning mustaqil faoliyatiga ham tarbiyachining rahbarlik qilishi talab etiladi: chunki hohlagan ishi bilan shug'ullanishiga imkon yaratish, kerakli material va asbob-uskunalar bilan ta'minlashda, tarbiyachining maslahati lozim bo'ladi.

Mashg'ulot bolalar bog'chasida bolalarga ta'lim berishning asosiy shaklidir. Mashg'ulot-tarbiyachining bolalarni kerakli bilim va malakalardan umumiy holda xabardor qilishidir. Tarbiyachi bolalarga ta'lim berishni kun davomida amalga oshiradi: ularning bilimlarini boyitadi, madaniy, gigienik, xulq madaniyati, nutqi, sanoq-hisob, harakatlari kabi turli-tuman malaka va ko'nikmalarini shakllantirib boradi. Ammo ta'lim berishda bosh rolni mashg'ulot egallaydi. Mashg'ulotlar bolalar bog'chasida ta'limni tashkil etish shaklidir. U maktabgacha tarbiya yoshidagi hamda bolalar uchun majburiydir, unda dastur mazmuni belgilab berilgan. Kun tartibida unga ma'lum o'rin va vaqt ajratilgan. Mashg'ulot tarbiyachi rahbarligida o'tkaziladi, tarbiyachi mashg'ulotlarda bolalarni yangi bilimlardan xabardor qiladi, bolalar egallab olgan bilimlarini esa aniqlab mustahkamlaydi. Bolalarning amaliy mashg'ulotlarini tashkil etadi. O'quv materialining mazmuni asta-sekin murakkablashtirilib boriladi. Demak, mashg'ulot bolalarni maktabga tayyorlashda katta ahamiyatga ega.

Mashg'ulot bolalarda barqaror diqqat, irodani, diqqatni jalb eta olish kabi qobiliyatlar rivojlanadi. Ayniqsa, bolalarga bilim berishni jamoa usulida olib borish katta ahamiyatga birgalikdagi faoliyatda bolalar bir-birlariga faol ta'sir etishadi, o'z tashabbusi, topag'onligini namoyon qilish imkoniyati tug'iladi. Bolalar ishiga zo'r

berishni talab etuvchi vazifa qo’yilganda birgalikda qayg’urishadi, jamoatchilik hissi shakllanadi. Ekskursiyalar, rasm qirqib yopishtirish, qurish-yasash ishlarini birgalikda bajarish, umumiy raqs-o’yinlarini ijro etish, badiiy asarlarni eshitish, o’qishda paydo bo’lgan birgalikdagi kechinmalar bolalarning birlashgan do’stona jamoasini yaratishga yordam beradi, birga ishlash, yashashga o’rgatadi. Mashg’ulotda ta’lim berish orqali bolalarda maktabdagi o’qishga qiziqish tarbiyalanadi, javobgarlik hissi, o’zini tuta olish, mehnat qilishga intilish odati, topshirilgan ishni bajarish kabi sifatlar hosil qilinadi.

Mashg’ulot paytida bolalarda mustaqil fikr yuritish malakasi tarkib toptiriladi, tarbiyachilarga quloq solish, hikoya qilinayotgan voqeadagi asosiy g’oyalarni ajrata olish, qisqacha umumlashtirish kabi malakalarni rivojlantirishga katta e’tibor beriladi. Tayyorlov guruhlarida mashg’ulotlar orqali bolalarda tashabbuskorlik va mustaqillik bilimga qiziquvchanlik, faol tafakkur, taqqoslash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish kabi malakalar tarbiyalab boriladi.

Mashg’ulot jarayonida bolalarda kuzatuvchanlik, javobgarlik hissi takomillashtirib boriladi, ularda mehnat qilish malakasi va xohishi tarbiyalanadi. Bolalar bog’chasida kichkintoylarni tevarak-atrofdagi hayot tabiat bilan tanishtirish, ularning nutqini, eng oddiy matematik tasavvurlarni o’stirish mashg’ulotlari, musiqa mashg’ulotlari, tasviriy san’at mashg’ulotlari, ko’rish yasash, jismoniy tarbiya mashg’ulotlari olib boriladi. Mashg’ulotlar boladan aqliy va jismoniy kuchlarni talab etadi, ya’ni u bolaning faolligi bilan, bog’liq bo’lib, bola ma’lum natijaga erishish uchun intiladi. Bu esa boladan uzoq ixtiyoriy diqqatni talab etadi.

Mashg’ulotlarni kunning birinchi yarmida o’tkazish maqsadga muvofiq, chunki birinchidan, bola ertalabki soatlarda aqliy vazifani yaxshi bajara oladi, xona tabiiy yorug’lik bilan yaxshi ta’minlangan bo’ladi. Har bir yosh guruhida necha marta mashg’ulot o’tkazilishi, uning mazmuni va har bir mashg’ulot yosh guruhlari bo’yicha qancha davom etishi bolalar bog’chasi tarbiya dasturida ularning yosh xususiyatlarini e’tiborga olgan holda belgilab berilgan.

Tarbiyachilar bolalarni yig’ib, ularning mashg’ulotga tayyorgarligi: tashqi ko’rinishi, o’z joyiga to’g’ri o’tirishi, diqqatini to’plaganini tekshiradi. Mashg’ulot muvaffaqiyatli o’tishi uchun bolalarda qiziqishni uyg’otish, buning uchun bolalarning yoshi, qiziqishi faoliyatiga mos har xil usullarni qo’llash kerak. Kichik guruh bolalarida mashg’ulotga qiziqish uyg’otish uchun bolalarni qiziqtiradigan mazmundagi kutilmagan topishmoqlar, muammoli usullardan foydalaniladi. “Quloq solinglar-chi, kimdir eshik qoqyapti? Bu qorbobo biznikiga mehmonga keldi”, deb mashg’ulotni boshlash maqsadga muvofiq bo’ladi. Tarbiyachi katta guruhlarda esa qanday mashg’ulot o’tkazilishi haqida bolalarni oldindan ogohlantirib qo’yadi. Bu esa bolalarni keyingi mashg’ulotga bo’lgan qiziqishini orttiradi. Masalan, hayvonot bog’iga, ekskursiyaga borishni bolalarga bir hafta oldin aytib qo’yadi va ularga

hayvonot bog’ini aylanib chiqishni, ota-onasi bilan sayr qilganda qanday hayvonlarni ko’rganini va ular qanday taassurot qoldirganini eslab qolishni taklif etadi. Bolalar esa bu kunni zo’r qiziqish va xursandchilik bilan kutishadi. Katta guruh va tayyorlov guruhlaridagi bolalar o’tkazilayotgan mashg’ulotning zarur va majburiyligini ongli ravishda tushunib unga tayyorlanib boradilar. Mashg’ulot jarayonida bolalarga yangi bilim beriladi. Berilayotgan topshiriq yuzasidan yo’l-yo’riq ko’rsatiladi. Topshiriqni bajarishda qiynalgan bolalarga yordam ham beriladi. SHuningdek, berilgan topshiriqni hamma bolalar tomonidan to’liq bajarilishini ta’minlash uchun tarbiyachi turli xil metod va usullardan keng foydalanadi.

Mashg’ulotda tarbiyachining bolalarda qo’yadigan talabi, albatta, ularning yoshi va imkoniyatiga mos bo’lishi kerak. Tarbiyachi kichik guruh bolalarini ikki guruhga bo’lib mashg’ulot olib boradi. Tarbiyachi birinchi guruh bolalari bilan mashg’ulot o’tkazganda ikkinchi guruh bolalariga enaga qarab turadi. Tarbiyachi dastlabki mashg’ulotlar jarayonida guruh xonasi qo’g’irchoq va o’yinchoqlar bilan tanishtirishi kerak. Qo’g’irchoqlar yordamida esa mashg’ulot o’tkazadi. Tarbiyachi avval bolalarda mashg’ulotga qiziqish uyg’otib bersa, keyin mashg’ulotning hamma uchun majburiyligini bolalar ongiga singdirib boradi. O’tkazilayotgan mashg’ulotlar asta-sekin murakkablashtirilib bolalar xulqiga moslab boriladi. Bolalar mashg’ulot jarayonida axloq-qoidalarini egallab boradilar. To’g’ri o’tirish, tarbiyachini so’zini diqqat bilan eshitish, chalg’imaslik, tarbiyachi so’ragandagina javob berish, javob berganda o’rnidan turish kabilar o’rgatiladi. Mashg’ulotning sifati va uning natijasi tarbiyachining unga qanday tayyorgarlik ko’rganiga va pedagogik mahoratiga bog’liq.

Har bir bog’chada metodika kabinetlari mavjud, unda «Bolalar bog’chasida ta’lim-tarbiya dasturi»ning hamma bo’limlari bo’yicha metodik qo’llanmalar bo’ladi. Etishmaganini tarbiyachi o’zi tayyorlaydi, ba’zan esa bu ishga katta va tayyorlov guruhlari bolalarini jalb etadi. Tarbiyachi mashg’ulot uchun kerakli materiallarni bir kun ilgari tayyorlaydi. Tarbiyachi bolalar bog’chasida asosiy shaxs hisoblanib, yosh avlodning tarbiyalanganligi va bilish darajasi uning g’oyaviy, siyosiy va ilmiy pedagogik tayyorgarligiga, javobgarlik hissiga, salohiyatiga, pedagogik mahoratiga bog’liq. Odatda, bolaning o’quv faoliyatiga bo’lgan munosabati ham uning tarbiyachi shaxsiga bulgan munosabati bilan belgilanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, tarbiyachi mashg’ulot jarayonida yangi pedagogik texnologiya materiallaridan va tarbiyaning samarali metod va usullaridan foydalanilsa hamda bolaning ruhiyati, yosh va o’ziga xos ruhiy, fiziologik xususiyatlari inobatga olinsa, tarbiyaning samaradorligi ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Muslimov N.A.,Usmonboyev M.H.,Sayfurov D.M.,Turayev A.B.,Pedagogik kompetantlik va kreativlik asoslari T:.2015

2.Davlatshen M.G. Umumiy psixologiya T-200 2. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsoliyeva. O‗quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014, 60 b.

3. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. (2021). Development and education of preschool children. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 326-329.

4. Uljaevna, U. F., & Shavkatovna, S. R. DOI: 10.5958/2249-7137.2021. 00358. X ― Development and education of preschool children‖ ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal. (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal). ISSN, 2249-7137.

5. Oljayevna, O., & Shavkatovna, S. (2020). The Development of Logical Thinking of Primary School Students in Mathematics. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(2), 235-239.

SALJUQIYLAR DAVLATIDA OLTUNJON XOTUNNING ROLI
THE ROLE OF THE OLTUNJON KHATUN IN THE SELJUK STATE

Usmonov Abdullajon
O'zR FA Tarix instituti kichik ilmiy xodimi
usmonovabdullajon500@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Saljuqiylar davlatining siyosiy hayotida Oltunjon xotunning roli va o'rni yoritilgan. Maqola tarixshunoslik va manbashunoslik nuqtai-nazaridan yozildi.

Kalit so'zlar: Saljuqiylar davlati, To'g'rulbek, Oltunjon xotun, Shohmalik, Anushervon, Ibrohim Yinal, xotun.

Annotation: The article describes the role and place of Oltunjan Khatun in the political life of the Seljuk state. The article was written from the point of view of historiography and source studies.

Key words: The state of the Seljuks, Togrulbek, Oltunjan Khatun, Shahmalik, Anushervan, Ibrahim Yinal, Khatun.

Azaldan turkiy xalqlarda ayollarning o'rni kuchli bo'lgan. Xususan, Turk xoqonligida hujjatlar va boshqa yozma manbalarda so'z boshi "Xoqon va xotun buyrug'i" deb boshlanishi bilan yoki Turk xoqonligi davriga oid tangalarda xoqon bilan birgalikda malika(turklarda hukmdor ayoli xotun deb yuritilgan)ni ham tasviri tushirilgani ularning davlatdagi roli muhimligini ko'rsatib beradi.

Saljuqiylar davlatida ham ayollarning roli va o'rni katta bo'lgan. Xususan, Sulton To'g'rulbek muhim masalalarda xotini Oltunjon xotun bilan maslahatlashardi. Saljuqiylar tomonidan ayollarga ko'rsatilgan hurmat misolida: To'g'rulbek xalifaning qiziga uylangach, xalifa ziyorat uchun sulton huzuriga kelganida xalifaning qizi sulton yoniga o'tiradi. Bu ishi uchun xalifa qizini jazolamoqchi bo'lganida, sulton xotinini yonida o'tirishini buyurib masalini o'zi hal qilganini ko'rsatish mumkin[103]. Bundan tashqari xotunlar (sulton ayollari) sulton bilan birga bir shaharda yashaydimi yoki yo'qmi ularning tasarrufida kichik xarbiy va boshqaruv tashkiloti, maxsus xazina, alohida vaziri va amaldorlari bo'lgan. Bulardan shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, turkiy hukmdorlar, ayniqsa saljuqiy sultonlar ayollarga alohida ehtirom ko'rsatib, davlatni boshqarishda ularga suyanganlar.

Saljuqiylar davlatining siyosiy hayoti va tarixi uchun juda katta ahamiyatga ega bo'lgan Oltunjon xotunning To'g'rulbek bilan turmush qurishdan oldingi hayoti haqida bizda juda kam ma'lumot bor. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, u avval Xorazmshoh

[103] AKSOY, İlhan "Toplumsal Ve Siyasal Süreçte Türk Kadını", Yasama Dergisi, s. 16

bilan turmush qurgan, lekin u yoshligida Horazmshoh vafotidan so’ng beva qolgan va Xorazmshohdan Anushervon ismli o’g’il ko’rgan edi.

Xarazmshoh Altuntoshning o’g’li Horun 1030-yilda G’aznaviylar davlati sultoni Mahmud vafotidan so’ng uning o’rniga sulton bo’lgan Masudga qarshi chiqib, isyon ko’taradi. Bu vaqtda Buxoro va Samarqand orasidagi Nur qishlog’idan Xorazm chegarasigacha kelgan To’g’rul, Chag’ri va Ibrohim Yinal boshchiligidagi saljuqiy turkmanlari Horun uchun Masudga qarshi kurashda muhim harbiy kuch edi. Shu sababli Xorun saljuqiylar bilan Sulton Masudga qarshi hamkorlik qiladi[104]. Uning maqsadi Xurosonni egallash rejasida saljuqiy otliq qo’shinlaridan yetakchi kuch sifatida foydalanish edi. Saljuqiylar Horunga yordam berishga tayyor edilar. Ammo Jand hokimi Shohmalik Masud bilan ittifoq tuzib, Horunga hujum qiladi va 1034-yil noyabr oyida Horunni mag’lubiyatga uchratadi. Bu mag’lubiyatdan so’ng xorazmshoh Horun Shohmalik bilan kelishib, uni saljuqiylar bilan murosaga keltirishga harakat qildi, ammo buning uddasidan chiqa olmadi. Shundan so’ng Horun saljuqiylarni qaytadan Shohmalik va Masudga qarshi kurashga undaydi. 1035-yil may oyida Horun Gurganchdan chiqib, Xorazmdan 5-6 farsax uzoqlikda uni kutib turgan saljuqiy qo’shinlari bilan uchrashish uchun ketayotganida, vaziyatdan xabardor bo’lgan G’aznaviylpr sultoni Masud tomonidan uyushtirilgan suiqasd natijasida o’ldiriladi.

Oltunjon Xotun 1035-yilda xarazmshoh Horunning o’limi natijasida beva qolgan. Xorazm ahli Horunning ukasi Ismoilni xarazmshoh deb e’lon qilgan bo’lsa-da, sulton Masudning Xorazm hududini Shohmalikka berdi. Buning natijasida Shohmalik 1041-yilgacha, ya’ni Chag’ribek tomonidan mag’lubiyatga uchrab Xorazm hududi saljuqiylar qo’liga o’tgunicha Xorazmni boshqardi va shu yillar davomida Oltunjon xotun ham uning ayoli bo’lgan. Xorazmni boshqarish keyinchalik To’g’rulbek tomonidan Amidulmulk Kundoriyga topshirildi. Shohmalik o’ldirilgach, To’g’rulbek uning bevasi bo’lgan Oltunjon xotunni aqqli, dono va go’zal axloqli ayol bo’lgani uchun o’ziga xotinlikka oldi[105].

To’g’rulbek rafiqasi Oltunjon xotunni qattiq hurmat qilar, har bir masalada uning fikrini so’rardi va uni tinglardi[106]. Shu sababli Oltunjon xotun saroy ayollari orasida alohida hurmatga sazovor bo’lgan deb xulosa qilishimiz mumkin. Abu Faraj ham Oltunjon xotun haqida shunday deydi: "U eri tomonidan nihoyat darajada sevilgan va bu ayol saltanatning barcha ishlarini boshqargan"[107].

Oltunjon xotun Saljuqiylar siyosatida ham o’z so’zini aytadigan va muhim qarorlar qabul qilishda katta ta’sirga ega ayol bo’lgan. Xususan, 1058-yilda Buvayhilar(Buvayhilar davlati 932-1055-yillarda Eronda mavjud bo’lgan. 1055-yilda

[104] İ. Kafesoğlu, Harezmşahlar, s. 34
[105] Z. Kitapçı, Türk ve Selçuklu Hatunları, s. 263.
[106] TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 16, sayfa: 499
[107]Ebû’l-Ferec, Abû’l-Farac Tarihi, (Suryanca’dan İngilizce’ye çev.: Ernest A. Wallis Budge, İngilizce’den Türkçe’ye çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1987, II. Baskı, c.I, s. 315.

To’g’rulbek tomonidan bu davlatga barham berilgan.) sulolasidan bo’lgan Arslon Basosiri To’g’rulbekning amakivachchasi Ibrohim Yinal (Yusuf Yinalning o’g’li) bilan yashirincha To’g’rulbekka qarshi ittifoq tuzadilar. Buning natijasida Ibrohim Yinal qo’zg’olon ko’tarib, Saljuqiylar taxtini egallash maqsadida poytaxt Hamadon sari yuradi. Bu orada Nusaybinda (hozirgi Turkiya hududidagi qadimiy shahar) bo’lgan To’g’rulbek, vaziyatdan xabar topgan zahotiyoq Hamadon tomon otlanadi. U Ibrohim Yinalning o’zidan oldin shaharga kirib, u yerdagi turkman qabilalari sardorlarini o’ziga bo’ysundirishdan, shahardagi sulton xazinasini, mol-mulkini, qurol-yarog’larini qo’lga olishdan qo’rqib, vaqtni boy bermay yo’lga chiqadi. To’g’rulbek o’zi rejalashtirganidek, Ibrohim Yinaldan oldin Hamadonga yetib borib, xazinalari va qurol-yarog’larini qo’lga olgan edi. Biroq Ibrohim Yinal mintaqadagi turkman qabilalarini o’zi tomonga og’dirib ularning harbiy yordamiga ega bo’ladi va o’zi bilan oz sonli qo’shini bo’lgan To’g’rulbekni Hamadon yaqinida yengadi. To’g’rulbek Hamadon qal’asiga berkinib, vaziri Amidulmulk Kundoriy va xotini Oltunjon xotundan yordam uchun qo’shin yuborishlarini so’radi. Eri To’g’rulbek va Saljuqiylar davlati og’ir ahvolda qolganini bilgan Oltunjon xotun darhol chora ko’rmoqchi bo’ldi. Biroq xalifa Saljuqiylar qo’shini Bag’dodni tark etsa, mamlakat himoyasiz qoladi va bu holatda Arslon Basosiri xalifalikka yana xavf tug’diradi, deb Oltunjon xotunga saljuqiy askarlari bilan Bag’doddan ketishga ruxsat bermadi. Boshqa tomondan, Amidulmulk Kundoriy ham Oltunjon xotunni Hamadonga borish fikridan voz kechishga majbur qildi. Lekin Amidulmulk Kundoriyni maqsadi boshqa edi. U Oltunjon xotunning xorazmshoh Horundan bo’lgan o’g’li Anushervonni saljuqiylar taxtiga olib chiqmoqchi bo’ladi. Bu haqida u xalifa bilan ham maslaxatlashadi. Xalifa buni hozircha sir tutishni buyuradi. Bundan xabar topgan Oltunjon xotun vazir Amidulmulk Kundoriy va o’g’lini hibsga olishni buyuradi. Ammo ular Hilla(Iroqning markazida Frot daryosi bo’yida joylashgan shahar) hokimi Dubays huzuriga qochadi. Shundan so’ng Bag’doddagi saljuqiy askarlarini yig’ib poytaxt Hamadon sari yuradi. Bu orada Chag’ribekning o’g’illari Kavurd, Yoquti va Alp Arslan To’g’rulbekni, Ibrohim Yinalning ukasi Ertoshning o’g’illari Ahmad va Mahmud amakilarini qo’llab-quvvatlash uchun kelishyotgandi[108]. To’g’rulbek yordamga kelganlar, ayniqsa Altunjon xotun yordami bilan Ibrohim Yinalni mag’lub eta oldi.

Oltunjon xotun siyosiy kurashlarda ko’rsatgan jasorati uchun u tarixda “davlatni qutqargan ayol” sifatida qoldi. Davlat taqdiri uchun o’g’liga ham rahim qilmay uni zindonga tashlatadi. Oltunjon xotun uzoqni ko’ra bilgan siyosatchi, umrini davlatning mustahkamlashga sarflagan ayol bo’lganini umrining so’nggi daqiqlarida ham ko’rsatdi. Oltunjon xotun o’limi chog’ida To’g’rulbekka shunday vasiyat qiladi: “Xalifaning qiziga uylanish uchun nima kerak bo’lsa, qiling! Shunday qilib, ham

[108] M.Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, s. 63.

dunyoda, ham oxiratda saodatga erishasiz”. Oltunjon xotun o’z boyligini xalifaning qiziga to’y sovg’asi sifatida hadya qilgan[109]. Ammo bundan ko’zlangan asosiy maqsad davlatni mustahkamlash bo’lgan.

Oltunjon xotun juda dindor, aqlli bo’lgan va kambag’allarga ko’p sadaqa berib, ko’p foydali va xayrli ishlar qilgan. U Tug’rulbekning suyukli rafiqasi, davlat ishlarida asosiy yordamchisi va maslahatchisi bo’lgan[110]. U istisqo kasali bilan Zinjonda (Shimoliy Erondagi shahar) vafot etgan va Rayga dafn etilgan.

Xulosa qilib aytganda Oltunjon xotunning Saljuqiylar davlati siyosiy hayotida o’rni katta bo’lgan. Oltunjon xotunning say-harakatlari natijasida Saljuqiylar davlati yanada kuchaygan. Oltunjon xotun siymosida jasur, dono va sadoqatli ayol timsolini ko’rishimiz mumkin.

[109] Ayşe Dudu Kuşçu, Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği, s. 180
[110] Ali Sevim, Makaleler, c.II, (Miratüz-Zaman/Tuğrul Bey Dönemi), s. 130

RENESSANS DAVRLARI NAMOYONDALARINING DUNYO TAMADDUNI RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASLARI

Salayeva Muborak Saburovna
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi" kafedrasi professori v.b.,
Shayunusova Feruza Saxidovna
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Boshlang'ich ta'lim" fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Dunyo madaniyatini rivojlantirishga hissa qo'shgan Renessans davrlari va ularning asoschilari hamda hozirgi kunda yangi O'zbekistonda boshlangan Uchinchi Renessans harakatlari haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: barkamol avlod, Renessans, milliy g'oya, ta'lim-tarbiya, bilim va ko'nikma.

ВКЛАД ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ В РАЗВИТИЕ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Салаева Муборак Сабуровна
и.о. профессор кафедры «Педагогики начального образования», Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами
Шаюнусова Феруза Сахидовна
студентка 2 курса факультета «Начального образования», ТГПУ имени Низами

Аннотация: В данной статье описываются периоды Возрождения и их основатели, внесшие вклад в развитие мировой культуры, а также движения Третьего Возрождения, начавшиеся в новом Узбекистане.

Ключевые слова: зрелое поколение, Возрождение, национальная идея, образование, знания и навыки.

THE CONTRIBUTION OF THE RENAISSANCE TO THE DEVELOPMENT OF THE WORLD CIVILIZATION

Salaeva Muborak Saburovna
Acting Professor of the Department of "Pedagogy of Primary Education", Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Shayunusova Feruza Saxidovna
2nd year student, Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Abstract: This article describes the Renaissance periods and their founders that contributed to the development of world culture, as well as the Third Renaissance movements that have begun in new Uzbekistan.

Key words: mature generation, Renaissance, national idea, education, knowledge and skills.

KIRISH: So'nggi vaqtlarda yurtimizda Uchinchi Renessans atamasi kun mavzusiga aylangan. Xo'sh, bu qanday amalga oshiriladi? Mamlakatimizda birinchi va ikkinchi Renessans qachon bo'lgan edi? Uchinchi renessans bizaga nima uchun kerak? Uchinchi Renassans avlodlari qanday bo'lishi kerak?

Birinchi Renessans IX-XI asrlarda ro'y bergan. Ushbu ulkan yuksalishning sodir bo'lishining o'z tarixiy sabablari bor, albatta. Davlat yuritishdagi va siyosatdagi yangiliklar ilm-fan kishilarini ezgu g'oyalar tevaragida birlashtirdi, turli-tuman fanlarga, ayniqsa matematika, astronomiya, kimyo, tibbiyot, huquq, geodeziyaga qiziqish kuchaydi va dunyo tuzilishi haqidagi zamonaviy nazariyalarga aynan o'sha davrda asos solindi [2].

Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Ahmad al-Farg'oniy Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Koshg'ariy, Mahmud Zamaxshariy, imom Buxoriy, imom Termiziy, imom Moturudiy, Abul Muin Nasafiy kabi buyuk ajdodlarimiz serqirra iste'dod sohiblari bo'lishlari bilan bir qatorda, o'z fanlari bo'yicha butun olamga ustozlik maqomiga erishdilar. Mazkur davr dunyo taraqqiyotining yuksalish tamoyillarini belgilab berdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Buning yorqin isboti – Xorazmda barpo etilgan Ma'mun akademiyasidir. Daho mutafakkirlarni o'z bag'riga to'plagan bu oliy dargoh nafaqat o'z mintaqasi, balki butun dunyo uchun akselerator vazifasini o'tagani haqiqat [3].

Ikkinchi Renessans nafaqat mintaqamizda, balki juda katta jo'g'rofiy hududlarda siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirgan ulug' bobomiz, sohibqiron Amir Temur nomi bilan chambarchas bog'liq. U zot tufayli qudratli markaziy boshqaruvga asoslangan davlat va yangi madaniy-ilmiy yuksalish uchun qulay vaziyat yuzaga keldi. Amir Temur o'z bepoyon saltanatining katta shaharlariga turli hududlardagi iste'dodli olimlar, shoirlar, hunarmandlar, me'morlarni jamladi va ilmi-fan taraqqiyoti uchun kerakli barcha shart-sharoitlarni yaratib berdi. Bunday oqilona siyosat mamlakatning ilmiy va madaniy qudratini kuchaytirdi.

Ikkinchi Renessans davri "Islom madaniyatining oltin asri" deb atalishi bilan birga, fazo ilmi va matematika fanlarining rivojlanishi bilan yurtimizda ikkinchi Uyg'onish, ya'ni ikkinchi Renessans davrini boshlab berdi. Bu davrda Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Abul Mu'in Nasafiy kabi ulug' ulamolar, Qozizoda Rumiy, Mirzo Ulug'bek, G'iyosiddin Koshiy, Ali Qushchi singari benazir olimlar, Lutfiy, Sakkokiy, Hofiz Xorazmiy, Abdurahmon Jomiy,

Alisher Navoiy, Bobur Mirzo kabi mumtoz shoir va mutafakkirlar maydonga chiqdi. Sharafiddin Ali Yazdiy, Mirxond, Xondamir kabi tarixchilar, Mahmud Muzahhib, Kamoliddin Behzod singari musavvirlar, ko'plab xattot va sozandalar, musiqashunos va me'morlarning shuhrati dunyoga yoyildi. Birinchi Renessans davrida bo'lgani kabi, bu davrda ham ilm o'rganishni istovchilar butun dunyodan oqib kela boshladilar [4].

Uchinchi Renessans yaratish bir yoki ikki kishining ishi emas. Uni barpo etish uchun mamlakatning har bir vakili — xoh yosh bo'lsin, xoh katta — barcha barobar harakat qilmog'i lozim. Renessans yaratishga ishonish bilan birga, qattiq harakat ham qilish shart. Bu ham oson kechadigan jarayon emas. Chunki ushbu jarayonni amalga oshirish uchun dastlab ma'naviyatli insonlar qatlamini shakllantirish kerak. Bunday insonlarda tafakkur hissiy ongdan ustun keladi, inson o'zini o'zi idora qila oladi. Ma'naviyat insonni ongli yashash va olijanob xislatlarga chorlaydigan noyob faoliyatdir. Uni yuksaltirish masalasi esa, ko'proq insonning o'ziga va unga ta'sir o'tkazadigan muhitga bog'liq [5].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR:

Davlatimiz rahbari nutqidagi "Biz Uchinchi Renessans masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo'yib, uni milliy g'oya darajasiga ko'tarmoqdamiz" degan so'zlari yurtimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli tub islohotlardan ko'zlangan ulug' maqsadlarni ifoda etadi. "Biz maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi, deb bilamiz. Bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni, deb hisoblaymiz. Men ishonaman – hurmatli ota-onalar bu tashabbusni albatta qo'llab-quvvatlab, yangi Renessansning beshinchi halqasi, beshinchi ustuni bo'ladilar. Va bu ma'naviy-ma'rifiy hayotimizdagi eng mustahkam ustun bo'ladi, desam, o'ylaymanki, sizlar to'la qo'llab-quvvatlaysizlar" degan e'tirofi esa, "davlat-ta'lim-o'quvchi va ota-ona" halqalarini qat'iy bir tizimga mustahkamladi va juda ulug' maqsadga erishishning ishonchli yo'lini ko'rsatib berdi [1].

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Ozbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28 yilligiga bag'ishlangan bayram tabrigida ***"Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi"***, degan g'oya asosida umummilliy ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga misli ko'rilmagan e'tibor qaratilmoqda. Ilm-fan, madaniyat va san'at, adabiyot, sport sohalarini rivojlantirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish, yoshlarning, ayniqsa, qizlarimizning iste'dod va qobiliyatini ro'yobga chiqarish borasida ham ko'p ishlar qilinmoqda. Bularning barchasi yurtimizda ***Uchinchi Renessans***– milliy taraqqiyotimizning yangi davri poydevorini yaratishga xizmat qiladi", – deya ta'kidladilar.

Shunday ekan bunday jannatmakon o'lkamizda barcha shart-sharoitlar mujassam yurtda uchunchi renessans davri allaqachon kelganini ko'rishimiz mumkin. Xo'sh

yurtimizda yaratilayotgan bunday imkoniyatlarga yoshlarning javobi qanday bo'lyabdi? Uchinchi renessans avlodlari qanday o'sib unmoqdalar? "Barkamol avlodni" rivojida biz kattalarning o'rni qanday?

NATIJALAR VA MUHOKAMA: Shuni aytish kerakki, boshlang'ich ta'lim inson hayotida birinchi ijtimoiy bosqichdir. Chunki boshlang'ich ta'lim bolaning yoshligidanoq ularning ongi, idroki, irodasi, sezgisiga yo'nalish beradi. Kattalarning g'amxo'rligida bola o'z hayotiy tajribasini to'plab boradi, o'zini o'rab turgan atrof-muhit orqali ilk oddiy tushunchalarga hamda hayotiy misollar asosida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib boradi. O'quvchilarni ijodiy faoliyatini shakllantirishda quydagilaga e'tibor berishi lozim [6]:

- o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda aniq bayon eta olishi, fikrini isbotlay olishi, boshkalarni eshita olishi va fikriga ko'ndira olishi;
- o'ziga nisbatan talabchan va kamchiliklari ustida ishlay olishi;
- bilim olishga ehtiyoj sezish va olgan bilimlarini namoyon qila olishi;
- dars va darsdan boshqa jarayonlarda olgan bilimlarini hayotiga kulay olishidan iboratdir.

Bundan kelib chikadi-ki, inson hayotida olgan bilim va ko'nikmalarini aniq dalillar asosida mustaqil fikrlab, mantiqiy uylashni shakllantirishni rivojlantirish zarur.

Shu o'rinda men e'tiborni ajdodlarimizning hayot yo'llariga qaratgim keladi. Buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiy yoshligidan ilm o'rganishga, kitobga mehr qo'ygan. Tinimsiz mutolalar sabab, u yigirma sakkiz yoshida mukammal bilimlar egasi, mutafakkir, el-yurtga tanilgan shoir va tajribali, insonparvar davlat arbobi darajasiga erisha olgan.

Dunyo xalqlarini o'z ilmi bilan hayratga solgan Abu Ali ibn Sino o'n olti yoshidayoq Qur'oni Karimni yoddan bilgan va tibbiyot ilmiga ixlos qo'yib, tabib maqomini olgan. Bu kabi insonlar navqironlik davrining qadriga yetib, fursatni g'animat bilib, uni bilim va hunar o'rganish uchun sarflaganlar. Shuning uchun olamshumul darajadagi fozillar qatoridan o'rin olganlar.

Shu o'rinda yurtimizning ilm-fan va innovatsion faoliyat tizimi Uchinchi Renessansga tayyormi, degan tabiiy savol tug'iladi. Bu borada quyidagi qator omillarni keltirish mumkin.

Avvalo, ilm-fanni rivojlantirish, innovatsiyalarni iqtisodimiz va ijtimoiy hayotga joriy etish uchun normativ-huquqiy baza yaratildi. Yurtimiz tarixida ilk bor "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida hamda «Innovatsion faoliyat to'g'risida»gi Qonunlar Prezidentimiz tomonidan imzolandi. Mazkur sohalarni tartibga soluvchi qonun osti hujjatlari tayyorlandi. Bundan tashqari, davlatimiz tomonidan olimlarning mavqei, obro'yi oshirildi, akademik legitimligi oshirildi. Ularga qulay shart-sharoitlar yaratib berildi.

Shuningdek, ilmiy-innovatsion faoliyatning infratuzilmasini mustahkamlash choralari ko’rildi. Prezidentimiz Qarori bilan maxsus dastur qabul qilindi. Bu dastur doirasida 40 dan oshiq ilmiy tashkilotlarga ilmiy asbob-uskunalarni xarid qilish uchun 32 million AQSh dollari, ularning bino va inshootlarini kapital ta’mirlash uchun 119 mlrd. so’m miqdorida mablag’lar yo’naltirilib, bunda barcha asbob-uskunalar parkini yangilash bo’yicha chora-tadbirlar ko’rilmoqda.

Ilmiy faoliyat bilan shug’ullanuvchi ilmiy darajasi bor kadrlarni har tomonlama qo’llab quvvatlash, nufuzli ilmiy yo’nalishlar bo’yicha ilmiy maktablar yaratishga qaratilgan kompleks choralar ko’rildi. 2018 yildan buyon oylik va mutaxassislarning oylik ish haqlari o’rtacha 2,5 baravar oshdi. Bundan tashqari, ilmiy faoliyatga moliyaviy xarajatlar esa 3,5 baravarga o’sdi. Har bir olimga o’zining yo’nalishi bo’yicha ilmiy faoliyatida natija ko’rsatsa, ushbu natijalarni mukofotlash bilan bog’liq tizim yaratildi. Fan nomzodlariga oylik ish haqiga 30 foizgacha, fan doktorlariga 60 foizgacha miqdorida ustamalar belgilandi. Bu olimlarimizning yangiliklar yaratish, ilmiy natijalarini tegishli sohalarga joriy etish, amaliyotga tatbiq qilish ko’lamini oshirishlariga rag’bat berdi.

Joizki, Uchinchi Renessansni yaratadigan avlodni voyaga etkazishga bor kuchimiz va imkoniyatlarimizni bir yoqadan bosh chiqarib safarbar etishimiz darkor [7]. Chunki bizning yoshlarimizda buyuk ota-bobolarimizning qoni oqmoqda, ajdodlarimiz yaratgan Birinchi va Ikkinchi Renassans davrlarini biz davom etirishimizga xaqlidirmiz. Shunday ekan, bizdan faqat mehnat va ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish talab qilinadi.

Xulosa o’rnida shuni aytmoqchimanki Uchinchi Renessansni bir yilda, besh yilda, o’n yilda amalga oshiramiz, deb bong urmaymiz, lekin mana shu Renessansni yaratadigan avlodni voyaga etkazishga kuchimiz ham, qudratimiz ham, imkoniyatimiz ham etarli. Bizning yoshlarimizda buyuk ota bobolarimizning qoni oqmoqda, Ajdodlarimiz yaratgan birinchi va ikkinchi renassansni biz davom etirishimizga xaqlidirmiz. Shunday ekan, bizdan faqat mehnat va ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov I**.** Birinchi va ikkinchi renessans buyuk daholar davri O’zbekistonda Uchinchi renessans poydevori bormi? https://fayllar.org/birinchi-va-ikkinchi-renessans-buyuk-daholar-davri-ozbekistond.html

2. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Bola shaxsini shakllantirishda ota-onalarning o’rni // Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА в XXI ВЕКЕ». ISSN: 2658-7998. Электронный журнал. Выпуск No 24 (том 4) (март, 2022). -С.751-754.

https://www.mpcareer.ru/_files/ugd/a62191_0b77bb588ae44c41874c43e8211ea9a8.pdfhttps://www.mpcareer.ru/_files/ugd/Март%202022.%20Том%204.pdf

3. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. (2022, November 1). Yangi O'zbekiston sharoitida yoshlar kelajagiga yuksak e'tibor // PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS, Australia, Melbourne. https://doi.org/10.5281/zenodo.7269286

4. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. (2022, October 11). Development of high-quality human capital is an important factor of society's development / Yuqori sifatli inson kapitalini rivojlantirish jamiyat tarraqqiyotining muhim omili sifatida // *Innovative development in the global science*, Boston, USA. https://doi.org/10.5281/zenodo.7184486

5. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. (2022). Ta'lim jarayonida o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish imkoniyatlari. ACADEMIC RESEARCH JOURNAL, 1(5), 9–14. https://doi.org/10.5281/zenodo.7227181

6. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar kognitiv mobilligini xalqaro dasturlar asosida baholanishning o'ziga xos jihatlari / "Халқ таълими тизимидаги тегишли раҳбарлик лавозимларига муносиб ходимларни жой-жойига қўйишнинг долзарб масалалари" мавзусида онлайн конференция. Авлоний номидаги педагогларни касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти. -Т.: 2022. –Б.64-71.

7. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. Yangi O'zbekiston sharoitida Uchinchi Renessansga mos barkamol avlodni shakllantirish muammolari / "XXI аср шахс тараққиёти: муаммо ва ечимлар" мавзусида 1-анъанавий талаба илмий жамияти ТИЖ илмий-амалий конференцияси, Тошкент амалий фанлар университети «Психология» кафедраси 2022 йил 20 декабрь. –Б.140-141.

TURKISTON MADANIY HAYOTINI O'RGANISHDA MUSIQA RISOLALARINING O'RNI

Djurayev Mabruk
O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti
O'rta asrlar bo'limi kichik ilmiy xodimi

Annotatsiya: Ushbu maqola musiqa ilmi tarixiga bag'ishlangan bo'lib, unda O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan musiqaga oid risolalardan Darvesh Ali Changiyning "Risolayi musiqa" asarining to'rt nusxasi, Najmiddin Kavkabiy Buxoriyning "Risolayi musiqa" asarining qo'lyozma nusxasi, Karomiya qalamiga mansub "Risoloyi Karomiya" asarlari tahlilga tortilgan. Shuningdek, ushbu manbalarga asoslangan holda maqomlarning paydo bo'lish tarixi haqidagi nazariyalar qiyosiy tarzda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa risolalari, maqom, o'n ikki maqom, sho'ba, musiqa sozlari, Darvesh Ali Changiy, Najmuddin Kavkabiy Buxoriy, yigirma to'rt bahr usul, musiqa vazni, bod, jins, nag'ma.

Annotation: This article is dedicated to the history of music science, it contains four copies of Darvesh Ali Changi's "Treatise on Music" from the music treatises kept at the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan, the manuscript of "Treatise on Music" by Najmiddin Kavkabi Bukhari copy, the works of "Risoloyi Karomiya" written by Karomiya were analyzed. Also, based on these sources, the theories about the history of status emergence are described in a comparative way.

Key words: Music treatises, status, twelve statuses, branch, music lyrics, Darvesh Ali Changiy, Najmuddin Kavkabiy Bukhariy, twenty-four bahr usul, music weight, bod, jins, nagma.

Madaniyat tarixini tadqiq etishda uning bir qismi hisoblangan musiqa va uning tarixi alohida ahamiyat kasb etadi. Musiqa san'atining azaliy an'analari Sharq xalqlari madaniyatida shakllanib rivoj topganligi hamda butun bashariyatga ijodiy ta'sir etganligi, fanda o'z isbotini topgan[111]. Turon zaminda turli xil sohalarga oid risolalar juda ko'p yozilgan bo'lib, biz ushbu maqolamizda musiqa sohasiga tegishli risolalar haqida[112], yanada aniqroq aytadigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan musiqa risolalarining bir nechtasini qiyosiy tahlilga tortamiz. Ular musiqa tarixiga oid qimmatli ma'lumotlar

[111] O'zbekiston musiqasi tarixi. A. Jabborov, S. Begmatov, M. Azamova. Toshkent. 2018. B. 3.
[112] Abu Nasr al-Farobiyning "Kitob al-musiqa", Abu Abdulloh Muhammad al-Xorazmiyning "Mifatix al-ulum", ibn Sinoning "Donishnoma", Abdurahmon Jomiyning "Risolayi musiqiy" (O'zFA ShI. №1331, 438-446 betlar) asarlari shular jumlasidandir.

beruvchi qo'lyozma manbalargina bo'lib qolmasdan, musiqa ilmida shuhrat qozongan shaxslar haqida ham bizga qimmatli tarixiy ma'lumotlar taqdim etadi. Ana shunday manbalardan biri Darvesh Ali Changiy qalamiga mansub "Risolayi musiqiy" asaridir. Ushbu asar XVI-XVII asr 1-choragidagi musiqa san'ati, musiqa hayoti, bastakorlik san'ati, musiqa atamalari, o'n ikki maqom va ijrochilik masalalari haqida bayon etilgan qimmatli manba hisoblanadi. Shuningdek, ushbu risola Turon va Xuroson musiqa arboblarining tarjimai holi, afsonaviy va tarixiy shaxslar haqida ham ma'lumotlar mavjudligi bilan e'tiborni tortadi. Albatta, ushbu musiqa risolalarini ilmiy tadqiq etish olimlar e'tiboridan chetda qolmagan. Dilbar Rashidova[113] hamda I. Rajabov[114]ning tadqiqot mavzusining abekti bo'lgan.

Darvish Ali Changiyning to'liq ismi Darvish Ali ibn Mirzo Ali ibn Abdulali ibn Xoja Abdulloh ibn Xoja Muhammad Marvariddir. U o'z davrining yetuk musiqashunos, bastakor, sozanda, hofiz va shoiri bo'lgan hamda Changiy taxallusi bilan ijod qilgan. Changiyning "Risolayi musiqiy" asari bilan bir qatorda, bizgacha uning g'azal, qasida va ruboiylari ham yetib kelgan.

"Risolayi musiqiy" asarining bir nechta nusxalari mavjud. Xususan, Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti sharq qo'lyozmalari asosiy fondida №468-I, №468-II, №449, №7005 inventar raqamlari ostida, Hamid Sulaymon fondida esa №4546 inventar raqami ostida saqlanib kelmoqda. Darvesh Ali Changiy asarini Jomiy va Kavkabiy risolalari hamda Husayn Oxun, Imom Kuliy Udiy, Zaytun G'ijjakiy kabi musiqa ustozlarining asarlaridan to'plangan ma'lumotlar asosida yozgan, shuningdek, u Amir Xusrav Dehlaviyning musiqiy qarashlarini ham o'z asariga kiritgan. Darveshali Changiy ulug' bastakor sifatida naqsh, amal, savt, peshrav shakllarida kuylar yaratgan. Yoshligidan musiqaga qiziqib, Xojagiy Ja'far Qonuniy[115], ustoz Ali Do'st Noyi[116], Amir Masti Qobuziy, Mavlono Xasan Kavkabiy[117]lardan ta'lim olgan.

№468/I

O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti sharq qo'lyozmalari asosiy fondida №468-I inventar raqam ostida saqlanayotgan "Risolayi musiqiy" asari quyidagi 5 bobdan iborat bo'lib, 44 varaqni (1-44) tashkil etadi. Bu haqida muallif asarning o'zida quyidagicha yozadi: - "Bilingki, ushbu risola 5 bobdan tashkil topgandir"[118].

1-bob 12 maqom va 24 sho'ba, 6 ovoza bayonida;

[113] Рашидова Дилбар Абдусаломовна. Дарвиш Али Чанги и его трактат о музыке (Мавераннахр XVI-XVII вв.) диссертация … кандидата искусствоведения: +
17.00.02.- Ташкент, 1981. – 135 с. + Прил. (266 с.: ил.).
[114] И. Р. Ражабов. Трактат о музыке. Ташкент. 2020. 44. с
[115] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. №468. 5^{A}-varaq.
[116] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №468. 5^{A}-varaq.
[117] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №468. 5^{B}-varaq.
[118] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №468-I. 7^{B}-varaq.

2-bob 17 bahr usul va 24 usul bayonida;

3-bob Ish, so’z, amal va 6 ud tovush va naqsh va sa’j hamda zarblar bayonida;

4-bob Musiqa sozlari (tanbur, chang, nay, qonun, ud, barbat, rubob, qobuz, g’ijjak) bayonida;

5-bob Yaxshi hofizlar bayonida.

Ushbu manbaning boshlanish qismida mundarija ham berilgan bo’lib, manbaning kirish qismida muallif o’zi va “Risolayi musiqiy” asarining yozilish sababini izohlab o’tadi. Shu bilan bir qatorda, muallif Abulg’ozi Abdulloh Bahodirxon hamda ushbu risolaning yoza boshlagan tarixi haqida so’z yuritgan: “...ushbu risolaning boshlanish tarixi 980-yilda edi”[119] deb yozadi u. Mavlono Husayn, Xojegi Jafar Qonuniy, Ustoz Ali Do’st Noyi, Mavlono Kavkabiy, Mirzo Ali Changiy, Janob Hofiz Mahmud, Janob Hofiz Mirakiy ibn Majruhiylar kabi musiqa ilmida o’z davrida shuhrat qozongan mashxur shaxslar hamda musiqa so’zining kelib chiqish, ya’ni etimologiyasi haqida ma’lumotlar havola etganlar.

1-bob 12 maqom va 24 sho’ba, 6 ovoza bayonida bo’lib, unda yetti payg’ambar bilan bog’liq dastlabki yetti maqom, Sulton Husayn Mirzo, Mavlono Kavkabiy kabi shaxslar haqida so’z yuritilgan. Xususan, maqom, sho’ba, ovozalar haqida batafsil ma’lumot berib bunday yozadi, - “...bilingki, har bir maqom ikki sho’ba, ikki sho’ba bir ovozadir va ikki ovoza bir rangni (sho’x musiqiy shakl) yuzaga keltiradiki, buni Xoja Abdulqodir topganlar” deya ta’kidlaydi.[120]

Ushbu “Musiqa risolasi”ning birinchi bobida 12 maqom haqida bayon etilgan bo’lib, 7 payg’ambardan qolgan 7 maqom quyidagicha keltirilgan: “Rost” maqomi – Odam alayhissalomdan, “Ushshoq” – Nuh alayhissalomdan, “Navo” – Dovud alayhissalimdan, “Hijoz” – Sulaymon alayhissalomdan, “Iroq” – Ayub alayhissalomdan, “Husayniy” – Yoqub alayhissalomdan va “Rahoviy” – Muhammad sallallohu alayhi vassalamdan meros qolganligi haqidagi rivoyatlar bayon etiladi[121]. Shuningdek, Buzruk maqomi sahobalarning biridan qolgan. Xoja Abdulqodir ibn Abdurahmon Marog’iy 7 payg’ambardan qolgan 7 maqom va sahobalarning biridan qolgan 1 maqomni jamlaydi va boshqa 4 maqomni tartiblab o’n ikki maqom deb nomlagan[122]. Shu asardagi boshqa bir rivoyatda esa bu to’rt maqomni Sulton Uvays Jaloyir topgan, deya bayon etiladi[123].

Muallif bu axborotni yetkazishda Xo’ja Abdulqodir ibn Marog’iy, Xo’ja Safiuddin ibn Abdulmo’min, Sulton Uvays Jaloir kabi musiqa ilmining zabardast vakillari - ulug’ ustozlar fikriga tayanganligini aytib o’tib, ular haqida ham qimmatli ma’lumotlar bayon etadi.

[119] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №468-I. 3^{A}-varaq.
[120] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №468-I. 13^{B}-varaq.
[121] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №468-I. 11^{A}-varaq.
[122] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №468-I.11^{A}-varaq.
[123] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №468-I. 11^{A}-varaq.

2-bob 17 bahr usul va 24 usul bayonida bo'lib, ularning paydo bo'lishi sababi va tarixi haqida bayon etiladi. Xususan, ushbu bobda, dastlab, 12 bahr - usul juda qadimiy bo'lib, Hazrat Mullo Muftiy Sirijning ma'lumotiga asoslanib, bu 12 bahr usulni Jamshiddan qolganligini hamda uning zamonida paydo bo'lganligini aytgan.[124] Shuningdek, Sulton Husayn Mirzo va Alisher Navoiyning musiqa ilmidagi xizmatlari haqida ma'lumot keltirib o'tilgan.

3-bob ish, so'z, amal va 6 ud tovush va naqsh hamda sa'j haqida bo'lib, ularning paydo bo'lishi, qay tarzda yuzaga kelishi va qonun-qoidalari bayon etilgan. Ushbu bobda amal bilan peshrav bir ekanligi va uni jahon ustozlari Sohibqiron Amir Temur Ko'ragon zamonida paydo bo'lganligi[125] haqida ma'lumot keltirilgan. Shuningdek, bu bobda Ustod Shodi, Yusuf Andijoniy, mavlono Boyer Qalandarlarning ham musiqa ilmiga qo'shgan hissasi haqida ham so'z borgan.

4-bob musiqa sozlari bayonida (tanbur, chang, nay, qonun, ud, barbat, rubob, qubuz, g'ijjak) bo'lib, unda musiqa asboblarining tarixi, paydo bo'lish davri, ular nomining etimologiyasi to'g'risidagi ma'lumot va nazariyalar bayon etilgan. Masalan, tanbur so'zi yunon tilidan olingan bo'lib, "tan" ya'ni dil, "bure" ya'ni xaroshidan, ya'ni tirnash bo'lib, dilni tirnovchi, o'rtovchi ma'nosini ifodalaydi.[126] Bu bobda musiqa sozlaridan tanbur, chang, ud, qonun, barbat, rubob, qubuz, rud, g'ijjak, shammome, kengere (Hindistonda keng tarqalgan musiqa cholg'u asbobi bo'lib, uzun tayoq shaklida, ikki torli va ikki tomonida ikkita kichik kosa bor), jag'one (qoshiqqa o'xshash cholg'u asbobi bo'lib, unga bir nechta qo'ng'iroqlar yopishtirilib, qo'l bilan chayqaladi), setor, qonun, mug'anniy kabi musiqa sozlari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

5-bob yaxshi hofizlar bayonida bo'lib, unda yirik musiqa ustozlari hamda musiqa namoyandalari va ularning qaysi musiqa sozlaridan foydalanishda mohirligi haqida so'z yuritilgan. Masalan, Xoja Navruz, Xoja Mahmud ibn Is'hoq Kotib, Hofiz Do'st Muhammad, Hofiz Boboyi Qonuniy, Hofiz Poyande, Hofiz Shoh Muhammad, Ustoz Husayn Rumiy Udiy, Ustoz Qurbon Ali Noyi, Ustoz O'zbek G'ijjakiy, Ustoz Muhib Ali Rabboyi, Hofiz Mahmud Qonuniy, Nadim Shirin, Xoja Mulla Muhammad, Hofiz Varizo kabi yirik musiqa olimlari haqida qimmatli tarixiy ma'lumotlar mavjud.

Ushbu nusxa bugungi kunda O'zFA ShI sharq qo'lyozmalari asosiy fondida saqlanadi. Mazkur nusxaning hajmi 14,5 x 23,5 sm bo'lib, unda "Risolayi musiqiy"dan tashqari yana 4 ta asar joylashtirilgan bo'lib, ularning uchtasi musiqaga oid hisoblanadi. Bu manbaning umumiy holati yaxshi, matnlar qora siyohda, bob va shaxslar nomlari qizil siyohda yozilgan.

Hamid Sulaymon fondi №4546

[124] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №468-I.17[A]-varaq.
[125] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №468-I. 24[A]-varaq.
[126] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №468-I. 26[B]-varaq.

Darvesh Ali Changiyning “Risola-ye elmi-ye musiqiy” (**ریساله علمی موسیقی**) deb nomlangan asarining O’zFA ShI Hamid Sulaymon fondi №4546 inventar raqami ostida saqlanayotgan nusxasi hamda №468/I inventar raqam ostida saqlanayotgan “Risola-ye musiqiy” asari bilan ichki mazmuni deyarli bir xil bo’lib, faqatgina boblarida biroz farq qiladi, ya’ni “Risola-ye elmi-ye musiqiy” asari quyidagi 6 fasl (bob)dan iborat:

1. “Risolayi musiqiy” asarining boshlanishi va qo’shiq so’zining bayonida.
2. 12 maqom va 24 sho’ba, 6 ovoza hamda uch rang bayonida;
3. 17 bahr usul va 24 usul bayonida;
4. Ish, so’z, amal va 6 ud tovush va naqsh hamda sa’j bayonida;
5. Musiqa sozlari (tanbur, chang, nay, qonun, ud, barbat, rubob, qubuz, g’ichchak...) bayonida;
6. Yaxshi hofizlar bayonida.

Ushbu nusxaning boshi va oxiri saqlanib qolmagan bo’lib, Hofiz Mahmud, Hofiz Mirakiy ibn Majruh haqidagi ma’lumotlar bilan boshlanadi.

Mazkur nusxa oldingi nusxadan farqli o’laroq, yetti payg’ambardan qolgan yetti maqom haqidagi ma’lumotlar ikkinchi bobda bayon etilgan.

Beshinchi bobning yarmi, ya’ni ko’ngere sozidan keyingi musiqa sozlari bayoni hamda oxirgi bobi saqlanmagan.

Ushbu manba 58 varaqdan iborat, matnlari, asosan, qora, shaxs va bob nomlari qizil hamda ko’k rangda yozilgan.

№7005/III

№7005-III inventar raqamli nusxasi nodir qo’lyozma hisoblanadi va u 35 varaqdan iborat. (176 B betdan – 212 B betgacha). Ushbu asarda muallif asarning 12 maqom (bob) ekanligi haqida quyidagicha bayon qiladi: - “Bilingki ushbu risola 12 maqom (bob)dan tashkil topgan”[127]:

1-bob. Payg’ambar alayhissalomning yaxshi ovoz va go’zal ohanglarni tinglash joizligiga dalolat qiluvchi hadisalar bayonida;

2-bob. Musiqa ilmi va ohang kalomi hamda musiqa vazni bayonida;

3-bob. O’n ikki maqom va yigirma to’rt sho’ba, olti ovoza hamda uch rang (sho’x musiqiy shakl) bayonida;

4-bob. Bahr usul va 24 usul ilmida;

5-bob. Ish, so’z, amal (forscha she’rlar bilan ijro etiladigan qo’shiq), peshrav, ohang va shakl ilmida;

6-bob. Musiqa sozlari bayonida;

7-bob. Bu yo’nalishdan (musiqadan) xabardor bo’lgan podshohlar bayonida.

[127] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №7005-III. 180[B]-varaq.

8-bob. Bu yo'nalishdan (musiqadan) bahramand bo'lgan olimlar va fozillar bayonida.

9-bob. Musiqa ilmida ko'plab asarlari mavjud shoir va fozillar zikri bayonida[128];

10-bob. Ulkan saodatlar bayonida;

11-bob. Xush ovozli hofizlar bayonida;

12-bob. Ustozlar bayonida.[129]

Changiyning ushbu asari nusxasidagi boblarda musiqa ilmi va namoyandalari haqida quyidagilar bayon etilgan:

1-maqom (bob). Payg'ambar alayhissalomning yaxshi ovoz va go'zal ohanglarni tinglash joizligiga dalolat qiluvchi hodisalar bayoni keltirilgan. Nabiy (s.a.v.) dedi: -,,Chiroyli ovoz Qur'onning ziynatidir"[130]. Quron o'qishda yaxshi ovozga ega bo'lish sifati haqida Abu Bakr (r.a), Oisha (r.a)dan rivoyatlar mavjud.

2-maqom (bob). Musiqa ilmi va ohang kalomi hamda musiqa vazni bayonida bo'lib, unda musiqa so'zining etimologiyasi haqida bir qancha faraz va nazariyalar keltirilgan. Shunindek, musiqa vazni va ohang kalomi bayon etilgan.

3-maqom (bob). 12 maqom bayonida bo'lib, unda ham maqomlar haqida bayon etilgan. "Bilingki, Xoja Abdulqodir ibn Abdurrahmon Marog'iy, Xoja Sayfuddin ibn Abdulmo'min, va Sulton Uvays Jaloyir aytganlarki, avval 7 payg'ambardan qolgan 7 maqom bo'lgan.[131] Ushbu asarda payg'ambarlar bilan bog'liq bo'lgan yetti maqomning paydo bo'lishi, ular to'g'risidagi rivoyatlar bilan keltirilgan. Ayni shu ma'lumot Darvish Ali Changiyning "Risolayi musiqiy" nomli risolasining O'zFA ShI Hamid Sulaymon fondi №4546 inventar raqami ostida saqlanayotgan nusxasining 2-bobida keltiriladi. Shuningdek, bu bobda Mavlono Sharofiddin Muhammad Seyistoniy, Kamol Kermoniy hamda Hasan Noyining maqom haqidagi nazariyalari, 12 maqomning Aflotun zamonida paydo bo'lgani haqida, uning yuzaga kelishida Muso alayhissalom bilan bog'liq rivoyatlar ham mavjud.

4-maqomda (bob) bahr usulning paydo bo'lishi haqida Hazrat Mavlono Mug'anniy Siroj, Xoja Sayfuddin Abdulmo'minning bahr usullarining paydo bo'lishi haqidagi ma'lumotlari berilgan. Changiy Xoja Sayfuddin Abdulmo'minning risolasiga tayanib 6 bahr usuldan birini Mirzo Ulug'bek Ko'ragon, yana birini esa Abulg'ozi Sulton Husayn Mirzo ibn Boyqaro paydo qilgani to'g'risida ma'lumot bergan.[132] Qolaversa, Alisher Navoiyning musiqa ilmi rivojiga qo'shgan hissasini tilga olib o'tadi. Shunindek, she'r, aruz va aruz vaznlari hamda musiqadagi aruzni o'rni bayon etilgan. Yana, shu bilan birgalikda, bu bobda bo'd (notalar orasidagi masofa, bo'shliq),

[128] Ushbu nusxaning mundarijasi quyida tahlilga tortiladigan 449 inventor raqamli nusxaning mundarijasi bilan bir xil bo'lib, unda 6 bob saqlanib qolgan bo'lsa, 449 inventor raqamli nusxada 10 bob saqlanib qolgan. Biz ushbu nusxada yozilmagan mundarijadagi 9-bobning nomini 449 inventor raqam ostida saqlanayotgan nusxadan aniqlab yozdik.
[129] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №7005-III. 181[A]-varaq.
[130] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №7005-III. 181[A]-varaq.
[131] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №7005-III. 185[A]-varaq.
[132] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI. №7005-III. 196[A]-varaq.

jins hamda nag’ma (ohang, qo’shiq, navo, tarona) haqida Sayfuddin Abdulmo’minning ma’lumotlariga tayanib so’z yuritgan.

5-maqom (bob). Ayni bobda ish, so’z, amal (forscha she’rlar bilan ijro etiladigan qo’shiq), peshrav, ohang va shakl ilmida bo’lib, ular qaysi zamonda kim tomonidan paydo qilingani borasida ma’lumotlar keltirilgan. Xususan, amal haqida gap borganda, uning 3 ga bo’linishi, ya’ni amal-e guliston, amal-e bo’ston va amal-e xoriston kabi shakllanishi Xoja Abdulqodirga asoslanib bayon etgan. Shu bilan birga, peshrav (forscha-oldinda yuruvchi. muqaddima yoki zarbli qo’shiq maqomiga ega bo’lgan she’rsiz ballada turi) haqida to’xtalib, uni jahon ustozlari Sohibqiron Amir Temur Ko’ragon zamonida paydo bo’lgan deb yozadi[133]. Changiy ushbu bobni yozishda mavlono Banoyi, janob ustoz Shodiy, Xoja Yusuflarning ma’lumotlariga asoslangan.

6-maqom (bob) musiqa sozlari bayonida bo’lib, unda tanbur, chang, nay, ud, qubuz, qonun, barbat, musiqor, rubob, chag’one, beruh afzo, kengere (hindlar paydo qilgan) va arg’anun (rum hukamolari paydo qilgan), samtur, mug’anniy, setor musiqa sozlari kelib chiqishi haqida bayon etilgan. Masalan, tanbur so’zi yunoncha so’z bo’lib, tan, ya’ni dil (yurak), bure ya’ni xaroshidan (tirnash) so’zlaridan olingan[134]. “Qonun” sozi Aflotundan[135], “tor” esa Jamshiddan qolgani[136] haqida yozilgan. Bu nusxa barbat va rubob sozlari bilan yakunlangan bo’lib, qolgan olti maqomi (bob) mavjud emas.

Ushbu manbaning matnlari qora siyohda bo’lib, nastaliq yozuvida fors tilida yozilgan. Ba’zi betlarda joy yetishmasligi sababli kitobning yonlariga ham vertikal va gorizontal usulda ma’lumotlar yozilgan, bu esa o’z navbatida manbashunosga manbaning o’qilishida biroz qiyinchilik tug’diradi. Shuningdek, bob va shaxs nomlari ajratib, alohida rang bilan yozilmagan. So’z borgan nusxa ham to’liq emas. O’lchami 15 x 21 sm.

№ 449

№449 inventar raqami ostida saqlanayotgan nusxa nodir qo’lyozma hisoblanib,,,Tuhfat as-surur” (تحفة السرور) deb nomlangan va bu manba qolgan nusxalarga nisbatan to’liq va mukammalroq. Sariq muqova bilan qoplangan va 121 varaqdan iborat. Unda ham 12 maqom haqida so’z boradi. Bu borada muallifning o’zi quyidagilarni bayon etadi: “Bilingki, ushbu risola 12 maqomdan tashkil topgan”.[137] Ular quyidagilar:

1-bob. Payg’ambar alayhissalomning yaxshi ovoz va go’zal ohanglarni tinglash joizligiga dalolat qiluvchi hodisalar bayonida;

2-bob. Musiqa ilmi va ohang kalomi hamda musiqa vazni bayonida;

[133] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №7005-III. 203^{B}-varaq.
[134] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №7005-III. 206^{B}-varaq.
[135] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №7005-III. 208^{A}-varaq.
[136] Risolayi musiqiy. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №7005-III. 208^{B}-varaq.
[137] Tuhfat as-surur. Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI. №449. 6^{A}-varaq.

3-bob. O’n ikki maqom va yigirma to’rt sho’ba, olti ovoza hamda uch rang (sho’x musiqiy shakl) bayonida;

4-bob. Bahr usul va 24 usul ilmida[138];

5-bob. Ish, so’z, amal (forscha she’rlar bilan ijro etiladigan qo’shiq), peshrav, ohang va shakl ilmida;

6-bob. Musiqa sozlari bayonida;

7-bob. Bu yo’nalishdan (musiqadan) xabardor bo’lgan podshohlar bayonida;

8-bob. Bu yo’nalishdan bahramand bo’lgan olimlar va fozillar bayonida;

9-bob Musiqa ilmida asarlari mavjud shoir va fozillar zikri bayonida;

10-bob. Hurmat bilan ulkan saodatlar bayonida.

11-bob. Xush ovozli hofizlar bayonida;

12-bob. Ustozlar bayonida.

Changiyning risolasining mazkur nusxasi №7005-III inventar raqamli nusxasi bilan bir xil bo’lganligi sababli, biz dastlabki olti bob haqida to’xtalib o’tmadik va 7-bobdan boshlab, ular haqida qisqacha ma’lumot bayon etishni lozim topdik. Aslida bu bob mundarijada 7-bob deb berilgan, lekin kitobning ichida esa 6-bob bayonida deb keltirilgan. Ushbu bob musiqa ilmida o’zlaridan kitoblar qoldirgan podshohlar, amirlar, buyuklar, ulamolar va fuzalolar zikrida bo’lib, unda Dilorom va Bahrom Go’r, Umar ibn Xattob (r.a), Shoh Xusrav Parviz, Sozanda va navozanda janob ustoz Rudakiy, janob xoja Abdulqodir Ayyoniy (30b bet), Xoja Abdulloh Loriy, Hazrat xoja Xusrav Dehlaviy, Firdavsiy Tusiy, Mavlono Mirak Changiy Buxoriy, Mavlono Qosim Rabboniy, Shayx Baxlul Dono, Shayx Shams Rabboniy, Hazrat Darvesh Ahmad Qonuniy, Ustoz Sulton Ahmad Devona, Mavlono Devona Hasaniy, Sulton Muhammad Udiy Samarqandiy, Hazrat Shayx Abdulloh Muborak, Pahlavon Kotibiy Nishopuriy, Mavlono Ubayd Zakoniy, mavlono sohib Balxiy al-Mashhur Tarifiy, Xoja Sayfuddin Abdulmo’min kabilar haqida qimmatli ma’lumotlar berilgan.

7-bob shoirlar, ulamolar, fozillar, buyuklar (akobirlar) bayonida bo’lib, unda, xususan, Mavlono Sharofiddin Yazdiy va uning qasidasi hamda g’azali, Amir Shohiy va uning g’azali, Mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy va uning g’azali, Xoja Abdulloh ibn Muhammad Marvorid, Mir Alisher Navoiy, Mavlono Banoyiy va uning g’azali, Akram Xodiy, Xoja Yusuf Andijoniy, Sulton Pahlavon Abu Said Rumiy, G’ulom Ali Shunqor, janob Ali Korhol, Mavlono Zaynulobidin Rumiy, Janob Alijon G’ichchakiy, janob Shoh Muhammad Dilduz, Mavlono Najmiddin Buxoriy, Mavlono Nuriddin tahallusi Mavlono Hiloliy (uning xuni uchun Mavlono Kavkabiyning Mashhadda o’ldirilgani ham ushbu bobda bayon etilgan), Hasanxo’ja Nisoriy va uning Abdullaxonga bag’ishlangan qasidasi, Mavlono Hasan Kavkabiy, Mavlono Xoja Muhammad ibn

[138] Ushbu bobning nomi qolgan boblarga o’xshab qizil siyoh bilan ajratib yozilmagan. Biz buni №7005/III inventar raqamli manbadan aniqlab yozdik.

Abulhasan Kavkabiy, Mavlono Rizoy Samarqandiy, Mavlono Boqi Jarroh kabilar ijodi va ulardan namunalar bilan qimmatli ma’lumotlar bayon etilgan.

8-bob bu yo’nalishdan bahramand bo’lgan olimlar va fozillar bayonida bo’lib, unda Ustoz Zaytun G’ichchakiy, Oyobxon Ahmad Giloniy, Xoja Mahmud ibn Is’hoq Shahoniy, Sayyid Ahmad ibn Mahtar Mirakiy, Mavlono Axiy Husraviy, ustoz Jahon Darvesh, Hofiz Mirak ibn Majruhiy Buxoriy, Mavlono Boqi Varziy, mavlono Husayn Oxun al-Mashhur Bakir, Mavlono Abulhay, Mavlono Muhammad Husayn Mir Tabib, Mavlono Qosim Kaloh, Xoja Xatib, Mir Qabuziy, Janob Yusuf Dutoriy Husraviy, Mavlono Mushfiqiy Mardiy, Qosim Arsalon, Maxzumzoda Xorazmiy, Mir Ali Akbar Samarqandiy, Mavlono Aminiy (Buxoriy) Kitobdor va uning Mavlono Kavkabiyga javob qasidasi, janob Xojegi Ja’far Samarqand Qonuniylar va ular ijodi, musiqa ilmidagi xizmatlari bayon etilgan.

9-bob bu fanda (musiqa ilmida) ko’plab asarlari mavjud shoir va fozillar zikri bayonida bo’lib (101b-betdan), xususan, unda Hofiz Tanish, Mir Xatib, Xoja Abdulkarim Qozi, Mavlono Sabuhiy Kobuliy, Janob Mavlono Yobande Tabib, Mavlono Sayyidiy, Mavlono Xom Nasafiy, Mirzo Hoshim ibn Boqi Divon, Hofiz Boboyi Qonuniy, Janob Hofiz Turviy Qonuniy, Janob Mirzo Qo’ng’irot Qubuziy, Mavlono Mo’min Kamonkiy, Mavlono Boqi Shohidiy, Hofiz Poyande Qubuziy, Mavlono Arshiylar haqida batafsil ma’lumotlar berilgan.

10-bob poytaxt Hirotdagi o’z davrining yetuk ustozlari bayonida bo’lib, unda, xususan, Mavlono Mir Ali al-Kotib, Mavlono Qosim Qonuniy, Ustoz Sulton Muhammad Tanburiy, Janon Hofiz Jalojil Husraviy, Hofiz Sobir, Ustoz Shamsiddin Xusraviy, ustoz Husayn Udiy, Hofiz Qonuniy Mardoniy, ustoz Ubaydulla Noyi, Amir Masti Qubuziy, Janob Shayx Ahmad Qubuziylar haqida ma’lumotlar berilgan. Qolgan qismi yo’qolgan. Kitob shu yerda tugatilgan.

Zikri borgan nusxaning oxirgi ikki bobi mavjud emas. Shuningdek, ushbu nusxaning mundarijasi ba’zi boblar bilan mazmunan mutanosib emas. Masalan, mundarijada 6-bob musiqa sozlari bayonida deb berilgan, lekin 6-bob matnida ushbu fanda (musiqa ilmida) shuhrat qozongan podshohlar, amirlar, buyuklar, ulamolar va fuzalolar zikri bayon etilgan.

№468/II

Galdagi “Musiqa risolasi” №468/II inventar raqamli manbaning 46^b betidan 54^b betgacha bo’lib, 8 varaqni tashkil etadi. Ushbu manba kirish qismdan so’ng ikkinchi maqom (bob)dan boshlanadi, birinchi maqom yo’q. Asar Payg’ambar alayhissalomning yaxshi ovoz va go’zal ohanglarni tinglash joizligiga dalolat qiluvchi hadislari bayoni bilan boshlangan. Nabiy (s.a.v.) dedi: -,,Chiroyli ovoz Qur’onning ziynatidir”[139]. Ikkinchi maqom,,Musiqa ilmi bayonida” deb nomlangan bo’lib, ushbu

[139] Risolayi musiqiy. O’zFA SHI. №468-II. 46^b-varaq.

qismda “musiqa” so’zining etimalogiyasi (yunoncha,,mu” va,,siqiy”) haqidagi bir nechta qarash bayon etilgan[140]. Uchinchi maqom,,O’n ikki maqom bayonida” deyilib, bu qismda Xoja Abdulqodir Abdulrahmon Marog’iy, Xoja Sayfuddin Abdulmo’min va Sulton Uvays Jaloyerlarning ma’lumotiga tayanib yetti payg’ambardan qolgan yetti maqom haqida ma’lumot va nazariyalar, shuningdek, musiqa sozlari bayon etilgan. Rost, iroq, rumoviy maqomlarining nomlanish tarixi, maqomning dastlab 7 ta bo’lgani, ammo Mavlono Said 12 maqomni qurganligi, u podshoh Sheruya ibn Hurmuz ibn No’shiravonning xizmatida bo’lib, Mavlono Yazidning shogirdi ekanligi haqida so’z borgan.[141] Shuningdek, ushbu manbaga oid boshqa qarash va nazariyalarda esa maqomlarning qolgan qismini boshqa ustozlar topgan deb bayon etilgan[142]. Shu bilan birgalikda ushbu nusxaning oxirida cholg’u asboblari va ularning paydo bo’lishi tarixi haqida qisqa-qisqa to’xtalib o’tilgan.

Ushbu manbaning matnlari qora siyohda qizil ramka ichiga maqom, shaxs va musiqa sozlari qizil siyohda nastaliq yozuvida fors tilida yozilgan. Manbaning o’lchami 15,5 x 23,5 sm.

№468/III

Do’vre-ye So’frechi[143] laqabli muallif qalamiga mansub “Risolayi Karomiya”[144] deb nomlangan ushbu asar ham musiqa haqidadir. Ushbu “Karomiya musiqa risolasi” safaviylar davriga oid risola bo‘lib, Eron an’anaviy musiqasi haqida yozilgan qimmatli asarlardan biri hisoblanadi. O’zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida ushbu “Karomiya risolasi”ning faqatgina 3 varag’i saqlangan, xolos. Ya’ni №468/III inventar raqamli manbaning 56^{b} varag’idan 59^{b} varag’igacha joylashgan. Lekin ushbu manbaning Eron va boshqa mamlakatlar kutubxonasida ko’plab nusxalari mavjud. Xususan, uning 26 nusxasi ma’lum qilingan bo’lib, ulardan to’rt nusxasi Fransiya milliy kutubxonasi, Londondagi Kembrij universiteti kutubxonasida, Tokiyodagi Tokiyo universiteti kutubxonasida, Islomoboddagi Ganjbaxsh kutubxonasida, qolgan barcha nusxalar Eron mamlakatidagi kutubxonalarda, jumladan, ikki nusxasi Quddus Rizaviy viloyati kutubxonasida, to’rt nusxasi Malak kutubxonasida, uch nusxasi Milliy kutubxonada, besh nusxasi Majlis kutubxonasida, ikki nusxasi Shahid Mo’tahhari kutubxonasida hamda olti nusxasi Tehron universiteti markaziy kutubxonasida saqlanadi.[145] Ushbu risola 3 bobdan iborat:

1. O’n ikki maqom bayonida;
2. Sho’ba bayonida;

[140] Risolayi musiqiy. O’zFA SHI. №468-II. 48^{a}-varaq.
[141] Risolayi musiqiy. O’zFA SHI. №468-II. 51^{a}-varaq.
[142] Risolayi musiqiy. O’zFA SHI. №468-II. 51^{a}-varaq.
[143] Ali Qulixon Shomluning ko’zga ko’ringan sozandalaridan biri va uning dasturxonchisi lovozimida ishlagan.
[144] Ushbu asar Safaviylar davrining birinchi yarmidagi sanoqli musiqa asarlaridan biridir. U Hirotda qisman Xuroson musiqasi tasirida yozilgani taxmin qilinadi.
[145] سهند سلطاندوست و دکتر مهدی کشاورز افشار. معرفی و تحلیل رساله کرامیه و لزوم تصحیح انتقادی آن. (علمی – پژوهشی). نشریه نثر پژوهی ادب فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان. سال 24، دوره جدید، شماره 49، بهار و تابستان 1400. ص. 76.

3. Ovozlar bayonida.

Dastlabki bob 12 maqom bayonida bo'lib, unda maqomlarning paydo bo'lishi bo'yicha ixtiloflar ko'pligi haqida aytiladi.[146] Shuningdek, bu qismda Muso alayhissalom va Jabroil alayhissalom bilan bog'liq maqomning paydo bo'lishi haqida rivoyat keltirilgan. Ushbu risolada ham 7 payg'ambardan qolgan 7 maqom haqida so'z boradi. Ya'ni:

Rost – Ibrohim Halilulloh, Hijoz – Hazrat Ismoil, Rahoviy – Hazrat Yaqub, Ushshoq – Yusuf, Iroq – Hazrat Yunis, Husayniy – Dovud alayhissalom bilan bog'liq deb ko'rsatilgan. Bu jihatdan ushbu risola Darvesh Ali Changiyning "Musiqa risolasi"da bayon etilgan maqom haqidagi ma'lumoti bilan mutanosib kelmaydi.

Mazkur manbadagi maqom bilan bog'liq yana bir rivoyatda o'n ikki maqomning paydo bo'lishi Aflotun bilan bog'langan. Shuningdek, ushbu musiqa risolasida "Musiqa qonunlaridan ba'zilari va usul bayonida" nomli qism ham mavjud.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan ushbu manbaning matnlari qora sihoyda, ba'zi muhim so'zlar esa qizil siyohda yozilgan. Manbaning o'lchami 15,5 x 23,5 sm.

№468/IV

Mavlono Kavkabiy qalamiga mansub bo'lgan ushbu "Risolayi musiqiy" asari Shayboniy Abdullaxon davrida yozilgan. Muallifning Buxoroda 1473-yil Mavlono Gavhariy oilasida tavallud topgani aytiladi. U Buxoroda ulg'ayib, o'sha davr madaniyat markazi bo'lmish Hirot shahrining madrasalaridan birida tahsil olgan. Kavkabiy Ubaydullaxon saroyida xizmat qilgan. Ubaydullaxon Husayn Boyqaroga o'xshab, adabiyot va nafis san'atlar homiysi, ayni chog'da, she'riyat hamda musiqiy ilmning bilimdoni bo'lib, Kavkabiyni o'z saroyining ko'rki tariqasida e'zozlagan. U Ubaydullaxon saroyining faxri bo'lib, Eronning Mashhad shahriga ziyorat qilganida Ubaydullaxon shoir Xiloliyni qatl qilgani uchun qasos sifatida shoh tomonidan 1532-yili qatl etilgan[147].

Kavkabiy bir qancha musiqiy risolalar muallifi bo'lgan. Bulardan bizgacha saqlanib kelganlari orasidan birinchisi nasrda, ikkinchisi nazmda yozilgan,,Musiqa risolasi" va "O'n ikki maqom haqida" asarlarini tilga olish mumkin. U musiqashunos, shoir, bastakor bo'lib, musiqa ilmi va amaliyotining turli masalalariga doir ilmiy risolalar yozgan. Hasanxoja Nisoriy va Kavkabiyning jiyani Darvishali Changiy ma'lumotiga ko'ra, Kavkabiy kulliyot, qavl, amal, savt, naqsh, rexta va boshqa shakllarda musiqa asarlari yaratib, maqomlarga mos g'azallar ham bitgan. Umuman olganda, uning asarlari musiqa ilmining rivojlanishida alohida bir davrni tashkil etadi. Keyingi vaqtlarda Turon, Eron va Hindistonda ijod qilgan ko'pchilik musiqashunoslar o'zlarini Kavkabiy maktabining davomchilari deb biladilar.

[146] Risolayi Karomiya. O'zFA SHI. №468-III. 57[a]-varaq.
[147] Tuhfat as-surur. Darvish Ali Changiy. O'zFA ShI. №449. 73[A]-varaq.

Uning “Risolayi musiqiy” asari fors tilida XVI asrda Buxoroda yozilgan. Kavkabiy ushbu asarini yozishda Forobiy, Omuliy, Abdulqodir Marog’iy va Xo’ja Yusuf Burhon Andijoniy asarlariga tayangan holda, O’rta Osiyoda birinchilardan bo’lib, o’z nazariy qarashlarini zamonasining musiqa amaliyotiga yaqinlashtirishga intilgan. O’z navbatida ushbu asardan Darvesh Ali Changiy o’zining “Risolayi musiqiy” asarini yozishda manba sifatida ham foydalangan.

Kavkabiyning ushbu risolasining kirish qismida Shayboniy Ubaydullaxon tarifida masnaviy keltirilgan:

حامی ملت پناه ملک دین
جانشین رحمه للعالمین
مظهر لطف خداوند جهانی
خسرو وغازی عبید الله خان[148].

Tarjimasi:
Millat homiysi, din mulkining panohi,
Rahmat ul-olaminning o’rinbosari,
Jahon Xudosi lutfining ko’rinishi,
Xusrav-o’ G’oziy Ubaydullaxon.

“Risolayi musiqiy” asarida ilmi musiqiy, o’n ikki maqom tizimiga oid nazariy tushunchalar berib, turli zarb-usullarning nomini keltirib ta’riflagan, kuyning amaliyotidagi xillari haqida ma’lumot bergan. U o’z risolasida turli musiqa asboblari, kuylar va maqomlarning paydo bo’lishi haqida afsonalar, g’azallar keltirib, umuman, qadimgi Sharq musiqiy estetikasi an’analarini davom ettirgan. Ushbu asar quyidagi 12 bobdan iborat:

1. Musiqa ilmi sharafida;
2. Musiqa va uning mavzusi ta’yini bayonida;
3. Nag’ma tarifida;
4. Bo’d (notalar orasidagi bo’shliq) va jins tarifida;
5. Asliy pardalar bayonida;
6. Ovoz va sho’balar nisbatida;
7. Murakkabot bayonida;
8. No’qre tarifida;
9. Musiqa vazni (ritm) ta’rifida;
10. Maqom turlari;
11. Tasniflashning qo’shimcha bo’yicha bo’linishi;
12. Usul jihatidan bir-biridan ajralib turadigan qismlar haqida.

[148] Risolayi musiqiy. Kavkabiy. O’zFA SHI. №468-IV. 63[b] bet.

Ushbu risolaning nusxalari Sankt-Peterburg, Dushanbe hamda Toshkentdagi Sharqshunoslik institutlarida saqlanadi.

Hozirda ushbu manba O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti sharq qo'lyozmalari asosiy fondida №468/IV inventar raqami ostida saqlanmoqda. Ushbu manbaning asosiy matnlari qora siyohda, bob nomlari esa qizil siyohda bo'lib, ko'k rangli to'rt burchak ramka ichiga solib nastaliqda yozilgan va 10 varaqdan iborat. Manba qalin, chiroyli naqsh ishlangan muqova bilan qoplangan.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek xalqining musiqa san'atiga qiziqish qadimdan mavjud bo'lgan. Ko'p asrlik rivojlanish yo'lini bosib o'tgan ushbu san'at qadimiy va o'ziga xos an'anaga ega bo'lgan. Ko'plab musiqachilar, sozanda va xonandalar musiqa asarlarini qoyilmaqom tarzda chuqur, mazmunli, ajoyib hamda yoqimli ovozlari bilan ijro etib, xalq cholg'u asboblarini chalishda mahorat ko'rsatganlar, shu bilan bir qatorda musiqaga oid qimmatli asarlar yaratganlar. XVI-XVII asrlarda yaratilib, biz tahlilga tortgan musiqa risolalari orqali bu davrdagi musiqaga bo'lgan munosabat, musiqa ilmining ravnaq topganligi, maqomlarning rivojlanganligi, shuningdek, ushbu sohaga diniy omillarning esa to'siq bo'lmaganligini ko'rishimiz mumkin. Maqolada keltirilgan musiqaga oid asarlar o'rta asrlarda Xuroson, Turon, Hindiston va Sharq mintaqasining boshqa markazlarida ilmi musiqiy rivoj topganligidan, qadimiy hamda o'ziga xos an'analarga ega ekanligidan darak beradi. Darvesh Ali Changiyning risolasi bular orasida alohida ajralib turadi. Musiqaga oid bu asarlar matnini qiyosiy o'rganish ilmi musiqiyning umummanzarasi, shu davrda mazkur ilm bilan shug'illangan musiqashunos-u shoirlar haqida ma'lumot berishi bilan ham qimmatli hisoblanadi. Qolaversa, musiqa ilmiga doir bu asarlar "Shashmaqom" hamda "Duvozdahmaqom"ni ilmiy o'rganishda muhim ahamiyatga molikdir. Ayni paytda, musiqa ilmiga doir asarlar nafaqat zikri borgan mintaqalarda, balki dunyo musiqashunosligi, ajdodlarimizning estetik didi yuzasidan zarur xulosalar chiqarish imkonini beradi. Ulardan ijodiy foydalanish bugungi avlodning musiqa tarixi va nazariyasini mukammal o'zlashtirishga ko'mak beradi.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar ro'yxati:

1. O'zbekiston musiqasi tarixi. A. Jabborov, S. Begmatov, M. Azamova. Toshkent. 2018. B. 3.

2. Рашидова Дилбар Абдусаломовна. Дарвиш Али Чанги и его трактат о музыке (Мавераннахр XVI-XVII вв.) диссертация … кандидата искусствоведения :17.00.02.- Ташкент, 1981. – 135 с. + Прил. (266 с.: ил.).

3. И. Р. Ражабов. Трактат о музыке. Ташкент. 2020. 44. С

4. رىسالە موسيقى (Risolayi musiqiy). Darvesh Ali Changiy. O'zFA ShI asosiy fondi. №468. 5^{A} varaq.

5. ریساله علمی موسیقی (Risolayi elmi-ye musiqiy). Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI Hamid Sulaymon fondi. №4546.

6. ریساله موسیقی (Risolayi musiqiy). Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI asosiy fondi. №7005-III. 180[B] varaq.

7. تخفة السرور (Tuhfat al-surur). Darvesh Ali Changiy. O’zFA ShI asosiy fondi. №449.

8. ریساله کرامیه (Risolayi Karomiya). Karomiya. O’zFA ShI asosiy fondi. №468-III.

9. ریساله موسیقی (Risolayi musiqiy). Kavkabiy. O’zFA ShI asosiy fondi. №468-IV. 63[B] varaq.

10. سهند سلطاندوست و دکتر مهدی کشاورز افشار. معرفی و تحلیل رساله کرامیه و لزوم تصحیح انتقادی آن. (علمی – پژوهشی). نشریه نثر پژوهی ادب فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان. سال 24، دوره جدید، شماره 49، بهار و تابستان 1400. ص. 76.

THE PROBLEM OF THE TEXT IN UZBEK PHILOLOGY

Marufjon Yuldashev
DSc in philology, Professor, The Uzbekistan
State Institute of Arts and Culture, Uzbekistan
Zuhra Yuldasheva
Researcher of the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

Abstract. Naturally, the text, like any whole, consists of its constituent elements, certain units. There is a lot of debate in linguistics about which units make up a text or which units are considered text units when dividing a text into fragments. At first glance, it seems that assigning text units is not so difficult. But in fact, this is not the case, so there are many different views on this issue among researchers of text linguistics..

Keywords: text, language, linguistics, literary criticism, aesthetics.

When defining the text, we paid special attention to two main features, namely, coherence and integrity. Naturally, coherence and integrity arise between sentences and on the basis of the semantic-grammatical unity of sentences. Almost all textual scholars have never lost sight of these two signs. Especially in the definitions given to the text by Western linguists, it is regularly emphasized that the sequence of sentences, the chain of sentences, is the main side of the text, without which the text cannot exist. For example, the Dutch linguist S.Dik sees "the highest form of agreement in the textual chain of sentences". In other words, the text is formed as a product of high-level coordination of independent sentences (of course, in order to express certain information). High-level coordination, of course, the integrity of the text itself, is the harmony of all aspects between sentences that create a whole, that is, semantic, syntactic, communicative, aesthetic and all other aspects. The text exists as a result of such mutual harmony and consistency of sentences. Based on these one or two considerations, we can conclude that the basic unit of the text is the sentence. But the evaluation of a sentence as a text unit is not so common in linguistics. On the contrary, there are many controversial approaches to this.

Most linguists consider a sentence not a unit of text. For example, I.R.Galperin says that the unit of the text may not be a sentence, but a relatively large whole that unites a number of sentences - a whole larger than a phrase (“superphrasal unity”). He emphasizes that a sentence participates as a component in such a whole, and a sentence, which is an integral part of a larger whole than a phrase, cannot be an integral part of the entire text at the same time.

From the same phrase, it can be seen that the assessment of a larger whole ("superphrasal unity") as the main unit of the text is common in almost all linguistics. The concept expressed by this term is called differently by different linguists, that is, there are several synonyms for this term. For example: “superphrasal unity” (O.S.Akhmanova), “complex syntactic whole” (A.M.Peshkovsky, N.S.Pospelov), “text component” (I.A.Figurovsky), “prose stanza” (G.Y.Solganik), “syntactic complex” (A.I.Ovsyannikova), “monologic statement”, “communicative block” and others.

In Uzbek linguistics, a number of different terms are used to express this concept. For example, A. Mamazhonov initially used the term “large syntactic unit”, but later on he regularly uses the term “supra-phrasal syntactic unit”. I. Rasulov and Kh. Rustamov, who paid special attention to the stylistic problems of the text, prefer the term "complex syntactic integrity". M. Abdupattoev, who monographically studied such units in the Uzbek text, considers it appropriate to use the term “supra-syntactic integrity”. We also prefer the term "supra-syntactic integrity" as a term that more correctly and impartially reflects the essence of the phenomenon.

In this Ph.D. thesis, M.Abdupattoev scientifically substantiated the essence, syntagmatic and semantic-methodological features of supra-syntactic units in the Uzbek text. It should also be said that the researcher has developed principles (semantic, grammatical and compositional-stylistic) for determining the boundaries of the textual content of supra-syntactic units, their selection. On this basis, he rightly stated that the completion of a small topic in the text and the transition to a new topic is one of the factors that determine the structure of the supra-syntactic whole, that there is a strong semantic-grammatical connection between relatively independent sentences. that make up this whole, and that this connection ensures the semantic-structural integrity of the supra-syntactic whole.

Naturally, sentences participate in the formation of a supra-syntactic whole, no one denies this. But the combination of two or more sentences into a whole is not just a process, but a rather complex and multilayered phenomenon. There are a number of factors that add to this set of statements. Most researchers (I.R.Galperin, O.I.Moskalskaya, Z.Y.Turaeva, L.M.Loseva, A.Mamajonov, M.Tukhsanov, M.Abdupattoev and many others), who thought about this issue by the presence of a single subtopic, on this basis, commonality and mutual harmony of the content of sentences, semantic-grammatical and communicative integrity are noted as such factors. For example, the following passage contains all these factors, so it can be called a separate supra-syntactic whole: When a person is too frightened, his limb becomes immobile and painful, of course we know that this is because he is very afraid. In fact, if a tiger comes at us, we are very afraid, because death awaits us, a person has nothing more to fear, except death in the world. Naturally, we consider this fear natural. But

what is interesting is when we are waiting for the happiness of the world, when a prophecy about happiness is given to us, why we become the same as when we are waiting for death, and our organic organization forgives the first situation (A. Kadiri, "Past Days").

It can be said that there is no doubt that supra-syntactic units are textual units. They are undoubtedly the basic unit of the text.

Some linguists talk about the presence in the text of single sentences that are not part of the supra-syntactic units, and evaluate them as "free" sentences, on the basis of which they classify free sentences as text units among the supra-syntactic units. A. Mamajonov and M. Abdupattoev also support this opinion and, analyzing such free sentences in the text in Uzbek, give an example taken from the novel “Horizon” by Said Ahmed:

That mulberry tree that hides the summer heat in its chest, burning fields and stones, at noon resting its head on the brave chest of a noble youth...

Those days promised Dildor great happiness, a life as sweet as a dream. The deceived girl still felt the pain of the moments when it was noon.

Many still do not know how much fidelity costs for a woman.

Dildor couldn’t blame anyone. She knew she had only herself to blame. If she had not betrayed Nizamjon, these days would not have happened.

The authors emphasize that the underlined sentence belongs neither to the first supra-syntactic whole consisting of two paragraphs, nor to the second supra-syntactic whole in the form of the last paragraph, therefore it is a free sentence. It can be said that in terms of content, such free sentences in the text serve to express the author’s explanation, mention of a specific related topic, lyrical digression, and so on.

Some linguists consider a sentence to be a fragmented “minimal unit of text”.

In this regard, the comments of M.Y.Bloch are especially noteworthy. In his opinion, the direct element of a holistic text structure is not only a unit larger than a phrase (in our opinion, a supra-syntactic whole), that is, it is not only a combination of sentences, but also separate sentences to which the author of the text attaches an important status. The very status of such sentences requires their selection as separate paragraphs in monologue written speech. In this opinion, he seems to be referring to the freedom of speech mentioned above. But M.Y.Bloch draws attention to the extreme importance of any sentence in the text. He says that this is the most important (cardinal) element of speech expression in terms of text construction, which is confirmed by studies based on observation of speech in various forms and purposes (oral, written, everyday, professional, quiet, emotional, and others). He writes: “This becomes clear as soon as we remember that speech is an expression of predication, that is, the assignment of the nominative content of speech to reality. None of the "real" units of text presented as alternatives to a sentence has its own means of expressing predication.

This means that the text cannot express judgments and conclusions outside the sentence, that is, the text loses its ability to serve as a full-fledged means of conscious reflection of the world."

A similar idea can be seen in the work of other researchers. For example, the Russian linguist G.V.Kolshansky emphasizes that the sentence expresses a subject-predicate relationship and is a content-structural unity that allows the content to be formed as a logical thought in the text, and that the sentence is "the main operational element of the text". We can say that it is difficult to imagine without words the content of the text, the relationship of this content to the objective world, that is, its correct understanding.

It seems that the place of the sentence in the text system, especially its ability to create a text, cannot be denied. Speaking about the text-forming features of speech, experts recall a very figurative saying (1838) of one of the figures of Russian rhetoric I. Davydov: "Speech is the grain from which a whole work grows." In general, the sentence is a unique material in the formation of the text. Taking this into account, it is appropriate to consider any sentence within such units, recognizing both free sentences and supra-syntactic units as text units.

One of the most controversial and widely studied issues of text linguistics, in particular the definition of text units, is the question of the essence, nature and status of a paragraph in a text. In this regard, a huge number of scientific works have been created in Russian and European philology, their number exceeds several hundred. Most of them discuss issues such as the relationship between paragraphs and supra-syntactic units ("supra-syntactic unity", "complex syntactic whole", general and different aspects, their level of significance in the text, and so on). But in advance it must be emphasized that, in our opinion, comparing a paragraph with supra-syntactic integers, comparing them with each other, is not very reasonable from the point of view of scientific logic.

In linguistics, one can meet several different points of view regarding the interpretation of a paragraph and its meaning. Let's look at some of them.

Comparing the supra-syntactic whole ("superphrasal unity") and the paragraph, O. I. Moskalskaya emphasizes that the supra-syntactic whole is a phenomenon that has a syntactic essence, and the paragraph is a unit of the compositional level. Other researchers also pay attention to the status of the paragraph as a compositional and stylistic unit in the text.

A number of researchers say that a paragraph cannot be a syntactic structural unit. In their opinion, the paragraph is not a unit of the language system, therefore, it does not have grammatical features that serve to distinguish it from other syntactic units, therefore it is not a separate syntactic unit. Based on this, they do not consider the paragraph to be a syntactic category and state: "The syntactic structure of the text has

no unity, except for a phrase, a combination of words, sentences, complex syntactic units.” At the same time, they emphasize that a paragraph is a unit consciously singled out by the writer in order to facilitate the perception of thought in the practice of writing.

And some linguists are trying to prove that the supra-syntactic whole (“complex syntactic whole”) cannot be considered as a syntactic unit in the text, and only a paragraph can have such a status in the text. For example, L. G. Friedman, who studied the same question on the material of the German language, believes that a complex syntactic unit does not have relevant indicators that determine its status as a syntactic unit, so it will be correctly interpreted in the style of not a grammatical unit, but a logical-semantic one. unit formed on the basis of the content commonality of a number of independent sentences. The author criticizes the fact that in the studies of a paragraph as a stylistic, literary and compositional unit, the features that secure the status of a syntactic unit for it are either relegated to the background or completely ignored. He puts forward a rather harsh opinion about the essence and status of a paragraph as follows: “We consider that a syntactic unit larger than a phrase, being a unit of a relatively lower level and having a different set of relevant features from a sentence, is a paragraph... Without denying the role of a paragraph as a compositional unit, we believe that it is primarily a syntactic unit, because the syntactic nature of a paragraph is the basis, the basis that allows it to be used as a literary and compositional unit". It seems that the researcher is interpreting a paragraph as a syntactic phenomenon, just like a sentence, and is trying to firmly establish the idea that the basic unit of text is a paragraph.

This point of view, although not so sharp, is shared by other linguists, especially specialists involved in the methodology of teaching foreign languages. For example, in one of the works of this direction, a paragraph is singled out as an obligatory element of text formation, it is emphasized that it is an integral unit with its own structure in the linguistics of the text, and on the basis of this it is concluded that the paragraph is a “small text” inside a “large text”, types content such as “paragraph-analysis”, “paragraph-description”, “paragraph-contrast”, “paragraph-analog”, “paragraph-definition” distinguish it.

List of references:

1. Moskalskaya O.I. Grammar of the text. –M.: Higher School, 1981, p. 5-6.
2. Nikolaeva T.M. Linguistics of the text. Current state and prospects / New in foreign linguistics. Issue. 8. Linguistics of the text. –M.: Progress, 1978, p. 5-39..
3. Galperin I.R. Text as an object of linguistic research. –M.: Nauka, 1981, p. 5-7. Dijk van T.A., Kinch V. Strategies for understanding a connected text / New in

foreign linguistics. Issue. 23. Cognitive aspects of language. –M.: Progress, 1988, p.153-211.

4. Lotman Yu.M. The structure of the artistic text. –M.: Art, 1970.
5. Loseva L.M. How the text is built. –M.: Enlightenment, 1980.
6. Odintsov V.V. Text style. -M.: Nauka, 1980.
7. Zarubina N.D. Text: linguistic and methodological aspects. -M.: Russian language, 1981.
8. Turaeva Z.Ya. Linguistics of the text. –M.: Enlightenment, 1986.
9. Sidorov E.V. Problems of speech system. –M.: Nauka, 1987.
10. Kamenskaya O.L. Text and communication. -M.: Higher school, 1990.
11. Gorshkov A.I. Russian style. -M.: Astrel-AST, 2001, p. 53-258.
12. Valgina N.S. Text theory. –M.: Logos, 2004.
13. Budagov R.A. Philology and culture. –M.: MGU, 1980, p. 78-80.
14. Зәкиев М.З. Хәзерге татар әдәби теле (Синтаксис). -Казан, 1974, 257.
15. Зәкиев М.З. Хәзерге татар әдәби теле синтаксисы һәм пунктуациясе. -Казан: Татарстан китап нәшрияты, 1984, 199-226-б.
16. Abdullaev K.M. Theoretical problems of the syntax of the Azerbaijani language: Abstract of the thesis of a doctor of philological sciences. - Baku, 1984, p. 33-43.
17. Gulomov A., Askarova M. Modern Uzbek literary language. Syntax. - Tashkent: Uchitel, 1987. p. 6-7.
18. Tukhsanov M. Microtext and the system of expressing its coherence in Uzbek artistic speech: Abstract of the thesis of a candidate of philological sciences. - Tashkent, 1987.
19. Mamajonov A. Linguistics of the text. -Tashkent, 1989.
20. Mamazhonov A., Abdupattoev M. Text syntax. - Ferghana, 2002.
21. Turniyazov N. Linguistics of the text (text of lectures). - Samarkand, 2004.
22. Yuldashev M., Ramazanova S., Tojimatov R. Expression Of The Linguistic Concept Of “Motherland” In Muhammad Yusuf’s Poetry //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – T. 6. – №. 10. – C. 4179-4186.
23. Yuldashev M., Yuldasheva Z. Linguopoetic Features of Repeated Units in Uzbek Folk Epics //Telematique. – 2022. – C. 4258-4265.
24. Mahmudov N. M., Yuldashev M. M. Literary Text And Its Linguopoetic Issues Research //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – T. 6. – №. 10. – C. 4157-4168.
25. Yuldashev M. The Problem Of Text In Lınguıstıcs: text definition, text units and text types. 2023, Tashkent: Tubo Nashr.

BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINI O’YIN FAOLIYATI ORQALI KASBGA YO’NALTIRISH USULLARI

Yakubova Munisa Muratovna
Samarqand viloyati Pastdarg’om tumani 36-maktab
boshlang’ich sinf o’qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o’quvchilarini kasbga yo’naltirishda dastlabki pedagogik jarayonlar tahlil etilgan bo’lib, bu jarayonda o’qituvchining pedagogik mahorati, kasb tanlashga oid bilim va ko’nikmalari, vazifalari, shuningdek kasb tanlashda shaxs hislatlari, o’quvchi psixologiyasi, o’quvchilarni kasb tanlashga tayyorligini ko’rsatuvchi mezonlar mazmuni haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so’zlar: kasb,o’yin**,** ijodkorlik, yaratuvchanlik, metodlar, tajriba, mahorat.

Bugungi kunda umumta’lim maktablarining eng zarur hayotiy vazifalardan biri o’quvchi-yoshlarni kasb tanlashga to’g’ri yo’naltira olishdir. Bu sohada ota-onalar bilan hamkorlikda ish olib borish juda ham muhim hisoblanadi.Bolalarni kasblar olamiga asta-sekin olib kirish, ularni shu olamda mo’ljal olishga o’rgatish zarur. O’qituvchining shaxsi - o’qituvchining ijodiy rivojlanishini, yuksak pedagogik mahoratini, ishda doimiy novatorligini, omilkorligini, bolalarga nisbatan muhabbat va hurmatini belgilab beradigan xislatlar majmuidir. Ayni shunday o’qituvchi o’quvchilarda o’ziga nisbatan hurmat-ehtirom, ishga havas tug’diradi, o’ziga o’xshash bo’lish, u bilan do’stlashish eng ezgu istaklar, istiqbol to’g’risidagi, o’z kasbi haqidagi orzularni baham ko’rish ishtiyoqini yaratadi. Boshlang’ich sinf o’qituvchisi sifatida shuni ayta olamanki,bolaga yoshlikdan to’g’ri bilim berib borilsa,bola hech qachon bilim olishdan bezimaydi.Shuning uchun har bir o’qituvchi bolaga to’g’ri bilim berishi,uning yosh xususiyatini inobatga olgan holda vazifalarni to’g’ri taqsimlay olishi va bu bilimlarni qiziqarli,hayotiy qilib yetkazib bera olishi kerak. Tarbiya jarayonida o’quvchining qobiliyatlari, bu qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlari, u yoki bu kasb haqida muayyan ma’lumotga ega bo’lish, bolalar psixologiyasini hisobga olish talab etiladi. O’qituvchi o’quvchilarning turli o’quv predmetlarini, mehnat darslarida, mehnat faoliyatining xilma-xil turlarini egallash malakalarini shakllantirar ekan, maktab yoshlarini ijodiy mehnat qilishga tayyorlash uchun da’vat etganligini e’tiborga olish kerak. O’quvchining mehnatga munosabati tarzini belgilaganda ikkita asosiy shartdan kelib chiqish kerak:

- o’quvchida mehnat faoliyatining u yoki bu turiga nisbatan individual qobiliyatlar mavjudligini hisobga olishni:

- ishtiyoq bilan, ijodiy mehnat qila olish ko’nikmasi mavjudligiga ahamiyat qaratishni.

Agar o’quvchi topshiriqni osongina emas, ayni paytda ishtiyoq bilan, iloji boricha yaxshiroq natijalarga erishish istagi bilan bajargan taqdirdagina faoliyatining muayyan turiga barqaror munosabat haqida gapirish mumkin. Demak, o’quvchining mehnatga munosabatini faqat muntazam kuzatishlar negizidagina belgilash mumkin. Kuzatish jaryonida o’qituvchi quyidagi shaxs fazilatlariga e’tibor berishi kerak: intizomlilik; mehnatsevarlik; tejamkorlik; jamoatchilik; mehnat natijalriga o’zi baho berishi. O’qituvchi har bir dars jarayonida turli o’yinlardan foydalangan holda o’quvchilarni kasbiy qiziqishlarini aniqlab borishi va bolaning iqtidoridan kelib chiqqan holda shu kasbga yo’naltirib borishi ayni muddao bo’ladi.Bunda o’qituvchi har tomonlama o’quvchilarni yaxshi bilishi ularni qiziqishlarini anglab yetishi kerak. O’quvchilarni to’g’ri kasbga yo’naltirishda o’qituvchining o’rni ham kata ahamiyatga ega. O’qituvchi o’yinlar o’ynatish jarayonida ularni har birini alohida ko’zatishi va shu ko’zatishlari asosida kasbga yo’naltirishi lozim.Bilamizki o’yin qadim zamonlardan beri pedagog, psixolog, faylasuf, etnograf, san’atshunos olimlar diqqatini o’ziga tortib kelgan bo’lib, jamiyat hayotida mehnatdan keyin turadi va uning mazmunini belgilaydi. «Bolalar o’yini ko’p asrlik tarixga ega,- deb yozgan edi K.D.Ushinskiy, - U insonning o’zi tomonidan ishlab chiqilgan qudratli tarbiyaviy vosita va shuning uchun ham unda inson tabiatining haqiqiy ehtiyoji ifodalangan».

Yan Amos Komenskiy o’yinni bola faoliyatining, uning tabiati va mayllariga to’g’ri keladigan zarur shakli deb hisoblaydi. Uning fikricha, o’yin - bolaning barcha qobiliyat ko’rinishlari rivojlanadigan jiddiy aqliy faoliyatdir, o’yinda borliq, dunyo haqidagi tasavvurlar doirasi kengayadi va boyiydi, nutq rivojlanadi. Bola o’yin davomida tengqurlari bilan do’stlashadi. Y.A.Komenskiy o’yinga quvnoq bolalik va bolani uyg’un rivojlanish sharti sifatida qarar ekan, kattalarga bolalar o’yinlariga e’tiborli munosabatda bo’lishni, ularga oqilona rahbarlik qilishni maslahat bergan edi. Shu tariqa o’yin tarixiy taraqqiyot jarayonida mehnat faoliyati natijasida paydo bo’lgan ijtimoiy faoliyatdir; o’yin doimo haqiqiy hayotni aks ettiradi. Demak, ijtimoiy hayot o’zgarishi bilan uning mazmuni ham o’zgaradi; o’yin ma’lum maqsadga yo’naltirilgan ongli faoliyat bo’lib, uning mehnat bilan ko’p umumiyligi bor va yoshlarni mehnatga tayyorlashga xizmat qiladi. O’yin faoliyati asosida boladagi o’quv faoliyati rivojlanadi.

O’yinda bola shaxsining hamma tomoni bir-biriga o’zaro ta’sir etgan holda shakllanadi. O’ynayotgan bolani kuzatayotib uning qiziqishlarini, tevarak-atrof to’g’risidagi tasavvurini, kattalarga va o’rtoqlariga bo’lgan munosabatini bilib olish mumkin.

Shaxsdagi biron sifatni tarbiyalash uchun uning boshqa tomonlarini ham rivojlantirish kerak. Masalan, bolaning o’yiniga qiziqishini, tashkilotchilik qobiliyatini rivojlantirish uchun mazmun jihatidan boy o’yinlar yaratilishi kerak.

Abu Rayhon Beruniy inson kamolotida mehnat va mehnat tarbiyasi haqida muhim fikrlarni bayon etadi. U har bir hunar egasini mehnatiga qarab turlarga bo’ladi. Og’ir

mehnat sifatida binokor, ko’mir qazuvchi, hunarmand, fan sohiblari mehnatini keltiradi. Ayniqsa, ilm aqli-olimlar mehnatiga alohida e’tibor berish, hayrihoh bo’lishga chaqiradi, ularni ma’rifat tarqatuvchilar jamiyat ravnaqiga hissa qo’shuvchilar deb biladi. Beruniy bolalarni mehnatga o’rgatish metodlari, yo’llari haqida ham fikr yuritadi. Masalan, bolalarni eng kichik yoshdan mehnatga o’rgatish kerak, deydi.

Shunday ekan, o’sib kelayotgan yosh avlodni kasb hunarga yo’naltirish, to’g’ri kasb egallashga yo’naltirish masalasi faqat hozirgi kunda emas balki azaldan hayotiy ahamiyatli, dolzarb muammolardan biri ekanligini ko’rishimiz mumkin. Farzandlarimizni erta yoshligidan boshlab qiziqishlari, moyillik va qobiliyatlarini e’tiborga olib ularni kasb hunarga to’g;ri yo’naltirsak, nafaqat oilaning, balki butun jamiyatning ravnaqiga samarali ijobiy ta’sir qiladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Nabijonova D. O’quvchilarni kasbga yo’naltirish psixologiyasi. Toshkent: 2002.

2.Xaydarov F.I., Xaliliova N.I. "Umumiy psixologiya". - Toshkent: Mumtoz so’z, 2010.

3.Nazarova, M. (2021). BOSHLANG’ICH TA’LIM O_ QUVCHILARINING PSIXIK TARAQQIYOTIDA INTEGRATSIYAVIY-INNOVATSION YONDASHUVLAR AHAMIYATI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).

4.”SCIENCE AND EDUCATION”SCIENTIFIC JOURNAL /ISSN 2181-0842 APREL 2022 /VOLUME 3 ISSUE 4

THE KEY TO METHODOLOGIES FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Urinboyeva Feruza Zokir qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchi

Abstract: Language is that the vehicle needed for effective human-to-human interactions and yields a more robust understanding of one’s own language and culture. Foreign pedagogy refers to the teaching of a nonnative language outside of the atmosphere wherever it’s usually spoken. A distinction is usually created between ‘foreign’ and ‘second’ language teaching. A second language implies that the learner resides in an environment where the noninheritable language is spoken. within the space of research, the term second language acquisition may be a general term that embraces foreign acquisition and investigates the human capability to be told languages then again, the primary language once it’s been acquired. Inquiries of teaching innovations have provided new insights into victorious acquisition ways and environments designed to extend language accomplishment and proficiency. Foreign language education refers to the teaching of a contemporary language that’s neither a politician language nor the tongue of a major a part of the population.

Keywords: Task primarily, Particular topic, Cautious preparation, Physical response, Teaching innovations, Contemporary language, Automated responses.

Introduction

The fundamental reason of this newsletter is to offer distinct strategies of overseas language coaching which are in use today. In theory, college students could study the overseas language naturally, as they discovered their local language as a child, and automated responses to questions could turn out to be instinctive. The attention could usually be on herbal language, and addiction formation turned into an important thing to learning. When college students made mistakes, instructors could lightly accurate them. When they used the language correctly, they have been praised. In this way, college students have been meant so that you can decide a grammatical rule for themselves.

While the thoughts had been interesting, in exercise this become a short-lived concept because of the established loss of fulfillment of coaching L2 grammar through induction and colleges now no longer being capable of offering a totally immersed environment. What may an immediate technique or herbal method hobby be? It may be as easy as a trainer asking questions, with the scholars answering, both accompanied through correction or reward. It may be a teacher analyzing a passage aloud, giving it to her college students, after which having them study it aloud, in order that via

repetition and correction, college students might apprehend in an equal manner that youngsters study styles via having their dad and mom study to them. Or it may be asking college students to jot down a paragraph of their very own words, once more with the correction or reward to follow.

Various methodologies in teaching foreign languages.

All strategies are a pre-packaged set of specifications of how the teacher should teach and the way the learner should learn derived from a selected theory of language and a theory of language learning. For the teacher, methods impose what materials and activities should be used, how they must be used and what the role of the teacher should be. For learners, methods prescribe what approach to learning the learner should take and what roles the learner should adapt within the classroom. Underlying every method could be a theory on the nature of language and a theory on the character of acquisition each that comprises the approach. These theories are derived from the areas of linguistics, sociolinguistics, and cognitive psychology and are the supply of principles and practices of language teaching.

Audio-lingual. The idea behind audio bilingualism is that language learning needs learning habits. Repetition is the mother of all learning. this technique emphasizes drill add order to create answers to queries spontaneous and automatic. New forms are 1st detected by students, with written forms returning solely once after in-depth drilling. The language used for these drills relies on what's needed for practicing the precise form; it'd or may not be natural. An instance of an audio-lingual pastime is a substitution drill. The trainer may begin with a simple sentence, such as "I like sandwiches," and then she holds up a sequence of images via which college students substitute "sandwich" with every new picture. Another opportunity is a change drill, in which the trainer says, "I write a letter," which the scholars extrude into, "I don't write a letter." Immersion.

Full Immersion is tough to acquire in an overseas language classroom, except you're coaching that overseas language in the united states of America in which the language is spoken, and your college students are reading all subjects in the goal language. This could suggest your college students are virtually immersed in the language in addition to the subculture for twenty-four hours a day.

For example, ESL students have associate degree immersion expertise if they're learning in an Anglophone country. In extra to studying English, they either work or study different subjects in English for an entire experience. tries at this technique may be seen in foreign language immersion schools, that have become in style inbound school districts within the United States, and in bilingual education settings. The challenge with the previous structure is that presently because the student leaves the varsity setting, he or she is another time enclosed by the native language.

Total Physical Response (TPR). Total bodily response, or TPR, emphasizes aural comprehension. For example, college students are skilled to reply to easy commands: stand up, take a seat down, near the door, open your book, etc. This first step can later be accelerated to storytelling, in which college students act out movements defined in an oral narrative, therefore demonstrating their comprehension of the language.

Communicative. The communicative method is the maximum broadly used and maximum broadly universal method for classroom-primarily based totally overseas language coaching today, and in lots of ways, is a fruit of these strategies and methodologies that seemed before. It emphasizes the learner's capacity to speak diverse functions, consisting of asking and answering questions, making requests, describing, narrating and comparing. Task venture and problem-solving— key additives of essential thinking—are the manner via which the communicative method operates. Unlike the direct method, grammar isn't always taught in isolation. Learning takes place in context; designated blunders correction is de-emphasized in favour of the principle that scholars will certainly increase correct speech via common use. Students increase fluency via speaking in the language as opposed to reading it.

A communicative study room consists of sports via which college students are capable of training session trouble or state of affairs via narration or negotiation, and for this reason, set up communicative competence. Thus a few sports may encompass composing a speech wherein the contributors negotiate whilst and wherein they may be going to consume dinner, developing a tale primarily based totally on a chain of photos or evaluating similarities and variations among photos.

Task-primarily based totally Learning. Task-primarily based totally mastering, a refinement of the communicative approach, specializes in the crowning glory of particular duties via which language is taught and learned. Language newbies use the language that they recognize to finish a whole lot of assignments, obtaining new structures, paperwork and vocabulary as necessary. Little mistakes correction is provided. In this form of mastering environment, three- to four-week segments are committed to a particular topic: ecology, security, medicine, religion, children's culture, etc. Students find out about a particular topic, step-by-step, the use of a whole lot of resources, with every unit culminating in a very last assignment which includes a written file or presentation. Activities are much like the ones discovered in a communicative study room, however, they may be constantly primarily based totally around a single, particular theme.

Other Methods - Computer-Assisted Language Learning (CALL) — There are some industrial merchandise and online merchandise which might be commonly utilized by impartial language learners. These fall below the CALL method, though some—with cautious preparation—were utilized in tandem with conventional study room instruction.

Reading Method — Sometimes graduate college students or researchers will best want to discover ways to study scholarly articles in a language, in order that they study via the Reading Method, in which sufficient grammar is taught to make it via a trendy article of their field. Students do now no longer paintings on speaking or listening comprehension; rather, they focus on constructing a huge reservoir of specialized vocabulary.

There also are some lesser-used and lesser-prevalent methodologies, including:

–Suggestopedia, in which the mastering surroundings is made as comfortable as viable so students' mind is capable of absorbing language.

–Community Language Learning, in which the trainer serves as a counsellor in place of a trainer.

–Language analysis/cognizance is a retrograde method that concentrates on studying language information units in preference to actively the usage of language in the classroom.

Now that you recognize some of the methodologies and a way to use them in the classroom, how do you pick the pleasant?

While there is constantly the one application that insist upon an obligatory methodology, doing a top-notch disservice to college students and instructors alike, you need to constantly try and pick the methodologies and processes which might be the handiest in your college students. After all, our task as instructors are to assist our college students to research in a pleasant manner for them—now no longer for us, now no longer for any researcher and now no longer for any administrator.

The best lecturers select the simplest methodology and therefore the best approach for every lesson or activity. They aren't wed to any specific methodology. Rather they use principled eclecticism, freely moving between lessons, tasks, methodologies and approaches, virtually seamlessly.

Have you ever had to show a constituent that solely seems in written form? and so had your students apply it by writing? Then you've used the descriptive linguistics-translation method. have you ever talked to your students in question/answer form, hoping that they're going to obtain the grammar purpose that you simply are attempting to teach? Then you've used the direct method.

Have you ever repeatedly trained grammatical endings, or numbers, or months, maybe before showing them to your students? Then you've used the communication method. have you ever contended Simon Says? Or offer your students commands to open their textbook to an exact page? Then you've used the overall physical response method. have you ever written a thematic unit on a subject not lined by the textbook, incorporating all four skills and culminating in an exceedingly final assignment? Then you've used task-based learning.

Conclusions

Some of the principle processes and strategies of overseas language coaching can be taken into consideration as out of date from a systematic factor of view, a few others appear to be greater current, however, in fact, they all have added improvements at a given moment. However, all strategies have at the least matters in common: 1) their notion to be the great one, and 2) a fixed of prescriptions that instructors must comply with necessarily. Teaching shouldn't be approached following a specific technique as a fixed prescription, however, the opposite as a dynamic and reflective process, this means an everlasting interplay of few of the curriculum, instructors, students, activities, methodology, and academic materials. What certainly takes place in the schoolroom, along with cautious making plans and evaluation, will become the maximum critical factor instructors must replicate on after which relate to ideas or to different experiences. A lively position for instructors, who layout they're his personal content material and tasks, school room interplay, materials, methodology, evaluation, etc., is proposed in preference to a passive position this means that dependence on different people's designs and strategies. It is a great manner of curriculum, instructor and learner development.

References:

1. Birdsong, D., 2006. Age and second language acquisition and processing: a selective overview.
2. McArthur, T., 2001. World English and world Englishes: trends, tensions, varieties and standards.
3. Perani, D., Abutalebi, J., 2005. The neural basis of first and second language processing.
4. Ellis, N.C., 2002. Frequency effects in language processing. Studies in Second Language Acquisition.
5. Gardner, R.C., Lambert, W.E., 1972. Attitude and Motivation in Second Language Learning.
6. Krashen, S., 1982. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon, Oxford, UK.

USMAN NASIR'S LIFE PATH AND CREATIVE LEGACY: ANALYSIS AND RESEARCH

Urinov Odilbek Laziz o'g'li
is a teacher at the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Abstract: This article examines the short and meaningful life of our famous poet Usman Nasir and his creative legacy. People's patriotism, country's sorrow and suffering in his poetry are analyzed.

Key words: literary environment, lyrical hero, literature

Abstract: This article examines the short and meaningful life of our famous poet Usman Nasir and his creative legacy. People's patriotism, country's sorrow and suffering in his poetry are analyzed.

Key words: literary environment, lyrical hero, literature.

Introduction Usman Nasir's poetry, first of all, has a deep place in the reader's heart due to its vitality, attractiveness and rebelliousness, and at the same time, its simplicity and fluency. That is probably why the poet's poems are still often mentioned in circles: Usman Nasir, a talented poet who became prominent and popular in the 1930s, was born on November 13, 1912 in the city of Namangan. After graduating from secondary school, Usman, who spent his youth in an orphanage in Kokand, studied at the language and literature faculty of Samarkand Pedagogical Academy named after Alisher Navoi together with Amin Umariy and Adham Hamdam from 1931. Usman Nasir's first poems were written in school it started to appear in the press when he was still young. The poet's poetry collections such as "Quyosh bilan suhbat" (1932), "Safarbar satlar" (1932), "Tractorabad" (1934), "Yurak" (1935), "Mehrim" (1936), "Norbota" " and "Nakhshon" epics were published one after another.[149]

Main part

Although Usman Nasir entered the world of literature at a very young age, he was able to prove that he is a mature artist with his own words and voice. History itself is witness to the fact that every poem of the poet reached the hearts of lovers of creativity like the voice of his fiery heart, and a light example shone in the language of millions. His work is of great importance for the students of his time and today. The following words of the well-known literary critic, scientist, translator and critic Ibrahim Ghafurov are a clear proof of our opinion: "We have an inexhaustible debt to Usman Nasir. Every

[149] O'tkir Rashid. Literature textbook for 8th grade part 2.

time he remembers Usman Nasir, every time he enjoys his words - his poems and epics, this debt is always held by a person's shoulder like a hand extended from a mosque.

Discussion and results

His work "Norbota" (1932) the theme of the civil war in Uzbekistan was sung, in "Nakhshon" the aspirations of the children of the brotherly Armenian people for freedom were sung, while the struggle of slaves in the ancient world was reflected in poetic works such as "Nile and Rome". Usman Nasir's poem "Heart" is one of the poems that embody the poet's human character and creative destiny. The poet considers the image of the heart to be the embodiment of his inspiration, creative aspirations, feelings, and dreams. That is, his appeal to the Heart actually sounds like an appeal to his personality and creativity. Besides, when we read the poem "The Wayfarer ", a true admirer will surely notice something. Even if he is a lyrical hero, the poet is not a person who lives in dreams that can be achieved like most ordinary people. His desired destination requires "running with intent". To reach these destinations, he will have to work hard and face many violent storms... I am sure that the human child has been wounded and has been fighting against slavery, arbitrariness and dumbness. The fate of people who passed thousands of years before him is no stranger to the poet, who is a child of man by nature. He sees every victim of tyranny as his own, and asks the oppressors for their food.[150] This poem sounds like Usman Nasir's rebellion against the heavy freedom and darkness of exile that awaits him! Usman Nasir also gave the formula of this truth in his work and sought the solution from history and today.

Both the past, the present, and the future became the subject of his charming poems. He compared the tragedy of the poor and slaves oppressed by oppression and tyranny in the past with the system of his time. "I will suffer, reach, I am oblivious ", he says sadly. We discussed about Usman Nasir and the time he lived in our previous lessons. There is another source of inspiration that opens the mind of the creator and causes new debates, without which we cannot fully understand the poetry of Usman Nasir. The poem was written on the 23rd of spring, and it is "Nile and Rome" (6 stanzas = 14 stanzas each = 84 lines). Usman Nasir eagerly studied not only literature, but also world history, philosophy, and art. He was in a hurry to learn and create following the greats. Therefore, his writings clearly reflected great ideas, free flights of artistic thinking, and sharp flames of thought.[151]

Uzbek writer Abdulla Oripov says about Usman Nasir: "Who do we mean by Usman Nasir?" He has such a talent that he is a fire that burns wherever he touches. Usman Nasir is the dew that has not yet flowed from the fountain of great and eternal poetry. It is a half-smile that remains forever on our lips without turning into laughter. His poems are alive, vibrant, and irresistible.

[150]Murodova M. I am a small fragment of the era. ziyouz.uz electronic site // Fitna

[151]Mejdunarodniy nauchniy zhurnal No. 3(100), chapter 1 «Scientific impulse» October , 2022.

We appreciate Usman Nasir. Because he has created a miraculous garden in the blessed and holy place of poetry, which cannot be described as a miracle " - in order to prove this definition expressed by Abdulla Oripov, we quote this verse from the poet's language:

The heart burns like a fire,
I am happy if I can fight.

Fire, which is a clear proof of how passionate and inexhaustible courage Usman Nasir is. That is why Abdulla Oripov describes Usman Nasir as "He is a fire that burns the place it touches." In the second stanza of this poem, Usman considers it a happiness to enter the battles if it benefits the country, people, society, and humanity of Nasir. This is also a bright expression of the poet's high human qualities. As a continuation of our opinion, we pay attention to the poet's poem "Heart", his appeal to his own heart:

Obey!
If from you
the country does not agree,
Crack, turn into lightning,
Crack! Well, if I die!

In this poem, Usman Nasir always takes the reins of his stubborn heart and urges him to obey. There is only one reason for this, and that is the approval of the country. If the country does not agree, he insists that he is willing to crack and turn into lightning, even if it causes his death. If you think about it, why does the poet want his heart to turn into lightning, why not into a star or wind, but lightning? Because lightning is a miracle. It is understood that [152] Usman Nasir also wants to remain in people's memory as the same lightning. We all know that the poet's wish has come true. The scales of my youth are free, is heavy with spring stone. My joy is great, my joy is great... I am speechless, seen such youth. is weighed down with a "spring stone", as it is known, the other side is weighed down by the burden of injustices and sufferings done to it. Forgetting the other side of the scale, the poet says, "My joy is great, my joy is great... my tongue is full of joy", he gives thanks, saying "what life has seen such youth " and proves his point. As Usman Nasir's poems are written with finger weight, the poet skillfully uses all poetic arts. Usman Nasir's poems "Nile and Rim", "Monologue", "Let's go to the mountains ", "Have you walked together with the moon", "Moonlight nights...", "My child" are huge. it is considered a poetic miracle and sometimes makes people laugh and sometimes cry. Sometimes it sinks into the world of suffering, sometimes it makes you think and takes it far away.

This poem stirs the emotions of the reader. Excitement frees a person from indifference. A poem that can save someone from indifference is an example of original

[152] https://zenodo.org/record . Rayhona Bakhtiyorova

artistry. Usman Nasir's "Yana She'rimga"(Again to my poem) is one of the poems that define his creative image. Having read this poem carefully, the poet understands the reason why the poet lost his young life by writing such works, not bowing down to the demands of the unjust times. In the poem, it is very beautifully and succinctly expressed that a real work is the product of great pain:

A fire in a body that has no love?
I'm sorry, my poem, you're fine.

According to Usman Nasir, poetry is not a pastime. He is a "person of life". Poetry has its own life, its own existence. In order to create poems with his own life, the poet agrees to "spit blood in the morning". In the poem "What I Said to Nasima" Usman Nasir impressively expresses his purpose in a highly artistic form. The poet, who believes that "I have a lot of luck in my life", feels that there are difficult trials ahead of him. The poet's alarming prediction is expressed as follows:

I have an exam ahead of me
I will be in tough battles.
Nasima! Today's hot blood,
Oh, maybe it'll spill... I'll die...

Thirsty for struggles, ready for battles, the burning heart of a person who is more than death is very impressively expressed in this poem. Osman Nasir considered Cholpon to be his greatest teacher. Although there is a lot of spiritual affinity in their poems, the external similarity is not strong. Cholpon's poems are very gentle. The most disturbing feelings, the fiercest protests are written in poetry with oriental tenderness and Uzbek musicality. A different situation can be observed in Usman Nasir. It reflects hot feelings, intense mental states in a way that excites a person. At the end of the poem, he does not restrain himself. His poems are artistic documents that clearly show the personality of their authors.

Summary

In all his poems and translations, there are lines and clauses that have entered the destiny language! Maybe destiny entered his heart very early. But the voice of fate began to be heard in his poems from the thirty-third year without stopping. Do you remember the last lines of his program poem "Heart": "*Crack, turn into lightning, Crack!" It's okay if I die!..* » I consider this to be the voice of fate. The poet went on to predict his own fate. Or remember the famous "Monologue". In this case, all grassy lines are the voice of destiny. And especially: " *Perhaps, without finishing - My life will end...* " Apparently, "Nile and Rome" is also a fate from head to toe. " *My lamp is burning... a heavy Thought like a wounded wing presses on. It's like a flood in my heart...* " Usman Nasir's argument with Homer in this mysterious poem, fighting a tiger with a gladiator on the Roman stage, the people's enjoyment of this bloody scene, and

finally, " *Rome is death from the game The crazy theater that was waiting for him* was also a prophecy of his fate.

References :

1. S. Kambarova "The poet does not die"
2. Tafakkur magazine
3. Mejdunarodniy nauchniy zhurnal No. 3(100), chapter 1 «Scientific Impulse» October, 2022.
4. O’tkir Rashid. Literature textbook set for 8th grade part 2.- T.: Publishing house named after G’afur Ghulam, 2014. Page 29.
5. Murodova M. I am a small fragment of the era. ziyouz.uz electronic site // Fitna

O’ZBEKISTON SSR DA YENGIL SANOAT SOHASINING RIVOJLANISH JARAYONIDA IPAKCHILIK TARMOG’INING O’SIB BORISHI

Botirova Nargiza Zoxidjonovna
O’z MU tarix yo’nalishi 2 kurs magistranti
nargizabotirova980@gmail.com

Annotasiya: O’zbekiston tarixining SSSR davri ishlab chiqarish sohalarining alohida-alohida hususiyatlari mavjud bo’lib, ipakchilik tarmog’ining rivojlanish davri va uning huquqiy asoslari quyidagi manbaalar asosida tahlil etildi.

Kalit so’zlar: Pilla, ipak, O’zbekipaksanoat, “Ipak texnologiyasi”, fabrika, zavod, “Ipakchilik bosh boshqarmasi”.

РОСТ ШЕЛКОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ПЕРИОД РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКСКОЙ ССР

Ботирова Наргиза Зохиджоновна
Магистрант 2 курса исторического факультета родного МУ
nargizabotirova980@gmail.com

Абстрактный: Выявлены особенности производственных отраслей периода СССР в истории Узбекистана, проанализированы период развития шелковой промышленности и ее правовые основы на основе следующих источников.

Ключевые слова: Кокон, шелк, Узбекипаксаноат, «Шелковые технологии», фабрика, фабрика, «Главное управление шелковой промышленности».

HE GROWTH OF THE SILK INDUSTRY DURING THE DEVELOPMENT OF THE LIGHT INDUSTRY IN THE UZBEK SSR

Botirova Nargiza Zokhidjonovna
He is a 2nd-year master’s student in the history department of his own MU
nargizabotirova980@gmail.com

Abstract: There are specific features of the production sectors of the USSR period in the history of Uzbekistan, the period of development of the silk industry and its legal foundations were analyzed based on the following sources.

Keywords: Kokoon, silk, Uzbekipaksanoat, "Silk technology", factory, "Main Department of Silk Industry".

Mamlakatimiz tarixini har qaysi sohasida o'rganishimiz va uni asosli materiallarda tahlil etishimiz bizga shu sohani bizgacha yetib kelish jarayoni, taraqqiyoti, aholi hayotiga bevosita ta'sir jarayonlarini o'rganish imkonini beradi. Shuningdek Sobiq Sovet Ittifoqi davrida O'zbekiston tarixini tub o'zgarish davri deb hisoblash mubolag'a emas, har bir sohaning o'ziga hos qonuniy asoslarini yaratilishi va bu jarayon aholi hayotining mehnat tarzining turli omillarini belgilab berganini guvohi bo'lamiz. Insoniyat tarixida ming yillik tarixiga ega ipakchilik O'rta Osiyo aholisi turmsh tarziga singib ketgan sohalardan biridir. Bu sohani sanoat sohasi sifatida o'rganganimizda: Ipakchilik sanoati - yengil sanoat tarmoqlaridan biri. Asosan, tabiiy va sun'iy ipak tolasi, yigirilgan ipak, sintetik hamda har xil tabiiy va sun'iy tolalar birikmasidan ipak (shoyi) gazlamalar to'qib chiqaradi.

Sobiq Sovet Ittifoqining mustamlaka davlatlarini hududiy chegaralanishi 1924-yildan so'ng, bu hududlarda ishlab chiqarish sohalarini turli yo'nalishlarda rivojlantirish va aholining ishchi kuchi sifatidagi faoliyatini maksimal darajada foydalanish rejasiga ko'ra ipakchilik ham to'qimachilik sohasi singari keng tarmoqda rivojlanish asoslarini yaratdi. Pilla yetishtirish sohasining tarmoqlarini uzviy rivojlantirish barobarida 1927-1932-yillarda Samarqand, Buxoro, Marg'ilon shaharlarida ham pillakashlik fabrikalari qurildi. Ayni paytda pillakashlik fabrikalarida olingan ipak toladan shoyi to'qish ham rivojlandi. Marg'ilon atlas (1925), Namangan gazlamalar (1925), Marg'ilon shoyi (1928), Samarqand shoyi (1934), Qo'qon shoyi to'qish fabrikasi (1926) ishga tushirildi. 1937-yilga qadar shoyi gazlamalar tabiiy ipakdan tayyorlanar edi. Kimyo sanoatining rivojlanishi natijasida sun'iy ipak gazlamalar to'qish ham keng taraqqiy etdi.

Ipakchilik sohasida Butunittifoq ko'rgazmalari tashkil etilgan edi. Masalan 1940-yilda 15-maydan 15-oktyabrgacha Moskvada qishloq xo'jalik maxsulotlari ko'rgazmasida O'zbekistondagi ipakchilik sohasining vakillaridan Lenin nomli kolxoz a'zosi Yusup Rasulov erishgan yutuqlari ish uslublari bilan ishtirok etgan edilar[153]. Bundan tashqari Jvirblis, Suxanov, Tubalovlar ham ishtirok etgan edilar. Tabiiy ipak matosi har qaysi davr uchun muhim va o'z qimmatini saqlab qoladigan, xaridorgir xomashyodir. Qo'lbola soxta ipak mato sotuvchilar ham ko'payib ketgan edi.

1955-yildan pilla tortish avtomatlari sinovdan o'ta boshladi va Marg'ilon, Buxoro, Toshkent pillakashlik fabrikalari hamda boshqa qator korxonalarda muvaffaqiyatli ishlay boshladi. Marg'ilonda ham shoyi kombinatida ham rekonstruksiya ishlari olib borildi va 1954-1955-yillarda bu yerda yangi to'quv

[153] Алимова Н.О.Ўзбекистонда ипакчиликнинг аҳволи ва трансформация жараёни (1865-1991-йиллар) тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссиртацияси. –Тошкент., 2018. -Б .131

stanoklar, ko’pgina yigiruv urchuqlari va pardozlash mashinalari o’rnatildi. Shu yillarda kombinatda guldor gazlamaning 132 dan ortiq nusxasi o’zlashtirildi. Ayniqsa, KPSSning XX s’ezdi 1959-1965-yillarida qabul qilingan “besh yillik reja” sining bajarilishi Qo’qondagi sanoat korxonalarida qishloq xo’jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish 1,5 barobarga ko’paytirish reja qilib belgilandi. Qo’qon sanoat korxonalarining soni ortishi sezilarli tarzda oshib borgan edi. 1950-yilllardan boshlab ushbu ipakchilik sohasiga oid dissertasiya tadqiqotlari olib borilgan. Ularda ipakchilik sanoatining holatlari, Marg’ilon ipakchilik korxonasi ishchilarining maishiy, madaniy hayoti, O’zbekistonda pilla yetishtirish masalalari, pillakashlik fabrikalarining faoliyati, ushbu sohadagi muommolar yoritilib o’tilgan. Keyingi yillarda 1960-1970-yillarda O’zbekistondan chetga chiqariladigan mahsulotlar ichida ipak xomashyosi muhim o’rinni egallaydi. Hattoki 1963-yil 15-iyulda Toshkent shahridagi O’rta Osiyo davlatlarining iqtisodiy rayoni sanoati va qurilish xodimlari partiya xo’jalik faollarining yig’ilishida ipakchilik sanoatini ixtisoslashtirish 9,5mln metrga oshirish, trikotaj sanoatida ishlab chiqarish mutaxassislari 22%ga ko’paytirish imkonini beradi[154] deb hisoblashgan. 1965-yilda “Atlas” firmasi 12 million so’mlik mahsulot ishlab chiqargan Marg’ilon shahri usha vaqtda ipakchilik mahsulotlarini Markaz tasarrufi bilan Ittifoqning 150 ta omborxonasiga va chet elga jo’natishgan[155]. 1966-yilda yiliga 45 mln metr ipak gazlama ishlab chiqaradigan Namangan shoyi va kostyumbop gazlama ishga tushirildi, viloyatlar shaharlarida filiallari ochildi, ishlab turgan korxonalar kengaytirildi va rekonstruksiya qilindi. Ayni paytda ipakchilik sanoati korxonalari shoyi gazlamalar turlarini ishlab chiqarish bo’yicha ixtisoslashdi, korxonalarda krepdeshin, krepshifon, krepjorjet, ipakdan milliy gazlamalar: atlas, xonatlas, beqasam, shoyi, shuningdek, plashbop, kostyumbop, astarbop gazlamalar, shtanpel, viskoza va aralash tolalardan kiyim-kechak tikiladigan gazlamalar, tukli va jakkard gazlamalar, sun’iy iplardan abrli gazlamalar ishlab chiqarish o’zlashtirildi. Sovet hokimiyati iqtisodiyotiga munosib bo’lgan hususiyatlar miqdor ketidan quvish sharoitida ipak qurti urug’i tarqatilishi 1970-1980-yillarda ko’payib borgan. Kolxoz va savxoz pillakashlari ehtiyojlaridan ortiq ham ipak qurti tarqatilgan. Ko’p xollarda bunday urunishlar ipak qurti urug’larining nobud bo’lishiga olib kelganligi haqida Farg’onadagi “Kuybishev” jamoa xo’jaligi a’zosi Qunduzxon Alijonova bilan bo’lgan suxbatlari orqali ma’lumotlar berilgan[156]. O’zSSRda pillaga ilk ishlovlarini berish va saqlash uchun muassasalarni qurish muhim masalalardan biri bo’lgan va ular bunga jiddiy kirishdilar. Sohani rivojlantirishda moddiy texnik bazani mustaxkamlashga ham alohida e’tibor qaratildi. 1971-1975-yillarda pillaga ishlov beradigan 35 ta muassasalar

[154] O‘zMDA 2312-Fond,1- ro‘yxat, 6-yig‘ma jild, 5-varaq

[155]Алимова Н.О.Ўзбекистонда ипакчиликнинг аҳволи ва трансформация жараёни (1865-1991-йиллар) тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссиртацияси. –Тошкент., 2018. -Б . 136 .

[156]Алимова Н.О.Ўзбекистонда ипакчиликнинг аҳволи ва трансформация жараёни (1865-1991-йиллар) тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссиртацияси. –Тошкент., 2018. -Б .113.

qurdi va 11 tasi qaytadan ta’mirlandi va har yili 600-650 pillani qabul qiluvchi punktlar qurilar edi[157]. Shunday bo’lishiga qaramasdan pillaga narx juda past qo’yilgan edi. 1970 yilda bir kilogramm pilla narxi 4 so’m tannarxi esa 7 so’mga tushar edi[158]. 1980-yilga kelib O’zbekistonda ipakdan ip ishlab chiqarish 1711 tonnani tashkil etdi, 113,8 mln metr shoyi gazlamalar ishlab chiqarildi. Bugungi kunda ipakchilik sanoatining rivojlanishiga bevosita shu vaqtda talab kuchli bo’lganligi bilan izohlanadi. Sovet hokimiyati yillarida dunyo bozorida eng qimmatli bo’lgan ipak mahsulotlari respublikada qat’iy belgilangan bo’lib, arzon narxlarda davlatga topshirilishi O’zbekiston SSR byudjeti va bu sohadagi ishchilarning moddiy ahvolining yaxshilanishiga salbiy ta’sir ko’rsatdi. Ipak tibbiyot sohasida jarrohlik amaliyotida ingichkaligi, chidamli ekanligi bilan tashqi va ichki jarohatlarni tikishda qo’llanilganligi bilan ahamiyati katta. Yana ipak musiqa asboblari jarangdorligini oshirishda ham qo’llaniladi. Bundan tashqari parashyutlar ishlab chiqarishda, tank va suv qayiqlarining g’iloflarini yasashda juda kerakli xomashyodir.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlab o’tgan edilar, “Pillachilik milliy qadriyatlarimiz, boyligimiz. Undan uch martagacha hosil olish, tayyor mato ishlab chiqarib, katta daromad topish imkoniyati bor[159]”.

Soha rivojlanishinig huquqiy asoslari sifatida o’rganilganda, 1931 yil 3 martda “O’rta Osiyo ipagi” (“Sredazshelk”)[160], 1932 yil 10 avgustda O’zbekiston SSR hududida “O’zbekipaksanoat” (“Uzbekshyolprom”) nomi bilan maxsus ipakchilik trestlari[161] tuzilgan. 1933 yil 22 oktyabrda esa SSSR Yengil sanoati Xalq komissarligi soveti buyrug’iga binoan “O’rta Osiyo ipagi” tresti Farg’ona, Buxoro, Samarqand, Marg’ilon fabrikalari ustidan nazorat o’rnatgan edi. Toshkentdagi “O’zbek ipak sanoat” tresti “Turkmaniston ipak sanoati” tresti va “Tojikiston ipak ishlab chiqarish” tresti hisobiga kengaytirildi[162].

Shu tariqa O’zbekiston SSR yengil sanoatida ittifoq ahamiyatiga molik bo’lgan “O’zbekipaksanoat” tresti tashkil etildi[163]. Ushbu trest ittifoq maqomiga ega bo’lib, Farg’ona, Marg’ilon, Samarqanddagi fabrikalar bilan birga Turkmaniston, Tojikiston ipakchilik korxonalarini ham o’z tasarrufiga oldi. 1940 yili “O’zbekipaksanoat” tresti O’zbekiston SSR to’qimachilik Xalq komissarligi tarkibiga o’tdi. O’zbekiston SSR Ministrlar Sovetining 1946 yili 29 yanvardagi qaroriga ko’ra O’zbekistonda ipakchilik va tutchilik sohalari birlashtirilib, “O’zbekipaksanoat” tashkil etildi[164]. Umuman, 1940-yillarga kelib O’zbekistondagi pillachilik fabrikalarida 9833 tonna pilla qayta

[157] O‘sha asar -Б .119
[158] O‘sha asar -Б .121
[159] Hosildor tut navi Prezidentimizda katta taassurot qoldirdi // http://president.uz/uz/lists/view/1738 19.05.2022.
[160] ЎзМА, Р-9-фонд, 1-рўйхат, 380-йиғмажилд, 22-варақ.
[161] ЎзМА, Р-837-фонд, 10-рўйхат, 412-йиғмажилд, 3-варақ.
[162] ЎзМА, Р-9-фонд, 1-рўйхат, 1164-йиғмажилд, 12-варақ.
[163] ЎзМА, Р- 837-фонд, 11-рўйхат, 38-йиғмажилд, 150-варақ.
[164] ЎзМА, 1-фонд, 15-рўйхат, 90-йиғмажилд, 7-варақ.

ishlanib, shoyi gazlamalar ishlab chiqarildi. 1940-1970-yillarda respublikada pilla yetishtirish deyarli 3 baravar ko'paydi, ipakchilik u yerda yuqori o'sish sur'atlariga erishildi. Ipakchilik sohasi II jahon urushi davrida ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Pilla yetishtirish bo'yicha O'zbekiston butun Ittifoqning 1940-yilda 47,8 foizni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 1945-yilga kelib 59,3 foizga yetdi. Urush davrida dehqonlar 54067 tonna pilla yetkazib berdilar[165]. Ya'ni 1941-yilda 12189 tonna, 1944-yilda 10300 tonna pilla tayyorlagan edilar[166].

1948 yilda "O'zbekipaksanoat" tresti O'zbekiston SSR Qishloq xo'jaligi vazirligi tasarrufiga o'tkazildi. 1953 yil 4 mayda "O'zbekipaksanoat" funksiyalari qayta tashkillashtirib, "Ipakchilik bosh boshqarmasi"ga ("Glavuposhelk")ga aylantirildi. "Ipakchilik bosh boshqarmasi" O'zbekiston SSR qishloq xo'jaligi vazirligi tarkibida faoliyat yuritib, yuridik shaxs sifatida o'zining huquqlariga va gerbli muhriga ega bo'ldi. O'zbekiston "Ipakchilik bosh boshqarmasi" tarkibiga viloyatlar ipakchilik idoralari (keyinroq viloyat ipak tresti deb nomlangan) – Toshkent, Farg'ona, Andijon, Namangan, Samarqand, Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo, Surxondaryo, Qoraqalpoq ASSR ipakchilik idorasi va Farg'ona, Qo'qon, Andijon, Namangan, Samarqand, Navoiy, Buxoro, Shaxrisabz, Urganch ipak qurti urug'chiligi hamda Samarqand urug'-seleksiya ipakchilik stansiyalari kiritildi[167].

Ipakchilik sohasini rivojlantirilishi natijasida O'zbekiston SSR ittifoq miqyosida asosiy ipak mato yetishtirib beruvchi respublikaga aylandi. Bu jarayonda sohani yanada takomillashtirish maqsadida 1950 yillarda 30 mln.dan ortiq tut daraxtlari ekildi. Masalan, Farg'ona viloyati Oxunboboyev ishlab chiqarish birlashmasidagi "Leningrad" kolxozi pillachilik yaxshi rivojlangan xo'jalik hisoblangan. Kolxoz tutzorlari 180 gektarni tashkil etib, ularda 168.100 tup tut ekilgan. Unga yana qo'shimcha ravishda har yili 5-7 gektar yerda tutzor barpo qilib borilgan[168]. Bu davrda respublika SSSR bo'yicha ishlab chiqarilgan ipak matoning 56,4 foizi, ipak xom ashyosining 37,2 foizini yetkazib berdi. Lekin, bu sohada ham dastlabki yillardan muammolar bor edi. Jumladan, pilla quritadigan uskunalar eski bo'lib, bu tarmoqda ishlovchilarning o'zi uskunalardan to'g'ri foydalana olmadi. Natijada birinchi sort ipak tolasi 50,5 foizdan 1960 yilga kelganda 24,7 foizga tushib ketgan bo'lsa, SSSR bo'yicha 52,3 foizdan 37 foizga tushib qoldi[169]. Sovet hokimiyati yillarida "Turkipak", "Davlat savdo (Gostorg)", Viloyat savdo- sanoat (Oblpromtorg)", "Shahar savdo-

[165] Ўзбекистоннинг янги тарихи. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Иккинчи китоб. -Тошкент,: Шарқ, 2000. -Б.448.

[166] Алимова Н.О.Ўзбекистонда ипакчиликнинг аҳволи ва трансформация жараёни (1865-1991-йиллар). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссиртацияси. –Тошкент., 2018. -Б.116.

[167] ЎзМА. 1-фонд, 15-рўйхат, 90-йиғмажилд, 8-варақ.

[168] Исмоилов Э. Ипак манбаи (Фарғона область Охунбобоев ишлаб чиқариш бошқармасидаги "Ленинград" колхозининг иш тажрибасидан). – Тошкент: Ўздавнашр, 1964. – 26 б.

[169] Искандеров И. Текстильная промышленность Узбекистана. – Ташкент: Узбекистан, 1974. – С. 93.

sanoat (Gorpromtorg)”, “Qishloq matlubot ittifoqi (Selpo)” kabi tashkilotlari O’zbekiston hududida ipak mahsulotlari bilan oldi-sotdisi bilan shug’ullanishgan[170].

Xulosa qilib aytganda, O’zbekiston SSRda ipak mahsulotlarining ichki va tashqi savdosi boshqaruvi to’liq markaz qo’l ostida bo’lgan. Yetishtirilgan pilla va undan olingan xomashyo va tayyorlangan ipak matolariga daromadiga ham egalik qilishmagan. Sovet hokimiyati yillarida monopoliya kuchayib, arzon narxlarda, arzon ishchi kuchi evaziga yaratilgan mahsulotlar SSRda tayyorlangan belgi ostida bozorlarga chiqarilgan. Ipakchilik bilan shug’ullangan insonlar mehnat muhofazasi yillar davomida hal qilinmagan masalalardan biri bo’lib kelgan. Marg’ilon shahridagi ipakchilik kombinati fabrika binosida issiqlik manbalari trubalar va havo shamollatish tizimi to’liq jihozlanmagan va ishchilarga ham uy-joy to’liq berilmagan edi[171]. Fabrikalardagi gigenik holatlar yaxshi emasligi oqibatida turli xildagi kasalliklar bilan insonlar kasallangan edi, ya’ni : nafas qisishi (bronxial astma), dermit, angina, o’tkir tumov, faringit, loringit kabilar insonlarni zararlar edi. Bu kasalliklar bilan insonlar uzoq yillar kurashib keldi. 1958-yilga kelganida O’zbekistondagi Marg’ilon ipakchilik kombinatida avtomatik tarzda pillani qayta ishlash boshlandi va 1960-yilga kelib keng yoyildi[172]. Ma’lumki Marg’ilon ipak yigirish fabrikasida pillakashlik har yili 125 tonna yigirilgan ipi ishlab chiqariladi[173]. Maxsulot turini ko’paytirish va xomashyo resurslaridan to’liq foydalanish maqsadida “Ipak tehnologiyasi” kafedrasi olimlari hamkorligida ikkilamchi ipak chiqinidilariga lavsan va viskoza tolalarini aralashtirib yuqori chiziqli zichligidagi apparat ipini ishlab chiqarish tehnologiyasi taklif qilindi va tajriba uchastkasi yaratildi. Bu iplardan mebellar uchun, yengil avtomashinalar o’rindiqlarini qoplash uchun va boshqa sohalar uchun matolar olinmoqda. Hozirgi vaqtda ishlatiladigan transport belbog’lari uchun paxta belbog’i o’rniga viskoza tolasi, lavsan, anid va kaprondan yasalgan matolar ishlab chiqilgagan bo’lib, ular egilishiga chidamliligi 80 dan 200 kg/ smgacha bo’lgan. 1971 yilda “Qizil Qalampir” zavodida gazlamalar 40,8 mln m2 kimyoviy tolalardan foydalangan holda ishlash rejalashtirilgan. Bu ishchi kuchiga bo’lgan ehtiyojni 860 kishiga kamaytirdi va paxta iste’molini 15 mingga kamaytirdi. Sovet hokimiyati yillarida mehnat muhofazasi bilan bog’liq bo’lgan muommolar o’rtaga tashlangan edi. 1962-yil 5-6-sentyabr kunlari O’rta Osiyo ipakchilik ilmiy tekshirish instituti (CANIISH) tashabbusi Farg’ona vodiysidagi Andijon tibbiyot institutida ilmiy-amaliy anjuman bo’lib o’tgan va Marg’ilonda ham sanitariya-gigena muommolariga bag’ishlangan anjuman ham bo’lib

[170]O‘sha asar. -Б.155.

[171] O‘zR MDA, 95-fond,1-ro‘yxat,1950-ish,13-varaq.

[172] Алимова Н.О.Ўзбекистонда ипакчиликнинг аҳволи ва трансформация жараёни (1865-1991-йиллар) тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссиртацияси. –Тошкент., 2018.-Б .145.

[173] Илмий амалий конференсия Пахта тозалаш тўқимачилик ва энгил саноат саноатнинг техника ва технологиясини такомиллаштириш. (14-27-май 1994) тезислари I- қисм. Тошкент. 1994.
Муминов Ҳ . Иккиламчи ипак чиқиндиларини аппарат йигириш теҳнологиясида қайта ишлаш.- Б .99

o’tgan.[174] Anjumanda viloyatlardan juda ko’p tibbiyot hodimlar ishtirok etishdi. Marg’ilonda ipakchilik kombinati va Farg’ona pillakashlik fabrikalarida zararsizlantirilgan ishlab chiqarilgan suvga erishish, avtomatik pilla qayta ishlab chiqishni yo’lga qo’yish, havo shamollatish uskunalarini qayta ta’mirlash muommolarini hal etish dolzarb qilib qo’yilgan edi va masalarani ko’rib chiqish topshirilgan. Lekin yuzaki qilingan tekshiruvlar ijobiy yechim topmadi.

Sovet hokimiyati yillarida “Turkipak”, “Davlat savdo (Gostorg)”, Viloyat savdo-sanoat (Oblpromtorg)”, “Shahar savdo-sanoat (Gorpromtorg)”, “Qishloq matlubot ittifoqi (Selpo)” kabi tashkilotlari O’zbekiston hududida ipak mahsulotlari bilan oldi-sotdisi bilan shug’ullanishgan[175].

Ip-gazlama sanoati yangi texnika bilan ta’minlanayotgan edi. Shu asosga ko’ra bugungi kunda O’zbekiston ipakchilik sohasining uzoq yillik tarixida SSSR davrida tub burilash davri bo’ldi, Aholi bantligini ta’minlash, eksport soxasini oshirish tarmoqli ishlab chiqarish sohasiga asos solindi deb aytish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent.: O’zbekiston, 2017. ‒B. 11
2. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2 -jild – Toshkent,: O’zbekiston, 2018. ‒ B. 45-130.
3. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug’ xalqning ishi xam ulug’, xayoti yorug’ va kelajagi faravon bo’ladi. – Toshkent.: O’zbekiston, 2019. ‒ B. 39.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qatiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. 1-jild. – Toshkent.: O’zbekiston, 2019. ‒B. 176-280.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston demokratik o’zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – Toshkent.: O’qituvchi, 2021. ‒B. 3.
6. Исмоилов Э. Ипак манбаи (Фарғона область Охунбобоев ишлаб чиқариш бошқармасидаги “Ленинград” колхозининг иш тажрибасидан). – Тошкент: Ўздавнашр, 1964. – 26 б.
7. Shamsuddinov F. Tanishing Farg’ona. ‒Toshkent.: O’zbekiston, 1974.
8. Искандеров И. Текстильная промышленность Узбекистана. – Ташкент: Узбекистан, 1974. – С. 93.
9. Bedrinssev A.K. O’zbekiston territorial ishlab chikarish komplekslarini shakllantirish. ‒Toshkent.: O’zbekiston, 1982.

[174] Алимова Н.О.Ўзбекистонда ипакчиликнинг аҳволи ва трансформация жараёни (1865-1991-йиллар) тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссиртацияси. ‒Тошкент., 2018.-Б. 146.
[175]O‘sha asar. -Б.155.

10. Soliyev A.S., Abdunazarov H. Yengil va oziq-ovqat sanoatining mintaqaviy muammolari. – Toshkent: Fan, 2007.

11. Azlarova M, Shanazarova G. Yengil sanoat texnologiyasi fanidan ma’ruza darslari uchun o’quv-uslubiy majmua. – Toshkent.: Iqtisodiyot, 2017.

12. Raximova G.S. XX asrning 50-90 yillarida Farg’ona vodiysi sanoat rivojining ekologik holatga ta’siri. – Toshkent., 2018.

13. Alimova N.O. O’zbekistonda ipakchilikning ahvoli va transformasiya jarayoni (1865-1991-yillar). diss. – Toshkent., 2018.

COMPONENT PARTS OF THE PLOT

(In the example of the story "Woman" by Javlon Jovliyev)

Amirkulov Sanjar Sayitmurotovich
Teacher, Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
amirqulov.sanjar@mail.ru
Islomov Shohijahon Shuhratjon o'g'li
Student, Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
shoxjaxonislomov@gmail.com

Annotation: In this article, it was studied how the concepts such as subject and its components, composition and conflict, used in literary studies, were reflected in the stories of the independent writer Javlon Jovliyev, comparing them with the bright works of our literature.

Key words: story idea, plot, composition, conflict, culmination.

Introduction: The narrative of the works of the independence writer Javlon Jovliyev describes events that actually happened in life. We chose for analysis the story "Woman" from the collection of stories "Meeting of Two Hearts" by the writer.

First of all, let's talk about the plot. From the beginning of the story, it is clear what the story is about and the atmosphere of its main characters. The idea of the story: the "daily" life of a devoted woman of the past captivity, who sacrificed herself for her children and family, is described. Let's compare: A. France in the story "History of Humanity" does not directly tell the main idea of the work to convey to the reader the idea that "People are born, suffer and die", but " as an incident in life. In the same way, in the well-known and popular story "Thief", as an example of "a farmer's stolen ox", he was able to reveal the image of bribery and careerist in the society.

"Plot" allows us to understand the system of events described in the work. During our course, we proceed from the same point of view and by "plot" we understand the plot, the system of events typical of epic and dramatic works. In the existing textbooks and manuals, the definition of the plot given by M. Gorky is given, according to which the plot is "it is the historical development and confirmation of this or that character, type". However, it is known that not all works of art show character development, growth and formation. For example, let's take the famous story "Thief" by A.Qahhor. As you know, in this story, the characters are given ready-made, during the story

does not develop, the plot shows the internal development of the event. Therefore, M. Gorky's description of the plot cannot be universal, it is true only for certain types of works (for example, "Good Blood", "Night and Day"). As long as we mean the plot typical of epic and dramatic works by "plot", it is more correct to understand the plot

as "a system of interrelated events" or "a specific situation, the internal development of one event" in the work.

In literature, the story being told is called "plot". (Plot is the French word for "subject", that is, what is being described or told.) Subgenres of literature (for example, the story) often describe a small event and its details. The subject of works belonging to major genres is multi-faceted. In this case, it is about the complexity of the subject. In both cases, the subject remains a small or large event that is the basis of the content of the work.

The unfolding of the character of the characters during the events of the plot, formation is also something. It is closer to the truth to look at it as one of the functions of the plot in the artistic work, and to understand it as the essence of the plot. When talking about the functions of the plot in the artistic work, it should be said that it organizes the life material that allows the artistic research of the work's problem. So, while the plot forms the theme in the work, its form depends on the content and the creative intention of the author. For example, in the plot chosen by A. Qodiriy for "The Past Days", Otabek is from Tashkent and Kumush is from Margilan - the most acceptable (optimal) option for the execution of creative intention. After all, the passage of the "romantic-domestic" plot line, which is the core of the novel, between Tashkent and Margilan, allows the writer to bring the necessary events into the work for the study of the problems he has thought about. In particular, events such as Otabek's execution, the Tashkent rebellion, and the Kipchak massacre are brought into the work without any violence, inextricably linked to the Otabek-Kumush line, which occupies the reader's imagination, and, importantly, they represent the author's personal will, nation. It creates an opportunity for comprehensive artistic research and expression of the problems of freedom and the fate of the nation. It seems that the most important function of the plot in the artistic work is that it serves to form and express the artistic concept.

Conflict is the core of the plot. It is known that development is the result of the struggle of opposites. In accordance with the same law of social development, life is shown in action in literature. As we mentioned at the beginning of the story, a typical day in the village with constant difficulties attracts attention, and small changes in the life of the characters began to occur (the woman's unceasing efforts to save the family, the fate of women who work as day in the village). are contradictions hidden within the lines. (the husband who appears at the end of the story contradicts the woman's running and running) Then the characters of the characters contradict each other in the end of the story. The reader, who wants to support the woman's opinion, writes about the events and difficulties of the period, etc. The work, which does not have a conflict in its subject, evokes conflicting thoughts about the world view of a woman's husband and children. Contradicting such events in life only as a result of the clash of characters

reveals the inner world of people. The conflict provides the direction of the plot and content of the whole work. It is impossible to "create" a subject without conflict. Because the subject is a conflict that moves in terms of its deep essence. There is a two-way relationship between the plot and the conflict: on the one hand, the plot summarizes the conflicts, and on the other hand, the conflict is the main force that moves the plot. It seems that plot and conflict are combined in a work of art, one requires the other. Conflict (lat., conflict) means mutual struggles of the characters of a work of art, conflicts of the hero with his environment, as well as in its meaning are understood contradictions. Because the work of art is an artistic reflection of reality and the human image is at its perform, all the conflicts that exist in the real life of a person find an artistic reflection in it. From this point of view, three types of artistic conflict are distinguished: 1. Conflict between characters. 2. The conflict between the character and the environment. 3. Internal (psychological) conflict. It should be said that these types of conflict appear in a mixed form in the work of art and are interconnected: one leads to the other, one causes the other, one is expressed through the other, etc. That is, the hero’s conflict with the environment is revealed through his conflicts with other characters, conflicting processes in his psyche. For example, Cholpon’s "Night and Day".

Miryoqub in his novel is a character who is in conflict with his environment. Miryoqub’s conflict with the environment is reached against the background of his conflicting relationship with Akbarali, which gives rise to a complex process in the psyche of the hero - a struggle of thoughts. All types of conflict also motivate the character to a certain action, which allows us to interpret the conflict as the driving force of the plot. We can see this again in the case of Miryakub: his conflict with Akbarali, which did not reach the level of an open conflict, prompted Miryokub to act - to understand his identity and place in life based on comparing himself with his beloved, a complex thought process in his psyche ("internal movement") began. As a result of these thoughts, he came to know himself as a social person, to understand his social status, which naturally pushes him to active social action ("external action") it appears that it was It is self-evident that the conflict determines the direction of the hero’s actions and, on this basis, affects how the events of the plot develop. For example, the conflict in Otabek’s mentality is that he respects the human personality as a progressive intellectual of his time and at the same time is not completely free from the influence of his time and environment. As a result, Otabek, in a conflict with the environment (the fact that he resisted when his parents tried to marry him for the second time is essentially a character-environment conflict, only this is expressed through the relationship with his parents) conceded: "Knowing a poor person is a betrayal..." was happening, and Zainab agreed to marry, saying that she would be "a lifeless statue in front of her". That is, in the struggle between the old and the new in

the meaning of Otabek, the former had the upper hand: he could not protect Zainab's person and her rights at that time. Later, when he found out about Zainab's love for him, Otabek felt deeply guilty, and therefore, despite Kumush's strict demands, he dared to answer her. He could not, as a result he unwittingly paved the way for tragedy. It seems that the conflicts in the psyche of the hero arise on the basis of his conflict with the environment and people in this environment, and at the same time actively influence them - determine the development of the plot in one way or another. This is a clear proof that the conflict is the driving force of the plot. The task of the composition is to organize the components of the form in the work of art in the most convenient way to form and express the artistic content.

Components of the subject. Javlon Javlon's story "Woman" begins as follows: "She was a hired worker on a farm. She works on cotton, potatoes, onions, sesame seeds for a daily wage, her husband is unemployed, and the family survives only on the money he earns. This year, the water was good and there was plenty of work. That's why the three women have been sweating non-stop since early spring

The story began with this passage. It gives the first information about the story in the reader's mind. This part of the work is called exposition. ("Exposition" (Latin) means "explanation", "explanation") Exposition is an introduction that precedes the beginning of the plot and conflict. One of the important conditions and qualities of the exposition is that it should be short and meaningful. Even this small exposition is not limited to giving us information about the hero and the circumstances in which he begins to act, but also prepares us for a proper understanding of the hero's further adventures. Exposition used by the story writer is very used, and some writers give this part in the middle of the work. The writer used the chosen method mainly in the works of the detective direction. At the beginning of the work or story, there is a little talk about a crime or a crime, and it keeps the reader hooked.

The second component of the subject is the node. In the story "Woman", the knot is a woman who works all day and rushes into a store surrounded by tins and makes more expensive purchases than usual, and the shopkeeper is surprised to see this. He rushes home and arranges scenes. From this quoted part, the problem that needs to be solved for the reader grows out of the "puzzle" exposition. In the events that follow, the dearness and honour of the unknown person brings out the main conflict in the play. The unfolding of the knot and conflict gradually escalates the events and reveals another important component of the plot - the development of events. The conflict and the development of the subject become more intense and reflect the culmination of the story. ("Climax" (Latin) means "peak".) The climax is the sharpest, decisive point in the conflict between characters.

Portrait and Landscape. People's appearance drawn in the work using artistic words is called a portrait. The portrait also includes the character's tone of voice,

specific gestures, and changes (mimicry) on his face due to various mental states. Basically, a portrait is drawn in two different ways. Through appearance and inner world. In the first way, the hero is confused in the mind of the reader. Sometimes this method can be abandoned. In this case, the writer places the inner world of the hero in the reader's mind through his actions and behaviour, and the reader imagines the hero in his mind. This story Javlon Jovliyev went the other way: instead of drawing the character of the hero, he draws the character of the character by describing the difficulties and hard days in his neck.

Composition. The ideological-aesthetic effect of the work also depends on the proportion of its different parts to each other. The proportion between different parts of a work is called composition ("composition" is Latin for "structure"). The composition of the work is first of all determined by the author's attitude to the depicted life material, that is, the composition is primarily an ideological-aesthetic concept. A writer's point of view is a crucial element of composition. According to L. Tolstoy, "composition" is first of all to determine the center and determine the center of the artist's point of view. The composition of this story by Javlon Jovliyev - one of the most important values for the Uzbek people, the issue of honor and dignity is revealed in a funny and sad way in the example of an unemployed husband. A. Qadiriy tries to put the most advanced people of the 19th century - Otabek, Yusufbek Haji, Kumush and others like them - in the center of the image, which determines the composition of the whole novel. Another important condition of the composition is that the development of the events above the work should be logically connected. Composition is also a method of narration, in which the writer describes the whole picture from his point of view or from the place of a character of the work. The content of the work is revealed on the basis of the meaningful relationship of the images with each other. The system of images is an important element of the composition, which is composed according to the author's creative intention. The system of images, especially when it comes to large epic works, is understood as the totality of characters in it (however, it is always necessary to remember that the system of images also includes other images in the work, things, nature, animals, etc.). The position occupied by the characters in the epic work in the reality of the work, played in the development of the plot

It differs from each other in aspects such as its role, its importance in expressing the author's artistic concept. Accordingly, the characters of the hero, the secondary character and the supporting characters are usually distinguished. A hero is a character who plays a leading role in the plot of the work, in the expression of the author's artistic concept. The secondary characters move along with the heroes of the work, in the development of the plot and the expression of the artistic concept while playing a certain role, it mainly appears as a tool that serves to reveal the character of the hero, to show the characteristics of the environment in which he moves, and his fate.

Supporting characters have a supporting function to both of the above, and they are close to artistic detail in terms of their position. For example, Otabek (the main character), Yusufbek Haji and Kumushbibi (the latter occupies a lower position in terms of the artistic concept) are the characters of the novel "The Past", and Hasanali, Uzbek Oyim, Oftob are secondary characters. My mother, Master Olim, Zainab, Hamid, and all my other characters can be shown as supporting characters.

CONCLUSION

In conclusion, we can see that all parts of the subject are used wisely in the stories of Javlon Jovliyev, which plays an important role in making the story more educated and in the heart of the reader. During the analysis, we witnessed that Javlon Jovliyev wisely uses almost all the literary and artistic methods used in the bright works of our literature.

References:

1. Literary theory: a textbook for students of the philology faculty of universities and pedagogical institutes (Izzat Sultan; responsible editor Naim Karimov). Revised and revised third edition. — T.: Teacher Publishing House, 2005 — 107,114,124 pages.
2. Musurmankulova, M. N., Amirkulov, S. S., & Choriev, B. A. (2021). DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL CONDITIONS AND IMPROVEMENT OF COMPARATIVE-DIALECTOLOGICAL COMPETENCE. *Journal of Central Asian Social Studies*, *2*(01), 94-100.
3. Dilmurod Kuronov "Introduction to literature" Tashkent: Fan, 2007.
4. J. Jovliyev “Meeting of two hearts” (Story) Tashkent: Nowruz. 2019., 192

TEACHING WRITING TO EFL STUDENTS THROUGH TASK-BASED APPROACH

Omonova O'g'ilsara Jalol qizi
Master student of UzSWLU
ugilsaraomonova@gmail.com
Akhmedov Oybek Safarboyevich
DSc in philology, professor of UzSWLU
Ahmedov.Oybek@mail.ru

Annotation: This article provides general information about writing, teaching writing skills by using the task-based approach, its usage in the classroom, benefits and special features, the effect of TBLT in the learners' second language writing skills.

Keywords: writing skill, EFL students, task-based instruction, English Curriculum, Learner-centered English as a second language.

Writing has always been considered as a vital skill in English language acquisition. The significance is due to the fact that it reinforces the grammatical structures and vocabulary that teachers and instructors endeavor to teach their students. In order to develop writing skills and to be ready to communicate effectively in real life as well as academic situations. Furthermore, writing skills can be enhanced when the students' interests are acknowledged and when they are provided frequent opportunities to actually practice writing. After researching, it was found that a number of researchers discovered the need for ESL students to be exposed to various genres, strategies, and methods in order to succeed in writing English.

Task-based learning is an approach to English language learning that learners are provided interactive tasks to complete. In this approach, learners need to communicate. Once the task is complete, then the language used in the classroom is discussed by the teacher. Task-based language teaching (TBLT) is the learner-centered approach developed in the 1980s by N. S. Prabha who worked as a teacher and researcher in Bangalore, South India. It has been emerging as a student-centered and experiential pedagogical approach arising from the practice of communicative language teaching (East, 2017). In this approach, teachers engage their students in both pedagogic as well as real-world tasks to improve their language skills so that they can improve skills in figuring out any language problem in their academic, social, and professional lives. During the task-based approach, learners solve tasks that are relevant as well as interesting to them. In order to solve the task, students should use the target language they're learning to communicate with their peers. Language teachers utilize this approach in improving their learners' communicative skills by actively engaging them

in listening, speaking, reading, and writing activities. Additionally, task-based approach, that creates situations for interactions between learners and teachers, and among students within the classroom. Unlike teacher-centered approaches that mainly focus on the language form, TBLT concentrate on the meaning of the language.

Task as an activity aims to improve learner's communicative skills, focusing more on meaning than form. Any activity provided in the textbook may not meet the criteria for a language task rather it needs to foster students' communication skills. Task-based language teaching is considered as an approach rather than a method that creates a natural context for utilizing the target language in the classroom environment. It assists learners to explore their ideas as well as select their own words, and therefore become active students. Besides, it provides teachers an opportunity to develop activities in the form of interesting tasks on subjects that are familiar to students. As it is mentioned above, the lesson is based on the accomplishment of an activity and the language studied is determined by what happens as the learners proceed with the work. Task-based leaning approach is an approach that offers learners material that they should actively engage with in the process of their learning, enabling them to explore their opinions freely and use their own words without worrying about grammatical, vocabulary mistakes or mechanical aspects of writing. When students practice to write continually and complete their tasks, they can build their vocabulary and enhance their handling of grammar, spelling, punctuation as well as useful expressions. The familiarity of the topic and the enjoyment of the task are a solution to difficulties which are faced by students. Dave and Jane Willis (2007), in their book "Doing Task-based Teaching", listed seven types of task that can be used in an EFL classroom to improve student writing skills: listing, ordering and sorting, matching, comparing, problem-solving, projects and creative tasks, sharing personal experiences.

The main unit of a lesson in TBLT classroom is the task and different tasks are designed to facilitate the students with real life communicative situations enabling them real communicators of the target language. It is a learner-centered approach, based on the constructivist school of learning and teacher plays the role of a facilitator of the communicative interaction among the learners (Ellis, 2009) . During TBLT a language learner plays a dynamic role in the whole process of language learning as he takes active part in interactive and communicative activities throughout the task performance cycle to achieve an outcome (Prabhu, 1987; Bygate et al., 2001; Skehan, 1998; Robinson, 2011; Ellis, 2003) . Samuda and Bygate (2008) defined task as "A task is a holistic activity which engages language use in order to achieve some nonlinguistic outcome while meeting a linguistic challenge, with the overall aim of

promoting language learning, through process or product or both" (Samuda & Bygate, 2008: p. 69) .[176]

The major advantage of the task-based learning approach is that it offers learners much freedom and natural context in which students can use the target language in class. Thus, learners have a more various exposure to language and are exposed to an excellent range of lexical phrases, collocations and language forms. However, the main focus in this approach is essentially on writing than the correctness of grammar, syntax etc. The final part of task-based approach can be devoted to corrections and development. Furthermore, TBLT is learner-centered and is a strong communicative learning instruction where learners spend their time fruitfully and creatively. Since the significance of task-based language instruction has been felt by EFL teachers, researchers, and instructors the emphasis on combining different tasks for teaching English has been prioritized in the syllabuses.

This approach is explored by many researchers in order to prove its effectiveness. One of the researchers, Lahman Prasad Bhandari explored English teachers' practices and experiences of TBLT for developing the secondary level students' writing skills. The study aimed at exploring English teachers' experiences in teaching writing with respect to the intent of the secondary-level English curriculum. It started with the exploration of TBLT and teaching writing in connection with the curriculum. As the data were analyzed based on the taxonomy of task types (Willis & Willis, 2007), it elicited that the teachers employ both tasks from their textbooks as well as their self-designed tasks to improve writing in their learners. The type of teacher education helped them improve their theoretical knowledge of task-based language teaching. The findings on the research also revealed that teachers experienced their students learning better from their peers in pairs and groups than from teacher-centered classes. The findings revealed that though the teachers are well aware of the theoretical aspects of TBLT and teaching writing, they need more exposure to fully bring their theoretical knowledge of TBLT including the designing, sequencing, and implementing tasks in teaching writing effectively to achieve the objectives.[177]

All in all, teaching writing to foreign language learners can be challenging for teachers and instructors. In order to avoid difficulties in teaching as well as learning writing skills TBLT can be an effective tool. Furthermore, EFL teachers should adopt some more new techniques, and strategies to improve the EFL/ESL learners' writing skills. When the teachers or instructors provide a certain writing task to the learners, they have to suggest to the learners how to express ideas, opinions and organize the provided task. The teachers have to guide the students through the process of writing

[176] Ahmed, R. and Bidin, S. (2016) The Effect of Task Based Language Teaching on Writing Skills of EFL Learners in Malaysia. *Open Journal of Modern Linguistics*, **6**, 207-218. doi: 10.4236/ojml.2016.63022.

[177] Lahman Prasad Bhandari. Lumbini Banijya Campus(2020) Teaching writing through task-based instruction: Exploring English teachers' experiences

that needs to divide the writing activity into several stages where each activity involves sub-skills in the teaching process. Therefore, the teachers should motivate the learners properly so as to involve them in the activities, and tasks with a lot of motivation and encouragement.

References:

1. Achmad Saifudin, Slamet Setiawan, Slamet Setiawan(2020)The implementation of task based learning in teaching writing descriptive text to the junior high school.

2. Ahmed, R. and Bidin, S. (2016) The Effect of Task Based Language Teaching on Writing Skills of EFL Learners in Malaysia, *Journal of Modern Linguistics*, 6, 207-218.

3. Ahmadian, M. J. (2016) Task-based language teaching and learning. The Language Learning Journal, 44(4), 377-380.

4. Hamid Marashi, Lida Dadari(2012) The Impact of Using Task-based Writing on EFL Learners' Writing Performance and Creativity, International Journal of Language and Literary Studies, 177-186.

5. Lahman Prasad Bhandari. Lumbini Banijya Campus(2020) Teaching writing through task-based instruction: Exploring English teachers' experiences

6. Willis, J., & Willis, D. (2007). Doing Task-Based Teaching. Oxford: Oxford Universitty Press.

7. https://www.researchgate.net/publication/273127875_Teaching_and_Learning_to_Write_Using_a_Task-based_approach_in_an_EFL_Class

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AT “ALOQABANK” DA ZAMONAVIY XODIMLARGA BO’LGAN TALABNI O’RGANISH VA TAHLIL QILISH

Tursunova Mastura Taxirovna
Muhammad Al-Xorazmiy Nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti
“Menejment va marketing” kafedrasi katta o’qituvchisi
masturataxirovna1990@gmail.com
Sodiqova Mohistora Sodiq qizi
Muhammad Al-Xorazmiy Nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti
“Menejment va marketing” kafedrasi magistranti
mohistoraxon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot infratuzilmasining kadrlarga bo’lgan talablarini shakllanishi va yangi zamonaviy mutaxassislarni takomillashtirish yo’nalishlari va bu jarayonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta’siri ko’rib chiqiladi. Chunki raqamli iqtisodiyot rivojlanishiga ko’plab omillar ta’sir ko’rsatadi. Asosiy omillardan biri bu zamonaviy kadrlarga bo’lgan talabni shakllantirishdir. Maqolada kompaniyalarda zamonaviy kadrlarga bo’lgan talab o’rganilgan va tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: raqamli iqtisodiyot, axborot texnologiyalar, elektron hukumat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), raqamli texnologiyalar, mutaxassis, kadr, IT.

Abstract: This article examines the formation of the requirements for personnel of the digital economy infrastructure and the directions of improvement of new modern specialists and the impact of this process on socio-economic development. Because many factors affect the development of the digital economy. One of the main factors is the formation of demand for modern personnel. The article examines and analyzes the demand for modern personnel in companies.

Keywords: digital economy, information technologies, electronic government, information and communication technologies (ICT), digital technologies, specialist, personnel, IT.

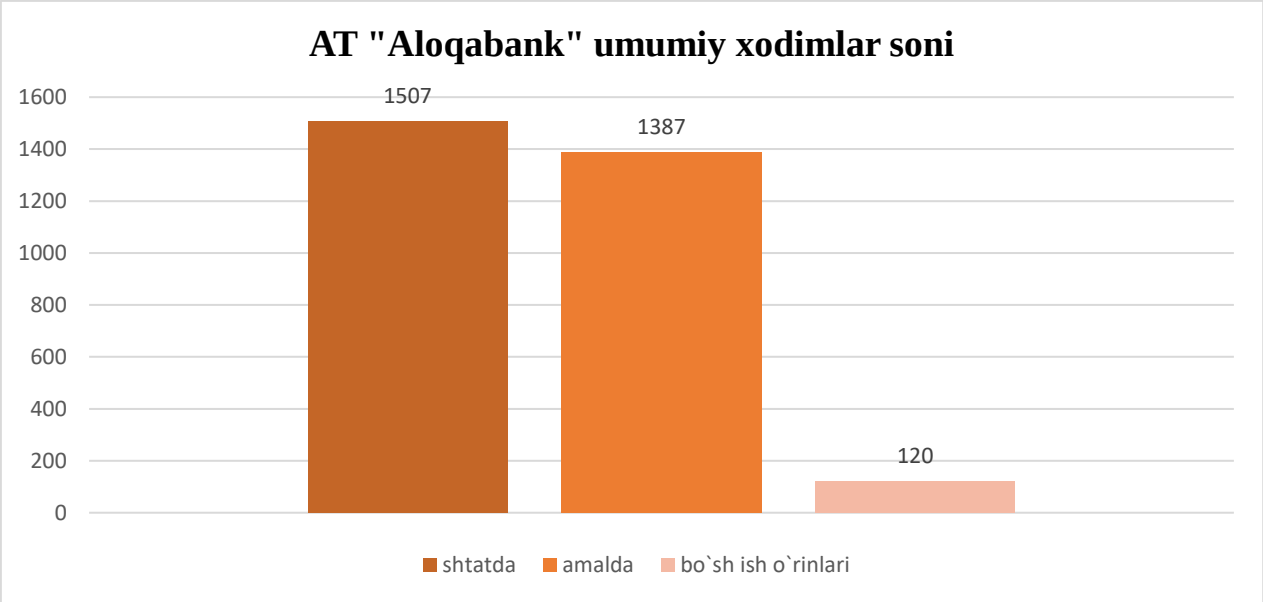
Aksiyadorlik tijorat «Aloqabank» O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga asosan 1994-yil 12-oktyabrda tashkil etilgan.

Bankning yuksak vazifasi - o’z mijozlariga ularning bizneslari talablariga javob beruvchi keng qamrovli bank xizmatlarini professional darajada taqdim etib, respublikada tadbirkorlikning mustahkamlanishiga ko’maklashish. Ushbu vazifani amalga oshirishda AT “Aloqabank” doimiy ravishda o’zining korporativ qadriyatlariga asoslanib faoliyat yuritadi.

AT “Aloqabank” Kadrlar siyosati - xodimlarni boshqarishning uzoq muddatli strategiyasi bo’lib, uning asosiy maqsadi – tizimni malakali va zarur yo’nalishga ixtisoslashgan mutaxassislar bilan ta’minlash, mas’uliyatli, sadoqatli, malakali xodimlarni tarbiyalash, ularning faoliyatiga ko’mak beruvchi tashkiliy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy shart-sharoitlarni yaratishdir.

Bank rahbariyati yuqori malakali kadrlarni tanlab olish va jipslashgan jamoani shakllantirishni o’z oldiga maqsad qilib qo’ygan. Bank xodimlari bilan ishlashda quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

- xodimlar ishini samarali tashkil etish, yuqori sifatli ish muhitini yaratish va barcha ish o’rinlarini malakali kadrlar bilan ta’minlash;
- motivasiya tizimini rivojlantirish, xodimlarning bank ishiga qo’shgan hissasi va professionallik darajasiga mos ravishda lavozimlarini oshirish va rag’batlantirishni yo’lga qo’yish;
- xodimlarni qo’llab quvvatlash va professionallik darajasini oshirishda, shuningdek, lavozimlarni oshirish istiqbollarini rejalashtirishda bank xodimlari faoliyatini baholashning zamonaviy usullarini qo’llash;
- yosh va umidli kadrlarga o’qish imkoniyatlarini yaratish va malakasini oshirish.

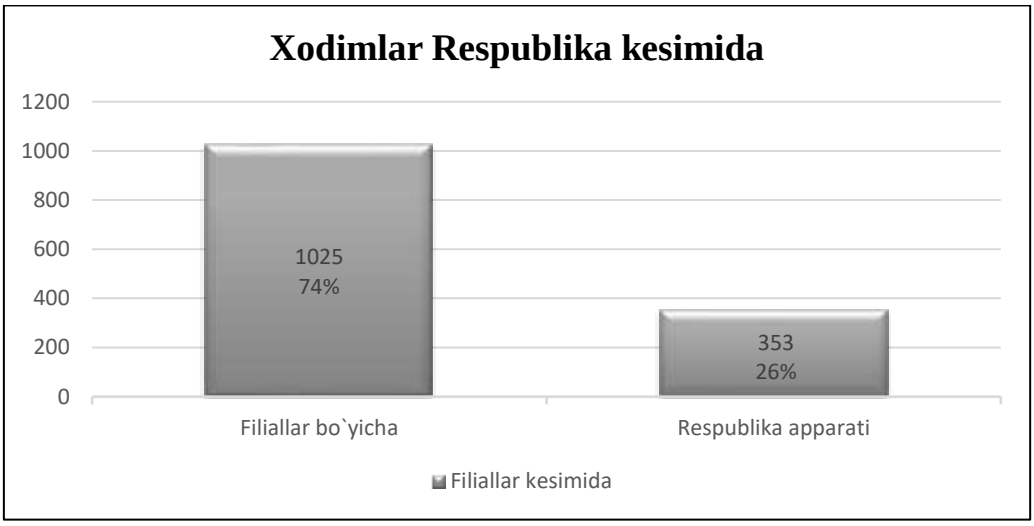

1-rasm. AT “Aloqabank” ning umumiy xodimlari soni.[178]

Aksiyadorlik tijorat “Aloqabank” da Respublika bo’yicha jami 1387 nafar xodim faoliyat olib boradi. Lekin shtat bo’yicha 1507 nafar xodim mavjud bo’lishi kerak. Bundan ko’rinib turibdiki, umumiy 120 nafar xodimga ehtiyoj bor. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun AT “Aloqabank” bilan o’zining hamkorligidagi universitet bitiruvchi talabalari orasida suhbat o’tkazilyapti. Suhbatdan o’tgan talabalar esa

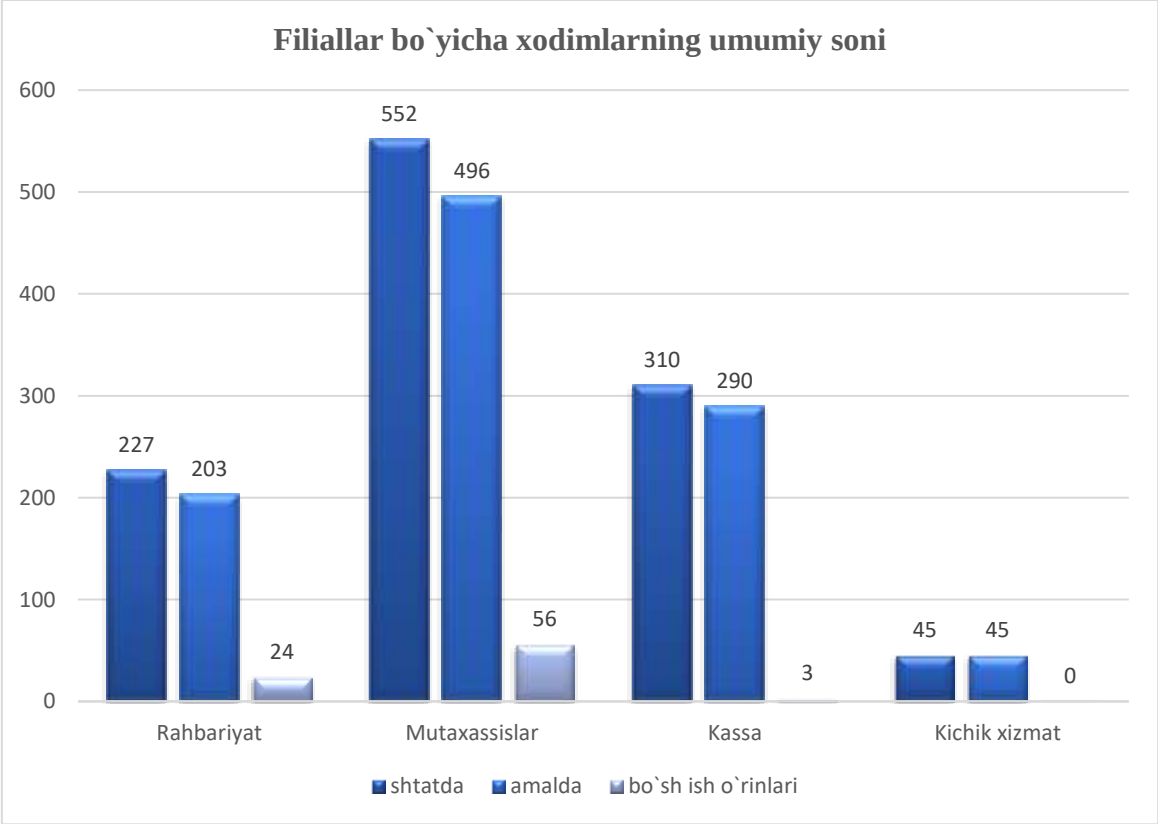
[178] Manba muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

to’g’ridan-to’g’ri stajirovkaga qo’yilmoqda. Shu va shu kabi ishlar olib borilishi orqali sekin-astalik bilan bo’sh ish o’rinlari to’ldirilmoqda.

2- rasm. AT “Aloqabank” xodimlari Respublika kesimida.[179]

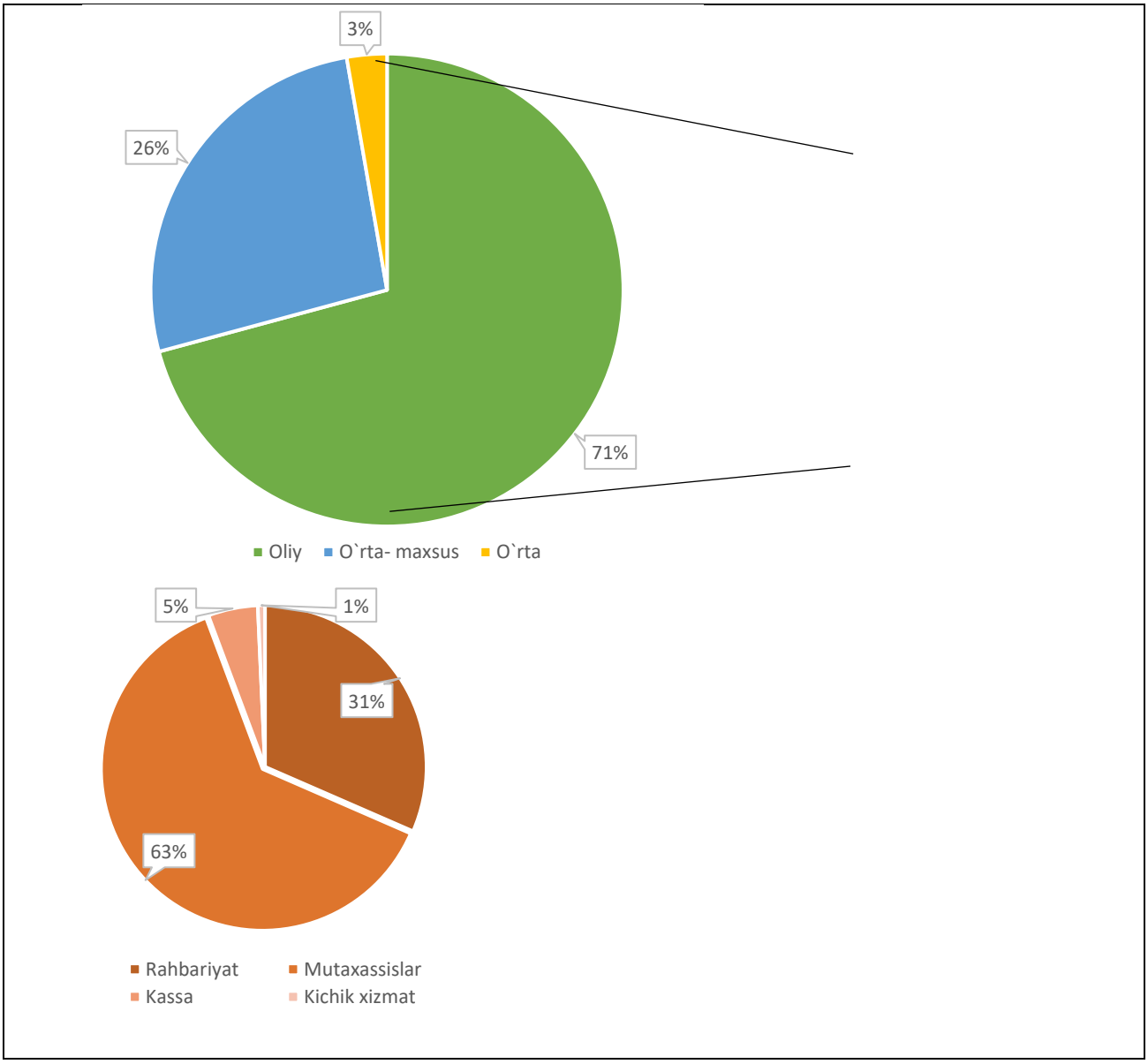
Bu rasmda AT “Aloqabank”ning Bosh ofisidagi va Respublika bo’yicha filiallardagi xodimlar soni tasvirlangan. Demak, Bosh ofisda jami 373 nafardan **353 nafari** faoliyat yuritsa, filiallarda esa 1134 nafardan **1025 nafari** ishlaydi. Umumiy olganda, 26% xodim Bosh ofisda, 74% xodim filiallarda faoliyat yuritishadi.

3. rasm. AT “Aloqabank” ning filiallari bo’yicha xodimlarning umumiy soni.[180]

[179] Manba muallif tomonidan ishlab chiqilgan.
[180] Manba muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Yuqoridagi rasmdan ko’rish mumkinki, AT “Aloqabank” ning Respublika bo’ylab filiallarining rahbariyati uchun jami 227 nafar shtat birlik mavjud, lekin bugungi kunda 203 nafar xodim faoliyat olib boradi. 496 nafar xodim mutaxassis sifatida ish faoliyatini yuritishadi, lekin bu yerda ham 552 nafar shtat birlik avjud. Bank kassalarida 310 nafar shtat birlik mavjud bo’lib, shundan 290 nafar xodim hlaydi. Kichik xizmatlarda esa 45 nafar shtat birlik bo’yicha to’liq holatda odimlar faoliyat yuritadilar.

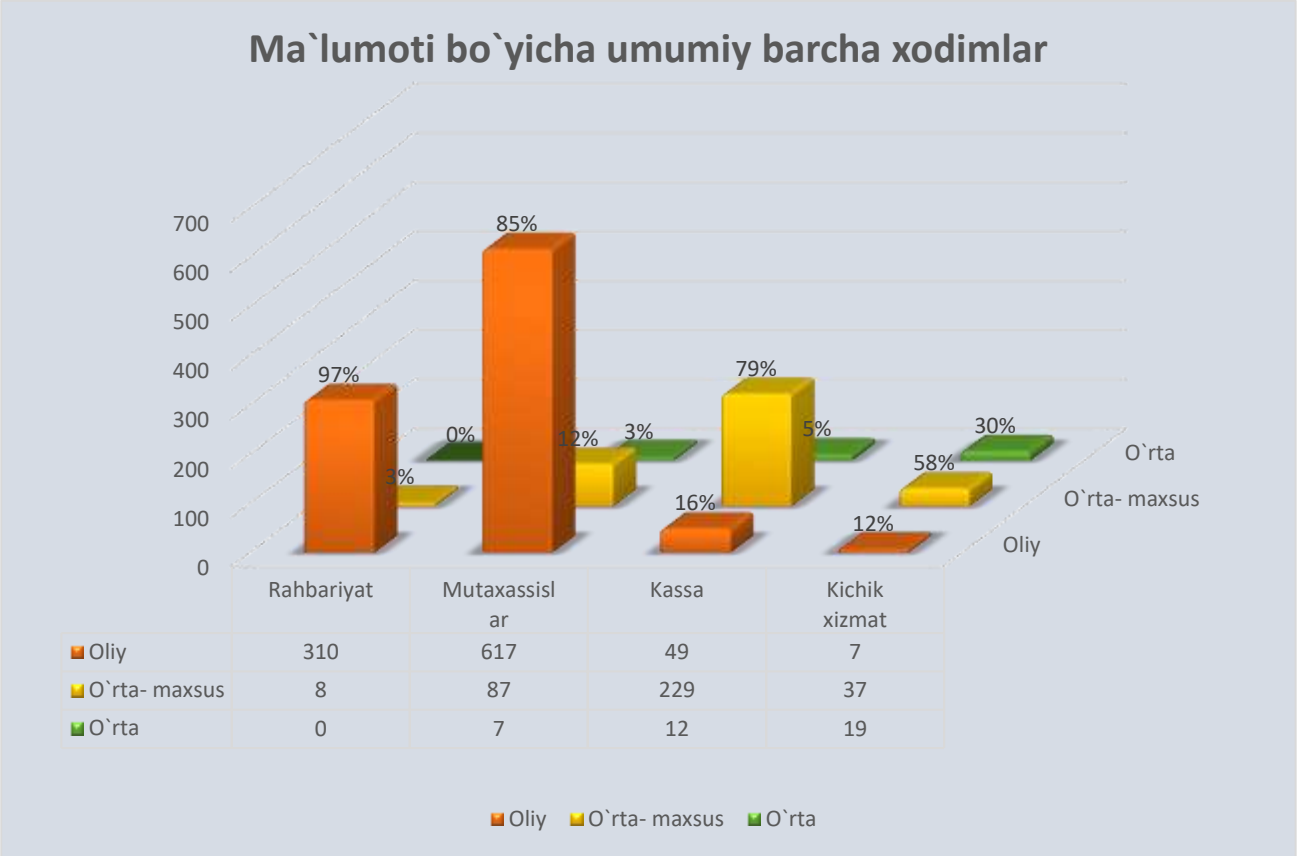

4. rasm. AT “Aloqabank” xodimlarining ma’lumoti bo’yicha ko’rsatkichlari. Oliy ma’lumotli xodimlarning ma’lum bo’limlardagi soni.[181]

Bu rasmdan ko’rish mumkinki, o’rta ma’lumotli xodimlar 38 nafar va bu umumiy xodimlar sonining 3% iga to’g’ri keladi. O’rta-maxsus ma’lumotli xodimlar esa 26%

[181] Manba muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

ini tashkil qiladi va ular 367 nafardan iborat. Ma’lumoti oliy bo’lgan xodimlar umumiy xodimlar sonining eng yuqori 71% ini tashkil qilib, 982 nafardan iborat. Rasmda oliy ma’lumotli xodimlar kengroq tasvirlangan. Shundan ma’lumki, rahbariyatda 310 nafar xodim faoliyat yuritadi va oliy ma’lumotli xodimlarning 31% ini tashkil qiladi. Mutaxassislar esa rahbariyatdagi xodimlar sonidan deyarli 2 barobarga ko’p bo’lib, 617 nafarni tashkil qiladi, foizlarda hisoblansa, 63% ga to’g’ri keladi. Kassada ishlaydigan oliy ma’lumotli xodimlar 49 nafar va ular 5% ni tashkil qilyapti. 7 nafar xodim kichik xizmatlarda o’z faoliyatini olib boradi. Bu ko’rsatkich esa atigi 1% ni tashkil qilmoqda.

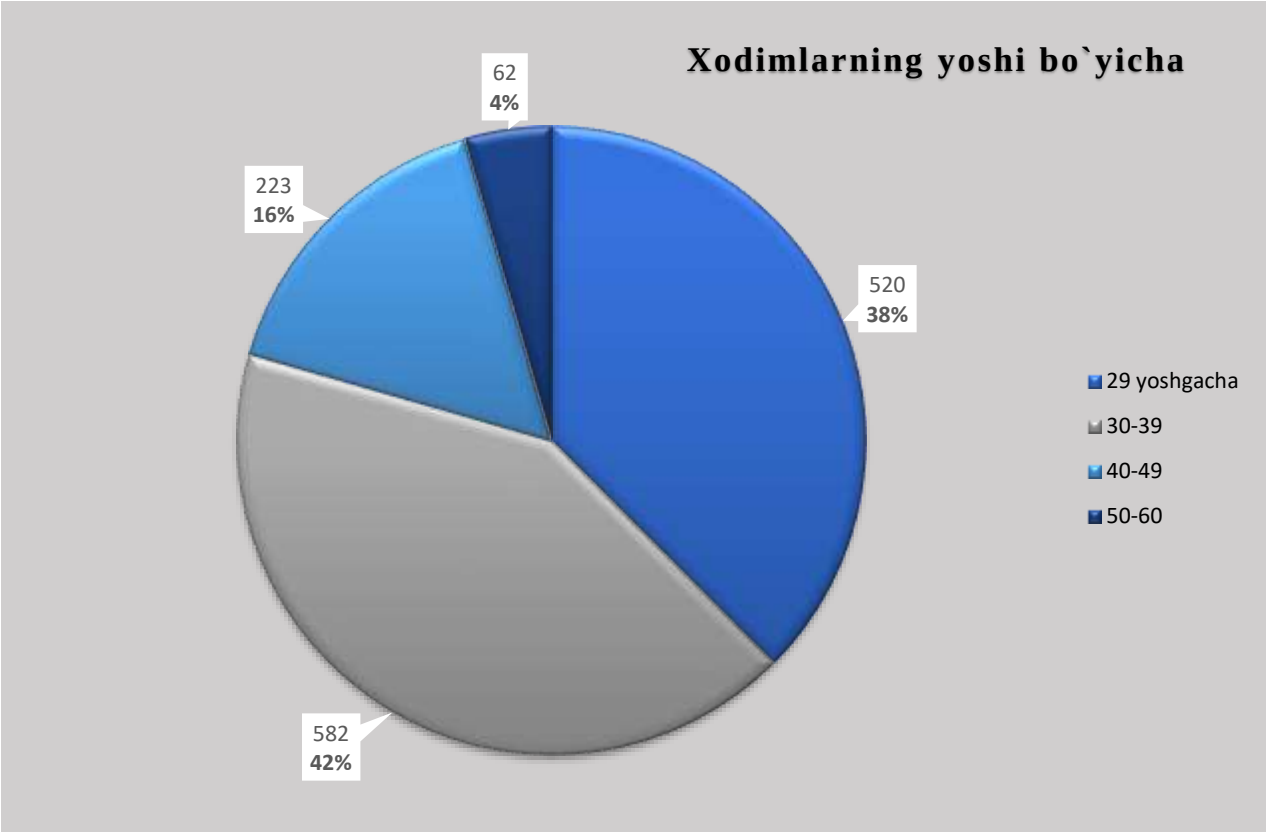

5. rasm. AT “Aloqabank” ma’lum bo’limlaridagi xodimlarning ma’lumoti bo’yicha umumiy ko’rsatkichlari.[182]

AT “Aloqabank” rahbariyatida jami 318 nafar xodim mavjud bo’lib, ulardan oliy ma’lumotli xodimlar 310 nafarni (97%), o’rta-maxsus ma’lumotga ega xodimlar 8 nafarni (3%) tashkil qiladi. O’z-o’zidan ma’lumki, rahbariyatda o’rta ma’lumotli xodimlar ishlamaydi. Bundan tashqari, turli mutaxassisliklarda 617 nafar (85%) oliy ma’lumotli, 87 nafar (12%) o’rta-maxsus ma’lumotli va 7 nafar (3%) o’rta ma’lumotli xodim faoliyat yuritadilar. Kassada 49 nafar (16%) oliy ma’lumotli xodim, 229 nafar (79%) o’rta-maxsus ma’lumotga ega xodimlar, 12 nafar (5%) o’rta ma’lumotli xodimlar ishlaydilar. Umumiy kichik xizmatda ishlaydigan xodimlarning 12%i -7

[182] Manba muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

nafari oliy ma’lumotli xodimlardir. 37 nafari o’rta-maxsus ma’lumotga ega bo’lib, 58% ni tashkil qiladi. 30% -19 nafar xodim esa o’rta ma’lumotli xodimlardir.

6. rasm. AT “Aloqabank” xodimlarining yosh bo’yicha ko’rsatkichlari.[183]

Rasmdan ko’rinib turibdiki, AT “Aloqabank” xodimlarining eng katta qismi, ya’ni, 42% i 30 yoshdan 39 yoshgacha bo’lgan xodimlardan iborat ekan. Bu 582 nafarni tashkil qilmoqda. Undan biroz farq qilgan holda, 520 nafar xodim 29 yoshgacha bo’lgan xodimlardir va u 38% ni band qiladi. 223 nafar xodim 40 yoshdan 49 yoshgacha bo’lib, ular 16% ni tashkil qiladilar. Qolgan 4% ni esa 50 yoshdan 60 yoshgacha bo’lgan xodimlar, soni aniq qilib aytilganda 62 nafar xodimlar tashkil qiladi.

AT “Aloqabank” da eng ko’p 30 yoshdan 39 yoshgacha bo’lgan xodimlar o’z ish faoliyatlarini olib boradilar. Ulardan 199 nafari rahbariyatda va 140 nafari kassada ishlaydi. Umumiy 229 nafar xodim mutaxassis sifatida, 17 nafar xodim esa kichik xizmatlarda faoliyat yuritadilar. 29 yoshgacha bo’lgan xodimlarning eng katta qismi, aniqroq qilib aytganda, 378 nafari mutaxassis sifatida o’z ish faoliyatlarini olib boradilar. Va ular ya’ni, 29 yoshgacha bo’lgan xodimlar rahbariyatda 41 nafarni, kassada 84 nafarni, kichik xizmatda esa 16 nafarni tashkil qiladilar (7-rasm).

[183] Manba muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

AT “Aloqabank” da o’rta yoshdan baland bo’lgan xodimlar ham o’z o’rinlariga ega. Jumladan, 40 yoshdan 49 yoshgacha bo’lgan xodimlarning 58 nafari rahbariyatda, 93 nafari esa mutaxassis sifatida faoliyat yuritadilar. Bundan tashqari, hatto kassa va kichik xizmatlarda ham ularning o’z o’rinlari bor. Jami 53 nafar 40 yoshdan 49 yoshgacha bo’lgan xodim kassada, 18 nafar xodim esa kichik xizmatlarda ishlaydilar. Shu o’rinda 50 yoshdan yuqori xodimlar ham mavjud bo’lib, ozcxilikni tashkil qilsalar ham, bankda o’z ish o’rinlariga ega. Hozirda rahbariyatda 20 nafar, mutaxassis sifatida 19 nafar, kassada 13 nafar va nihoyat, kichik xizmatda 10 nafar xodim ishlamoqda (7-rasm).

7. rasm. AT “Aloqabank” ma’lum bo’limlaridagi xodimlarining yosh ko’rsatkichlari. [184]

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirib o’tilgan vazifalarning ketma-ketlikda bajarilgandan keyin, maqsadga erishish mumkin bo’ladi.

Shu bilan birga, izlanilgan bilimlar natijasida quyidagi takliflarni taqdim etildi:

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida zamonaviy kadrlarni tayyorlash, ta’lim berish va ularni malakasini oshirish.

[184] Manba muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Iqtidorli IT-mutaxassislarini o’qitish, qo’llab-quvvatlash va ularni targ’ib qilish hamda mamlakatdan iqtidorli qatlamning chiqib ketishi oldini olish uchun ularning rivojlanishiga imkoniyat yaratish;

raqamli iqtisodiyot, zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini joriy etish va rivojlantirish uchun mas’ul bo’lgan xodimlarni minimal ma’lumot darajasi va kasblar malakasi nuqtai nazaridan xodimlarning asosiy lavozimlari va ishchilarning kasblari klassifikatoriga rioya qilmasdan jalb qilish.

Davlat organlari xodimlarini malakasini oshirish uchun zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan va xodimlarning malakasini baholashning yangi mexanizmlaridan foydalangan holda masofadan o’qitish bo’yicha yagona elektron platformani yaratish;

Raqamli texnologiyalardan foydalanish ko’nikmalarini baholash mexanizmlarini ishlab chiqish va bunda quyidagi jihatlarni inobatga olish: axborot savodxonligi (qaror qabul qilish uchun zarur bo’lgan ma’lumotlarni topish qobiliyati); kompyuter savodxonligi (raqamli qurilmalar bilan ishlash qobiliyati); media savodxonligi (ommaviy axborot vositalarini tanqidiy o’rganish imkoniyati); kommunikativ savodxonlik (zamonaviy raqamli aloqa vositalaridan foydalanish qobiliyati); texnologik innovatsiyalarga (yangi texnologiyalarga) ijobiy munosabatni shakllantirish;

Korxonada yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun “Bir million dasturchi” loyihasini amalga oshirish.

Adabiyotlar ro’yhati:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349 sonli “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Farmoni

2. https://aloqabank.uz

3. https://lex.uz/docs/5297046?ONDATE=18.02.2021&ONDATE2=29.0 7.2021 &action=compare

ИЗУЧЕНИЕ ЗАКОНОВ ФОТОМЕТРИИ

Курбоналиева Мухаррам
Чирчикский государственный педагогический
университет, физико-химический факультет
21-5 группа студентка

Аннотация. Эта статья из раздела «Основы оптики», где изучаются все величины света. Также благодаря этой статье вы сможете узнать все фотометрические законы оптики в одном варианте. Другими словами, при анализе упоминаются основные законы фотометрии, теоретические и прикладные законы о них. Распределение света (суперпозиция лучей) по прямой, наблюдаемое в фотометрических законах, позволяет понять процессы падения лучей на поверхность друг друга под определенным углом, преломление и их реализацию в законах.

Ключевые слова: принцип Ферма, свет, волновая оптика, геометрическая оптика, волоконная оптика, теория потока Ньютона, световой поток, сила света, освещенность, освещенность, яркость, сила света, законы освещенности, закон преломления света и закон преломления света. отдачи, закон полной внутренней отдачи.

Abstract. This article is from the Fundamentals of Optics section, where all the quantities of light are studied. Also, through this article, you can learn all the photometric laws of optics in one embodiment. In other words, the main laws of photometry, the theoretical and applied laws about them are referred to with an analysis. The distribution of light (superposition of rays) along a straight line, which is observed in photometric laws, allows to understand the processes of rays falling on the surface of each other at a certain angle, refraction and their implementation in laws.

Key words: Fermat’s principle, light, wave optics, geometric optics, fiber optics, Newton’s theory of flux, light flux, light power, illumination, Illuminance, brightness, light intensity, laws of illumination, light the law of refraction and the law of return, the law of full internal return.

Общими световыми явлениями в физике занимается кафедра оптики. Оптика – это тоже один большой отдел, который в свою очередь изучается на двух.

Это: 1. Геометрическая оптика;

2. Волновая оптика;

Волновая оптика — процесс распространения колебаний в среде (в том числе в вакууме); Геометрическая оптика относится к распределению световых

лучей. Здесь свет относится к энергии, распространяющейся по прямой линии. Законы геометрической оптики актуальны только тогда, когда длина волны света, излучаемого источником, во много раз меньше собственных размеров окружающих предметов. При этом под лучом света понимается линия, по которой распространяется поток световой энергии.

Принцип Ферма, описанный П. Ферма в 1660 г., является также основным принципом геометрической оптики, согласно которому луч света проходит путь между двумя точками пространства так, что свет следует по этому пути, расходуя либо меньше всего, либо больше всего или столько же, по сравнению с другими дорогами, соединяющими эти точки. Из принципа Ферма вытекают основные законы геометрической оптики: закон распространения света по прямой, закон преломления и закон преломления. Также в разделе «Геометрическая оптика» изучаются и законы фотометрии, которые мы изучаем.

4 основных закона оптических явлений существуют с древних времен и актуальны для фотометрических законов.

Это следующие:

1) закон распространения света по прямой;

2) закон независимости световых лучей;

3) закон падающего и возвращающегося света;

4) законы преломления света.

Эти законы лежат в основе фотометрии, проявляются на границе двух прозрачных сред и помогают объяснить фотометрические законы.

Основная часть. Фотометрия — это отдел, изучающий влияние света на человеческий глаз, и его законы изучаются через энергетические количества света. В этом разделе мы можем узнать, что физическая оптика - это изучение того, как оптическое излучение испускается из источников, распространяется в различных средах и взаимодействует с объектами, применяемыми законами. Благодаря им средняя мощность источника, несущего излучение, объясняется именно фотометрией. Развитие представлений о свете В конце XII века возникли две, казалось бы, взаимоисключающие теории света. Соответственно, Ньютон предложил теорию течения. Согласно этой теории, свет состоит из потока световых частиц (корпускул), вылетающих из излучающего тела по прямолинейным траекториям.[1] В 1679 году, используя принцип, установленный французским математиком Ферма, он доказал, что можно найти путь для распространения света в неоднородной среде. По принципу фермы; свет распространяется по пути, для прохождения которого требуется наименьшее количество времени. А Ньютон показал, что преломление света обусловлено силами, действующими на световые частицы на границе двух сред, которые изменяют нормальную составляющую их скорости. По его словам;

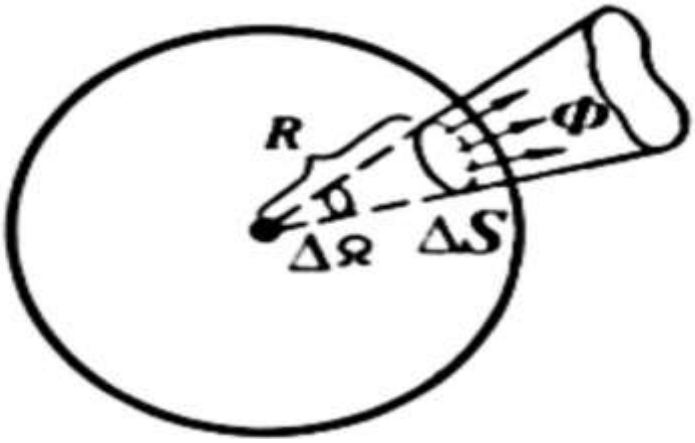

Рисунок 1. Направление потока света на сферической поверхности.

То есть падающий свет проходит по прямой через частицы светового потока, а на границе двух прозрачных сред происходят процессы падения и преломления. Через нормаль и касательные скоростей световой поток падает на поверхность, и свет направляется через эту поверхность. В результате направления луч преломляется при падении через поверхность под определенным углом. В общем случае поток частиц, собранных на поверхности, попадает на один поверхностный слой за определенное время и равен энергии этого луча. В то же время в его основе лежат пространственные размеры по прямой линии. Основой фотометрии является свет, и процессы в ней происходят через фотометрические величины и их единицы.

Ниже приведены фотометрические величины:

1. Сила света.
2. Световой поток.
3. Освещение.
4. Светимость.
5. Ясность.

Изучение зависимости фотометрических величин от длины волны излучения и спектральных плотностей энергетических величин составляет содержание спектрофотометрии и спектрорадиометрии[2].

Сила света. Если размеры источника света нельзя рассматривать относительно расстояния до него в точке наблюдения, этот источник считают точечным. В однородной и изотропной среде волна, распространяющаяся от точечного источника, имеет сферическую форму. Сила света I используется для характеристики точечных источников света. Световая мощность определяется в виде светового потока на единицу пространственного угла излучения на

источник. Интенсивность света — это скалярная величина, единица измерения которой [I] = 1 лм/м² = 1 лк (люкс).

Единица световой силы — одна из основных единиц в Международной (Си) системе единиц. Значение этой единицы взято таким образом, что при температуре затвердевания платины яркость полного луча будет иметь 60 см на 1 см.

Поток света. Единицей светового потока является люмен (ln). Эта единица равна световому потоку изотропного источника с силой света 1 см, распространяющейся в пределах фазового угла 1 стереорадиан.

Освещение. Степень освещенности поверхности от падающего на нее светового потока характеризуется следующей величиной, называемой освещенностью:

Прибор, измеряющий освещенность, называется люциметром.

В нормальных условиях освещенность, необходимая для чтения человеком, должна быть равна 30÷50 лк.

Первый закон просветления

Если точечный источник излучает свет равномерно во все стороны, то луч полностью распространяется по прямой линии.

Второй закон просветления

Если свет падает на освещающую поверхность под углом, то освещенность поверхности прямо пропорциональна косинусу угла падения света.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Два закона показывают, что освещенность, создаваемая точечным источником света на поверхности, напрямую связана с мощностью света источника, косинусом угла падения лучей и расстоянием от источника до поверхности.

Яркость. Понятие освещенности S неразрывно связано с понятием яркости, которая является интервальной величиной, т. е. полным потоком, рассылаемым от единицы поверхности во все стороны (в пределах пространственного угла 2π). Таким образом, если полный поток F излучается светоизлучающей поверхностью во всех направлениях, то освещенность выражается этой формулой.[3]

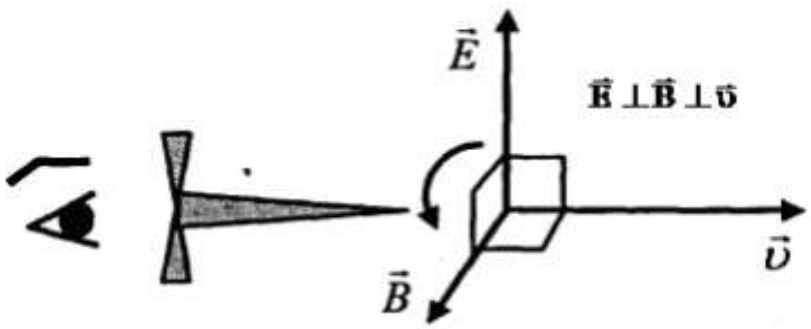
$$S = \frac{\phi}{\sigma}$$

Интенсивность светового потока: Для характеристики светового поля можно ввести понятие интенсивности светового потока. Под интенсивностью понимается величина светового потока, втекающего в единицу пространственного угла через единицу видимого поперечного сечения в направлении, определяемом углом между направлением светового потока и нормалью видимого сечения:

$$B = \frac{I}{\Delta S}$$

[4] Ясность. Интенсивность светового потока играет роль в характеристике светового поля, так же как яркость играет роль в характеристике поверхности, с которой излучается свет. Именно поэтому ее часто называют яркостью светового потока.

Из вышеизложенного должно быть ясно, что многие концепции, связанные с переносимой светом энергией, в конечном счете подчиняются закону распространения света по прямой линии. Согласно этому закону световая энергия может передаваться по-разному в разных направлениях и через ее элементы в разных точках поверхности. Мощность света также описывает мощность, излучаемую со всей поверхности источника конечного размера, которая распространяется в определенном направлении.

Фигура 2. Направление распространения потока энергии, падающего на поверхность.

Читая книгу, мы видим буквы глазами и читаем их. Белая бумага и черные буквы на ней не отражали падающие на поверхность лучи света. Белая бумага лучше отражает свет, а черные буквы лучше впитывают. Мы видим буквы, потому что световые потоки, исходящие от обоих, различны. Именно поэтому мы можем различать очень маленькие объекты по разнице световых потоков, исходящих от их поверхностей.

Имея представление об элементах фотометрии выше, мы увидим их применение к основным законам света;[5] Закон возврата света.

Падающий луч, отраженный луч и нормаль к точке падения лежат в плоскости, угол падения равен углу возврата, т. е.;

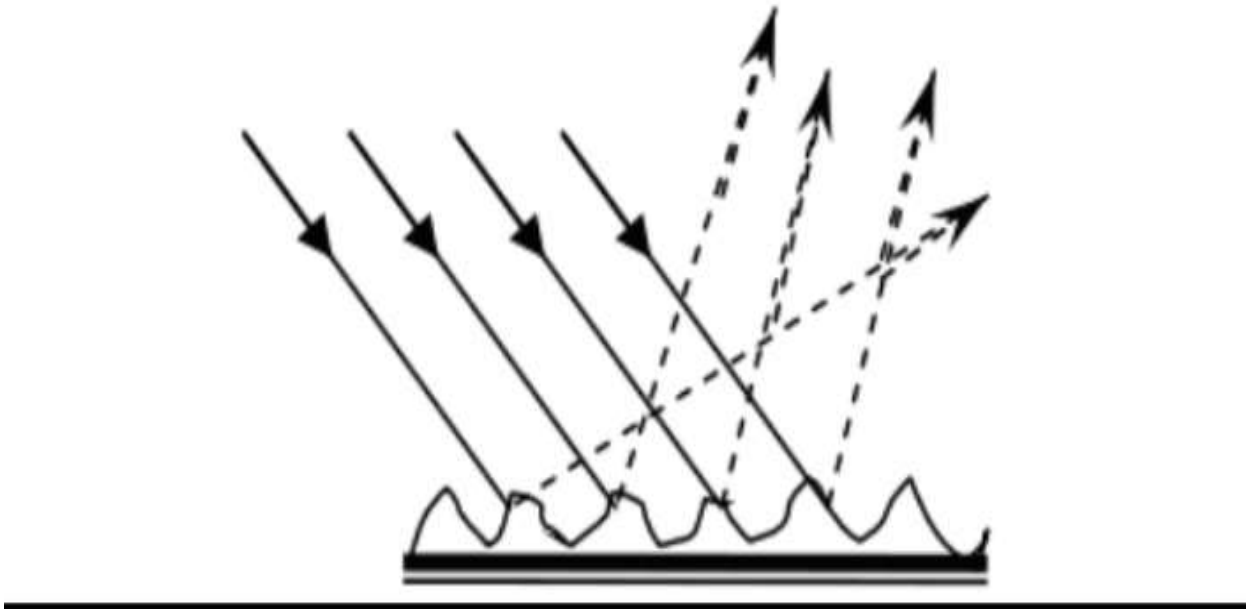

Рисунок 3. Возвращение света.

Закон преломления света

Свет преломляется на границе испускания двух прозрачных сред, то есть при переходе из одной прозрачной среды в другую прозрачную среду его скорость и длина волны изменяются, но его частота (цвет) не изменяется.

В соответствии с законом; падающий луч лежит в нормальной плоскости, перенесенной к точке падения преломленного луча, отношение синуса угла падения к синусу угла преломления является постоянной величиной для двух сред, а показатель преломления второй среды равно отношению показателя преломления первой среды.

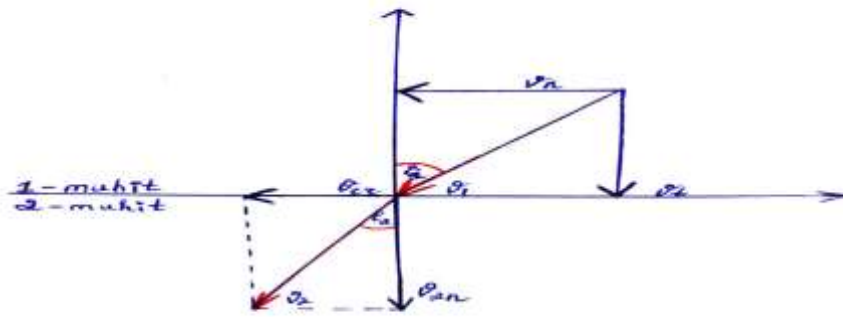

Рисунок 4. Преломление света.

Например, при игре в баскетбол при угле удара мяча о землю мяч возвращается от земли под таким углом, а траектории спуска и возврата мяча лежат в одной формации. То же верно и по закону сохранения импульса. Точно так же подобное явление происходит, когда луч света падает на блестящую поверхность. Это называется преломлением света.

Когда вернется свет?

При переходе лучей из среды с высокой оптической плотностью в среду с малой оптической плотностью угол преломления достигает 90° от определенного значения угла падения, а при падении света от этого угла свет полностью возвращается к первой среде. Это явление представляет собой полное внутреннее возвращение света.[6]

В настоящее время все вышеперечисленные законы оптики применяются в нашей жизни в технике. Явление полного внутреннего возврата также широко используется в технике, особенно в волоконной оптике.

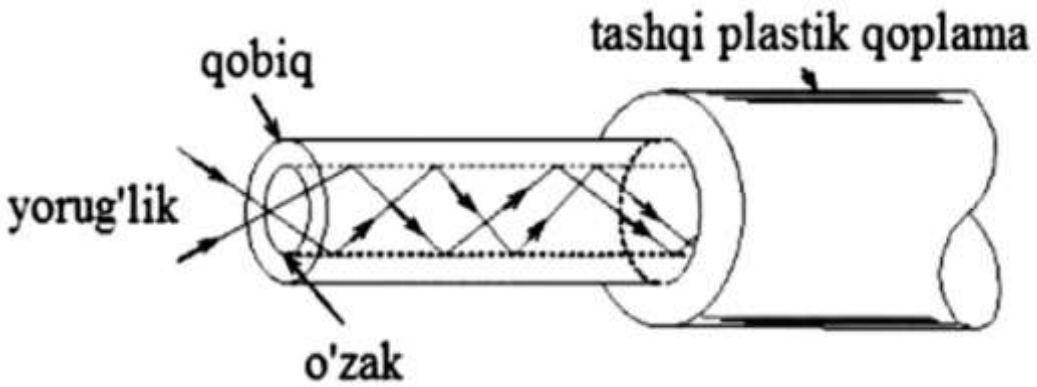

Рисунок 5. Явление полного внутреннего отскока в цилиндрическом стекловолокне.

Физическая сущность оптоволокна заключается в следующем. Поверхность цилиндрического стекловолокна покрыта прозрачным веществом, показатель преломления которого меньше, чем у стекловолокна. Пучок света, упавший на конец такого волокна, будет многократно возвращаться по длине волокна от его боковых поверхностей и выходить на другом конце независимо от того, как изогнуто волокно. Эластичный кабель, образованный путем сбора нескольких таких волокон, служит светопередатчиком (световодом), позволяющим изгибать световой пучок в нужном направлении. Светопередатчики используются для изготовления мягких перископов. С помощью таких перископов (зондов) можно видеть предметы, которые невозможно наблюдать непосредственно глазом. Например, в технике можно увидеть внутреннюю поверхность цилиндра двигателя автомобиля, в медицине можно увидеть внутренние органы человека.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение можно сказать, что сегодня фотометрия является причиной многих потребностей и интересов в жизни людей, а ее законы и процессы становятся органичными. Световые лучи в настоящее время используются для связи, телевизионной передачи с использованием световых передатчиков. В природе светопередатчиком является сетчатка, передающая изображения на окончания зрительного нерва глаза. Глазное яблоко таково, что направляет падающий на него свет на сетчатку, состоящую из множества длинных палочек и колбочек. Поэтому свет распространяется по закону внутреннего возврата, который более совершенен в элементах, основан на всех законах. Таким образом, фотометрия — это не отдел, изучающий природу света, а объективная реальность, отражающая его двойственность и различные свойства материи.

Использованная литература:

[1] И. В. Савеев «Курс общей физики». Издательство "Укитчичи", Т.: -1976. 5-23 б;

[2] С. Э. Фриш и А. В. Тиморева "Курс общей физики" Том III. Государственное издательство "Средняя и старшая школа", Т.: -1962. 8-26 б;

[3] Г. С. Ландсберт "ОПТИКА", издательство "Укитчич", Т... - 1981.

[4] Теоретическая физика 2020, часть I;

[5] М.Х.Олмасова "Физика" 3-я книга... Издательство "Чолпон" - полиграфический творческий дом. Т.: 2010. 70-78 б;

[6] М.Б.Дустмуродов "Физика" пособие 361-375 б;

ПРОБЛЕМЫ ОМОНИМИИ В УЗБЕКСКОМ И РОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКАХ
THE PROBLEM OF HOMONYMY IN UZBEK AND RELATED LANGUAGES

Абдурахманова Мукаддас Турсуналиевна
доцент НУУз, кандидат филологических наук

Аннотация: Понятие и проблема омонимии, порядок и принципы ее разграничения с полисемией, классификация и типы. Сравнительный анализ омонимии в узбекском и родственных языках, особенности проявления данной категории и направления лингвистического исследования.

Ключевые слова: понятие и проблема омонимии, межъязыковые омонимы, словоформы, анализ лексических омонимов, семантические, морфологические, словообразовательные, синтаксические омонимы.

Annotation: The problem of homonymy, the order and principles of its differentiation from polysemy, classification and types. Comparative analysis of homonymy in Uzbek and related languages, features of the manifestation of this category and directions of linguistic research.

Key words: concept and problem of homonymy, interlingual homonyms, word forms, analysis of lexical homonyms, semantic, morphological, derivational, syntactic homonyms.

Актуальность темы: Несмотря на обширную лингвистическую литературу, посвященную омонимии, точки зрения на роль этого явления в языке и речи продолжают оставаться диаметрально противоположными. Ещё А.А. Реформатский писал о том, что «вряд ли правы те исследователи, которые утверждают, что образование омонимов - это обогащение словарного состава языка… Скорее, наоборот, омонимы во всех случаях - это досадное неразличение того, что должно различаться».

Сравнительные исследования помогают проникнуть в суть языковых процессов и глубже понять законы, управляющие ими.

Цель исследования: произвести сравнительный анализ омонимии в узбекском и родственных языках.

В исследовании ставится комплексная цель:

• определение категории межъязыковых омонимов и их классификация по типам соотношений слов в плане содержания, в плане выражения и по происхождению;

• установление границ между межъязыковыми омонимами;

• изучение механизмов лексической интерференции, вызванной межъязыковой омонимией, приводящих к семантическим изменениям и заимствованию новых слов.

Для достижения этой цели были определены следующие задачи:

- Рассмотреть понятие и проблему омонимии
- Выделить виды омонимии
- Рассмотреть омонимию в узбекском языке
- Рассмотреть омонимию в родственных языках

Объектом исследования являются лексические узбекские и родственные межъязыковые соответствия омонимичного характера, совпадающие в плане выражения в одной или нескольких соответствующих друг другу словоформах и относящиеся к одной и той же знаменательной части речи.

Предмет исследования - явление омонимии в узбекском и родственных языках.

Научная новизна исследования состоит в том, что в ней предпринимается попытка систематического анализа лексических омонимов и случаев речевой омонимии в узбекском и родственных языках.

Теоретическая значимость исследования определяется тем, что предлагаемое в нем изучение материалов узбекского и родственных языков XI-XVII вв. по словарям и памятникам письменности позволит выявить характерные для того времени типы омонимов и их исторические изменения, сделать выводы об основных тенденциях развития омонимии и проследить влияние омонимии на лексический состав и грамматику. Кроме того, в ходе исследования становятся очевидными основные проблемы изучения системных отношений в лексике на историческом материале и намечаются дальнейшие перспективы этого изучения.

Практическая значимость исследования определяется возможностью использования ее результатов при анализе памятников письменности, в преподавании курса исторической грамматики узбекского языка и при создании исторического словаря омонимов. Выводы, содержащиеся в исследовании, могут послужить базой для дальнейшего изучения механизмов возникновения омонимии в лексике, словообразовании, морфологии и синтаксисе узбекского и родственных языков. Результаты исследования могут быть использованы:

• для дальнейшего исследования обширной проблематики межъязыковой эквивалентности;

• в переводческой деятельности;

• в учебном процессе: в практике преподавания узбекских и родственных языков, в обучении теории и практики перевода, в том числе при подготовке профессиональных переводчиков в различных сферах деятельности, в

лекционных курсах по сравнительному (сопоставительному) языкознанию и лексикологии, при составлении учебных пособий;

• в практической лексикографии;

• для решения некоторых задач эколингвистики, связанных с распространением билингвизма.

Понятие и проблема омонимии.

В настоящее время проблеме омонимии придается очень большое значение в самых разнообразных лингвистических концепциях и в самых различных областях лингвистического исследования. Круг вопросов, связанных с омонимией, очень широк: способы разграничения и выделения омонимов - семантические, морфологические, словообразовательные, синтаксические - на основе различий в формах сочетаемости, реакция языка на омонимию, утрата слов в силу омонимии, устранение омонимии путем лексических заимствований, нерегулярные, обусловленные омонимией изменения звуковой формы слов, преобразования морфологического состава слов для избежания омонимии, новообразования в приемах сочетания морфем и слов, порожденные «борьбой» омонимов, задерживающее действие фразеологических выражений при отмирании омонимов, степень «терпимости» разных языков к омонимии, явления аттракции или контаминации при омонимии, дифференциация значений у омонимов и омонимических форм, структурные различия между омонимией и полисемией, пределы и возможности омонимии в системе знаков и многое другое. Омонимы в тюркских языках называют первоначальными (первыми, древними), в результате этого в настоящее время возникли другие виды омонимов производных слов. Если сравнивать с первоначальными (первыми) омонимами, то можно заметить, что со временем звуковые аналогии (сходства) исчезают и переходят в иную форму.

Поиски точных структурных отличий, характеризующих различия и соотношения омонимов в системе языка, - своеобразная черта узбекского языкознания, особенно с 20-х годов XX в. Однако общие закономерности развития омонимии в системе языков разного строя и даже в системе узбекского языка, а также критерии разграничения разных типов омонимов до сих пор остаются совершенно невыясненными.

Межъязыковая омонимия считается языковой аномалией, препятствием коммуникации. Это слова двух (или более) контактирующих языков, которые совпадают по звуковой или графической форме и различаются (в разной степени) по значению

Виды омонимии.

Омонимия имеет несколько видов:

Лексическая омонимия: звуковое совпадение различных по значению языковых единиц, принадлежащих к одной и той же части речи:

На турецком (**dil**) - «Язык», на узбекском (**dil**) - «Душа»;

На татарском (**bit**) - «Лицо», на узбекском (**bit**) - «Вошь»;

На турецком (**açınmak**) – «Развиваться, усиливаться, прогрессировать», на узбекском (**achinmoq) – «**Жалеть, сожалеть, сочувствовать»;

На турецком (**araba**) – «Автомобиль», на узбекском (**arava) – «**Араба»;

На турецком (**asil**) – «Благородный, добросовестный», на узбекском (**asil) – «**Лучший, подлинный»;

На казахском (**арман**) – «Заветная мечта, цель», на узбекском (**армон) – «**Несбывшаяся мечта»;

На казахском (**апыл-тапыл**) – «Едва, с трудом», на узбекском (**апил-тапил) – «**Наскоро, наспех»;

На казахском (**абзал**) – «Уважаемый», на узбекском (**абзал) – «**Повод, стремя, седло, потник и т.д.»;

На казахском (**азамат**) – «Гражданин, кормилец семьи, молодец», на узбекском (**азамат) – «**Огромный, громадный, гигантский, грандиозный, величественный, бравый, удалой, доблестный, молодец, удалец»;

Грамматическая омонимия: звуковое совпадение в отдельных грамматических формах различных по значению языковых единиц (омоформы):

Турецкое **gül** «Посмейся» - повелительная форма глагола, узбекское **гул** «Цветок» - имя существительное;

Турецкое **kaymak** «Скользить» - глагол, узбекское **qaymoq** «Сливки» - имя существительное;

Казахское **Тус** «Сон» - имя существительное и **Тус** «Слезай» - повелительная форма глагола, узбекское **Тус** «Цвет» - имя существительное;

Казахское **Айық** «Светлый, ясный» - прилагательное, узбекское **Айиқ** «Медведь» - имя существительное;

Турецкое **Bağ** «Верёвка, завязка, шнурок, тряпка, рукоятка, горсть»- имя существительное **Bog’** «Сад» - имя существительное;

Турецкое **Ağız** «Молозиво» – имя существительное, узбекское **Og’iz** «Рот» - имя существительное.

Фонетическая омонимия: звуковое совпадение различных по значению языковых единиц, имеющих разное написание (омофоны).

Турецкий языковед Гюнай Карагач отмечает, что «фонетические изменения в языке возникают в результате неодинакового функционирования органов звукообразования. Эти отличия передаются от одного человека к другому, впоследствии к обществу, что способствует появлению в родственных языках

различительных свойств. Таким образом фонетические изменения в том или ином обществе и регионе служат образованию омонимов».

Çığırtma I. Духовой музыкальный инструмент, являющаяся измененной формой слова çağılamak. "Bu lakırtıların arasında çığırtma gibi ince çocuk sesi") - (Среди голосов раздавался звук чыгыртма подобный детскому голосу».

Çığırtma II. Название блюда похожего на бўғирсоқ (узбекское национальное мучное изделие). Çığırtma yapmak (делать чыгыртма).

Çığırtma III. Çığırtma işi (позвать).

Омонимы, образованные с помощью добавления или выпадения звуков произошли от слов, используемых в древнетюркском языке в разных формах, которые приобрели похожую форму в современном турецком языке. Одним из омонимов в турецком языке является глагол – **sor** – узбекское **сўр**. Первое значение этого глагола сосать, а второе спрашивать. В настоящее время между этими двумя глаголами нет ни фонетических, ни морфологических различий. Однако известно, что глагол **sor** в значении спрашивать в древнетюркском языке имел форму **sor(a)** как узбекском языке **сўра.**

Производные омонимы в пределах одного гнезда: к этой группе относятся производные омонимы, производящим для которых служит один и тот же глагол, являющийся исходным словом гнезда. Омонимия при таких парадигмах возникает благодаря омонимичности основ, аффиксов или одновременно – основ и аффиксов: **бетла** (осмелиться, сметь) и **бетла** (пронумеровать страницы рукописи); **бошла** (начинать), **бошла** (спец., поставить новые союзники) и **бошла** (вспомогательный глагол, приступить к действию, означаемому основным глаголом), **дамла** (тушить) и **дамла** (заваривать).

Графическая омонимия: графическое совпадение языковых единиц, имеющих разное произношение: Сюда следует отнести омонимические парадигмы производных глаголов, образованных от созвучных, но не омонимичных слов. Об отсутствии омонимии производящих слов таких парадигм свидетельствует их разное членение: **ўт-а-моқ** (очищать от сорняков) и **ўта-моқ** (исполнять), **яраш-моқ** (мириться) и **яра-ш-моқ** (быть к лицу), **уюш-моқ** (объединяться) и **ую-ш-моқ** (затекать, неметь). В узбекском языке непроизводные глагольные омонимы образуются главным образом от основ глаголов. Известно, что инфинитив в узбекском языке выражается при помощи суффикса **-моқ**, что соответсвует русскому показателю инфинитива **-ть.** Однако, в словаре омонимов узбекского языка Ш. Рахматуллаева, который является единственным словарем омонимов общего характера, глаголы приведены в форме повелительного наклонения, например, *оз* вместо *озмоқ* (Рахматуллаев, 1984: 92). Непроизводные омонимы узбекского языка, по классификации Ш. Рахматуллаева, делятся на два основных вида: 1) омонимия как результат

совпадения плана выражения; 2) омонимия как результат расширения лексического значения. Совпадение плана выражения предусматривает воникновение трех разных видов омонимии: 1) омонимия между узбекскими лексемами; 2) омонимия между узбекскими и заимствованными лексемами; 3) омонимия между заимствованными лексемами.

а) Глаголы-омонимы, возглавляющие разные словообразовательные гнезда: **бела I** (укладывать в узбекскую колыбель) и **бела II** (запачкать, выпачкать в чем-то), **бит I** (кончаться, заканчиваться), **бит II** (уродиться) и **бит III** (написать), **бўл I** (делить, разделять) и **бўл II** (быть).

б) Глаголы-омонимы, возглавляющие одно и то же словообразовательное гнездо. Главным критерием порождения таких омонимов является семантическая деривация: **бер I** (давать, предоставлять) и **бер II** (вспомогательный глагол значения завершенности; продолжительности действия), **бич I** (кроить) и **бич II** (кастрировать, холостить).

Возникновение слов обусловлено назывной функцией самого слова, то есть с процессами называния того или иного объекта, явления, свойства. Однако, создание для каждого объекта, явления или свойства отдельного обозначения привело бы к возникновению громоздкой языковой системы. Поэтому в языке действует принцип экономии в плане выражения языка, так возникает вторичная номинация, то есть употребление уже существующих слов для обозначения различных явлений действительности. Это приводит к асимметричности языкового знака, то есть ситуации, когда одному означаемому соответствует несколько означающих и наоборот. Так возникает явление полисемии - наличие у одного слова нескольких значений и омонимия - одинаковость формы при разных значениях. Причины, лежащие у истоков омонимии, связаны, в первую очередь, с историческим развитием языковой системы, с теми фонетическими, фонологическими, морфологическими, семантическими изменениями, которые претерпевает язык в процессе своей истории, а так как подобные изменения всегда происходят в лексической системе, то возникновение омонимии является неизбежным.

Интерес к изучению омонимии, их происхождению и развитию в отдельных языках, в семьях и группах родственных языков то разгорался, то затухал, но никогда не исчезал полностью. Это объясняется тем, что явление омонимии многоаспектно и требует всестороннего языкового анализа.

Заключение

Результаты данного исследования вносят определенный вклад в методологию изучения омонимии как лексической категории, что открывает новые перспективы в изучении лексико-семантической структуры слова в узбекском и родственном языках. Проведённое исследование даёт возможность

проследить за закономерностями формирования разных групп слов-омонимов и открывает новые перспективы их изучения узбекском и родственном языках.

Изучение омонимов, выяснение путей их образования, а также определение их различных типов и видов имеют прямое отношение ко многим проблемам языка, от правильного разрешения которых зависит решение и ряда вопросов исторической лексикологии, семасиологии, лексикографии и грамматики. Исследование омонимов и составление их словаря помогут правильно определить семантические границы слов, и будут иметь большое практическое значение для лексикографической работы.

Исследование этого явления сможет предоставить полезные материалы для изучения механизмов семантической эволюции слов общей лексики и понимания роли межъязыковых омонимов и других межъязыковых соответствий омонимичного характера в культуре и языке.

Список использованной литературы:

1. Табутарова О.А. Пути образования лексических омонимов в современном бурятском языке // Современные проблемы филологии. -УланУдэ, 2003.- с.70-73.
2. Воян 2002: Воян К. Введение в анализ межъязыковых лексических омонимов на примере польского, русского и финского языков. Человек. Язык. Культура. Межвузовский сборник статей. Курск, 2002, вып. 2, с. 13-21.
3. Панов М.В. О значении морфологического критерия для фонологии. Библиотека: Теория языка.Создано 5 сентября 2007. Адрес: http://209.85.129.132/search?q=cache:opJ62s6MoSEJ:genhis.philol.msu.ru/article_203.ht ml; Интернет.
4. Абаев, В. И. Выступление на дискуссии по омонимии // Лексикографический сборник. Вып. 4. М., 1960. С. 198.
5. Раҳматуллаев Ш. Омонимларнинг изоҳли луғати. Тошкент, 1984.
6. Атаева Р. Р. Структурное своеобразие русских поливершинных словообразовательных гнезд асимметричного типа // Вестник Челябинского университета, 2019. № 6 (428). Филологические науки. Вып. 117. С. 23-31. [Ссылка на источник: Курбанов Б.Ш. Непроизводные и производные омонимы русского и узбекского языков // Научный результат. Вопросы теоретической и прикладной лингвистики. 2019. Т.5, N4. С. 58-68.
7. Мирзаева Ш. Р., Усманова С. Ю. Омонимы русского языка в частеречном аспекте. Русский язык и литература в Узбекистане – 2016 // Материалы Республиканской научно-практической конференции, посвященной 125-летию со дня рождения М. А. Булгакова. Ташкент: НУУз, 2016. С. 71-73. [Ссылка на источник: Курбанов Б.Ш. Непроизводные и производные омонимы

русского и узбекского языков // Научный результат. Вопросы теоретической и прикладной лингвистики. 2019. Т.5, N4. С. 58-68.

8. Пардаев А. С., Кодирова З. А. Словообразовательные гнезда как критерий разграничения непроизводных омонимов в русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования. Материалы традиционного Республиканского семинара в рамках Узбекистанской научной школы русского словообразования. Ташкент: НУУз, 2016. С. 68-72. [Ссылка на источник: Курбанов Б.Ш. Непроизводные и производные омонимы русского и узбекского языков // Научный результат. Вопросы теоретической и прикладной лингвистики. 2019. Т.5, N4. С. 58-68.

9. Хасанов Э. Р. Факторы, определяющие развитие полисемии. Русский язык и литература в Узбекистане – 2016 // Материалы Республиканской научно-практической конференции, посвященной 125-летию со дня рождения М. А. Булгакова. Ташкент: НУУз, 2016. С. 133-134. [Ссылка на источник: Курбанов Б.Ш. Непроизводные и производные омонимы русского и узбекского языков // Научный результат. Вопросы теоретической и прикладной лингвистики. 2019. Т.5, N4. С. 58-68.

10. ÖZCAN, Aynur. ‚Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki Ortak Kelimeler Üzerine‘. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Mustafa Canpolat Armağanı, Yay. Aysu Ata ve Mehmet Ölmez, Ankara 2003: 161-169.

11. YAMAN, Ertuğrul. Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması. Ankara 2000.

STUDYING THE PREVALENCE AND IRON-DEFICIENCY ANEMIA AND TREATMENT OF PATIENTS WITH IRON-DEFICIENCY ANEMIA

Sotlikov R.K.
Nurmetova Yu.B
Department of military-field therapy and hematology of the Urgench branch of the Tashkent Medical Academy.
Karimova I.E.
2nd year Master of the Department of Obstetrics and Gynecology

ИЗУЧЕНИЕ РАСПРОСТРАННЕНОСТИ ЖЕЛЕЗОДЕФИЦИТНОЙ АНЕМИИ И ЛЕЧЕНИЕ ЖЕЛЕЗОДЕФИЦИТНОЙ АНЕМИИ

Sotlikov R.K.
Nurmetova Y.B.
Кафедра военно-полевой терапии и гематологии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии. Республики Узбекстан
Каримова И.Э
Магистр 2 курса кафедры «акушерство и гинекологии»

TEMIR TANQISLIGI ANEMIYASINING TARQALISHINI O’RGANISH VA TEMIR TANQISLIGI ANEMIYASINI DAVOLASH

Sotlikov R.K.
Nurmetova Y.B.
Toshkent tibbiyot akademiyasining Urganch filiali harbiy dala terapiyasi va gematologiya kafedrasi.
Karimova I. E.
"Akusherlik va ginekologiya" kafedrasi 2-kurs magistri

Annotation: Iron deficiency anemia (IDA) is a nationwide health problem in many countries. If in the countries of Western Europe and the United States, issues related to Fe deficiency are largely resolved thanks to the implementation of the World Health Organization (WHO) program "Hemoglobin improvement of the population", then for a number of states, including Russia, Fe deficiency remains a serious medical and social problem. problem.

Key words: anemia, erythrocytes, dizziness, stomach, mucous membrane, treatment, inflammation

Аннотация: Железодефицитная анемия (ЖДА) является общенациональной проблемой здравоохранения во многих странах. Если в странах Западной Европы и США вопросы, связанные с дефицитом железа, во многом решаются благодаря реализации программы Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) «Гемоглобиновое оздоровление населения», то для ряда государств, в том числе России, Дефицит железа остается серьезной медико-социальной проблемой. проблема.

Ключевые слова: анемия, эритроциты, головокружение, желудок, слизистая оболочка, лечение, воспаление

Izoh: Temir tanqisligi anemiyasi (TTA) ko’plab mamlakatlarda umummilliy sog’liqni saqlash muammosidir. Agar G’arbiy Evropa mamlakatlari va AQShda Fe tanqisligi bilan bog’liq muammolar Jahon sog’liqni saqlash tashkilotining (VOZ) "Aholining gemoglobinini yaxshilash" dasturini amalga oshirish tufayli ko’p jihatdan hal qilingan bo’lsa, unda bir qator davlatlar, shu jumladan Rossiya uchun., Fe tanqisligi jiddiy tibbiy va ijtimoiy muammo bo’lib qolmoqda. muammo.

Kalit so’zlar: anemiya, eritrotsitlar, bosh aylanishi, oshqozon, shilliq qavat, davolash, yallig’lanish.

Maqsad: TA bilan og’rigan bemorlarni klinik kuzatish, Viloyat KTTM gematologiya bo’limida bo’lgan bemorlarni davolash va profilaktika choralarini ishlab chiqish.

Materiallar va tadqiqot usullari. Muhim TTA, og’ir va o’rtacha kamqonlik bilan og’rigan 80 bemor tekshirildi. Bemorlarning o’rtacha yoshi 25+15,8 yoshni tashkil etdi. To’liq klinik tekshiruv vaqtida oshqozon-ichak traktining patologiyasi aniqlandi. Bemorlar 2 guruhga bo’lingan. Natijalar va muhokama. TTA bilan og’rigan bemorlarda klinik kurs, shuningdek, relapsga qarshi terapiya, parhez terapiyasi, shuningdek, an’anaviy tibbiyotdan foydalanish o’rganildi. TTA tashxisini qo’yishda quyidagi ko’rsatkichlar o’rganildi: 1. 80 bemorning 78 tasida (97,5%) gemoglobin darajasining pasayishi, rang ko’rsatkichi aniqlandi. 2. 65 bemorda (81%) bemorlarda - gipoxromli anulotsitlar (mikrositoz, anizo- va poykilotsitozga moyillik (teng bo’lmagan o’lcham, turli shakllar) 3. 53 bemorda (66,2%) - eritrotsitlarning osmotik qarshiligi normal yoki biroz oshadi.

4. 59 bemorda (73,7%) - qon zardobidagi temir darajasining pasayishi (gipoferremiya).

5. 62 bemorda (77,5%) - qon zardobining umumiy temirni bog’lash qobiliyatining oshishi qon zardobidagi temir darajasini ayirib, qon zardobining yashirin temirni bog’lash qobiliyati aniqlanadi (norma 28,8-50,4 mkmol / l), temir tanqisligi bilan u ortadi.

6. 46 bemorda (57,5%) - transferrinning temir bilan to’yinganligining pasayishi. Transferrin temirning to’yinganligi yallig’lanish, infektsiya, malignite, jigar kasalliklari, nefrotik sindrom bilan kamayishi va homiladorlik paytida, og’iz kontratseptivlarini qo’llashda ortishi mumkin.

7. 38 bemorda (47,5%) gematokrit indeksi pasaygan.

8. 65 bemorda (81,2%) - qon zardobida ferritinning kamayishi.

9. 33 bemorda (41,2%) desferal test ijobiy, siydikda temir ajralishi kamaygan.

1-guruh bemorlariga gematologiya bo’limi mutaxassislari tomonidan tavsiya etilgan muolajalar o’tkazildi. 3-darajali anemiya (og’ir shakl) bo’lgan 2-guruhdagi bemorlarga Ferkoven asta-sekin kuniga 1 marta 10-15 kun davomida buyuriladi: birinchi 2 in’ektsiya - har biri 2 ml, keyin har biri 5 ml. Shuningdek, 2-darajali anemiya bilan og’rigan 2-guruh bemorlari - Sorbifer Durules Temir sulfat + Askorbin kislotasi 100 mg, kuniga 3 marta 2 tabletkadan. Bemorlarga tavsiya etiladi pista, yong’oq, dengiz o’tlari, anor, nok, olma, lavlagi, sabzi, pomidor, ko’katlar, grechka va donli bo’tqa, qo’ziqorin, karam, loviya va boshqa dukkaklilar, qora shokolad va boshqalar makkajo’xori, dengiz o’tlari, anor, behi, o’rik, uzum, olma, banan, apelsin, gilos, gilos, asal, yangi siqilgan meva sharbatlari, mineral temir-sulfat-gidrokarbonat-magniyli suvlar. Sarimsoq ham xalq davosi hisoblanadi (kamqonlik uchun bu xalq vositasini kuniga 3 marta 1 choy qoshiqdan ichish kerak). Sabzavot sharbati. Tayyorlangan kompot bilan yuvib tashlang, sizga 2 osh qoshiq kerak bo’ladi. 2-3 oy davomida ovqatdan 20 daqiqa oldin kuniga 3 marta qoshiq. Fermentlangan sut mahsulotlari (kefir, kvas, karam va boshqalar) buyurilgan. Bunday mahsulotlar tarkibidagi kislota temir bilan osongina aloqa qiladi va yomon so’rilgan temir fitatlarining shakllanishiga to’sqinlik qiladi, bu temirning enterotsitlarga (ichakning ichki yuzasini qoplaydigan hujayralar) kirib borishini yaxshilaydi. [o’n bir]. O’simlik ovqatlari maydalangan yoki pishirilgan bo’lsa, temir fitatlarining shakllanishi ham kamayadi.

Цель: клиническое наблюдение за больными ЖДА, лечение и разработка профилактических мероприятий у больных, находившихся в гематологическом отделении ОММЦ.

Материалы и методы исследования.Обследовано 80 больных со значительной ЖДА, анемией тяжелой и средней степени тяжести. Средний возраст больных составил 25+15,8 лет. Патология желудочно-кишечного тракта была выявлена при тщательном клиническом обследовании. Больные были разделены на 2 группы. Результаты и обсуждение. Изучено клиническое течение у больных ЖДА, а также противорецидивная терапия, диетотерапия, а также применение средств народной медицины. При постановке диагноза ЖДА изучали следующие показатели: 1. У 78 из 80 (97,5%) больных выявлено снижение уровня гемоглобина, цветового показателя. 2. У 65 больных (81%) больных - гипохромные анулоциты (склонность к микроцитозу, анизо- и

пойкилоцитозу (неодинаковая величина, разные формы) 3. У 53 больных (66,2%) - осмотическая резистентность эритроцитов нормальная или несколько повышена.

4. У 59 больных (73,7%) - снижение уровня сывороточного железа (гипоферремия).

5. У 62 больных (77,5%) - увеличение общей железосвязывающей способности сыворотки крови (ОЖСС). Вычитая уровень сывороточного железа из ЖССС, определяют латентную железосвязывающую способность сыворотки (норма 28,8-50,4 мкмоль/л), при дефиците железа она повышена.

6. У 46 больных (57,5%) - снижение насыщения трансферрина железом. Насыщенность трансферрина железом может снижаться при воспалении, инфекции, злокачественных новообразованиях, заболеваниях печени, нефротическом синдроме и повышаться при беременности, применении пероральных контрацептивов.

7. У 38 больных (47,5%) снизился показатель гематокрита.

8. У 65 больных (81,2%) - снижение сывороточного ферритина.

9. У 33 больных (41,2%) - десфераловая проба положительная, снижена экскреция железа с мочой.

Пациенты 1-й группы получали лечение, рекомендованное специалистами гематологического отделения. Больным 2-й группы с анемией 3-й степени (тяжелая форма) назначали Ферковен в/в медленно 1 раз в сутки ежедневно в течение 10-15 дней: первые 2 инъекции - по 2 мл, затем - по 5 мл. Также больным 2 группы с анемией 2 степени - Сорбифер Дурулес Железа сульфат + Аскорбиновая кислота 100 мг по 2 таблетки 3 раза в день. Больным рекомендуются фисташки, грецкие орехи, морская капуста, гранат, груши, яблоки, свекла, морковь, помидоры, зелень, гречневая и крупяная каши, грибы, капуста, фасоль и другие бобовые, темный шоколад и др. кукуруза, морская капуста, гранат, айва, абрикос, виноград, яблоки, бананы, апельсины, вишня, черешня, мед, свежевыжатые фруктовые соки, минеральные железо-сульфатно-гидрокарбонатно-магниевые воды. Также народными средствами является чеснок (принимать это народное средство при анемии нужно по 1 чайной ложке 3 раза в день). Овощной сок. Запивать приготовленным компотом нужно по 2 ст. ложки 3 раза в день, за 20 мин до еды, в течение 2-3 мес. Назначались кисломолочные продукты (кефир, квас, квашеная капуста и др.). Кислота, содержащаяся в таких продуктах, легко вступает в контакт с железом и препятствует образованию плохо усваиваемых фитатов железа, что улучшает проникновение железа в энтероциты (клетки, выстилающие внутреннюю поверхность кишечника). [одиннадцать]. Образование фитатов железа также

снижается, если растительная пища измельчается или подвергается термической обработке

Introduction: Despite the increased interest of doctors in this problem and a large arsenal of drugs for treatment, the number of patients with iron deficiency anemia is steadily growing. Considering the data of many years of research, this, in our opinion, is due to inadequate management of the stages of prelatent and latent iron deficiency, inadequate prescription of therapeutic doses, low compliance with ongoing therapy, the lack of a sufficient time stage of maintenance therapy, and insufficiently active preventive measures in risk groups. [8,11]. In addition, measures aimed at combating anemia should comply with the principles of evidence-based medicine.

IDA is a clinical and hematological symptom complex characterized by impaired hemoglobin formation due to iron deficiency in the blood serum and bone marrow, as well as the development of trophic disorders in organs and tissues. According to WHO, around 2 billion people in the world suffer from IDA. Of all anemia, 80% is IDA. The age groups in which anemia is more common are women of childbearing age, pregnant women, and children 12-17 years of age. [4,2]. During the period of rapid growth, iron deficiency reaches 50% and prevails in girls (they grow faster and they have menstrual blood loss). Iron deficiency, according to WHO 1992, is determined in 20-25% of all infants, 43% of children under 4 years of age and up to 50% of adolescents (girls). Iron deficiency anemia is one of the most alarming health problems in Uzbekistan [5,9]. In 1994 in the Muynak district of Karakalpakstan, the prevalence of anemia among children aged 1–3 years was 80% With MDI in Uzbekistan - 1996 60.4% of women of reproductive age (15–49 years) and 60.8% of children in ages 6–59 months were anemic: 0.9% of women and 1.2% of children had severe anemia, 14.2% of women and 25.6% of children had moderate anemia, and 45.3% of women and 34.0% of children had mild anemia. [6]. According to DHS-2002, the prevalence of anemia among children aged 6–59 months has decreased to 49.2%, which is higher than the level of 40% proposed by the World Health Organization, UNICEF and the United Nations University to characterize the degree of significance of the problem. [four]. This indicates that anemia is still a public health priority in our country. In Karakalpakstan and Khorezm, the prevalence of anemia among children was significantly higher (53.7% and 49.9%, respectively). In 1996–1997 UNICEF CARK, together with WHO and the UN University, developed the Anemia Prevention and Control Program for the CARK countries. [11]. Activities on PBA actively began to be more actively carried out after the CARK OZ MIR Forum in 1997. [five]. It is very important that local communities, the International Fund "Soglom Avlod Uchun" (SAU) and the youth organization Kamolot were involved in information, educational activities, as well as public mobilization for the implementation in Uzbekistan of the

program of weekly supplementation with iron with folic acid and food diversification[10,7].

The purpose:of the study was clinical observation of patients with VA, treatment and development of preventive measures in patients who were in the hematology department of the OMPTS.

Materials and research methods: We examined 80 patients who had significant VA, with severe and moderate anemia. The average age of the patients was 25+ 15.8 years. Gastrointestinal pathology was detected by a thorough clinical examination. Resultats The patients were divided into 2 groups. Results and discussion. The clinical course in patients with VA was studied, as well as anti-relapse therapy, diet therapy, as well as the use of traditional medicine. When making a diagnosis of VA, the following indicators were studied: 1. In 78 out of 80 (97.5%) patients, a decrease in the level of hemoglobin, a color index. 2. In 65 patients (81%) patients - hypochromic anulocytes (tendency to microcytosis, aniso- and poikilocytosis (unequal size, different forms) 3. In 53 patients (66.2%) - osmotic resistance of erythrocytes is normal or somewhat increased.

4. In 59 patients (73.7%) - a decrease in the level of serum iron (hypopherremia).

5. In 62 patients (77.5%) - an increase in the total iron-binding capacity of the serum (OZhSS). By subtracting the level of serum iron from the TIBC, the latent iron-binding capacity of serum is determined (norm 28.8-50.4 μmol/l), with iron deficiency it is increased.

6. In 46 patients (57.5%) - a decrease in the saturation of transferrin with iron. The saturation of transferrin with iron can decrease with inflammation, infection, malignant neoplasms, liver diseases, nephrotic syndrome, and increase with pregnancy, the use of oral contraceptives.

7. In 38 patients (47.5%), the hematocrit index decreased.

8. In 65 patients (81.2%) - a decrease in serum ferritin

9. In 33 patients (41.2%) - Desferal test is positive, decreased excretion of iron in the urine.

Patients of the 1st group received the treatments recommended by the specialists of the hematology department. The patients of the 2nd group with anemia of the 3rd degree (severe form) were prescribed Ferkoven IV slowly 1 time per day, daily, for 10-15 days: the first 2 injections - by 2 ml, then - 5 ml each. Also, patients of the 2nd group with 2 degrees of anemia - Sorbifer Durules Iron sulfate + Ascorbic acid 100 mg, 2 tablets 3 times a day. Patients are recommended pistachios, walnuts, seaweed, pomegranate, pears, apples, beets, carrots, tomatoes, greens, buckwheat and cereal porridge, mushrooms, cabbage, beans and other legumes, dark chocolate, etc. corn, seaweed, pomegranate, quince, apricot, grapes, apples, bananas, oranges, cherries, sweet cherries, honey, freshly squeezed fruit juices, mineral iron-sulfate-

hydrocarbonate-magnesium waters. Also, folk remedies are garlic (you need to take this folk remedy for anemia 1 teaspoon, 3 times a day). Vegetable juice. You need to drink cooked stewed juice in 2 tbsp. spoons 3 times a day, 20 minutes before meals, for 2-3 months. Fermented food products (kefir, kvass, sauerkraut, etc.) were prescribed. The acid contained in such products easily comes into contact with iron and prevents the formation of poorly absorbed iron phytates, which improves the penetration of iron into enterocytes (cells lining the inner surface of the intestine). [eleven]. The formation of iron phytates is also reduced if plant foods are crushed or subjected to heat treatment.

Conclusion. According to clinical and laboratory data, carried out 4 weeks after the start of therapy, improvement in the general condition was noted in 98% of patients with VA. The use of drug and non-drug therapy together, as well as diet therapy, is effective in VA.

Literature:

1. Salimova, M. R. The incidence of anemia in the Republic of Uzbekistan and the strategy for combating iron deficiency anemia / Young scientist.\ - 2017. - No. 3 (137). — S. 265-267. – URL: https://moluch.ru/archive/137/38640/

2. A.L. Tikhomirov, S.I. Sarsania, A.A. Kocharyan “GYNECOLOGY” journal Pathology of pregnancy; VOLUME 8; No5-6; pp. 44-47.

3. Malishevsky M.V., Kashuba E.A., Ortenberg E.A., Byshevsky A.Sh., Barkova E.N., Dolgintsev V.I. Internal illnesses. - 2009. - 727 p.

4. Dvoretsky L.I. Iron deficiency anemia // RMJ. Mother and child. - 2018. - No. 19. - S. 2.

5. Shamray V.S. Anemia: iron deficiency, B12 deficiency and anemia of chronic diseases. - 2013. - S. 3.10.

6. Assessment of anemia / Evan M. Braunstein // MSD Manual Professional. — 2017 [Electronic resource]. Date of access: 18.08.2019.

7. Chernov V.M., Tarasova I.S. Federal clinical guidelines for the diagnosis and treatment of iron deficiency anemia. - 2014. - P. 5.

8. Markova V., Norgaard A., Jørgensen K.J., Langhoff-Roos J. Treatment for women with postpartum iron deficiency anaemia // Cochrane Database Syst Rev. - 2015: 13; (8).link

9. Low MSY, Speedy J., Styles C.E., De-Regil L.M., Pasricha S.R. Daily iron supplementation for improving anemia, iron status and health in menstruating women // Cochrane Database of Systematic Reviews. — 2016; 4. Link

10. Iron with or without folic acid supplementation in women: Full set of recommendations // World Health Organization. — Geneva, 2016.link

11. Strutynsky A.V. Diagnosis and treatment of iron deficiency anemia // Medical review. - 2014. - No. 11. — 839 p.

PROSPECTS FOR THE USE OF SOLAR ENERGY, ADVANTAGES AND DISADVANTAGES
ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГИИ, ДОСТОИНСТВА И НЕДОСТАТКИ
QUYOSH ENERGIYASIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI, AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI

Atamov Abdullajon Abduhamidovich
Docent of the "Construction and installation of engineering communications" department of the Namangan Institute of Engineering and Construction
Majidov Nurmukhammad Najmitdinovich
Docent of the "Construction and installation of engineering communications" department of the Namangan Engineering-Construction Institute.
Aytbaev Kobeysin Ramatullaevich
Senior teacher of the "Engineering Communications Construction" department of Karakalpak State University.
Qurbaniyazov Alisher Jalgashovich
1st year graduate student of Karakalpak State University

Annotation: This article provides information on the current state of the use of solar energy and the prospects for the use of solar energy. The advantages and disadvantages of using solar energy have been carefully analyzed.

Keywords: energy consumers, solar energy, alternative sources, oil energy, thermal energy, solar power plants, energy sources, photovoltaic installations, photovoltaic converter, energy supply.

The modern world actively consumes energy, actually lives off it. While some countries are waging oil wars, others are investing in alternative sources, in particular in solar energy, the reserves of which are theoretically inexhaustible. It is not for nothing that many regions of the world are interested in photovoltaic cells, considering this scientific direction to be very promising. In the next two decades, the sun may become one of the main sources of energy. According to experts, over the past ten years, the European Union, producing solar radiation, began to consume it about 50 times more. Solar Power Europa, European Solar Energy Association, gives the following figures: in 2019, the growth of photovoltaic solar energy production in the world was 2.5 times higher than the use of coal and gas combined. The share of solar energy in global electricity production was about 2.6%. According to the association’s forecast, by 2024 it is expected to increase the capacity of the world’s solar power plants to 200 GW [1].

This sector is the largest sector of the global electric power industry in terms of annual investments and installed capacities. China has long been among the top ten countries in the world for the implementation of projects in the field of solar energy. The largest solar photovoltaic station was built in 2016 in Zhongwei, Ningxia Hui Autonomous Region. Its installed capacity is 1,547 MW. In 2020, the annual capacity of solar power plants in China was 28,330 MW. Japan (annual output of 23,409 MW), Italy (18,622), the USA (18,317 MW) are also considered the leading countries. [1].

«Despite the fact that the Sun is the main source of all energy on Earth, until now solar energy has not been used directly by mankind. Converting it into electrical and thermal energy was economically impractical due to the low efficiency of technologies and high cost.

The solar energy industry has developed in recent decades. Over 50 years, the cost of generating electricity in such devices has decreased by more than 1000 times. The more developed countries invest in the new route, the lower the price.

In Uzbekistan, attention to renewable energy sources, including the rational use of solar energy, is increasing every year. In particular, over the past three years, about ten resolutions have been adopted aimed at the development of this industry, and the law "On the use of renewable energy sources».

Increasing the number of solar power plants reduces the load on regional power grids and transformer stations, and the saved electricity provides reliable power supply to other consumers, reduces operating costs by reducing the load on transformer stations, reduces network losses, and most importantly, solar power plants reduce electricity costs several times, as well as save coal and natural gas.

In 2019, the Republic of Uzbekistan adopted the Law of the Republic of Uzbekistan on the use of renewable energy sources N: 21.05.2019 PRU-539. This law is supported by energy producers from renewable energy sources, manufacturers of renewable energy devices, as well as enterprises engaged in investment, research and development activities in the field of renewable energy sources:

In Uzbekistan, the annual output of solar energy per 1 м^2 is more than 1600 kWh. Considering that the efficiency of converting solar energy into electricity of modern photovoltaic installations (FES) is 15%, the maximum annual electricity production in Uzbekistan is one square meter photovoltaic converter (FEC) does not exceed 240 kW/h.[2].

In order to cover the load of 1 MW in daylight during the summer period, it will be necessary to create a solar power plant with an area of 5000 м^2 of photovoltaic panels in Uzbekistan. In Uzbekistan, with the cost of the FES of 5 US dollars, the capital funds amount to 5,000,000 US dollars. Despite the high cost of creating a device, advantages such as the absence of a fuel component, oxygen and carbon dioxide consumption make them very attractive to investors.

Prospects for increasing the share of solar energy in the total energy balance of the Republic of Uzbekistan. According to the Ministry of Energy of Uzbekistan, about 25 large solar power plants are planned to be built in Uzbekistan in the next 10 years. It is planned to launch the country's first solar power plant with a capacity of 100 MW in Navoi region. Construction work is scheduled to begin this year and be completed within two years. By 2030, it is planned to build another 25 such stations.

Solar photovoltaic power plants (SCPPS) are environmentally friendly, safe and economical power plants. The principle of operation is as follows: sunlight falls on the solar panel (photovoltaic converter), solar radiation is converted into direct voltage electrical energy (unusable) and accumulates in the battery, at the output the inverter converts constant voltage into alternating voltage electrical energy and is transmitted to the power grid (usual for us 220 V). Solar photovoltaic installations can be a full-fledged power source for facilities located far from power lines and an emergency reserve in case of frequent power outages. [2].

The scope of application of SCPPS is very wide, and their application depends on the area of solar panels. For example, there are portable power plants designed for use in the field of a separate pump or mobile phone. There are solid photovoltaic systems – industrial facilities that allow providing electricity to entire settlements or farms. This year, it is planned to produce 67.5 billion kWh of electricity in Uzbekistan, and in 2030 this figure will reach 120 billion kWh. According to experts, the total potential of solar energy in our country exceeds 51 billion tons of oil equivalent. For example, SkyWater Global (Cayman Islands) wants to invest $1.3 billion in the construction of solar power plants in Uzbekistan

For example, SkyWater Global (Cayman Islands) wants to invest $1.3 billion in the construction of solar power plants in Uzbekistan. Facilities are planned to be built in Tashkent, Samarkand, Navoi, Jizzakh, Surkhandarya and Kashkadarya regions. The energy company Masdar (PJSC Futureenergy Abu Dhabi), the French Total EREN and Pxanes Group (UAE, Dubai) are also showing interest in this direction. The German company Grass Energy has begun construction of a solar power plant in Monaco on the shore of the Aral gulf. Its capacity is 20 MW. The company plans to invest $24 million in this project.

Despite all the favorable aspects of using solar energy as an energy source, this type of energy production has its positive and negative sides.

Positive aspects of the use of solar energy:

1. Possibility of recycling

Solar energy is a renewable energy source, unlike fossil fuels (non-renewable energy sources) such as coal, oil and gas, which, according to recent data, deplete the planet at a very low rate to provide energy to the entire population. [3].

2. Infinity

Absolute inexhaustibility, guaranteed by nature itself. Solar energy is inexhaustible. It will always be enough to meet the absolute needs of humanity and many of its generations.[3].

3. Amount of energy

The amount of energy coming to Earth from the Sun is about 1 billion terawatt-hours per year, and humanity produces about 20,000 terawatt-hours per year, or 0.002 percent of the solar energy reaching the Earth.

4. Noiselessness

The noiselessness of solar power systems is achieved due to the absence of moving parts in them. [4].

5. Breadth of the field of use

Solar energy can be used for specific areas of any country where there is no centralized power supply. Solar energy can be used as a heating element and auxiliary equipment to increase the production of fresh water in remote areas of Egypt, and, of course, it is one of the main sources of energy for the International Space Station (ISS) and satellites, since Solar radiation in space is much higher in strength than on the surface of the earth. [5].

6. Economic efficiency in use

By using solar panels as an alternative energy source, owners of buildings and private homes will receive significant savings. The decisive factor in the service sector is very low maintenance costs. To maintain solar panels, they need to be cleaned several times a year, and the manufacturer’s warranty starts from 10 years. [6].

7. The ability to use everywhere

Solar energy falls on all places where the sun shines, that is, absolutely on all parts of our planet, both at the equator and at northern latitudes, which allows you to receive and use solar energy everywhere.

8. Environmental friendliness

Relatively high environmental cleanliness. Ecology is one of the most pressing problems of the modern world. Humanity is struggling with the environmental problem with all its might, but the use of non-renewable fuels leads to large-scale environmental pollution, a lot of waste accumulates in vast territories, which already has a negative impact on nature and human health. Solar energy is the most environmentally friendly energy, since when installing solar panels and all related equipment, practically no harmful substances are emitted into the environment. [8].

9. Advanced technology

Solar energy does not stand still. Every year there are new developments in the field of higher-quality materials that increase the efficiency of solar panels, allowing solar panels to take up less space and produce more energy. Modern developments in

the field of solar panel production technology will allow to increase efficiency up to 50% in the near future.[8].

Disadvantages of using solar energy:

1. High cost

High cost is a common reason for not buying solar panels, because they require a large initial investment, and people cannot afford it. But in many developing countries, the government helps its citizens buy and install solar power plants by providing them with loans and helping them fill out all the necessary documents.

2. Environmental pollution

As we mentioned earlier, solar energy is the most environmentally friendly energy we have ever seen. But in order to get it, it is necessary to produce solar panels, greenhouse gases and chemical compounds that are dangerous to the environment and people are emitted into the atmosphere during the production of panels.

3. Getting low power per square meter

One of the most important parameters of electrical energy is the amount of energy in the average power density, measured in Watts/ м^2, per square meter (м^2) per unit area. For solar energy, this indicator averages 170 W/ м^2, which is higher than for all renewable energy sources, but compared to traditional energy sources (oil, coal, gas, nuclear energy) this value is quite low. This leads to an increase in the area of solar panels to generate 1 kW of energy.

4. Discontinuity of the use of the solar system

Since the sun does not shine at night, the amount of energy generated on cloudy days is significantly reduced, which makes solar energy unable in many cases to be the main source of electricity. But even taking these factors into account, solar energy remains a more stable form of energy than, for example, more widespread wind energy. [6].

5. Energy saving problems

Rechargeable batteries are needed in industry for energy storage and periodic smoothing of uneven energy from solar panels. Their main drawback is the price, because high capacity batteries are very expensive, and not everyone can afford them at such a price. A partial solution to this problem is the collection and subsequent use of peak energy generated by solar panels during daylight hours using rechargeable batteries.

6. Elements used

For the manufacture of solar panels, rare earth materials are required, which increases their cost and makes them very difficult to manufacture and process. As a result, this leads to a significant increase in the cost of solar panels.

List of sources used:

1. Solar energy in the world [Electronic resource]. URL: ttp://alternative energy.<url>/solar-energetics/92-solar-energetics-in the world. (date of the request: 25.11.2019) *V. A. Pushkar, S. E. Sheklein, N. N. Akifeyeva* Ural Federal University, Yekaterinburg puchva96@gmailyusom V. A. Puska, S. E. Sheklein, N. N. Akinfeyeva Ural Federal University, Yekaterinburg пучва96@гмаил.сом

2. on the use of renewable energy sources: Law Republic of Uzbekistan dated May 21, 2019 URK-No. 539 / National base information of the legislation; Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan, 22.05.2019 y, № 03/19/539/3161 [Electronic resource]. URL: ttp://lehus/doss/4346835 (date of the request: 25.11.2019)

3. Alinazarov A. K., Mazhidov N. N. Solar Plants and Their Application-Mathematical Modeling of Thermal Processes in the Heliothermochemical Treatment of Fine-Grained Polystructural Composite Products //Applied Solar Energy. – 2001. – T. 37. – №. 2. – P. 18-20.

4. Alinazarov A. K and other Kinetics of hardening of goldcement compositions during mechanochemical activation //Problems of mechanics.–2001. – №. 3-4. – P. 41-43.

5. Majidov N. N., Adamov A. A., Kasimov T. O. UNDERFLOOR HEATING (HOT FLOOR) // Academic journalism. – 2021. – №. 4. – P. 109-115.

6. Atamov A. A., Majidov N. N. THE METHOD OF INCREASING EFFICIENCY WITH CHANGING THE CROSS SECTION OF PIPES ON THE

INSTALLATION OF A HEAT EXCHANGER //Economy and Society. – 2019. – №. 11. – P. 12-15.

7. Atomov A. A., Majidov N. N. INSREASE OF RELIABILITY OF GAS SUPPLY //Economy and society. – 2019. – №. 5. – P. 32-34.

8. Alinazarov A. H., Majidov N. N., Juraev H. A. RESEARCH METHODOLOGY FOR OPTIMIZING THE MODES OF HELIOTEPLOCHEMICAL TREATMENT FOR HIGHLY FILLED GOLDCEMENT COMPOSITIONS // Academic journalism. – 2017. – №. 5. – P. 8-15.

9. Alinazarov A., Adamov A., Khaydarov Sh. HELIOTEPLOCHEMICAL EFFECT TAKING INTO ACCOUNT EXOTHERMY IN MULTICOMPONENT CEMENT MATERIALS //Annali d'Italia. – 2021. – №. 17-1. – P. 55-59.

10. Alinazarov A. H., Atomov A. A., Khaidarov Sh. E. A METHOD FOR SOLVING CHANGES IN THE POWER OF AN INTERNAL HEAT SOURCE TAKING INTO ACCOUNT SOLAR RADIATION IN MULTICOMPONENT CEMENT MATERIALS //The Scientific Heritage. – 2021. – №. 62-1. – P. 49-52.

11. Alinazarov A. H., Atomov A. A., Atamova D. A. Design Features Of Boiler Equipment And Improving Fuel Combustion Efficiency //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2022. – T. 3. – №. 10. – P. 133-142.

12. Alinazarov A. H., Atomov A. A., Khaidarov S. E. REGULATION OF THERMOPHYSICAL PROPERTIES OF MULTICOMPONENT BUILDING MATERIALS //Academic journalism. – 2020. – №. 5. – P. 84-89.

13. Adamov A. A. LIQUID GAS SUPPLY AND HOUSEHOLD SAFETY MEASURES //Economy and society. – 2021. – №. 2-1. – P. 499-501.

14. Alinazarov A. K., Atamov A. A., Mukhiddinov D. N. Hydrophysical properties of ash-cement compositions and their effect on solar thermal chemical treatment //Applied solar energy. – 2001. – T. 37. – №. 1. – P. 44-48.

15. Alinazarov A. H., Atomov A. A., Khaidarov Sh. E. THE POWER OF AN INTERNAL HEAT SOURCE TAKING INTO ACCOUNT SOLAR RADIATION IN MULTICOMPONENT CEMENT MATERIALS BASED ON WASTE FROM THERMAL POWER PLANTS. – 2021.

16. Alinazarov A. H. and others. Method For Solving Exothermy Changes Taking Into Account Solar Radiation In Multicomponent Cement Materials //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2022. – T. 3. – №. 10. – P. 1-9.

MUSTAQILLIK ARAFASIDA MILLIY MADANIYAT VA SAN'AT TARIXINI TADQIQ ETILISHI SABABLARI MOHIYATI

Rustamova Gulchehra Komiljnovna
Namangan viloyati yuridik texnikumi "Ommaviy-huquqiy fanlar" kafedrasi o'qituvchisi
Kurbanov Ravshan Raimjonovich
Namangan Davlat Universiteti tarix fakulteti II kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniyat tarixini o'rganish va mustaqillik-arafasida madaniyat va san'at tarixini tadqiq etilishi va milliy kino, teatr, muzey san'atining moddiy-texnik bazasi ular orqali o'tmishni, tarixni ko'rish, eslash, sezish, o'rganish va shuning bilan birga o'zbek xalq ijodining tiklanish va ravnaq topishi hususiyatlari yoritilgan

Kalit so'zlar: Madaniyat, san'at, raqs, maqom, baxshi, qaror, farmon, hujjat, islohot.

Annotation: This article describes the study of the history of culture and independence-the study of the history of mining and art on the eve, and the material and technical base of the art of National Cinema, Theater, Museum, through them, the material and technical base of the art of the Uzbek people is covered the features of seeing, remembering, perceiving, studying the past, history and, therefore, the revival and prosperity of Uzbek folk art

Keywords: Culture, art, dance, status, happiness, decision, decree, document, reform.

Mustamlakachilik va mustabid tuzum davrida madaniyatimiz katta zarar ko'rdi. Ayniqsa kommunistik mafkura maddohlari xalqimiz madaniyatini yo'q qilishga zo'r berdilar. O'zbek xalqi katta yo'qotishlarga qaramasdan o'zligini, o'z milliy madaniyatini saqlab qola bildi. Ma'naviy madaniyati yuksak, uning ildizlari baquvvat xalqning ijtimoiy ongidan shu xalq madaniyatini hech qachon tamomila yo'q qilish mumkin emas. Demak madaniy merosni tiklash, uni yanada yuksak darajaga ko'tarish uchun imkoniyat saqlab qolingan edi[185].

Sovet mustabid tuzumi davri madaniyati o'zining qarama - qarshi tomonlari va xususiyatlari bilan boshqa davrlar madaniy taraqqiyotidan farq qiladi. Bu davrning asosiy xususiyati hayotning barcha sohalari, jumladan, ma'naviy madaniyat sohasining kommunistik mafkuraga tobeligi bilan tavsiflanadi. Ma'lumki, milliy madaniyat milliy e'tiqod va milliy his-tuvg'ular asosida rivojlanadi[186]. Mustabid tuzumi davrida ana shu

[185] Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. —T.: Ma'naviyat, 2008. B.141

[186] Mansurov U., To'xtaboyev A. "O'zbekistonning madaniyati va sa'nati tarixi" O'quv qo'llanma TOSHKENT: "O'z kitob savdo nashryoti matbaa ijodiy uyi", 2021. B.146

xususiyat milliy madaniy taraqqiyot o’zani begona madaniy oqim tomonga burib yuborildi. Natijada milliy madaniyat o’zining hayotbaxsh manbayidan, milliy e’tiqod va his-tuyg’ularidan ajratib qo’yildi. Madaniy-tarixiy hodisa g’oyaviylashtirildi, hukmron mafkura va hukmron sinf manfaatlariga bo’ysundirildi va sotsialistik lagerga kirmaydigan begona davlatlar madaniy hayoti bilan milliy madaniyatlar o’rtasidagi tabiiy aloqadorlikka rahna solindi. Bu esa milliy madaniyatlarning umumbashariy madaniyatlardan uzilib qolishi va begonalashuviga olib keldi. Bu davrning salbiy tomoni badiiy ijodiy jarayonning bir qadar cheklanganligi bilan xarakterlanadi. Ijodiy erkinlik hukmron mafkura ko’rsatmasi asosida qurildi. Badiiy ijod shaklan milliy, mazmunan sotsialistik uslubda bo’lishi shart qilib qo’yildi. Bu esa avlodlardan avlodlarga qonuniy tarzda o’tuvchi yaxlit jarayonning buzilishiga sabab boldi.

Mazkur masalalar bo’yicha sovet davrida ko’plab asarlar yaratildi. Dissertasiyalar himoya qilindi. Ammo ularning bari bugungi kunning talabiga mutloqo javob bermaydi. Birgina misol keltirish mumkin: O’tgan asrning 80-yillarida O’zbekiston Yozuvchilar uyushmasining 700 yaqin a’zolari bor edi. Ularning barchalari tom-tom asarlar yaratdilar, davlat mukofotlari oldilar ushbu nasr asarlarning necha foizi bugungi kun talabiga javob berdi. Shu mazmunda qanchadan-qancha kino asarlari, spektakllar, qo’shiqlar yaratilmadi deysiz? Shu ma’noda o’sha davr madaniyati va san’ati tarixi “nazariyasi”ni mustaqillik talablari asosida o’rganish o’ta dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Ammo o’sha zamonni yoshlarimiz bilishi uchun bizga ko’proq kitoblar, darsliklar zarur. Shuning uchun tarixchi, san’atshunos, madaniyatshunos olimlar oldida turgan eng muhim vazifalardan biri mustaqillik davri madaniyati va san’atining nazariyasi va tarixini o’rganishdir.

Mustaqillik yillarida O’zbekistonda ilm-fan, madaniyat, sa’nat misli ko’rilmagan darajada rivoj topdi. Ushbu fonomen hodisalarning partiyaviylik, sinfiylik, g’oyaviylik kabi sohta unsurlardan tozalanishi oqibatida ularning jamiyat va millat taraqqiyotidagi o’rni va ijtimoiy ahamiyati jiddiy suratda oshdi. Ayniqsa, tarix faniga e’tiborning kuchayganligini alohida ta’kidlash lozim.

“Tarixni unutgan, undan to’g’ri saboq chiqarib yashamaydigan xalq doimo yo’ldan adashadi, - deb ta’kidlagan edi O’zbekiston Respublirasi birinchi Prezidenti I.Karimov. – Tarixiy xotirasiz kelajak yo’q, degan gapining ma’nosi shunda. Shu nuqtai – nazardan qaraganda, yaqin o’tmishimizda ro’y bergan voqealarni odamlarning, ayniqsa, yoshlarning esiga solib turish kerak, deb o’ylayman”. Masalaga shu taxlitda e’tibor berilishining qator sabablari bor. Birinchidan, sobiq mustabid tuzum davrida o’zbek xalqi, davlatchilik tarixi qo’pol ravishda buzib ko’rsatildi. Go’yoki o’zbek xalqi oktabr davlat to’ntarilishigacha savodsiz, madaniyatsiz bo’lgan emish. Ikkinchidan, milliy tariximiz bo’yicha yozilgan barcha asarlarda “millatchilikka urinish“ degan tamg’a bosildi. Bunday asarlarning mualliflari esa siyosiy qatog’onlarga duchor qilindi.Uchunchidan, sobiq sovet mafkurasi o’zbek xalqining

shonli tarixi madaniy rivojlanishi bilan uyg'un holda ro'y berganligini, ajdodlarimiz jahon sivilizatsiyasiga jiddiy hissa qo'shganliklarini aytishdan va uni e'tirof etishdan cho'chir edilar.

Shuning uchun ham mustaqillik yillarida o'zbek milliy tarixi, O'zbekiston xalqlari tarixini holisona ravishda o'rganishga ustuvor ahamiyat berildi. O'zbekistonning birinchi Prezidenti Islom Karimov bu haqda shunday deydi: "Biz xalqni nomi bilan emas, balki madaniyati, sa'nati, ma'naviyati orqali bilamiz, tarixini tag-tomirigacha nazar tashlaymiz"[187]. Madaniyat va sa'nat aslida insoniyatning ilk ibtidoiy davrlarda yaratgan "g'oya" lari asosida shakllangan an'analardan iboratdir. Shu o'rinda alohida ta'kidlash lozimki, bunday an'ana dunyoning bir mintaqasida bir vaqtning o'zida, bir "zarb" bilan paydo bo'lmagan, shakllanmagan. Mazkur an'analar pirovard natijada insoniyatning ming-minglab yillar davomida paydo bo'lgan va shakllangan sivilizatsiyalari tarzida namoyon bo'ladi.

Qolaversa, bugungi kunda tarix, madaniyat va axloq masalalarini o'rganmasdan yangi zamonga kirish o'ta qiyin.

Axir faqatgina O'zbekistonning o'zida kitob fondlarida 100 mingdan ziyod qo'lyozma asarlar saqlanmoqda. Ularning asosiy qismi YUNESKOning Madaniy meros ro'yxatiga kiritilgan O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining qo'lyozmalari Yevropa va Osiyoning Buyuk Britaniya, Germaniya, Ispaniya, Rossiya, Fransiya, Misr, Hindiston, Eron va boshqa ko'plab mamlakatlardagi kutubxonalarning "Oltin fondi" ni tashkil etadi[188].

1991-yil 1-sentabr kuni O'zbekistonning Mustaqil deb e'lon qilinishi, Milliy istiqlolga erishuvimiz xalqimizning ma'naviyat va madaniyatini yanada yuksaltirish imkoniyatini berdi. Bu shunday bir ne'matki, ajdodlar tomonidan yaratilgan madaniy-ma'naviy merosga xalq milliy ruhiyati orqali nazar tashlashga, uning sarchashmalarini qalban his qila bilish, xalqona milliy va diniy e'tiqodlarga chuqur ehtirom ila qarash imkoniyatini yaratib berdi. Milliy istiqlol mohiyatiga tushunib yetilgan taqdirdagina kishilarda chin vatanparvarlik hissi uyg'onadi, nafaqat o'tmish madaniy merosini. balki zamonaviy, qolaversa, xalqning kelajak madaniyati va ma'naviyati masalalarini ham chuqurroq anglab yetish hissi paydo bo'ladi. Milliy istiqlol shunday qudratli kuchga egaki, o'z millati, xalqi va elatining taqdiri, madaniyati va milliy qadriyatlari uchun kurash har bir fuqaroning insoniy e'tiqodiga aylandi. O'z navbatida, milliy madaniyatning taraqqiyoti har bir insonning zamonaviy taraqqiyot oqimiga qo'shilib ketishiga yordam berdi. Istiqlolning dastlabki kunlaridanoq musiqa san'ati bo'yicha qator ko'rik-tanlovlar o'tkazila boshlandi. Xususan, 1992 yili Toshkent shahrida tanbur, sato, qo'shnay, surnay va boshqa milliy soz ijrochilarining "Asrlarga tengdosh navolar" deb nomlangan respublika ko'rik tanlovi, aprel oyida Toshkent viloyatida

[187] Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz - kelajak yo'q. – T.: Sharq, 1998. B.18
[188] Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: Ma'naviyat, 2008. B.140

havaskor qo’g’irchoq teatrlari jamoalarining ko’rik-tanlovi, shuningdek, mashhur san’atkorlar Jo’raxon Sultonov, Saidjon Kalonov, Komiljon Jabborov, Nabijon Hasanov, Komiljon Otaniyozov, Faxriddin Sodiqov, Janak Shomuratovlarning asarlari ijrochilarining “Boqiy ovozlar” deb nomlangan ko’rik-tanlovlari o’tkazildi. Shu yili Xorazm viloyatida folklor jamoalarining, askiya, qiziqchi va masxarabozlarning Qo’qonda o’tkazilgan IX an’anaviy ko’rik tanlovi, lapar, yalla ijrochilarining Toshkent shahrida o’tkazilgan XI an’anaviy ko’rik tanlovi milliy san’atimiz rivojiga katta hissa bo’lib qo’shildi.

Shu maqsadda 1995 yil dekabrda “O’zbekiston - Vatanim manim” mavzuyidagi qo’shiqlar ko’rik-tanlovi e’lon qilindi. Tanlov natijasida yuzlab yangi qo’shiqlar yaratildi, u xalq orasidan chiqqan ko’plab iste’dodli san’atkorlarning paydo bo’lishiga sabab bo’ldi. Har bir ijtimoiy tuzum o’zi uchun qulay madaniyat tizimini yaratadi[189].

O’zbekiston mustaqillikka erishgandan so’ng demokratik fuqarolik, odil jamiyat qurish maqsad qilib olindi. Madaniyat komil insonni shakllantirishga xizmat qila boshladi. Bu borada ulkan tarixiy va jahonshumul ishlar amalga oshirildi.

Jumladan:

— qadimiy tariximizning haqqoniy, chuqur va har tomonlama o’rganilishi, tarixiy mavzulardagi sovet davrida taqiqlangan asarlaming chop etilishi xalqimiz illiy-tarixiy ongini shakllantirishda muhim rol o’ynamoqda;

— shorolar davrida man qilingan yoki cheklangan madaniy qadriyatlar:

tarixiy xotira, milliy ong, milliy ruh, diniy e’tiqodlar, xalq odatlari, davlat tili, xalq ijodi, milliy o’yinlar, tarixiy me’morchilik san’ati, ko’pgina an’anaviy ijod turlari tiklandi;

xalq odatlari, marosimlari va bayramlari (Navro’z, Ro’za hayiti, Qurbon hayiti kabilar)ning tiklanishi va yangi bayramlar (Mustaqillik kuni! O’qituvchi va murabbiylar kuni, Xotira va qadrlash kuni kabilar)ning joriy etilishi xalq ma’naviy hayotiga yangi ruh va mazmun bag’ishlamoqda;

— diniy qadriyatlarning tiklanishi, eski machit va madrasalarning ta’mirlanishi, yangilarining barpo etilishi, diniy adabiyotlar nashr etiiishiga keng imkoniyatlar yaratilishi respublikamizda vijdon erkinligini ta’minlamoqda;

— o’zbek tilining davlat tili darajasiga ko’tarilishi dilni quvontirmoqda. O’z navbatida, jahon tillarini o’rganish ehtiyoji bizni olamga “yuz tutishimiz”ga, jahon hamjamiyatiga qo’shilishga, umuminsoniy qadriyatlarini yanada kengroq o’zlashtirishimizga yordam bermoqda; — xalq ijodi, milliy amaliy san’atimiz jonlanib, rivoj topib, vatandoshlarimiz va xorijliklarni lol qoldirmoqda. Xalq ijodi bo’yicha respublika va xalqaro anjumanlarning o’tkazilishi, ajdodlarimiz merosi, milliy-axloqiy madaniyat durdonalari yoshlarni tarbiyalashda muhim omil bo’lmoqda. Bu borada

[189] Mansurov U., To‘xtaboyev A. “O‘zbekistonning madaniyati va sa’nati tarixi” O‘quv qo‘llanma TOSHKENT: “O‘z kitob savdo nashryoti matbaa ijodiy uyi”, 2021. B.148

mamlakatimizda o’tkazilayotgan rang-barang tadbirlar, jumladan, xalq hunarmandchiligi va tasviriy san’at ko’riklari, oilaviy ansambllar va lapar ijrochilari tanlovlari, “Alla ijrochilarining tanlovlari, folklor-etnografik ansambllar festivallari. dorbozlar, an’anaviy sirk san’ati, qo’g’irchoq teatri jamoalarining ko’rik-tomoshalari, qadimiy qo’shiqlar, urf-odatlar va marosimlar namoyishlari kabi boshqa ko’plab anjumanlar vatanimizda xalqimizning boy ijodiy merosiga katta e’tibor berilayotganligidan dalolat beradi.

Mustaqillik tufayli Respublikamizda madaniyat sohasining yangi tizimi vujudga kela boshladi. Jumladan, Respublika “Ma’naviyat va ma’rifat” kengashi, “Ta’lim markazi”, “O’zbekkino”, “O’zbeknavo”, “O’zbekraqs”, “O’zbekmuzey”, “O’zbekteatr”, Badiiy akademiya, Milliy madaniy markazlar kabi ko’plab madaniy-ma’rifiy tashkilotlarning tuzilishi respublika ma’naviyati asosiy sohalarining ravnaq topishiga zamin bo’ldi.

Mustaqillik yillarida o’tkazilayotgan ko’rik-tanlovlar “Yangi avlod”, “Kelajak ovozi”, “Vatan yagonadir”, “Vatan bittadir”, “Yangi nomlar” va boshqa tanlovlaming o’z yo’nalishi, o’ziga xos maqsad va vazifalari bor

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009- yil 7-aprel PQ-1091-son “Yagonasan, muqaddas Vatan respublika ko’rik - tanlovini o’tkazish to’g’risida”gi Qarori mamlakatimiz madaniyati va san’ati, xususan, yoshlar ijodi ravnaqida muhim hodisa boldi. Bu ko’rik-tanlovning bosh maqsadi: millatimiz, xalqimiz, eng avvalo, ertangi kunimizning ishonchi bo’lgan yoshlarimiz qalbida o’z ona-Vataniga bo’lgan mehr va muhabbat, sadoqat tuyg’ularini uyg’otish, Vatanni sharaflaydigan, ulug’laydigan, qadr-qimmati, sha’ni, shavkatini ifodalaydigan mazmunan teran qo’shiqlar yaratish, shu bilan birga yoshlar orasidan iste’dod sohiblarini izlab topish va kashf etishdan iborat bo’ldi. Shu bois, ushbu ko’rik-tanlovni o’tkazib kelinayotgan barcha tanlovlarning umumlashmasi, desak mubolag’a bo’lmaydi. O’zbek madaniyatining xalqaro nufuzi osha boshladi. Eng avvalo, ajdodlarimiz merosini tiklash bo’yicha qilinayotgan keng ko’lamli ishlarimizni jahon hamjamiyati tan olmoqda. Bu boradagi olamshumul ishlarimizni o’rganish uchun dunyoning ko’pgina mamlakatiari, chunonchi, Amerika, Norvegiya, Gollandiya, Fransiya, Germaniya, Turkiya kabilardan tashrif buyurgan mutaxassis olimlar ham amalga oshirilayotgan ishlarga tahsin aytmoqdalar.

O’zbek san’ati jahonga tanilmoqda, ko’plab folklor jamoalari, jumladan. Toshkentning “Kamalak”, Andijonning “Sumalak”, Xorazmning “Meros” kabi folklor-etnografik ansambllari xorijiy mamlakatlarga tashrif buyurib, xalqaro anjumanlarda qatnashib, ajnabiylar e’tiboriga nodir san’atimiz durdonalarini havola etishmoqda. Chet ellarda o’zbek xalq madaniyati va ijodiga oid ko’plab kitoblar, maqolalar chop etilmoqda. O’zbek xalq ertaklari, maqollari, iboralari, afsonalarining Xitoy, Eron, Turkiya, Germaniya va AQSHda nashr etilgani quvonchli holdir.

Vatanimizda xalq madaniyatini taraqqiy ettirish borasida ulkan tarixiy ishlar amalga oshirilganligini butun jahon tan olmoqda. Shuni bemalol aytishimiz mumkinki, mustaqil O'zbekiston madaniyatining yangi mustahkam poydevori yaratildi[190].

Davlat tizimida yangidan tuzilgan ko'pgina tashkilotlar, masalan, "O'zbekteleradio" kompaniyasi, "O'zbekkino", O'zbekiston Badiiy Akademiyasi", "O'zbeknavo", "O'zbekteatr", "O'zbekturizm" kabilar samarali faoliyat ko'rsatishmoqda.

Shuningdek mustaqillik sharofati ila yangi tuzilgan jamg'armalar orasida Amir Temur nomidagi xalqaro xayriya jamg'armasi, "Sog'lom avlod uchun" xayriya jamg'armasi, "Kamolot" yoshlar jamg'armasi ijobiy natijalarga erishishdi[191]. Ijodiy tashkilotlar orasida esa yozuvchilar, bastakorlar, me'morlar uyushmalarining faoliyati diqqatga sazovordir.

Keyingi yillarda milliy madaniyatimiz va san'atimizni rivojlantirish maqsadida istiqlol yillarida amalga oshirilgan ishlarning mazmun-mohiyatini tanqidiy tahlil qilish, chuqur o'rganish va shu asosda boshqaruv tizimini qayta shakllantirish va takomillashtirish, bunda madaniyat va san'atning jamiyat siyosiy hayotida namoyon bo'lishi hamda xalqimiz turmush tarzida tutgan ulkan rolidan oqilona foydalanish kabi o'ta muhim jihatlarga alohida e'tibor qaratish lozimligi kun tartibining asosiy masalasi sifatida ko'rib chiqildi. Shunga ko'ra davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan Madaniyat va sport ishlari vazirligi tugatilib, Prezident Farmoniga muvofiq uning negizida O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport davlat qo'mitasi tashkil etildi. 2017-yil 16-avgustda "O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining Farg'ona mintaqaviy filialini tashkil etish to'g'risida" Prezident qarorining imzolanishi mamlakatimiz madaniyati va san'ati tarixida alohida ahamiyatga ega bo'ldi. 2017-yil 16-oktabrda "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat

vazirligi huzurida Madaniyat va san'atni rivojlantirish jamarmasini tashkil etish to'risida", 2017-yil 18-oktabrda "O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash to'g'risida", 2018-yil 27-iyunda "O'zbekiston davlat filarmoniyasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"[192]. Prezident Farmonlari imzolandi. 2017-yil 17-noyabr milliy madaniyatimiz solnomasining so'nggi to'rt yilligi tarixida unutilmas kunlardan biri bo'ldi. Xuddi shu sanada Prezident Sh.Mirziyoyev "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorni imzoladi. Ushbu qaror milliy madaniyatimiz timsollaridan biri bo'lgan maqom san'ati istiqboli borasidagi tarixiy hujjat bo'lib qolishi shubhasiz, albatta. Endi aslni soxtadan, haqiqiyni nusxadan ajratish vaqti keldi,

[190] Qoraboyev U., Soatov G'. O'zbekiston madaniyati ''Tafakkur- Bo'stoni'' TOSHKENT, 2011. B.168
[191] Qoraboyev U., Soatov G'. O'zbekiston madaniyati ''Tafakkur- Bo'stoni'' TOSHKENT, 2011. B.178
[192] Haydarov A. Madaniyat - milliy yuksalish poydevori. - Toshkent: Oltin meros press, 2021. B.478

oldi-qochdi, soxta qo’shiqchi-mashshoqlarning usulsiz kuylariga chek qo’yildi. Qarorda milliy maqom san’atini rivojlantirishning ma’naviy-axloqiy kamolotda tutgan o’rni, qadimiy milliy-ma’naviy qadriyatlar va an’analarni tiklash hamda boyitish, shuningdek, bozor munosabatlari sharoitida mumtoz san’atimiz taraqqiyotini davlat yo’li bilan qo’llab-quvvatlash kabi juda muhim masalalar qamrab olingani soha istiqbolida muhim ahamiyat kasb etdi. Mazkur qarorga asosan mumtoz qo’shiqchilik san’ati yo’nalishida to’planib qolgan kamchilik va muammolarni bartaraf etish, o’zbek maqom san’ati tarixini chuqur o’rganib, ilmiy-nazariy tadqiqotlar olib borish, o’quv-uslubiy adabiyotlar chop etish, o’ziga xos ijro maktablari va an’analarini yangi bosqichga ko’tarish, uning “oltin fondi”ni yaratish va boyitish, xalqaro nufuzini oshirish va keng targ’ib qilish maqsadida O’zbek milliy maqom san’ati markazi tashkil etildi. Har ikki yilda bir marta Shahrisabz shahrida Xalqaro maqom san’ati festivalini o’tkazish, “Eng yaxshi maqom xonandasi”, “Eng yaxshi maqom sozandasi”, “Eng yaxshi maqom ustozi”, “Eng yaxshi maqom targ’ibotchisi”, “Eng yosh maqomchi” kabi nominatsiyalar bo’yicha mukofotlar ta’sis etish kabi qator vazifalar Maqom markazi zimmasiga yuklandi. Mamlakatimizda 2018-yilda ham madaniyat va san’atni rivojlantirish borasida keng ko’lamli ishlar amalga oshirildi. 19-20-yanvar kunlari Surxondaryo viloyatiga tashrifi chog’ida Prezidentimiz SH.Mirziyoyev tashabbusi bilan yosh avlodni milliy ma’naviy qadriyatlarimiz, ona yurtga va ajdodlar merosiga yuksak sadoqat ruhida tarbiyalash, milliy madaniyatimizning noyob durdonasi bo’lgan baxshichilik va dostonchilik san’atini rivojlantirish maqsadida Termiz shahrida Baxshilar maktabi tashkil etildi. Milliy madaniyatimizning jon tomiri bo’lgan, avloddan-avlodga o’tib, sayqallanib, xalqimiz badiiy tafakkurining boy va eng qadimiy an’analari, so’nmas ohanglarini o’zida jamlagan, bir-biridan sara terma va dostonlarni butun salobati bilan asrlar davomida asrab-avaylab kelayotgan, ona yurtga sadoqat, mehr-muhabbat, birodarlik va qahramonlikni, mardlik va jasoratni tarannum etuvchi baxshichilik san’atini qayta tiklash va ommalashtirish maqsadida Prezidentimizning “Xalqaro baxshichilik san’ati festivalini o’tkazish chora-tadbirlari to’g’risida”gi (2018-yil 1-noyabr) va “Baxshichilik san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi (2019-yil 14-may) qarorlari madaniy hayotimizdagi ulkan tarixiy voqea bo’ldi. Madaniyat va san’at sohasining eng muhim yo’nalishlaridan biri hisoblangan muzeylar faoliyatini takomillashtirish, ularning infratuzilmasi va moddiy-texnik bazasini zamon talablari asosida mustahkamlash borasida ham qator meyoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, ularda belgilangan vazifalar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Hunarmandchilik Kengashining 2019-yilning 23-iyuldagi qaroriga ko’ra Qo’qon shahriga yog’och o’ymakorligi bo’yicha Hunarmandchilik shahri maqomi berilishiga sabab bo’ldi. Bungacha jahonning turli mamlakatlaridagi 35 ta shahargina mazkur maqomga sazovor ekan[193].

[193] To‘ychiyeva S. Madaniyat va san’atimiz rivojidagi zarsahifalar // Yangi O‘zbekiston gazetasi. - Toshkent: 2022. B.6

2020-yil 4-fevral o’zbek madaniyati va san’ati tarixida shonli va unutilmas kunlardan biri bo’ldi. Negaki, ayni shu kun bir kunda bir yo’la ikkita - “Milliy raqs san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4584-son hamda “Raqs san’ati sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4585-son qarorlarini imzolandi[194]. Mazkur hujjatlarda milliy raqs san’atida professional badiiy jamoalar faoliyatini kengaytirish, iqtidorli yoshlarni izlab topish va ularni tarbiyalash, baletmeysterlar va balet artistlarining yangi avlodini shakllantiradigan ijodiy laboratoriyalarni tashkil etish, ularning malaka va tajribasini oshirish kabi maqsadlar belgilanib, ularga erishish yo’llari aniq ko’rsatib berildi.

2021-yil 7-aprelda imzolangan “Kino san’ati va sanoatini yangi bosqichga olib chiqish, sohani davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish to’g’risida”gi Prezident farmoni va “Kinematografiya sohasida davla boshqaruvi tizimini takomillashtirish hamda soha vakillarining ijodiy faoliyati uchun munosib sharoit yaratish to’g’risida”gi Qaroriga asosan o’tkazilgan “Ipak yo’li durdonasi” Toshkent xalqaro kinofestivali o’zbek kinosining jahon kinosi bilan sintezlashuvining aksi sifatida namoyon bo’ldi.

Jumladan, respublikada opera va balet san’atini yanada rivojlantirishning ustuvor yo’nalishlari sifatida milliy opera va balet san’atida ustoz-shogird an’analari va mahorat maktablarini rivojlantirish, opera va balet san’atidagi iste’dodli va yuqori malakali ijodkorlarning mahorat maktablarini tashkil etish, ana shunday maktab yaratgan ijodkorlarni davlat byudjeti hisobidan asosiy ish joyi orqali har oyda bazaviy hisoblash miqdorining 15 barobari miqdorida qo’shimcha rag’batlantirib borish va boshqa chora-tadbirlar belgilandi[195].

Yurtimizda madaniyat va san’at ravnaqi yo’lida amalga oshirilayotgan ishlar Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasida aks etgan ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan ustuvor choratadbirlarga nihoyatda hamohangdir. Mazkur islohotlar ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan “Harakatlar strategiyasidan-Taraqqiyot strategiyasi sari” g’oyasining hayotiy ro’yobiga, “Yangi O’zbekiston - ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasini amalga oshirishga hissa qo’shadi deb ayta olamiz. Har bir millat o’z madaniyat va san’atining qudrati bilan jahon tamaddunidan mustahkam joy egallaydi. Aynan mazkur soha taraqqiyoti mamlakatning kuch va salohiyatini, xalqning qadr qimmati, dunyodagi obro’-e’tibori hamda maqomini namoyon etuvchi muhim omillardan biri sanaladi[196].

[194] Haydarov A. Milliy madaniyat renessans poydevori // Yangi O‘zbekiston gazetasi. - Toshkent: 2020. B.6
[195] Mahmudov N. Xalqimiz ma’naviy olamini yanada yuksaltirishning mustahkam poydevori // Yangi O‘zbekiston gazetasi. - Toshkent: 2022. - B.6
[196] Nazarbekov O. Yuksak e’tibor va ehtirom bizga kuch, shijoat beradi // Xalq so‘zi gazetasi. - Toshkent: 2022. - B.4

Xulosa qilib aytganda, Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq ajdodlarimiz tomonidan ko’p asrlar mobaynida yaratib kelingan g’oyat ulkan, bebaho ma’naviy va madaniy merosni tiklash davlat siyosati darajasiga ko’tarildi. Mustaqillikka erishilgandan so’ng O’zbekiston rahbariyati, eng avvalo, xalqimizning ehtiyoji, orzu-istaklarini hisobga olib, azaliy bayramlarni tiklashga va yangi istiqlol bayramlarini shakllantirishga katta e’tibor berildi. Jumladan, O’zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.Karimov Farmonlari asosida “Navro’z”, “Ro’za hayiti”, “Qurbon hayit” lari rasman tiklanib, xalq o’rtasida keng nishonlana boshlanishi va istiqlolni sharaflaydigan bayramlar “Mustaqillik kuni” va “Konstitutsiya kuni” bayramlari joriy etildi.

Mustaqillik-yillarida milliy kino, teatr, muzey san’atining moddiy-texnik bazasini mustahkamlandi ular orqali o’tmishni, tarixni ko’rish, eslash, sezish, o’rganish va shuning bilan birga o’zbek xalq ijodining tiklanish va ravnaq topish jarayoni jadal sur’atlar bilan amalga oshirildi. Shuningdek, o’lkamiz tarixini ommaga yetkazish yoshlarimizda tushuncha xosil qilish uchun “O’zbekiston tarixi” telekanali faoliyati yo’lga qo’yildi.

Mustaqillik aynan shunday ezgu ishlarni amalga oshirishga, madaniy rivojlanishga imkoniyat yaratib berdi. Respublikamizda amalga oshirilayotgan madaniy islohotlaming barchasi inson kelajagiga, ma’naviyatiga mamlakatimiz yoshlari kamolotiga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch. —T.: Ma’naviyat, 2008. B.141

2. Mansurov U., To’xtaboyev A. “O’zbekistonning madaniyati va sa’nati tarixi” O’quv qo’llanma TOSHKENT: “O’z kitob savdo nashryoti matbaa ijodiy uyi”, 2021. B.146

3. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz - kelajak yo’q. – T.: Sarq, 1998. B.18

4. Qoraboyev U., Soatov G’. O’zbekiston madaniyati ‘‘Tafakkur- Bo’stoni’’ T.:, 2011. B.168

5. Haydarov A. Madaniyat - milliy yuksalish poydevori. - Toshkent: Oltin meros press, 2021. B.478

6. To’ychiyeva S. Madaniyat va san’atimiz rivojidagi zarsahifalar // Yangi O‘zbekiston gazetasi. - Toshkent: 2022. B6

7. Mahmudov N. Xalqimiz ma’naviy olamini yanada yuksaltirishning mustahkam poydevori // Yangi O‘zbekiston gazetasi. - Toshkent: 2022. - B.6

8. Nazarbekov O. Yuksak e’tibor va ehtirom bizga kuch, shijoat beradi // Xalq so’zi gazetasi. - Toshkent: 2022. - B.4

ILMIY DARAJALI KADRLAR TAYYORLASHNING SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH TARIXI (1917-1925 YY.)
ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОДГОТОВКИ НАУЧНЫХ КАДРОВ (1917-1925 ГГ.)
THE HISTORY OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE TRAINING OF SCIENTIFIC PERSONNEL (1917-1925 YY.)

Abdiraimova Mo'tabar Abdusalom qizi
QarshiDU 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1917-1925 yillarda Rossiya va Sovetlar davrida ilmiy daraja berish tartibi, ilmiy darajali kadrlar tayyorlashning shakllanishi va rivojlanishi tarixi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ilmiy daraja, magistr, fan doktori, dissertatsiya, professor, dotsent.

Аннотация: В данной статье анализируется история становления и развития порядка присуждения ученых степеней, становления и развития научных кадров в период 1917-1925 гг. в России и советское время

Ключевые слова: ученая степень, магистр, доктор наук, диссертация, профессор, доцент

Abstract: This article analyzes the history of the formation and development of the procedure for awarding academic degrees, the formation and development of scientific personnel in the period 1917-1925. in Russia and the Soviet era

Keywords: academic degree, master, doctor of science, dissertation, professor, associate professor

Oktabr to'ntarishigacha bo'lgan Rossiyada ikkita ilmiy daraja mavjud edi: magistr va fan doktori. Magistraturaga tayyorlashning asosiy institutsional shakli professor stipendiyalari deb ataladigan institut edi. Professor stipendiyalariga nomzodlar professor o'qituvchilar tomonidan ilmiy faoliyatga tavsiya etilgan talabalar orasidan universitet rahbariyati tomonidan sinchkovlik bilan tanlab olingan. Ikki va undan ortiq yil davomida professorlik unvoniga tayyorlanish stipendiatlar tomonidan mustaqil ravishda amalga oshirilgan. Professorlar magistraturaga talabgorga o'qish uchun zarur bo'lgan ilmiy adabiyotlar ro'yxatini berganlar. Yosh tadqiqotchi fakultetning barcha professor-o'qituvchilaridan iborat komissiya tomonidan magistratura bosqichiga o'qish uchun juda qiyin imtihonlardan o'tardi. Ushbu tekshiruvlarning har biri bir yoki ikki kun davom etardi. Keyin dissertatsiyani himoya qilishi kerak edi.

Shundan so'ng professor-o'qituvchilar qoida tariqasida, bir yoki ikki yil davomida g'azna hisobidan xorijda bo'lib, universitet, institut, laboratoriyalarda ilmiy

tadqiqot amaliyotini o’taganlar ilm-fanning so’nggi yutuqlari hamda G’arbiy Yevropaning yetakchi mutaxassis olimlari bilan yaqindan tanishganlar. U yerdagi o’qitish tizimini ham o’rganganlar, yetakchi professor-o’qituvchilarning ma’ruza va seminarlarida qatnashganlar.

O’z davrida Rossiyadagi universitetlar orasida o’z o’rniga ega bo’lgan Tomsk universiteti professor stipendiyalari instituti orqali kadrlar tayyorlashni 1905-yilda boshlangan. Oktabr to’ntarishidan oldingi davrda hammasi bo’lib, Tomsk universitetining 9 nafar bitiruvchisi professor stipendiyalari institutidan o’tganlar va bu uning ilmiy va pedagogik kadrlarga bo’lgan ehtiyojlariga mutlaqo javob bermasdi.

1917-yildan keyin ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni attestatsiyadan o’tkazish tizimi jiddiy o’zgarishlarga duch keldi. RSFSR Xalq Komissarlari Kengashining 1918-yil 1-oktabrdagi “Rossiya Respublikasi davlat olimlari, oliy o’quv yurtlari va ularning tarkibidagi ba’zi o’zgarishlar to’g’risida” gi farmoniga muvofiq ilmiy darajalar, unvonlar bekor qilindi. Oliy o’quv yurtlari professor-o’qituvchilari tarkibini professor va dotsentlarga bo’lish ham bekor qilindi. Professor va o’qituvchilarning yagona unvonlari ta’sis etildi. Kafedra mudiri lavozimini egallash uchun Butunrossiya saylovi joriy etildi. Ushbu saylovni tashkil etish, shuningdek, professor-o’qituvchilarni tasdiqlash 1919-yilda tashkil etilgan RSFSR Xalq Maorif Komisarligi (XMK) Davlat Ilmiy Kengashiga (DIK) ga topshirildi. Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida DIK oliy malakali ilmiy va pedagogik kadrlarni attestatsiyadan o’tkazish bo’yicha markaziy agentlik vazifasini ham bajargan.

Shu bilan birga, ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimi Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida ham o’zgarmadi. Hattoki Oktabr to’ntarishi va fuqarolar urushining og’ir davrida ham mamlakatda, shu jumladan Tomsk universitetida professor stipendiatlari tayyorlash va dissertatsiyalar himoyasi to’xtamadi.

Biroq kadrlar tayyorlashning mavjud tizimi yangi mamlakatning o’sib borayotgan ehtiyojlarini qondira olmadi, universitetlarda yuqori malakali kadrlarning yetishmasligi mavjud edi. Shuning uchun 1920-yillarning boshidan yangi ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash muammosiga jiddiy e’tibor berila boshlandi.

1921-yil 26-noyabrdagi “Universitetlarning ilmiy xodimlari to’g’risida” gi Nizomga muvofiq ilmiy xodimlar uchta toifaga , jumladan, mustaqil izlanuvchilar, o’quv yoki ilmiy faoliyatga tayyorlanuvchilarga bo’lingan. 1922-yil 3-iyulda RSFSR Xalq Komissarlari Kengashi tomonidan tasdiqlangan “RSFSR oliy o’quv yurtlari to’g’risida” gi Nizomi oliy ta’lim haqidagi dastlabki sovet hujjatlaridan biri bo’lib, bunda universitetlarning maqsadlaridan biri kadrlar tayyorlash ekanligi, olimlar respublikaning ilmiy, ilmiy-texnikaviy va ishlab chiqarish muassasalariga , xususan, oliy ta’lim muassasalarining o’zlari uchun xizmat ko’rsatishi kerakligi ta’kidlangan.

Ushbu bosqichda oliy o’quv yurtlari uchun ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlashni ilmiy tadqiqot institutlari (IITI), shu jumladan, universitetlarning o’zlarida ishlovchi kadrlar tayyorlashga qaratishga qaror qilindi. Shu maqsadda, 1922-yilda 2-toifali ilmiy xodimlar institut tashkil etildi. Xususan, “RSFSR oliy o’quv yurtlari huzuridagi ilmiy-tadqiqot institutlari va birlashmalar to’g’risida” gi Nizomga muvofiq, ilmiy tadqiqot institutlaridagi ilmiy xodimlar 2 toifaga bo’lingan:

1-toifali ilmiy xodimlar – institutlarning o’z ishlarida yordam beradigan haqiqiy a’zolari (assistent, laborant va boshqalar)

2-toifali ilmiy xodimlar – universitetda ilmiy tadqiqot va o’quv faoliyatini tayyorlovchi shaxslar. Ushbu xodimlar 3 yildan ortiq bo’lmagan muddatda ilmiy-tadqiqot institutlariga qabul qilingan.

2-toifali ilmiy xodimlar instituti, aslida ilmiy va pedagogik kadrlar tayyorlashning birinchi sovet institutsional shakli bo’ldi, lekin dastlab u faqat ilmiy-tadqiqot institutlari, shu jumladan ilmiy-tadqiqot institutlarini o’z ichiga olgan universitetlarda ishladi. Biroq mamlakatda ayniqsa, chekka hududlarda bunday universitetlar kam edi, bu ilmiy siljish tayyorlash sur’atini sezilarli darajada pasaytirdi. Bundan tashqari, yangi ilmiy kadrlar oqimidan nihoyatda manfaatdor bo’lgan universitet rektorlarining aksariyati ilmiy kadrlar tayyorlashni faqat ilmiy-tadqiqot institutlarida jamlashga qarshi chiqdilar. Shu tariqa, ilmiy kadrlar tayyorlash masalasiga bag’ishlangan rektor yig’ilishi yakunlari bo’yicha “Oliy o’quv yurtlarida qoldirishni kadrlar tayyorlashning asosiy yo’li, ilmiy-tadqiqot institutlarini asosan ilmiy –tadqiqot ishlari markazlari sifatida ko’rib chiqish” qarori qabul qilindi.

Shu munosabat bilan 1923-yil 17-fevralda DIK Prezidiumining yig’ilishida “Ilmiy tadqiqot instituti mavjud bo’lmagan universitetlarda professorlikka tayyorlash tartibi to’g’risida” masala ko’rib chiqildi. O.Y.Shmidt tegishli qaror loyihalarini ishlab chiqib, ularni 1923-yilning 26-martda DIK Prezidiumining navbatdagi yig’ilishiga taqdim etgan. Natijada 1924-yil 24-aprelda “Ilmiy ishlarga tayyorgarlik ko’rish maqsadida ilmiy-tadqiqot institutlari mavjud bo’lmagan oliy o’quv yurtiga ketish tartibi to’g’risida” gi Nizom tasdiqlandi.

Mazkur Nizomga muvofiq, mamlakat oliy o’quv yurtlarida ilmiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashning quyidagi tartibi belgilandi. Qoidaga ko’ra, “Universitetni tamomlagan va o’z mutaxassisligi bo’yicha alohida ilmiy ko’rsatkichlar, qobiliyat va qiziqish ko’rsatgan “shaxslar Xalq ta’limi Komissarligining Kasbiy ta’lim Bosh Boshqarmasi (XTKKTBB) ruxsati bilan xizmat safariga yuborilishi kerak edi. O’z navbatida, ma’lum bir universitetda ilmiy faoliyatga tayyorgarlik ko’rish uchun ketishga faqat ushbu universitet uchun “ishlab chiqarish vazifalari va o’quv rejalariga muvofiq maxsus, asosiy bo’limlarda ruxsat berilgan. Bunday bo’limlarning ro’yxati universitet kengashi tomonidan tuzilgan va XTKKTBB taklifiga binoan DIK tomonidan tasdiqlangan. 3 yillik tayyorgarlikdan so’ng fan komissiyasining xulosasiga

ko’ra, fakultet kengashi ushbu shaxslardan “universitetning ilmiy va o’quv ishlarida” foydalanish imkoniyati to’g’risida rasmiy ko’rib chiqishga majbur bo’ldi. Ushbu yangiliklar munosabati bilan 2-toifali ilmiy xodimlar instituti orqali ilmiy kadrlar tayyorlashni amalga oshirish huquqiga ega bo’lgan oliy o’quv yurtlari soni ko’paydi. Xususan, 1925-yil yanvar oyida universitetlaridan biri Tomsk universitetida birinchi marta 2-toifali 4 nafar tadqiqotchi tasdiqlandi, keyinchalik ular aspirantlar toifasiga o’tdilar – Yu.A.Kuznetsov (keyinchalik TDU professori, SSSR Fanlar akademiyasining haqiqiy a’zosi), M.V.Kuminova, P.P.Popov (keyinchalik TDU professori) va M.M.Mazur (1927-yilda Moskva davlat universitetining aspiranturasiga o’tkazildi).

1925-yil 25-fevralda RKP(b) Markaziy Qo’mitasining tashviqot va tashviqot bo’limi (MQTTB) qoshidagi Ilmiy xodimlarni tayyorlash komissiyasi (IXTK) yig’ilishining bayonnomasidan kelib chiqadiki, o’sha paytda respublikada haqiqiy ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash quyidagicha amalga oshirildi. Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar bo’yicha mahalliy oliy o’quv yurtlari bitiruvchi talabalardan ilmiy ishlarga tayyorgarlik ko’rish uchun nomzodlarni tanlab oldilar, keyinchalik ular Moskvaga ijtimoiy-iqtisodiy fanlar ilmiy-tadqiqot institutiga yuborilgan.

Fizika va matematika fanlarida ham xuddi shunday tartib mavjud edi, Tomsk va Qozondan tashqari ilmiy xodimlarni tayyorlash qoida tariqasida, mahalliy universitetlarda amalga oshirildi. Shu bilan birga, ilmiy ishlarga tayyorgarlik ko’rish uchun tanlangan fizika-matematika fanlari nomzodlari nafaqat Moskvaga, balki Leningradga ham o’qishga borishlari mumkin edi. Qishloq xo’jaligi va texnika fanlari bo’yicha bo’lajak ilmiy-pedagog kadrlarni tanlash va tayyorlash ishlari joylarda oliy o’quv yurtlari kafedralarida amalga oshirildi. O’sha davrda pedagogika fanlari bo’yicha ilmiy kadrlar tayyorlash masalasi umuman hal etilmagan edi.

Shunday qilib, 1920-yillarning birinchi yarmigacha ilmiy va pedagogik kadrlar tayyorlash bo’yicha sovet davlati tizimining asoslari yaratildi. Biroq bu borada hali aniq harakatlar dasturi ishlab chiqilmaganligini ko’rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Труды высочайше учрежденной комиссии по преобразованию высших учебных заведений. Вып. 2. -СПб., 1903. -С. 63.

2. Введенский А.И. О магистерских диссертациях. СПб., 1901. - С. 13.

3. Каблуков И.А. Как приобретали ученые степени в прошлое время // Социалистическая реконструкция и наука. Вып. IX. М., 1935. - С. 98-99.

4. Сергеевич В.И. Порядок приобретения ученых степеней // Северный вестник. -1897. № 10. - С. 23-27.

5. Артемова Л.В. Роль Министерства народного просвещения и университетов Российской империи в истории развития разрядов наук и

испытаний на ученые степени (1802-1917): Дис. канд. ист. наук. Пятигорск: ПГТИ, 2002.

6. Галкин К.Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. -М.: Гос изд-во «Советская наука», 1958.

7. Заблоцкая Л.Г. История развития науки международного права в Киевском университете в дооктябрьский период. Киев: КГУ, 1991.

8. Archaeological study of the monumental structures of Yerkurgan // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal //https://saarj.com. Vol. 10, Issue 6, June 2020. P. 389-393.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ: ҒОЯЛАР ЭВОЛЮЦИЯСИ (ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ ТАЛҚИНИДА)

Иноятов Қутлуғжон Ҳамдамович
Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти профессори, тарих фанлари доктори, Турон Фанлар Академияси академиги

Аннотация: Мақола, Антик ва ўрта аср Шарқ алломаларининг фуқоролик жамиятиги оид ғоялари, назарий ишланмалари ва унинг ривожланишига бағишланган.

Калит сўзлар: тараққиёт, мутафаккир, Шарқ, таълим, қонун, фуқаролик жамияти, адолат, маърифат, давлат.

Аннотация: Статья посвящена представлениям, теоретическим разработкам и ее развитию древних и средневековых Восточных ученых, о гражданском обществе.

Ключевые слова: развитие, мыслитель, Восток, образование, право, гражданское общество, справедливость, просвещение, государство.

Annotation: The article is devoted to the ideas, theoretical developments and its development of ancient and medieval Eastern scientists, about civil society.

Key words: development, thinker, East, education, law, civil society, justice, enlightenment, state.

Биз жамиятимизда қандай ютуқ ва марраларга эришга бўлсак, уларнинг замирида биз танлаган ва бутун дунё эътироф этган. “Ўзбек модели” деб ном олган тараққиёт йўли ва унинг узвий давоми ҳисобланган Республикамиз Президенти Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан тайёрланиб, амалиётга жорий этилаётган “Тараққиёт стратегияси” турибди.

XXI аср Ўзбекистонда маданият, иқтисодиёт, фан ва техника, ижтимоий-сиёсий инновациялар асри сифатида бошланди ва ана шундай шароитда баркамол шахс, юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш нафақат педагогик, балки ижтимоий заруриятга айланди.

Таълим соҳасида давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Республикамизда узлуксиз таълим тизими жорий этилди. Ўнлаб янги олий таълим муассасалари очилди, интелектуал салоҳиятга эга бўлган кадрлар тайёрлашга эътибор кучайтирилди. Илғор хорижий тажрибалар таълим жараёнига татбиқ этилди. Мустақил тараққиёт йўли давомида мамлакатимизда янги фанлар шаклланиши ва ривожланиши учун кенг имкониятлар яратилди.

Бу борада Республкамиз Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 14 январь куни Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасида – Ҳозирги кунда- “таълим-тарбия ишига эътиборни кучайтириш тажрибали педагог ва мутахассисларни жалб этган ҳолда, ўқув режа ва дастурларини тубдан кўриб чиқиш, замонавий ўқув режа ва молиялаштириш.... Олий ўқув юртларидаги ўқитиш сифати”ни [1.-Б.45-47] янада яхшилаш масаласига алоҳида эътибор қаратиб, йўл қийилган камчиликларни бартараф этиш юзасидан бир қатор устувор вазифаларни белгилаб берди.

Инсоният тараққиётининг барча давраларида фуқаролик жамиятини қуриш энг эзгу ғоя сифатида амал қилган. Унга эришиш учун турли даражадаги назарий қарашлар илгари сурилган. Бир гуруҳ олимлар фуқаролик жамиятини қуриш ғояси Шарқ мамлакатлари мутафаккирлари ижодида бу масалага оқилона ёндашув уч минг йил илгари шаклланган.

Фуқаролик жамияти ва унинг тушунчалари Марказий Осиё ижтимоий – сиёсий ёркин намунаси “Авесто” муқаддас китобида ёритилган. Дарҳақиқат, “Авесто”нинг бош ғояси “эзгу фикр, эзгу мақсад, эзгу амал” ҳар қандай жамият ва инсонлараро муносабатларнинг маънавий асоси эканлигидан далолатдир.[5; Б.27].

Авестодаги фуқаролик жамиятини қуришнинг бирламчи эркак ва аёлнинг тенг ҳуқуқлилиги, оиланинг барқарорлигини таъминлаш ғояси бугунги кунда ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бугунги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа меёрий ҳужжатларда аёлларнинг тенг имконияти ва кенг ҳуқуқлари таъминланган. XXI асрда баъзи мамлакатларда аёлларнинг сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи умуман инкор қилинаётган бир даврда, Ўзбекистон Олий мажлис қонунчилик палатасига аёлларнинг сайилланиши учун 30% квотанинг ажратилиши, Оила кодексининг қабул қилиниши, бир томондан юртимизда аёлларга муносабат ва оилавий қадриятлар қадимий илдизларга эгалигини ифодаласа, иккинчи, томондан фуқароолик жамиятини қуриш йўлидаги оқилона сиёсатнинг ёркин ифодасидир. [5: Б.22]

Дарҳақиқат, Марказий Осиё уйғониш даври IX-XV-асрларда давлатни бошқариш ва адолатли жамият қуриш, давлат раҳбари ва хизматчиларининг фаолият даражалари таснифлари, ижтимоий масъулияти мезонларининг назарий жиҳатлари ҳақидаги ғоялар Абу Наср Фаробий, Ибн Сино, Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Низомулмулк, Амир Темур, Алишер Навоий ва бошқалар ижодида кенг таҳлил қилинган.

Хусусан, Абу Наср ал –Фаробий (870-950) мин “Фозил одамлар шаҳри”, “Давлат арбобининг афоризмлари” асарларида шарқона сиёсий – ҳуқуқий ва ижтимоий фикр тарихида қарашлар назарий асосланган. Абу Наср Фаробий фикрича адолатли жамият қуриш учун уни мудофаа қилиш ва оқилона

бошқариш йўлларини кўрсатиш лозим. У давлат раҳбарининг бошқарув маҳорати умумий бахтига эришиш йўлидир деб ҳисоблайди. Адолатли давлатни маърифатли ҳукмдор бошқаради, у маънавият, адолатли етакчиси бўлиши, ўз фазилатлари билан қатъий талабларга жавоб бериши лозим. Бу борада Абу Носир Форобий “Унинг ўзларидан сайланган раҳбар ёки бошлиқлар ҳокими мутлоқ бўлмайди. Улар одамлар ичидан кўтарилган, синалган энг олий жаноб, раҳбарликка лойиқ кишилар бўладилар. Шунинг учун бундай раҳбарлар ўз сайловчиларини тўла озодликка чиқарадилар, уларни ташқи душмандан муҳофаза қиладилар” деб давлат бошқарувида демократик тамойилларни таъминлаш билан боғлиқ аҳлоқий ва маданий қадриятларни тизимлаштиради.

Абу Райхон Беруний “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Ҳиндистон” асарларида адолатли жамият ва унинг амал қилиши асосларини шакллантириш ҳақидаги ғояларни илгари сурган.[5:Б.27] Унинг фикрича, жамиятнинг пайдо бўлишига одамларнинг ўзаро ҳамкорлиги, бирга яшашга эҳтиёжи ва интилишлари сабаб бўлади. Адолатли жамиятни қуриш аҳлоқий қадриятларга таяниши ва ривожлантирилиши лозим. Давлат раҳбарининг асосий вазифаси аҳолининг турли қатламлари, кучлилар ва кучсизлар ўртасидаги сиёсий ва ҳуқуқий адолат мезонларини ўрнатишдадир. Бунга унинг фикрича идеал ижтимоий тузилмани қуриш орқали эришилади.

АбуАли Ибн Сино (980-1037) фикрича ижтимоий муносабатлар одамлар ўртасидаги тафовут ва тенгсизлик натижасидир. Хусусан, Ибн Сино “иқтисодий ва ижтимоий ҳамда шахсий хусусиятларга кўра тенгликсизлик – инсон ижтимоий фаоллиги сабаби ҳисобланади”[6:Б.29] – деб таъкидлайди. Идеал давлат қуриш ва жамият аҳолисининг маънавий – аҳлоқий равнақи билан боғлиқ. Унинг фикрича, маънавий – аҳлоқий қадриятларнинг юксак қадрланиши нафақат ҳар томонлама фаровонликни, балки жамиятда адолат ва барқарорликни ҳам таъминлайди.

Бу даврда Шарқда ижтимоий адолат, маърифат ва тенглик нафақат назарий меъёр, балки амалий ҳаёт меъёри, ижтимоий-сиёсий муаммолар ечимини топиш ва жамоа бўлиб яшашнинг асоси сифатида тушинилган, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг маърифат йўли танланган бўлса, Европа ижтимоий-сиёсий тафаккурида эса насронийларнинг диний догматикаси ҳукмронлик қилиб, диний ва дунёвий манфаатлар ўртасида кураш ривож олган.

Юсуф Хос Хожиб ўзининг “Қудатғу билиг” достонида давлатни бошқариш амаллари, қоидалари ва сиёсий–аҳлоқий муносабатларини жамиятда қарор топтиришга эътибор қаратган. У давлат бошқаруви ва хизматини ташкил этиш турларини ҳамда шу даражаларга мувофиқ сифатларини таснифлайди. Жумладан, “Шоҳликка даъвогарлар онадан ажиб бир истеъдод билан туғиладилар ва улар дарҳол яхши-ёмонни ажратиш фитратига эга бўладилар.

Бундайларга Худо идрок, фаросат ва юмшоқ бир кўнгил адо этади, қолверса яхши иш юритиш ўқуви билан ҳам сийлайди”[7: Б.17] деб таъкидлаган.

Адолатли давлат бошқаруви, унинг мукаммал назарий асосларини яратиш борасида улкан илмий мерос қолдирган ўрта асрлар мутаффаккири, давлат арбоби Низоммулмулкнинг “Сиёсатнома” асари муҳим манба ҳисобланади. У амалдорларни бошқаришда кенгаш билан олиб бориш, фаолиятларни мунтазам назорат қилиш, итоат, ижро ва сифатлари тўғрисидаги қарашлари билан аҳамиятли. Айниқса, Низоммулмулкнинг “Кўпчилик бўлиб қабул қилинган тадбир энг савобли бўлади ва шундай йўл тутиш керак”[4:Б.98 деган фикрлари аждодларимизнинг давлат қурилишининг адолатли тарғиботларига катта эътибор берилганлигидан далолатдир. Ижтимоий–сиёсий тарққиётнинг маънавий асосларини ўрганишда Ўрта Осиёда вужудга келган тасаввуфчилик оқимининг аҳамияти ҳам алоҳида муҳим ўрин тутади.

Шарқнинг буюк давлат арбоби ва саркардаси Амир Темур (1336-1405) бой ижтимойи-сиёсий ва маънавий мероси асосида кўриш мумкин.

Унинг тузукларида давлат тизими, уни идора қилиш услублари ва воситалари, ундаги турли лавозим-вазифалар даражаси, табақаларнинг тоифаланиши, харбий қўшинларнинг ташкил этилиши, жанг олиб бориш маҳоратлари, давлат хизматчилари рағбатини ташкил этиш омиллари, адолатли солиқ турларининг жорий этилиши, мамлакатни ободонлаштириш тадбирлари миллий давлатчиликнинг юксак маданий ва ҳуқуқий даражада шакллантиришга эришганлигидан далолат беради. “Ҳар мамлакатнинг яхши кишиларига мен ҳам яхшилик қилдим, нафси ёмонлар, бузуқлар ва ахлоқсиз одамларни мамлакатимдан қувиб чиқардим. Пасткаш ва разил одамларга ўзларига лойиқ ишлар топширдим ҳамда ҳадларидан ошганларига йўл қўймадим. Улуғларини ва шараф-эътиборли кишиларни хурматлаб, мартабалаини оширдим. Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулми ситам йўлини тўсдим”. [2: Б.24]

Маълумки, фуқаролик жамиятини – ҳаётийлигини ва самаралигини таъминловчи – хуқуқий давлат доирасидан ташқарида тасаввур қилиб бўлмайди. Шу маънода, Соҳибқирон Амир Темурнинг қуйидаги сўзлари ҳозирги замон билан ҳамнафас жаранглайди. “Тажриба, - деб ёзади у, менга шуни кўрсатдики, дин ва қонунга таянмаган ҳукумат, ўзининг буюк қудратини узоқ вақт сақлаб тура олмайди. Уни ҳар қандай ёвуз киши кириши мумкин бўлган на томи, на эшиги, на панжаралари бор уйига ўхшатиш мумкин. Шунинг учун мен ўз салтанатимни ислом арконлари бор уйга ўхшатиш мумкин. Шунинг учун мен ўз салтанатимни ислом арконлари ва бошқарувда ўзим қатий амал қилувчи қонунлар асосида қурдим ”. [2:Б.81]

Шу нуқтаи назардан, мувофақиятли бошқарув қонуниятига кўра, Амир Темур рахбарнинг адолатга таянишини лозим топган. Унинг фикрига кўра:

“Раҳбар учун барча ишларда адолатга амал қилиш керак: у сотилмайдигон ва фазилат эгаси бўлган одамни вазирликка тайинлаш лозим, чунки адолатли вазир ўзи маҳдуд – рахбар адолатсизликларни тўғирлаш мумкин, аммо вазирнинг ўзи шундай бўлса, ҳалокат яқиндир”. [2:Б.83] Сохибқирон фикрича, давлат бошқарувида яна бир муҳим қонуният – қонун устиворлиги. “Қонуний тартиб ва қонунларга амал қилишим бахт – содатим калити бўлади”. Бош қонунлар сифатида диний аҳкомларни ва улар асосида ёзилган фикирларни билган. Бунинг барчаси буюк Темур адолатли ва фозил бошқарувга алоҳида эътибор қаратганлигини кўрсатиб турибди.

Комил инсонлар жамиятини ҳақидаги ғоялар Алишер Навойи (1441 - 1501) сиёсий ва адабий фаолияти асоси бўлиб хизмат қилади. А.Навойи идел ижтимойи-иқтисодий тузум ҳақидаги қарашларини ўзининг “Садди Искандарий”, “Маҳбуб қулуб”, “Пайғамбарлар ва донолар тарихи” ва б. асарларида ёритган. Ижтимойи–иқтисодий тузум муаммоларини фақат адолатли хукумдор бошқараётган ва қонун устивор бўлган мамлакатда амалга ошириш мумкин. Шундай қилиб, А.Навоий учун адолат ва қонун ижтимойи тараққиётнинг асоси ҳисобланади. Унинг концепциясида хукумдор шахси алоҳида аҳамият касб этади. Фазилатли ва идеал шахс ҳақида мулоҳаза юритар экан Навойи ўзига хос инсонпарвар назарияни яратади. Ўз назариясида мутафаккир, бир томондан ҳукумдор ва боғбонни, бошқа томондан давлат ва боғни гуллаб-яшнайди. Худди шундай агар мамлакатнинг ақилли, доно, адолатли, ҳалқи учун қайғурадигон ва уни севадигон хукумдори бўлса, у ривожланиб фаровонлашади. У назариётчи ва амалиётчи сифатида давлат сиёсатининг адолатли асослари ва унинг маънавий мезонларини ривожлантиришга катта ҳисса қўшади. Айниқса, адолатсизлик ва зулм давлатни таназзулга жамиятни жаҳолатга олиб келиши тўғрисидаги қарашлари ўз ифодасини топади: “... давлат иши билан машғул бўлган амалдорлик чоғларимда кўнгил мулкини турли одамларнинг хужми булғаладиГоҳ амирлик ўрнида ўтирдим ва ҳукумат маҳкамасида халқнинг арз-додини сўрдим ва гоҳ подшоҳ ёнида вазирлик қилдим ва менга умидвор назар билан қараб турган элга мурувват кўрсатдим”[3:Б.12] дейди. Адолатли жамият шаклланишининг асосий омили сифатида Навоий инсоний фазилатлар: адолатлилик, раҳмдиллик, меҳнатсеварлик, ростгўйлик, ватанпарварлик, виждонлилие, инсонпарварлик ва жасоратни келтириб ўтади.

Хулоса қилиб айтиш жоизки,Антик ва ўрта аср Шарқ алломаларининг фуқоролик жамиятиги оид концептуал мероси ва назарий ишланмалари амалиётдаги – давлат ва жамиятда хукмрон меъёрларга фуқарочилик жамияти тамойилларининг объективлашуви ва унинг инсоният социумининг тарихий тараққиётининг таркибий қисми сифатида тушунилиши учун мустаҳкам асос яратдилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шавкат Мирзиёев Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. –Т: “Ўзбекистон”, 2017. Б.– 45-47

2. Амир Темур тузуклари. –Т.: “Ғофур Ғулом” , 1996, Б.–24,81,83.

3. Алишер Навоий. Маҳбкб ул- Кулуб. – Т.: “Ғофур Ғулом”, 1983. Б –12

4. Низомулмулк. Сиёсатнома. – Т.: “Адолат”. 1992. Б. – 98.

5. Ҳасанов Р. Фуқаролик жамияти. – Т.: “fan va texnologiyalar markazi”, 2019. – Б. –22, 27.

6.Ҳасанов Р.,Утамуродов А. Фуқаролик жамияти: назария ва амалиёт. – Т.: “BROK CLASS SERVVIS“, 2016. Б. –27,29

7. Юсуф Хос Ҳожиб Қутадғу билиг. – Т.: “Фан”, 1971. Б. –17.

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ШАХСИ ВА УНИНГ ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ МЕРОСИ

(Заҳириддин Муҳаммад Бобур тааллудининг 540 йиллигига бағишланади)

Раҳмонали Ҳасанов
Камолиддин Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти доценти,
Халқаро Турон ёзувчилар уюшмаси аъзоси,
Турон ФА академиги ва вице-президенти,
Махпират номидаги Ўрта Осиё халқлари Тарихи институти Тошкент шаҳри филиали директори, профессор
(Тошкент, Ўзбекистан)

Аннотация: Мазкур мақолада,Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва Бобурийлар сулоласига доир моддий ва маънавий бойликлар, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг илмий-ижодий меросини, давлатчилик ва саркардалик фаолиятини кенг ўрганиш борасида олиб борилаётган тадқиқотлар жаҳон музейларида сақланаётган Бобурийлар сулоласига оид ассори атиқалар,нодир қўл ёзмалар, қадимий китоблар, санъат асарлари ва бошқалар хусусида жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилиши, республикамиз ҳамда хорижлик олимларимиз томонидан олиб борилган тадқиқотлар ва уларнинг қиёсий таҳлили баён этилган.

Калит сўзлар: З.М.Бобур**,** Бобурийлар сулоласи, , Деҳли, Покистон Агра, Қобул, “Бобурнома” , “Девони Бобур”, “Бобурия”, “Воқеанома”, “Тузуки Бобурий”, “Табақоти Бобурий”, “Таворихи Бобурий”.

Аннотация: В данной статье рассмотрены материальные и духовные богатства Захириддина Мухаммада Бабура и династии Бабури, научное и творческое наследие Захириддина Мухаммада Бабура, проведенные исследования по широкому изучению государственной и военной деятельности династии Бабуридов, редкие рукописи, антиквариат, исторические рукописи и старинные книги, которые хранятся в музеях мира, произведении искусства, признание мировой общественностью, исследования, проведенные нашими республиканскими и зарубежными учеными и их сравнительный анализ.

Ключевые слова: З. М. Бабур, династия Бабура, Дели, Пакистан, Агра, Кабул, «Бабурнаме», «Девони Бабур», “Бабурия”, “Воқеанома”, “Тузуки Бабурий”, “Табақоти Бабурий”, “Таворихи Бабурий”.

Ҳар бир халқнинг тарихий, маданий-миллий қиёфасинибелгиловчи улуғ аждодлари, буюк олимлари, йирик адиб ва шоирлари бўлади. Улар тенгсиз меҳнатсеварлик ва фидойилик билан улуғ давлат барпо этганлар, ўлмас асарлар ёзиб қолдирганлар. Баркамол авлод тарбияси, илм-маърифат учун тинмай изланганлар, шу боис, улуғ аждодларимизнинг ҳаётий тажрибаси ҳамда ижодий меросини ўрганиш, уларнинг ибратли жиҳатларини ўзлаштириш олдимизда турган долзарб вазифалардандир.

Бобуршунос олимлар томонидан олиб борилган бир қатор тадқиқотлар Ҳозирги вақтда юртимиздан етишиб чиққан буюк аждодларимиз — алломаларимизнинг илмий-маънавий меросини илмий асосда изчил ўрганиш ҳар вақтдагидан ҳам долзарблик касб этмоқда. Чунки бу алломаларнинг ибратларга тўла ҳаёт йўлларию қолдирган беназир асарлари нафақат ўз юрти ва замонаси, балки бутун инсоният тараққиётига ижобий таъсир этувчи интеллектуал мерос ҳисобланиши шубҳасиз. Шундай инсонлар борки,ўзининг илм-фан , санъат ва маданият тараққиётга қўшган буюк хизматлари учун даҳога айланади, эл-юрт ҳамиша уни эъзозлайди, неча асрлар ўтсада халқ қалбида абадий яшайди. Ана шундай буюк инсонлардан бири,. жаҳон тарихида ўчмас из қолдирган Бобурийлар сулоласининг асосчиси – Заҳириддин Муҳаммад Бобурдир.

Бугун, орадан деярли 540 йил ўтсада, бетакрор сиймолардан бири деб, жаҳон илми-аҳли орасида тан олинган Заҳириддин Муҳаммад Бобур буюк шоир, қомусий олим, давлат арбоби ва моҳир саркарда сифатида бутун дунёда маълум ва машҳурдир. Унинг беқиёс илмий-ижодий мероси нафақат миллий маданиятимиз ва халқимиз адабий-эстетик тафаккурининг шаклланишида, балки жаҳон адабиёти, илм-фани ва давлатчилиги тарихида алоҳида ўринга эга.

Р.Ҳасанов-Турон ФА академиги

Бобур портрети, 1605—1615 йиллар. Ушбу сурат Лондондаги Британия музейида сақланмоқда

Жонажон Ватанимиз миллий ривожланишнинг янги босқичига – Учинчи Ренессанс даврига қадам қўяётган ҳаётимизнинг барча жабҳаларида туб ўзгаришлар юз бераётган бугунги кунда Бобур Мирзонинг бебаҳо меросини чуқур ўрганиш ва оммалаштириш янада муҳим аҳамият касб этмоқда.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва Бобурийлар сулоласига доир моддий ва маънавий бойликлар ҳусусида сўз юритар эканмиз энг аввало Заҳириддин

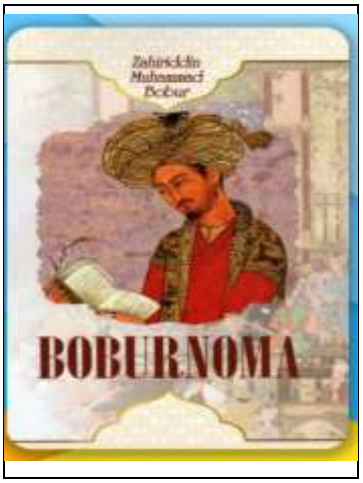
Муҳаммад Бобур қаламига мансуб бўлган илмий-ижодий меросига тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

Қадимий Мовароунаҳр ва ундаги ҳалқлар ҳаёти ҳақида жонли гувоҳлик берувчи асарлар орасида “Бобурнома” алоҳида ажралиб туради. Лирик шоир, ўзбек классик адабиётинингНавоийдан кейинги вакили З.М. Бобур томонидан яратилган бу асар ижтимоий, тариҳий, илмий-табиий ва адабий лингвистик маълумотлар ҳазинасидир. Унда 1494 йилдан 1530 йилгача Ўрта Осиё, Афғонистон ва Ҳиндистонда кечган воқеалар баён этилган [2].

“Бобурнома” ҳам тарихий манба, ҳам географик муҳим қўлланмадир. Китобда Фарғона водийси тасвири келтирилган. Бобурнинг тасвирига кўра Фарғона водийси шарқда Қошғар, Ғарбда Самарқанд, жанубда Бадахшон тоғлари ва шимолда Олмалиқ ва Олмаота шаҳарлари ва ўлкалари чегаралари билан қуршалган эди. Қўқон хонлиги ташкил топмасдан аввал Фарғона водийсида машҳур ва Туркистон тарихида, хусусан, маданият тарихида катта роль ўйнаган Андижон, Асхикент, Косон, Ўзганд, Марғинон (Марғилон), Исфара, Воруҳ, Конибодом, Хўжанд ва Ўш каби шаҳарлар ҳам бор эди [3.]

Даврнинг жуда кўп хусусиятларини қамраб олиши, қомусий характери ва ўзбек адабий тилининг беқиёс бой имкониятларини намойиш этиши билан “Бобурнома” Алишер Навоийнинг “Ҳамса”сига қиёс қилгудек маданий обида ҳисобланади.

Асарнинг тез орада шуҳрат қозониб XVI асрнинг ўзидаёқ бир неча марта форс тилига таржима этилиши ҳам фикримиз исботидир. Ғарб олимлари “Бобурнома” билан дастлаб форсий нусхалари билан танишадилар. Бу китоб мазмунининг ранг-баранглиги, улкан материални ўз ичига олганли ва услубининг гўзаллиги билан XVIII, айниқса, XIX аср шарқшунос олимларининг диққатини ўзига тортган, унинг турли қўлёзмалари излана бошланган ва Ғарб тилларига таржима қилишга киришилган эди.

Машҳур “Бобурнома” 4 марта форсийда, 6 марта инглизчада, қисқартирилган инглизча, олмон нашрлари, 4 марта немисчада, фаранг ва турк тилларида, 4 марта рус тилида (ҳаттоки Покистонда Синд лаҳжасида ҳам) 1 марта ҳолланд, итальян, ҳинд, испан, қозоқ, араб, польяк, ва уйғур тилларида чоп қилинди.

Шуни қайд этиш жозки,Темурийлар тарихи ҳақида батафсил сўйлайдиган йирик манба., бу – “Бобурнома”дир.У жаҳон адабиёти ва манбашунослигида муҳим ва ноёб ёдгорлик ҳисобланади.Эски ўзбек (чиғатой) тилида ёзилган

мазкур асарнинг “Бобурия”, “Воқеанома”, “Тузуки Бобурий”, “Табақоти Бобурий”, “Таворихи Бобурий” каби кўплаб номлари ҳам маълум[4].

Бу гўзал асарда, Ж. Неру таъбири билан айтганда, дилбар шахс бўлган Бобурнинг жуда кўп фазилатлари билан бир қаторда, ахлоқий ва эстетик қарашлари ҳам ёрқин бир тарзда ифодасини топган. У табиат ва жамият нафосатини, воқеалик нафосатини, шахс, урф-одатлар ва маросимлар, меъморчилик, боғ, адабиёт ва санъат, хуллас жами нафосатни чуқур ҳис қилади ва теран таҳлил этади. Муаллиф асар давомида баркамол, яъни ахлоқий ва эстетик мукаммал инсон сифатида жонланади. «Бобурнома» олам бўйлаб саёҳат қилар экан, Ҳиндистон ва Ўрта Осиё халқлари эстетик тафаккури уйғунлашган. Янги сифат ўзгаришлари касб этган ҳолатларни кузатиш мароқлидир..

Асарнинг ўндан ортиқ қўлёзма нусхалари Ўзбекистон фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланади. Кўплаб дунёвий, жумладан, форс, инглиз, рус, турк, голланд, француз тилларига таржима қилинган. Хусусан, асар форс тилига Бобурнинг набираси, йирик ҳукмдор Акбаршоҳ амри билан таржима қилинади, унга энг маҳоратли ҳинд рассомлари томонидан миниатюралар чизилган. Ҳозирги вақтга қадар “Бобурнома” 25 дан ортиқ тилларга таржима қилинган.

Асар воқеалари 12 ёшлик кичкина Бобурнинг ҳукмдор бўлганидан бошланади. Асар биринчи шахсдан сўзланган бўлиб, унда Бобур ҳаётида кўрган-кечирганларидан ташқари, жанглари, юришлари, қадами етган шаҳарлар ва масканлари ҳақида қизиқарли маълумотларни қолдиради.

«Бобурнома»ни варақларканмиз, кўз олдимиздан Марказий Осиё, Афғонистон ва Ҳиндистон халқларига хос бўлган фазилат ва нуқсонлар, уларнинг тафаккур оламини кенглиги ва мураккаблиги билан бирга, ўша даврдаги ҳаёт муаммолари, Бобур давлатидаги сиёсий ва ижтимоий ҳаётнинг тўлиқ манзараси намоён бўлади. «Бобурнома»да келтирилган бу тарздаги маълумотлар Бобур даврида ёзилган бошқа тарихий манбалар: Мирхонд, Хондамир, Муҳаммад Солиҳ, Биноий, Муҳаммад Ҳайдар, Фаришта, Абул-Фазл Алломий ва бошқа тарихчиларнинг асарларида бу даражада аниқ ва мукаммал ёритилган эмас. Муаллиф «Бобурнома»да Алишер Навоий, Абдураҳмон Жомий, Беҳзод, Мирзо Улуғбек ва бошқа алломалар ҳақида ўзининг энг юқори фикр ва мулоҳазаларини билдиради.

«Бобурнома» — Мовароуннаҳр, Хуросон, Ҳиндистон, Эрон халқларининг XV аср охири — XVI асрнинг биринчи ярмидаги тарихини ўзида акс эггирган бўлса ҳам, шу билан бирга жуда кўп долзарб иқтисодий, ижтимоий масалалар, юқорида номлари келтирилган вилоятларнинг ўзаро сиёсий-иқтисодий ва савдо муносабатлари, жуғрофий мавқеи, иқлими, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, тоғлари, дарёлари, халқлари, қабила ва элатлари ва уларнинг яшаш шароитлари,

урф-одатлари, муҳим тарихий иншоотлари — ҳиндулар ва мусулмонларнинг ибодатхоналари, тўй ва дафн маросимлари ҳақида ниҳоятда нодир маълумотларни ўзида қамраб олган шоҳ асардир. Шу боис «Бобурнома» тарихий ва адабий мерос сифатида дунё олимларини ҳайратда қолдириб келмокда.[6]

Айтиш мумкинки, “Бобурнома” ҳар томонлама ажиб асар. ***Биринчидан,*** у автобиографик-Бобур ҳаёти, замондошлари ҳақида қимматли маълумотлар беради. ***Иккинчидан,*** асар ўша давр географияси, маданиятшунослиги, санъати, ҳаттоки, ўсимликлар олами ҳақида ҳам маълумотларга бой. Қизиқ жиҳати шундаки, асарда 1508 йилдан 1519 йилгача бўлган бирор воқеа кузатилмайди. Бу балки муаллифнинг хоҳиши ёки қўлёзманинг турли сабабларда йўқолган бўлиши билан боғлиқ бўлиши мумкин. Ушбу асар Бобурнинг ҳар томонлама етук, зийрак, зукко шахс бўлганидан далолат беради. Айниқса, асардаги ҳикматлар қадрлидир. Унда шарқона донишманлик акс этган. Масалан***: “...ҳар кимдин яхши қоида қолғон бўлса, анинг билан амал қилмоқ керак”, “агар ота ёмон иш қилғон бўлса, яхши иш билан бадал қилмоқ керак”*** каби насиҳатлар ҳам учрайди.[9]

Бобурнинг ўз гувоҳлигига кўра, шоир сифатида ижодий фаолияти Самарқандни иккинчи марта эгаллаган вақтда бошланган; «Ул фурсатларда бирор-иккирар байт айтур эдим», деб ёзади у. Бобур Самарқанддалигининг илк ойларида Алишер Навоий ташаббуси билан улар ўртасида ёзишма бошланади. Бобур атрофида ижодкорлар тўплана бошлаши ҳам шу йилларга тўғри келади. Жумладан, Биноий, Абулбарака ва Бобур ўртасидаги рубоий мушоираси Самарқанддаги қизғин адабий ҳаётдан дарак беради. Умуман, давлат арбоби ва кўп вақти жангу жадалларда ўтган саркарда сифатида ижтимоий фаолиятининг энг қизғин даврида ҳам, шахсий ҳаёти ва давлати ниҳоятда мураккаб ва хатарли шароитда қолган чоғларида ҳам Бобур ижодий ишга вақт топа билган, илм, санъат ва ижод аҳлини ўз атрофига тўплаб, ҳомийлик қилган, уларни рағбатлантирган.

Бобур ўзбек тарихида том маънода йирик шахс. Унинг тарихчи олим, зукко адиб ва дилбар шоир сифатида қолдирган адабий мероси бебаҳодир. Бобур ҳукмдорлик мажбуриятларидан ортиб йирик асарлар ёзишга муваффақ бўлган. Унинг лирикаси адабиётдаги ўзига хос лирика. Шубҳасиз, шеъриятининг асосий мавзуи Ватан, Ватан соғинчи бўлган. Тахт учун қондош ака-укаларнинг душман бўлиб курашиши, атрофдаги инсонларнинг хиёнати, ватанини бирлаштиролмаганидан сўнг тортган азоблари ва ниҳоят умрининг сўнггигача Ватан соғинчи унинг шеъриятига кўчган десак муболаға бўлмайди. Бу мавзулар Бобур ғазаллари, рубоийларида кенг ёритилган.

Шу билан биргаликда Бобур лирикасида юксак ва олийжаноб инсоний туйғулар, адолатпарварлик, инсонпарварлик туйғуларини мадҳ этган. Халқда унинг:

Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидир,
Ҳар кимки жафо қилса, жафо топқусидир.
Яхши киши кўрмағай ёмонлиғ ҳаргиз
Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо топқусидир.

рубоийси машҳур. Бобур шеъриятини асосан ишқий мавзудаги асарлар ташкил этади. Ишқий ғазалларда Бобур ҳазрат Навоийдан илҳомланган бўлса ажаб эмас. Бобур шеъриятида ахлоқ ва диний мукаммаллик масалалари ҳам кўтарилган. Лирикасининг ўзига хослиги шундаки, у асарларини ниҳоятда содда, самимий, ҳаммага тушунарли бўлган тилда ёзишга ҳаракат қилган. Ғазал ва рубоийларида баландпарвоз сўзлар, мукаммал ибораларни қўлламаган. Хусусан, бу ҳақида у ўз “Бобурнома” асарида ҳам тўхталиб ўтган: “Равшан ва тоза шаплар ёрдамида да баён этилишича Заҳириддин Муҳаммад Бобур қаламига мансуб бўлган кўплаб асарлар , китоб қўлёзмалари мавжуддир. Жумладан: 1521 йил “Мубаййин” номли фалсафий-диний асар ёзилган бўлиб, унда ислом шариатининг 5 устуни баён этилган, шунингдек, ўша йил у “Мубаййину-л-закот” солиқ чиқими китобини ҳам ёзган. Унинг “Ҳарб иши”, “Мусиқа илми” каби илмий асарлари ҳануз топилмаган.[11] Бобур араб графикаси асосида “Хатти Бобурий”ни тузган, у туркий фонетикага доир. Ушбу хат асосида Қуръон ҳамда Бобурнинг шахсий асарлари қайта ёзилган.

З.М.Бобур, бадиий таржималар билан ҳам шуғулланиб, Баҳовуддин Нақшбандийнинг давомчиси, йирик сўфи Хожи Аҳрор Валининг “Волидия” (Ота-оналар рисоласи) диний-фалсафий асарини шеърий кўринишда таржима қилган.

Бобур ижодини ўрганиш бўйича Халқаро илмий экспедиция аъзолари бир неча бор шоир “изи” бўйлаб илмий саёҳатлар ташкил этишган, улар томонидан 500 дан зиёд китоб ва ҳужжатлар топилган бўлиб, “Бобур ва унинг замонавий дунёдаги ўрни” мемориал музейида сақланади. Андижонда Бобур парки бўлиб, у ерда шоирнинг рамзий қабри ҳамда “Арк ичи” мемориал мажмуаси жойлашган.

Бобур жамоат ва тарихни юзаки кузатувчиси бўлмаган, у воқеа ва ҳодисаларни, ўзини ҳавотирга солган ўй ва ҳис-туйғуларни таҳлил қилишга интилган. Бу фикрлар ва ҳиссиётлар яхшилик ва адолат, ҳақиқат ва гўзаллик тамойилларига хизмат қилиш учун йўналтирилган эди.

Ўтмиш адабиёт ва тарих, мусиқа ва санъатдан яхши хабардор бўлган, диний таълимотга чин ихлос қўйган Бобур ҳар доим олиму фозиллар даврасида бўлди, хусусан ижод аҳлига, касбу ҳунар соҳибларига самимий эҳтиром кўргазиб ҳомийлик қилди, уларни моддий ва маънавий рағбатлантириб турди. Ижод ва

санъат аҳлига бундай меҳрли муносабат асло бежиз бўлмаган. Бобур табиатан ижодкор эди. Йигитлик йилларидан бошлаб то умрининг охиригача самарали ижодий иш билан шуғулланди, ҳар қандай шароит ва вазиятларда ҳам ижоддан тўхтамади, натижада, ҳар жиҳатдан муҳим бой илмий ва адабий мерос қолдирди.

Буюк аждодимиз асарларининг миллий ва умуминсоний моҳиятини, унинг ёш авлодимиз интеллектуал ва маънавий салоҳиятини ошириш, фарзандларимизни шу асосда Янги Ўзбекистон бунёдкорлари этиб тарбиялаш борасидаги улкан ўрни ва таъсирини инобатга олиб, Бобур Мирзонинг илмий ва ижодий меросини мамлакатимиз ва халқаро миқёсда янада чуқур ўрганиш ва тарғиб этиш мақсадида Юртбошимиз Шавкат Мирзиёев имзолаган ***“Буюк шоир ва олим, машҳур давлат арбоби Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллудининг 540 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида“ 2023 йил 25 январдаги ПҚ-20-сонли Қарори***.[1].Буюк мутафаккир Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва ижодини унинг маънавий-маърифий меросини ўрганиш учун дастури амалдир.

Юртбошимиз мазкур қарорда таъкидлаганидек, Буюк аждодимиз асарларининг миллий ва умуминсоний моҳиятини, унинг ёш авлодимиз интеллектуал ва маънавий салоҳиятини ошириш, фарзандларимизни шу асосда Янги Ўзбекистон бунёдкорлари этиб тарбиялаш борасидаги улкан ўрни ва таъсирини инобатга олиб, Бобур Мирзонинг илмий ва ижодий меросини мамлакатимиз ва халқаро миқёсда янада чуқур ўрганиш ва тарғиб этиш ҳозирги куннинг энг долзарб масададаридан биридир.

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки,Покистонлик олимлар Темурийлар даври маданиятига катта қизиқиш билан қарамоқдалар. Улар нафақат халқларимиз ўртасида бўлган маданий алоқалар тарихи, балки ўша даврдаги маданий ҳаёт, йирик шоирлар, жаҳон маданияти саҳифаларида ўчмас из қолдирган буюк ижодкорларнинг меросига бағишланган тадқиқот ишларини олиб бормоқдалар. Фикримизнинг далили сифатида Покистонлик ва Ҳиндистонлик олимларнинг Заҳириддин Бобур ва умуман, бобурийлар даври, уларнинг илмий, адабий мероси, хусусан, “Бобурнома” бўйича олиб бораётган изланишлари таҳсинга сазовор эканлигини қайд этишимиз мумкин.

“Бобурнома” асари бобурийлар авлодидан бўлмиш Мирзо Насириддин Ҳайдар Кўрагоний томонидан илк бор урду тилига таржима қилинган. У аввал 1924 йили Деҳлида, 1962 йили эса Карачи шаҳрида “Бук лэнд” нашриётида чоп этилган. Нашрга “Бобурнома” асосий ном сифатида, “Тузуки Бобурий” эса иккинчи ном ўрнида келтирилган. Китобнинг бошида алоҳида-алоҳида саҳифаларда Бобур Мирзо ва унинг рафиқаси Моҳим Бегимнинг рангли сурати берилган.

“Сўзбоши” муаллифи Убайдулла Қуддусий таржимага жуда юқори баҳо беради: “…таржима ниҳоятда равон ва биронта сўз ҳам тушиб қолмаган…” Таржимада бир қатор изоҳлар бор, имло масаласига анча аҳамият берилган.

Урду тилида “Бобурнома”нинг яна бир таржимаси мавжуд. У Рашид Ахтар Надвий қаламига мансуб бўлиб, 1991 йили Лаҳўр шаҳридаги “Санг-е-мил” нашриётида чиққан. Асар Бомбайда Мирзо Муҳаммад Шерозийнинг “Читра Прабҳа Пресс”да чоп этилган тўлиқ бўлмаган форсча нусхадан таржима қилинган.

“Сўзбоши”да мутаржим “…ўз буюклиги ва улуғлиги биносини ўзи бунёд қилган, буюклик ва шон-шуҳрат йўлидаги темир тиканларни ўз қўли билан терган” Заҳириддин Бобур шахсиятига илиқ муносабат билдирган. Жалолиддин Акбаршоҳ (1542-1605) даврида “Бобурнома” Байрам Хоннинг ўғли Абдураҳим Хони хонон томонидан туркийдан форсийга таржима қилингани ҳақида ёзиб, Р.А.Надвий бундай дейди: “…шундан кейин аҳли жаҳон биринчи марта буюк тождор (яъни Бобур Мирзо — А.И.)нинг сухан мулкининг ҳам шаҳаншоҳи эканлигидан хабар топти”.

Мазкур таржима тили асосан равон ва ўқишли. Жузъий камчиликлардан қатъи назар, “Бобурнома”нинг иккала таржимаси ҳам аҳамиятга эга. Уларга таниқли бобуршунос Сабоҳат Азимжонова юқори баҳо берган.

Мирзо Насириддин Ҳайдарнинг таржимаси аввало, биринчи тўлиқ таржима сифатида, қолаверса, бобурийлар авлодининг вакили қаламига мансублиги билан аҳамиятлидир. Иккала таржима ҳам Бобур Мирзо ва унинг шоҳ асарини урдузабон халқлар орасида оммалаштиришда хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Халқ ёзувчиси Пиримқул Қодировнинг “Юлдузли тунлар” романи, унинг асосида суратга олинган видеофильм Бобур Мирзо ҳаёти ва ижодини оммалаштиришда катта аҳамиятга эга бўлди. Мазкур асар бир қанча чет тилларга ўгирилган, жумладан, урду тилига ҳам таржима қилиниб, бир неча марта чоп этилган.

Роман 1986 йили Тошкентда ҳиндистонлик Манзар Салим таржимасида урду тилида нашр қилинган эди. Асар Ҳиндистон, Покистон китобхонларига жуда манзур бўлди. Ўша пайтда нашриётга, Ўзбекистон радиосига келган кўплаб мактублар шундан далолат беради.

Роман бир неча йил бурун Лаҳўр шаҳрида чоп этилган эди. Яқинда Карачидаги “Рактааб Пабликейшнз” нашриёти уни нашр этди. Муқова “Бобурнома”га ишланган миниатюра билан безатилган бўлиб, унда “Доктор Пиримқул Қодиров. Заҳириддин Бобур” деб ёзилган. Нашрга покистонлик машҳур адиб Шавкат Сиддиқий сўзбоши ёзган.

Ҳиндистон, Покистонда чиққан китобларда Заҳириддин Бобур асосан саркарда, фотиҳ, салтанат асосчиси сифатида таърифланади. Ш.Сиддиқий тан

олиб ёзадики, П.Қодиров бу романда Бобур Мирзо ҳақидаги таассуротни тўлдиради. Адиб ўз асарида Бобур улуғ фотиҳ ва ҳукмдоргина эмас, у дониш-ҳикматдан завқланувчи, шеъру адаб шайдоси, илму фазл мухлиси ҳам эканлигини кўрсатиб берган.

Покистонлик мутахассислар Бобурийлар асарларини таржима қилиш, чоп этиш билан чекланиб қолмасдан, Бобурийлар даври ва бой мероси бўйича кенг тадқиқот ишларини ҳам олиб бормоқдалар. Жамил Юсуфнинг “Бобурдан Зафаргача” [12] деб номланган урду тилидаги асари бунга мисол бўла олади. Асарда Бобур, Ҳумоюн, Акбаршоҳ, Жаҳонгир, Шоҳ Жаҳон, Аврангзеб ва сўнгги бобурийлар фаолияти алоҳида-алоҳида бобларда ёритилган. Китобнинг биринчи нашри чиққанда Покистон матбуоти, адибу давлат арбоблари унга юқори баҳо берган эдилар. Карачида чиқадиган “Доон” газетаси, жумладан, бундай деб ёзган эди: “Бобурдан Зафаргача” бобурийлар даврининг тўлиқ ва батафсил тарихидир. Унинг баён қилиш услуби шу қадар бадиий ҳамда жозибалики, уни тарихга оид китоб деб эмас, бадиий асар деб ҳисоблаш керак”.

Йирик туркшунос Муҳаммад Собирнинг “Ўзбек тили ва адабиёти” мақоласида[13]Ўзбекистон ва Покистон халқлари ўртасидаги тарихий, маданий, адабий ҳамда лисоний алоқалар батафсил ёритилган. Тадқиқотнинг илова қисмида 16-аср ўзбек адабиёти ва замонавий ўзбек адабиётининг намуналари Бобур Мирзо ва Уйғун рубоийлари орқали солиштирилади. Бундай қиёслашдан мақсад — урду тилидаги сўзлар билан турли тарихий даврдаги ўзбек тили лексикаси ўртасидаги яқинликни кўрсатишдан иборатдир.

М.Собирнинг “Бобур тилидаги урдуча сўзлар имлоси” (Карачи университети, август, 1966, 2-жилд, 2-сон) номли асарига алоҳида тўхталиш зарур деб ҳисоблаймиз. Ушбу асарда асосан “Бобурнома”даги урдуча сўзлар ўрганилган ва 114 та сўз жадвал шаклида туркча сўзлар билан солиштирилган. Профессор Озод Шоматов бу жиҳатни асарнинг камчилиги деб ҳисоблайди ҳамда урдуча сўзларни туркча билан эмас, балки ўзбекча сўзлар билан қиёслаш тўғрироқ бўларди, деб ёзади. О.Шоматовнинг фикрича, М.Собир бой тарихий-филологик материаллар асосида муҳим илмий хулосалар чиқаришга муваффақ бўлган.

Шу ўринда бир фактни қайд этиш ўринлидир — “Бобурнома” эски ўзбек тили бўйича ниҳоятда қимматли филологик манба вазифасини ўташи яхши маълум. Лекин Бобур Мирзонинг шоҳ асарини ўрганиш орқали 16-асрда Шимолий Ҳиндистонда муомалада бўлган бир қатор тилларнинг лексик аломатлари ҳақида ҳам муҳим маълумотларга эга бўлиш имкони бор. Гап шундаки, ўша даврда маълум тарихий шарт-шароитлар тақозоси билан адабий марказ Шимолий Ҳиндистондан Даканнинг шимолий қисмида жойлашган бир

қатор мусулмон давлатларга кўчган эди. Шу сабабли Бобур Мирзо яшаган даврда Шимолий Ҳиндистондаги тилларда битилган ёзма манбалар бўлмаган.

Покистонда бобуршунослик хусусида сўз кетганда, Карачи университети қошида ташкил этилган “Марказий ва Ғарбий Осиё тадқиқотлари институти”нинг фаолияти ҳамда унинг айрим нашрларига тўхтамасликнинг иложи йўқ. Шундай нашрлардан бири “Ҳинд — Эрон алоқаларига доир ҳужжатлар хронологияси” (1979 й.) деб аталади ва 2 жилддан иборат. Уни доктор Риёз ул-Ислом нашрга тайёрлаган. Биринчи жилд Бобурдан Аврангзебгача бўлган даврдаги бобурийлар салтанати билан Эрон ўртасидаги муносабатларни акс эттирадиган 276 та мактубни ўз ичига олади. Иккинчи жилд (1982 й.) эса бобурийларнинг сўнгги намоёндалари билан сўнгги Сафавийлар ва Нодиршоҳ билан ёзишмаларидан иборат бўлиб, бу хатларнинг сони 224тадир[7]. Мазкур улкан нашрнинг бобурийлар салтанати тарихини ёритишда нақадар катта аҳамиятга эга эканлиги ўз-ўзидан аён бўлиб турипти.

“Марказ”нинг нашрларидан яна инглиз тилидаги “Байрам Хон” ва урду тилида чоп этилган “Хон хононнома” асарларини қайд этиш зарур деб ҳисоблаймиз. Маълумки, Хони хонон (яъни “Хонлар хони”) бобурийлар салтанатидаги юксак ҳарбий унвон ҳисобланган ва Бобуршоҳ Диловар Хонга шу унвонни берган. Инглиз тилида нашр этилган “Ислом энциклопедияси”да қайд этилишича, Ҳумоюн Мирзо — Байрам Хонни, Акбаршоҳ — Мунъим Хонни ва Абдураҳим Хонни, Жаҳонгиршоҳ — Маҳобат Хонни ҳамда Аврангзеб Мир Жумлани мана шу олий унвон билан тақдирлаган.

Байрам Хон (1504-1561) учта бобурий ҳукмдор — Бобур Мирзо, Ҳумоюн Мирзо ва Акбаршоҳ ҳокимиятида юксак мартабали давлат арбоби бўлган. Унинг ўғли Абдураҳим Хон (1556-1627) эса Ҳумоюншоҳ, Акбаршоҳ ва Жаҳонгиршоҳ хизматида бўлган. У аввал “Мирзахон” унвонига, 1584 йилда юксак “Хони хонон” унвонига сазовор бўлган. Абдураҳим Хон давлат арбоби бўлиш билан бир қаторда ўз даврининг таниқли олими, шоири ва таржимони бўлган. У араб, форс, туркий ва браж тилларида шеър ёзган. “Бобурнома”нинг форсчага қилинган мукаммал таржимаси унинг қаламига мансубдир.

Ўзбек халқининг атоқли фарзанди Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўзининг қисқа ҳаёти давомида катта адабий ва илмий мерос қолдирди. Унинг мусиқа ва ҳарбий ишга доир рисолаларидан бошқа ҳамма асарлари бизгача етиб келган. Булар орасида адибнинг шоҳ асари «Бобурнома» алоҳида аҳамият касб этади.

«Бобурнома» ўзбек классик адабиётидаги насрий асарларнинг етук намунаси, XV—XVI аср адабий тилининг нодир ёдгорлигидир. «Бобурнома» Ўрта Осиё, Афғонистон ва Ҳиндистон халқлари тарихи бўйича қимматбаҳо маълумотлар манбаи сифатида салкам бешярим асрдан буён тарихчилар, шарқшунослар, этнографлар, иқтисодчилар, тилшунос, адабиётшунослар ва

умуман илммаърифат аҳлларини баҳраманд қилиб келмоқда. Шу боисдан асар XVI асрдан бошлаб форс, голланд, француз, инглиз, немис, рус, ҳинд, урду,усмонли турк тилларига таржима қилинган.

Бобурнинг набираси Акбаршоҳ топшириғи билан «Бобурнома» XVI асрда Ҳиндистонда уч маротаба форс тилига ағдарилди. Дастлабки икки таржима Акбарни қаноатлантирмагач, унинг топшириғи билан Бобур лашкарбоши, шоир Байрамхоннинг ўғли, шоҳнинг яқин дўсти Абдураҳимхон 1589 йили учинчи ва энг муваффақиятли таржимани амалга оширади. Асарнинг асли ўзбек тилидаги нусхасининг қадимий қўлёзмаси бизгача етиб келмаган, бизга ҳозирда Ҳиндистоннинг Ҳайдаробод шаҳридаги Салоржанг музейида сақланаётган, XVI асрда кўчирилган қўлёзмасигина маълум холос[17].

«Бобурнома»нинг форсий таржимаси қўлёзмаларидан мўъжаз расмлар билан безатилган уч нусхаси бизгача етиб келган. Уларнинг бири Лондондаги Британия музейида сақланади, афсуски, унда кўчириш тарихи кўрсатилмаган. Аммо, қоғоз, хат услуби, айниқса мўъжаз расмлар услубига биноан уни XVI асрнинг охирги чорагига тааллуқли деб ҳисоблаймиз. Ушбу қўлёзмада (инвентар рақами 3714, 528 варақ) Ўрта Осиё, Хуросон ва Ҳиндистон рассомларининг мўйқаламига мансуб бўлган 96 та ажойиб мўъжаз расмлар бор. Буюк Акбар кутубхонаси учун тайёрланган ушбу китобни инглизлар Ҳиндистондан, Бобурийлар саройи кутубхонасидан олиб кетганлар.

Иккинчи қўлёзма Янги Деҳлидаги Миллий музейда (инвентар рақами 50336, 378 варақ) сақланмоқда. Бу қўлёзма 1598 йили китобат этилган бўлиб, 183 та мўъжаз расм билан безатилган. Хати гўзал, йирик настаълиқ, лекин хаттот номи кўрсатилмаган. Бу қўлёзма учун ишланган миниатюралар мусаввирлари Лондон қўлёзмасидагиларнинг айнан ўзлари, мавзу жиҳатидан ҳам икки қўлёзма расмлари бир-бирига яқин.

«Бобурнома»нинг яна бир нусхаси Ҳиндистоннинг Алвар шаҳридаги Давлат музейида (инвентар рақами 2) сақланаётганини домла Ҳамид Сулаймон аниқладилар. Бу қўлёзмалар Алвар маҳаражаси Жей Санг мулки бўлиб, мамлакат мустақилликка эришгач, жаноб Жей Санг саройи, кутубхона ва нодир санъат буюмларини давлатга топширган ва шу мулк асосида Алвар Давлат музейи ташкил этилган эди. Алвар «Бобурнома»си ҳам форс тилида бўлиб, 457 варақдан иборат, хаттоти Али ал-Котиб. Қўлёзма яхши сақланган.[7]

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак,умуман, Бобур шоир, олим, давлат арбоби, буюк саркарда, моҳир сиёсатчи сифатида ўзини ва киндик қони тўкилган Андижонни бутун жаҳонга танитди. Айниқса, дунёнинг энг йирик давлатларидан бири Ҳиндистон ривожида унинг ва бобурийлар сулоласининг роли ниҳоятда катта бўлди. Шу боис ҳам, нафақат Осиё, балки дунёнинг кўплаб мамлакатларида Бобур ҳаёти ва илмий-

ижодий меросини ўрганишга қизиқиш жуда юқори. Буни биз “Бобур изидан” илмий экспедицияси томонидан олиб борилган изланишлар, тадқиқотлар натижасида ўнлаб хорижий давлатлардан Бобур ва борбурийлар ҳаёти, фаолияти, ижоди билан боғлиқ юртимиз олиб келинган маълумотлар, ҳужжатлар мисолида ҳам яққол кўришимиз мумкин.

Дарҳақиқат, юртимизда қатор зиёлилар, ёзувчилар, олимлар томонидан улуғ бобомизнинг ҳаёти, фаолияти ва ижодий меросини ўрганиш, тадқиқ этиш борасидаги ишлар, изланишлар сира тўхтагани йўқ. Хусусан, республикамизў олимлари томонидан ҳам Заҳриддин Муҳаммад Бобур тўғрисидаги ҳақиқатларни, аввало, халқимизга, бутун дунёга ёйиш, таништириш бўйича ишлар олиб борилмоқда.

Юртимизда Президентимиз Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида тарихимизни, буюк аждодларимиз меросини ўрганиш ва уларни ёшлар ўртасида кенг тарғиб қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу ёшларни буюк аждодлар қолдирган мерос ва миллий қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга хизмат қиляпти.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг авлодлари томонидан қолдирилган бебаҳо илмий ва маънавий-маданий мерос эса буюк бобокалонларимиз билан фахрланиш, юртни, Ватанни севиш туйғуларини янада жўш урдиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.” Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллудининг 540 йиллигини нишонлаш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 25 январдаги ПҚ-20-сон қарори.

2.Babur-Nama. By Eiji Mano, Kyoto, 1996, p XIX.

3. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. Б. 154.

4. Бобур ва Бобурийлар мероси – фахр-ифтихор манбаи https://xs.uz/uzkr/post/bobur-va-boburijlar-merosi-fakhr-iftikhor-manbai

5.Машрабов,Зокиржон Бобур номли халқаро жамоат фонди раиси. “Ҳуррият” https://hurriyat.uz.meros va ixlos.

6. Хўжақулов Жобир “Дунё” АА. Халқ сўзи. Бобур ва Бобурийлар мероси фахр ва ифтихор манбаи. 13-февраль 2020

7.Фозила Сулаймонова. https://ziyouz.uz/matbuot/qayta-qurish-davri-matbuoti/fozila-sulaymonova-boburnoma-ga-ishlangan-rasmlar-1990/

8. Шаҳло НУР Бобурийлар мероси – миллатнинг маънавий хазинаси. https://e-tarix.uz/shaxslar/726-maqola.html

9. Қамчибек Кенжа. Ҳинд сориға. –Т., 2000. 32. www.wikipedia.org 33

10. https://arboblar.uz/uzkr/people/al

11.https://sputniknews-uz.com/20190214/zahiriddin-muhammad-bobur-hayoti va-ijodi 22279234.html

12.Жамил Юсуф “Бобурдан Зафаргача” 3-нашр. – Исломобод, 1989.

13.Муҳаммад Собир “Ўзбек тили ва адабиёти” . – Карачи.:“Маҳе нау” журнали, апрел, 1966.

2020-2023-YILLARDA TASVIRIY SAN'AT YO'NALISHIDA BOLALARNI O'QITISH METODIKASI VA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH (Jizzax shahar misolida)

Raxmonova Maftuna Abdulla qizi
JDPU Sirtqi bo'lim "Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta'lim" kafedrasi o'qituvchisi
Normurodova Ra'no Diyor qizi
JDPU Sirtqi bo'lim "Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta'lim" kafedrasi "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" yo'nalishi 2-kurs talabasi.

Annotatsiya:Ushbu maqolada estetik siklga kiruvchi muhim fanlardan biri bo'lgan tasviriy san'at yo'nalishida bolalarni o'qitishda interfaol usullardan foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek yoshlarning dunyo qarashlariga mos manbalarni zamonaviy va kreativ ko'rinishda axborot texnologiyalari vositalarida tayyorlash g'oyalari ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: interfaol usullar, tasviriy san'at, tasavvur, innovatsion g'oyalar.

Annotation: In this article, the issues of using interactive methods in teaching children in the field of visual arts, which is one of the important subjects of the aesthetic cycle, are highlighted. Also, the ideas of preparing resources in accordance with the world views of young people in a modern and creative way using information technology tools are put forward.

Keywords: interactive methods, visual arts, imagination, innovative ideas.

Kirish

Malumki, ta'lim muassasalaridagi o'quv-tarbiya jarayonini, xususan, tasviriy san'at o'quv jarayonini modernizatsiyalash zamon talabidir..Mamlakatimiz ta'lim tizimining hozirgi bosqichida ta'lim mazmuni va metodikasiga, uning sifat va samaradorligiga yangi talablar qo'yilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida badiiy idrokni rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish hamda talabalar innovatsion faoliyatining reproduktiv, produktiv, qisman izlanuvchi va kreativ darajalarini puxta egallashlari uchun pedagogik shart-sharoit va didaktik imkoniyatlarni ta'minlash dolzarblik kasb etadi.

Tasviriy san'atda o'quvchilarga nafaqat nazariy jihatidan balki, amaliy jihatidan ko'roq tabiat qo'ynida o'tkazishlari, muzeylarga sayohat va rasm chizib, yangicha kompozitsiya yaratish bu o'quvchilarga ozuqa beradi. Iloji boricha har bir yangi

mavzuni, ko’rgazmali qurollar, yangi mavzuni hayotiy misollar orqali tushuntishi ham, bu past yaxshiroq tushunish imkoniyati va fanga nisbatan qiziqishini yana ko’proq oshiradi. Tasviriy san’atda o’quvchilarga nafaqat nazariy jihatidan balki, amaliy jihatidan ko’roq tabiat qo’ynida o’tkazishlari, muzeylarga sayohat uyushtirib turish va albatta ko’proq rasm chizib, yangicha kompozitsiya yaratish bu o’quvchilarga katta ijodiy imkoniyat va Iloji boricha har bir yangi mavzuni, ko’rgazmali qurollar, yangi mavzuni hayotiy misollar orqali tushuntishi ham, bu past o’zlashtiruvchi o’quvchilarning tasavvurini rivojlantirish uchun muhim omil bo‘ladi .

Metodologiya

Oliy ta’lim va kompozitsiyadagi tasviriy san’at o‘quv jarayoniga, dastgohli akademik rangtasvir asoslari asosidagi innovatsiyalarni tatbiq etishda interfaol metodlarning ahamiyati ham o‘ziga xos xususiyatga ega. Interfaol - so`zi inglizcha so`z bo`lib, "inter" - o`zaro va "act" - harakat qilmoq ma'nolarini, sud umumiy mazmuni interfaol - ya'ni o`zaro harakat qilmoq ma'nosini bildiradi. [1] Bunday o`zaro harakat turlariga "talaba - o`qituvchi" va "talaba-talaba" ning maqsadli harakatlarini yaratish mumkin. Interfaol o`qitishda o`qituvchi o`quv faoliyatnig faol tashkilotchisi bo`lib, o`quvchi bu faoliyatning sub'ekti sifatida namoyon bo`ladi. Interfaol o`qitish bu bilish faoliyatini rivojlantirish maxsus tashkiliy shakli bo`lib, interfaol o`qitish jarayonida ta'lim oluvchi o`qitish ob'ektidan o`zaro hamkorlikning sub'ektiga, o`quv jarayonida faol ishtirok etishidir. O`qitishning interfaollari hayotiy o`zgarishlarni modellashtirish, interfaol o`qitish metodikasi, tasavvurni rivojlantiruvchi mashqlarni bajarish, hamkorlikda ko`rib chiqiladi. Interfaol o`qitish talabalardan axborotlarni o`zlashtirish jarayonida faollik,ijodkorlik, mustaqillikni shakllantiribgina qolmay, ta'lim muammolarining to`laqonli amalga oshishiga yordam beradi. Bunda ta'limning konseptsiyalari fundamental asos sifatidagi xizmat qiladi:

• o'qituvchining jadal faoliyati - o'quv faoliyatining asosiy ko'rinishi sifatida namoyon bo'lib, u ushbu harakatning sub'ekti va tashkilotchisi sifatida `korsliatidi.

• o`quv faoliyatining asosiy negizi va natijalari, ushbu faoliyatning sub'ekti - talaba hisoblanadi;

• tezlik o`quv faoliyatining ko`rsatkichi, uning natijasi o`quvchining fikrlash usullarini o`rganish va amaliy masalalarni ijodiy hal etish, erkin, mustaqil harakat qilish ko`rinishini kuzatishdan iborat;

• o`quv faoliyatining asosiy ko`rsatkichi o`quv topshiriqlari xisoblanadi. Bunda ta'lim jarayonining asosiy sub'ekti bo`lgan talabada fikrlash, bilish harakati usullarini rivoj vositalari o`qitish taktikasi muhim o`rin tutadi;

• o'zining shaxsiy bilish mahorati va ko'rish qobiliyatini o'zlashtirish uchun zamin hozirlashdan iborat.

Quyida tasviriy san’atni o’qitish bo’yicha ba’zi interfaol usullar berilgan.

1. Komandada o'qitish (R.Slavin) da talabalar teng sonli ikki komandaga ajratiladi. Har ikkala komanda bir xil topshiriqni bajaradi. Komanda a'zolari o'quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir talaba mavzudan ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga e'tiborni qaratadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi mualliflaridan biri bo'lgan R.Slavinning ta'kidlashicha, talabalarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish uchun ko'rsatma berilishi yetarli emas. Talabalar tom ma'nodagi hamkorlik, har bir talabaning qo'lga kiritgan muvafaqqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada talabalarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir talabaning kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina talabalar o'zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas'uliyatni his qilib, ko'proq izlanishga, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga intiladi.

2. Kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish (R.Slavin, 1986). Bu yondashuvda kichik guruhlar 4 ta talabadan tashkil topadi. O'qituvchi avval mavzuni tushuntiradi, so'ngra talabalarning mustaqil ishlari tashkil etiladi. Talabalarga berilgan o'quv topshiriqlari 4 qismga ajratilib, har bir talaba topshiriqning ma'lum qismini bajaradi. Topshiriq yakunida har bir talaba o'zi bajargan qism yuzasidan fikr yuritib, o'rtoqlarini o'qitadi, so'ngra guruh a'zolari tomonidan topshiriq yuzasidan umumiy xulosa chiqariladi.

O'qituvchi har bir kichik guruh axborotini tinglaydi va test savollari yordamida bilimlarni nazorat qilib baholaydi.

Talabalarning kichik guruhlardagi o'quv faoliyati o'yin (turnir, musobaqa) shaklida, individual tarzda ham tashkil etilishi mumkin.

O'qituvchi va talabaning hamkorlikdagi faoliyatiga doir tadqiqotlarda asosiy e'tibor o'zaro munosabatning rivojlanishini o'rganishga qaratiladi, o'qitishni guruhli tashkil qilish jarayoni bayon qilinadi.

Psixolog A.V. Petrovskiy jamoadagi shaxslararo munosabatlar faoliyatdan kelib chiqishini o'rganib, ta'lim jarayonidagi o'qituvchining talabalar bilan hamkorligini tashkil qilish faqat ularni muloqotga ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki o'quv materialini o'zlashtirishning ham vositasi ekanligini ta'kidlagan edi.

O'zaro hamkorlikning muhim omili va talabalarning o'zaro munosabati xususiyatini belgilovchi asos o'qituvchi bilan talaba hamkorligining shakllaridir. Hamkorlikdagi o'quv faoliyati o'qituvchi va talaba munosabatlarining va birgalikdagi xatti-harakatlarining alohida turidirki, u o'zlashtirish ob'ektini, bilim faoliyatining barcha qismlarini qayta qurishni ta'minlaydi.

Hamkorlikdagi o'quv faoliyatining maqsadi o'zlashtiriladigan faoliyat va birgalikdagi harakatlar, munosabat va muloqotning boshqarish mexanizmini

yaratishdir. Hamkorlikdagi faoliyatning maqsuli talabalar ilgari surgan yangi g’oyalar va o'zlashtirilayotgan faoliyatning mohiyatiga bog’liq maqsadlar va sheriklikdagi shaxs pozitsiyasini boshqarish istaklarining yuzaga kelishidir.

Hamkorlikdagi faoliyat usuli deganda, o’qituvchi bilan talabaning birgalikdagi xatti-harakatlarining tizimini tushunish kerak. Bunday xatti-harakat o’qituvchining talabaga ko'rsatadigan yordamidan boshlanadi;

Talabalarning faolligi asta-sekin o'sib borib, butunlay ularning o'zi boshqaradigan amaliy va aqliy harakatiga aylanadi; o’qituvchi bilan talaba o'rtasidagi munosbatida esa sheriklik pozitsiyasi xususiyatiga ega bo'ladi.

Xulosa

Tasviriy san’atni o’qitishda interfaol usullardan foydalanish talaba yoshlarning hamkorlikda ishlashga va kreativ fikrlashga, tasavvurini kengaytirishga asos bo’lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdirasilov.S “Tasviriy san’at va o’qitish metodikasi” Toshkent - “Fan va texnologiya” - 2012

2. S.F.Abdirasilov, Boymetov.B, Tolipov.N. “Tasviriy san’at”-T.”Cho’lpon” nashriyoti 2012

3. Abdullayev N.U. “San’at tarixi” 1-tom. Toshkent. O’qituvchi, 1986 yil.

4. Хакимова, Г. А., & Кадирова, Н. А. (2021). НАСКАЛЬНАЯ ЖИВОПИСЬ В ПРОИСХОЖДЕНИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА. Наука и образование сегодня, (5 (64)), 78-80.

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	TECHNOLOGY FOR CREATING POLYMER BLENDS WITH THE PROPERTIES OF THERMOPLASTIC ELASTOMERS Musaev Sayfullo Safoevich Samieva Gulnoz Olimovna Aslanov Alibek Mehriddinovich Sharapov Nodir Sabirovich	4
2.	2013-2022-YILLARDA “SAMARQAND” DAVLAT MUZEY-QO‘RIQXONASIGA TASHRIF BUYURUVCHILAR OQIMI TAHLILI Jamshid Avazovich Djurakulov	11
3.	СЕЛЕЦИЯ ЖАРАЁНИДАГИ КУЗГИ ЮМШОҚ БУҒДОЙНИНГ ТАШҚИ МУҲИТ ОМИЛЛАРИГА БАРДОШЛИЛИГИ Рахимов Тожидин Абдунуманович, Идрисов Хусанжон Абдужабборович	20
4.	INNOVATSION GULTUVAK Xojimatov Azizbek Asomidinovich	27
5.	SUV TEJOVCHI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH BO’YICHA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI Shoxo’jaeva Zebo Safoevna	32
6.	ЎЗБЕК ХАЛҚ ЭРТАКЛАРИДА СОЧ БИЛАН БОҒЛИҚ ИНОНЧ-ЭЪТИҚОДЛАР СЕМАНТИКАСИ Зебинисо Расулова	38
7.	“MULHAQOT BIS SUROH” (“SUROH LUG‘ATIGA ILOVA”) ASARI CHIG‘ATOY ULUSINI YORITUVCHI MANBA SIFATIDA Z. Shamsiddinov	49
8.	MAMLAKATIMIZDA MA’NAVIYAT VA MADANIYAT SOHASIDAGI ISLOHATLAR Primov Sunnatillo Elmurod o’g’li	60
9.	STUDY OF LABORATORY AND CLINICAL EXAMINATIONS OF GASTROINTESTINAL TRACT DAMAGE IN SYSTEMIC LUPUS RED Yuldasheva Sayyora Khudayberganovna, Artikov Hikmat Kahramon ugli	65
10.	«МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАННЕГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ НПВС -ГАСТРОПАТИЙ ПРИ РЕВМАТОИДНОМ АРТРИТЕ» Шодикулова Гуландом Зикрияевна, Хамидова Гулноз Сайфиддиновна Рузметова Инобат Янгибаевна	74
11.	BO’LG’USI TARBIYACHI –PEDAGOGNING INNAVOTSION FAOLIYATINI SAMARALI AMALGA OSHIRISH USULLARI F.O’.O’rinova, G.T.Nazirova	84
12.	SALJUQIYLAR DAVLATIDA OLTUNJON XOTUNNING ROLI THE ROLE OF THE OLTUNJON KHATUN IN THE SELJUK STATE Usmonov Abdullajon	89
13.	RENESSANS DAVRLARI NAMOYONDALARINING DUNYO TAMADDUNI RIVOJIGA QO’SHGAN HISSASLARI Salayeva Muborak Saburovna, Shayunusova Feruza Saxidovna	93
14.	TURKISTON MADANIY HAYOTINI O’RGANISHDA MUSIQA RISOLALARINING O’RNI Djurayev Mabruk	99
15.	THE PROBLEM OF THE TEXT IN UZBEK PHILOLOGY Marufjon Yuldashev	113

	Zuhra Yuldasheva	
16.	BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI O'YIN FAOLIYATI ORQALI KASBGA YO'NALTIRISH USULLARI Yakubova Munisa Muratovna	119
17.	THE KEY TO METHODOLOGIES FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES Urinboyeva Feruza Zokir qizi	122
18.	USMAN NASIR'S LIFE PATH AND CREATIVE LEGACY: ANALYSIS AND RESEARCH Urinov Odilbek Laziz o'g'li	127
19.	O'ZBEKISTON SSR DA YENGIL SANOAT SOHASINING RIVOJLANISH JARAYONIDA IPAKCHILIK TARMOG'INING O'SIB BORISHI Botirova Nargiza Zoxidjonovna	132
20.	COMPONENT PARTS OF THE PLOT Amirkulov Sanjar Sayitmurotovich, Islomov Shohijahon Shuhratjon o'g'li	140
21.	TEACHING WRITING TO EFL STUDENTS THROUGH TASK-BASED APPROACH Omonova O'g'ilsara Jalol qizi, Akhmedov Oybek Safarboyevich	146
22.	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AT "ALOQABANK" DA ZAMONAVIY XODIMLARGA BO'LGAN TALABNI O'RGANISH VA TAHLIL QILISH Tursunova Mastura Taxirovna, Sodiqova Mohistora Sodiq qizi	150
23.	ИЗУЧЕНИЕ ЗАКОНОВ ФОТОМЕТРИИ Курбоналиева Мухаррам	158
24.	ПРОБЛЕМЫ ОМОНИМИИ В УЗБЕКСКОМ И РОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКАХ Абдурахманова Мукаддас Турсуналиевна	166
25.	STUDYING THE PREVALENCE AND IRON-DEFICIENCY ANEMIA AND TREATMENT OF PATIENTS WITH IRON-DEFICIENCY ANEMIA Sotlikov R.K., Nurmetova Yu.B, Karimova I.E.	174
26.	PROSPECTS FOR THE USE OF SOLAR ENERGY, ADVANTAGES AND DISADVANTAGES Atamov Abdullajon Abduhamidovich, Majidov Nurmukhammad Najmitdinovich Aytbaev Kobeysin Ramatullaevich, Qurbaniyazov Alisher Jalgashovich	182
27.	MUSTAQILLIK ARAFASIDA MILLIY MADANIYAT VA SAN'AT TARIXINI TADQIQ ETILISHI SABABLARI MOHIYATI Rustamova Gulchehra Komiljnovna, Kurbanov Ravshan Raimjonovich	189
28.	ILMIY DARAJALI KADRLAR TAYYORLASHNING SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH TARIXI (1917-1925 YY.) Abdiraimova Mo'tabar Abdusalom qizi	198
29.	ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ: ҒОЯЛАР ЭВОЛЮЦИЯСИ (ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ ТАЛҚИНИДА) Иноятов Қутлуғжон Ҳамдамович	203
30.	ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ШАХСИ ВА УНИНГ ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ МЕРОСИ (Заҳириддин Муҳаммад Бобур тааллудининг 540 йиллигига бағишланади) Раҳмонали Ҳасанов	209
31.	2020-2023-YILLARDA TASVIRIY SAN'AT YO'NALISHIDA BOLALARNI O'QITISH METODIKASI VA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH (Jizzax shahar misolida) Raxmonova Maftuna Abdulla qizi Normurodova Ra'no Diyor qizi	222

Eslatma! “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnaliga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to’g’riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Bosh muharrir

Abdumannonov Islomjon Ikromjon o’g’li

Mas’ul muharrir

Isroilov Ozodbek Saydullajon o’g’li

Nashrga tayyorlovchi

Abdullayev Ravshanjon Inomjon o’g’li

“Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali, 2023-yil. 228 bet.
© Talqin va tadqiqotlar,
© Mualliflar jamoasi.